Louis-Sébastien Mercier

anul 2440 sau un vis cum n-a mai fost

Louis-Sébastien Mercier
Anul 2440 sau un vis cum n-a mai fost

TRADUCERE DE RADU TOMA INTRODUCERE, PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC DE IRINA BĂDESCU

ROMANUL LUMINILOR FRANCEZE

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1986 EDITURA MINERVA

LOUIS-SÉBASTIEN MERCIER ***L'an 2440 Rêve s'il en fut jamais***
Editions France Adèle „Bibliothèque des utopies" Paris, 1977

INTRODUCERE*

Epocă de răscruce între lumea veche şi cea nouă, care avea să se nască în gemetele şi proclamaţiile de victorie ale Revoluţiei de la 1789, gîndire în prefacere, hărţuită de propria-i conştiinţă, de intuiţiile unui viitor ce nu-l putea stăpîni, deşi îi prevedea orientarea, Luminile, „inventatoare ale libertăţii" (Jean Starobinski), au început prin a respinge de-a valma întreaga moştenire a veacurilor precedente. Furia lor iconoclastă de tinereţe — aceeaşi cu a mai tuturor perioadelor de mutaţie din cultura europeană — s-a ridicat de la bun început împotriva celor două valori întemeietoare ale universului lumii vechi : autoritatea şi tradiţia. Convulsiile acestei lupte se pornesc încă de la finele veacului al 17-lea, în anii de absolutism bigot şi despotic ai sfîrşitului domniei lui Louis XIV ; ele continuă măcinarea lentă a străvechii alianţe între biserică şi tron, începută o dată cu Reforma, pentru a debuşa asupra acelei derive istorice accelerate progresiv pe toată durata veacului al 18-lea şi a celor ce-i vor urma, derivă pusă sub semnul voinţei de înnoire economică, de progrès,^ de deschidere spre alte continente, de beţie civilizatoare, marcată de ideea de

* Extras din *Introducere* la romanul Luminilor franceze, publicată în volumul : Rétif de la Bretonne — *Viaţa tatălui meu,* Bucureşti, Ed. Minerva, 1936, („B.P.T." nr. 1 257).

Europă, de atîtea alte idei-valori care mai sînt şi astăzi ale noastre. Sub zodia Luminilor, nu numai lumea istorică, cu valorile şi instituţiile sale tradiţionale, se află în plină schimbare. Ci, de aproape două veacuri, lucrat pe dinlăuntru de o gîndire străină şi subversivă, universul întreg se regăseşte, în pragul celui ce-al 18-lea, preschimbat cu totul. Pentru că Luminile, înainte de-a ii o cpocă istorică cu un anume profil, reprezintă prima etapă a unei noi alianţe de putete, în care locul gindirii religioase este luat de ştiinţă. Ele desăvîrşesc şi consacră modelul galileo-copernician al universului infinit şi plural, de unde Dumnezeu s-a retras lăsîndu-l pe om — o specie printre altele — să-şi guverneze lumea, — tot aşa, una printre multe altele „posibile", cum spunea filosoful Leibniz —, să-şi încerce puterile şi să-şi croiască singur destinul. Or, acest gol ameţitor al universului care-l înspăimînta deja pe Pascal ca o „infinită tăcere", trebuia cît mai repede umplut şi stăpinit. În locul relaţiei Dumnezeu-om, ţintuite veacuri de-a rîndul prin autoritate (conform principiului absolutist : „un rege, o credinţă şi o lege", întreită unitate aidoma treimii divine)'şi transmise prin tradiţie (prin ierarhizarea instituţională şi a discursului teoiogico-politico-moral : tatăl este în familie ceea ce regele este în tară şi Dumnezeu în lume), Luminile definitivează relaţia de cunoaştere subiect-obiect. Ele descătuşează astfel energiile unei raţionalităţi triumfale, măsură şi putere a omului, des- chizînd calea practicismului, întreprinderii civilizatoare, înlocuind profeţia cu prospectarea, speculaţia cu experimentul, meditaţia cu acţiunea. Înstăpînindu-se asupra noului său spaţiu, — universul infinit —, omul porneşte să şi-l măsoare, să-l construiască, să-l facă locuibil. Lumea economico-socială şi politică, a valorilor şi a culturii, se cere şi ea reproporţionată la această nouă şi ameţitoare scară. Sisteme, modele şi teorii, de la cele mai cuprinzătoare, care modelează însuşi universul, cum ar fi atotputernicul sistem newtonian sau complementul lui, „mănuşa" leibniziană, pînă la cele mai punctuale, slujind drept cadru experimental în domenii nou-născute precum astronautica sau dibuirile genetice, articulează teoretic primele succese ale ştiinţei moderne : fizica clasică în formula lui Laplace, chimia „născută" de LavoTsi^B *Istoria naturală* a lui Euffon, începuturile antropologiei, cu Locke şi senzualiştii francezi ctc. Luminile curioase pînă la exaltare descoperă, cercetează, explorează, umplu lumea de obiecte şi scule. Ştiinţa „filosofică", adică acea cercetare a. faptului concret îngemănată de la sursă cu reflecţia asupra cercctării însăşi, asupra ansamblului în carc faptul e

cuprins şi legat, încetează să mai fie o speculaţie închisă între limitele unui discurs specializat în abstracţii : ea se extinde asupra gîndirii întregirîmpînzeşte realitatea, ambiţia de-a fi „filosof'" este a fiecăruia : meşteşugar, negustor sau om de litere ; pînă şi a femeilor — îngăduie Descartes —, adică a tot omul „care ştie să audă şi să se slujească de raţiunea proprie', cum spunea Kant, cel mai strălucit vlăstar al Luminilor. Euforia descoperirii şi invenţiei, cu tot cortegiul ei de valori nou- născute purtate de o clasă tînără, muncitoare şi dornică de-a stăpîni lumea nouă, cuprinde de-a valma gîndirea şi activitatea 'practică, răscolind — pentru a-l reorganiza — întreg spaţiul : al „lucrurilor" ca şi al „cuvintelor" (Michel Foucault). .

Istoric vorbind, Luminile se desfăşoară în etape care le scandează, tocmai din acest punct de vedere constructiv, mersul şi configuraţia : zorii lor sînt pregătiţi încă din perioada 1685—1715, aşa numita „criză a conştiinţei europene" (Paul Hazard) dintre actul de maximă manifestare a despotismului absolutist — revocarea Edictului de toleranţă politico-religioasă din Nantes — şi moartea Regelui-Soare. În ciuda strălucirii culturii franceze clasice, răspîndită în întreaga Europă, exilaţii intoleranţei religioase, fie ei refugiaţi prin ţările protestante care şi-au săvîrşit eliberarea, — Anglia sau Olanda —, fie în exil intern, încolţesc cu critici şi atacuri vehemente Franţa conservatoare şi, o dată cu ea, întreaga moştenire a lumii vechi. Valul raţionalismului cartezian laie ca un cuţit în dogme, „superstiţii" intelectuale, obscurantism« şi prejudecăţi, în numele libertăţii de conştiinţă, mătură cu yio- lenţă tradiţii politice, juridice, demască autorităţi sclerozate, instituţii vetuste, clişee de gîndire. E primul asalt al militantismului filosofic împotriva structurilor vechiului regim ; prin aceasta se realizează acea „ta bula rasa" cerută de Descartes ca operaţie preliminară pentru reconstrucţia lumii pe temeiul eu-lui gînditor liber.

Moartea bătrînului despot reprezintă pentru Franța o promisiune de înnoire ; cu ea se deschide etapa Luminilor în ascensiune, începe marele răscol constructiv al noului împotriva vechiului. Regenta — anii 1715-1724 — este, în continuare, martora unei dezlănțuiri de vitalitate eliberată, neîntrerupt carnaval în care balurile, serbările „galante" se întreţes cu intrigi politice şi luptă de culise pentru putere la curtea eliberată de sumbrul bigotism al perioadei precedente ; lumea burgheză, a comerţului, finanţelor şi meseriilor, pe de altă parte, este şi ea frămîntată de speranţe vitale, structurile vechi ivesc muguri tineri. începe în aceşti ani, cea mai avintată dezvoltare economică şi demografică din toată istoria Franţei de pînă acum : urbanizare masivă, construirea reţelei de drumuri, şosele şi canale de navigaţie, schimbarea monedei, liberalizarea comerţului interior, deschiderea celui exterior şi marile concurenţe coloniale, culturi noi şi perfecţionări ale sistemului agrar, progres tehnic, invenţii utilitare, descoperirea confortului, bunăstare şi îmbogăţire. Drumurile el ibe~ rute de bariere, negoţul sporit şi construcţiile civile figurează, la .nivelul civilizaţiei materiale (cuvîntul „civilizaţie" este o creaţie a Luminilor) neastîmpărul spiritului iscoditor, sociabilitatea comunicativă şi mai ales, practicismul (de origină engleză, dar poate mai ţanţoş şi mai ideologizal decît cel englez) al acestei epoci care tinde să realizeze paradisul pe pămînt, „aici unde sînt-', după cum spunea „Voltaire. Neastîmpărul creator de bunăstare şi valori din ordinea lucrurilor este identic cu acela din ordinea cuvintelor, în spaţiul Luminilor, afirmă Ernst Cassirer, ideile nu mai sînt obiect de contemplare,* ci forţe active. Militantismul filosofic nu mai are acum virulenţa critică distrugătoare, dar cumva abstractă clin etapa precedentă : contaminat de voinţa practică de edificare şi stăpînire, el devine metodic, îşi precizează obiectul, coboară în stradă cu lupta lui Voltaire împotriva fanatismului religios, propune suveranilor principii de guvernare cu teoriile legislative akî lui Montescjuieu ; iar cu. generalizarea atractiei universale ca gi cu primele experienţe publice din „cabinetele" de ştiinţele naturii sau medicină se asociază ştiinţei tinzînd spre dobîndirea „binelui public". Ţinta majoră a acestui militantism nu mai este distrugerea vechiului, ci difuzarea cunoştinţeloi* şi progresului (alt cuvînt inventat de Lumini), spre progres, spre „luminarea poporului". Preocupările ştiinţifice şi filosofice, moda invenţiilor, experienţelor şi scornelilor mai mult sau mai puţin ingenioase invadează saloanele ; pînă şi femeile, din cochete devin savante. Ca

odinioară Molitre, ziarele- vremii ironizează tinerele pedante care, vrînd să fie în pas cu moda, își resping pretendenții sub pretext că apeștia nu sînt în stare să rezolve problema cvadraturii cercului sau altele de același soi. Parisul ia locul Versailles-ului, cafeneaua publică locul salonului prețios, concentrînd acea energie comunicativă a ideilor care străpung zidurile — iar la capătul veacului, le vor dărîma chiar pe cele ale Bastiliei. E vremea cînd, pe temeiul liberei circulații „fără bariere și frontiere", a ideilor, începe să se înfiripe concepția unei Europe cu fizionomie proprie, astfel țesîndu-se pînza unei noi sociabilități. Se scrie, se citește, se traduce, se vorbește în numele atotputerniciei omului, tot așa cum se construiește, se croiesc căi și se sporesc valori în numele bunăstării lui pe această/lume care, de acum înainte, îi aparține în propriu. În această efervescență civilizatoare, universalistă și tălăzuită de entuziasm își încep caricra marile spirite ale Luminilor, se leagă Franța și Anglia, — de unde sînt împrumutate mare parte din valorile politice, morale și filosofice ale vremii —, de celelalte țări europene, într-un circuit din ce în ce mai intens și mai rodnic ; se pun, într-un cuvînt, temeliile culturii noastre de astăzi [...].

Publicarea, în traducere românească, a unora dintre cele mai de seamă romane ale Luminilor franceze nu este un simplu gest de pietate literară. Ci, în primul rînd, un mijloc pentru a repropor- ționa propria noastră lectură. Romanul zilelor noastre se deslușește și se pătrunde mai bine prin mijlocirea imaginii lui în oglinda romanului din epoca Luminilor — așa cum în fotografia îngălbenită a bunicului, nepotul își descifrează mai limpede propriile* trăsături. O continuitate a spiritului se înfiripă în acest joc de oglinzi o continuitate care este totodată și un mod'de-a ne apropia, de-a ne face părtași la cultură. Căci lectura este șf ea o creație culturală, cu adevăr și expresie proprii — iar aceasta este numai una din învățăturile *pe care ni le propune romanul Luminilor.

Și mai e ceva. Faptul anume că romanul veacului al 18-lea are o componentă utopică. Or, această componentă e orientată, pe coordonata de timp descoperită de Lumini-, a viitorului, înspre vremea noastră. între eternul uman și varietatea istorică tranzitorie, romanul Luminilor deschide perspectiva tulburătoare — în care însă ne aflăm — a indeciziei. Estetica lui nu este atit „frumoasă', cît problematică : asemenea și a noastră, azi. Mai important încă, Și mai precizat cu privire la spațiul românesc, Luminile reprezintă momentul de intrare (prin difuzarea ideilor și idealurilor, prin

traduceri, prin corespondențe) a Țărilor Române în consonanță cu cultura europeană.

Afinități deci. Romanul, spune un autor din epoca Luminilor, este o oglindă plimbată de-a- lungul unui drum. Un drum care duce către acele vremi, aducîndu-ni-le totodată apioape. Un detaliu : definiția de mai sus a devenit clasică, ba chiar a intrat în patrimoniul teoriei literare ca una ce servește drept motto celebrului roman al lui Stendhal *Roșu și negru.* Autorul ei este un romancier francez din veacul al 18-lea, cu totul uitat... dacă Stendhal nu l-ar fi citit. Un detaliu numai, dar care rezumă o întreagă istorie : istoria romanului european modern.

•fRINA- EĂDRSCU

PREFAȚA

Utopiile au ceva deopotrivă înduioşător şi inspăimîntător, ca tot ce ţine, pentru adulţi, de o gîndire infantilă. Intrucît miezul tuturora, oricare .le-ar fi dezvoltarea şi apoi, soarta publică, stă în povestirea unui vis îmbrăcînd o dorinţă. Or, logica povestirii, solară, implacabilă, asupreşte dorinţa precum scrisul gîndul nerostit, pe cînd elanul dorinţei, izvorind din adincurile obscure ale fiinţei, îl poartă pe povestitor, de multe ori ascunzîndu-i lui însuşi consecinţele din urmă ale propriei povestiri. O dimensiune profetică, mai mult sau mai puţin evidentă, se naşte din această tensiune Aşa se face că. citită sau recitită peste un timp şi cu ochi de adult, adică într-o confruntare cu istoria pe care nici o profeţie nu a poate evita, utopia stîrneşte fie un zîmbet indulgent, poate nostalgic — unde dorinţa s-c pierdut, prea înaltă. în nesăbuinţă şt eşec ; fie un fior de spaimă, ca dinaintea unei prezenţe străine — unde logica modelînd dorinţa, sau chiar simplul hazard, au dus la consecinţe împlinite, la realizarea adică a profeţiei. Rostul însuşi al utopiilor rezidă într-acest îndoit efect : construind o lume ideală, ele o descriu în cele mai mici detalii, şi revelă în acelaşi limp, un întreg mod de-a gîndi. Fie că lumea lor este de niciunde şi de nicicînd, în dreapta tradiţie a *Utopiei* lui Thomas Mo rus, o lume cu adevărat ideală în perfecţiunea ei— fie ea ilustrată de principi ai.gîndirii ca Platon, Bacon sau Campanella sau de literaţi de toată mina precum, în Franţa, Cyrano de Bergerac, Gabriel de Foigny, Tyssot de Patot, Daniel de Villeneuve, Morelly ; sau că este configurarea în viitor a unor proiecte conţinute deja în prezent — categorie de utopii puse sub semnul „lumilor posibile" ale lui Leibniz, din care, sub un anume aspect, s-a desprins, literatura de ştiinţă- ficţiune şi căreia-ii aparţin lucrări ca *Looking backward* de E. Bel- lamy, *L'Anno 3000* de Paolo Mantegazza, *L'An 2000* de Rétif de la Bretonne, *Mémoires* d'un *industriel de l'an 2000* de P. Enfantin, *Sur la pierre blanche* de Anatole France, *Time Machine* de H. G. Wells şi, bine înţeles, cea mai veche şi una din sursele de inspiraţie ale celorlalte, *Anul 2440* al Iui Mercier. Şi într-un tip, şi în celălalt, utopia e semnată istoric. Nu numai pentru că porneşte de la o lume reală, refuzind-o pe de-a-ntregul sau parţial, deci căutîndu-i ori un substitut, ori remedii şi îmbunătăţiri. Dar, şi mai ales, pentru că dincolo chiar de dorinţa etern umană de bine, drept, frumos, utopia dă Ia iveală constrîngerile la care o epocă sau alta supune jocul liber al acestor concepte ce îmbracă, îngus- tînd-o dar şi precizînd-6, zbuciumata dorinţă. Confruntînd-o cu lumea proprie — probă pe care cititorul unei utopii o face

aproape instinctiv —, el poate rămîne insensibil constatind neconcordanțele sau, dimpotrivă, coincidențele cutărui fapt descris cu realitatea contemporană. Mult mai acută este însă pentru cititor concordanța logică, necesitatea intrinsecă ce leagă premisele de consecințe într-acea construcție impecabilă care se cuvine să fie o utopie. În *modul de-a gîndi lumea* caută el falii sau potriviri, eșecuri sau, dimpotrivă, împliniri ale viziunii, și nu în .vreo corespondență punctuală, inevitabil greu de sesizat la distante istorice mari. Cu atît mai mult aceasta este cerința cititorului modern, antrenat în parcurgerea unor lumi posibile foarte diverse, de la roman la știință, deprins cu jocurile logice și, mai ales, prins în istorie și cu- noscîndu-i acesteia determinările. Acestui cititor, utopia — mai ales de al doilea tip — îi permite să-și vadă și să-și înțeleagă, prin contrapunere, propriui mod de-a gîndi. Să urmărească, precum într-o oglindă, ceea ce îi scapă în detaliul vieții de fiecare zi, anume desfășurarea logică : felul, de pildă, cum o concepție generoasă debușează într-o instituție represivă, cum o idee se poate preface Iii contrarul ei, cum un cuvînt poate fi benefic sau malefic după împrejurări. înainte cliiar de-a fi o imagine de ficțiune, utopia este un mecanisnrideologic virtual, așteptîndu-și de la cititor punerea în ■funcțiune.

Cele mai multe din utopiile clasice sînt scăldate în optimism Există, desigur, și utopii negative sau contra-utopii, apărute pe", măsură ce, în epoca noastră, orizontul apare zburătăcit de felurite lumi posibile, unele întunecate pînă la apocalipsă. Să fie aceasta, întrucît privește modul nostru, contemporan, de-a gîndi, consecința faptului că ne-am irosit dorința din pricina unei prea atente preocupări pentru logică ?... Oricum ar fi, utopiile negative sînt de dată mai recentă și ele par a fi menite în primul rînd să se opună optimismului celor clasice, cu deosebire utopiilor din spațiul Luminilor.

Optimiste sînt și „visurile" lui Sébastien Mercier — căci. în afară de *Anul 2440 sau Vn vis cum n-a mai fost,* el a mai scris o întreagă culegere de *Visuri filosofice,* încă o utopie intitulată *Omul de fier* etc. Ideologic vorbind, acestea îi aparțin mai puțin lui cît Luminilor în general. Mercier se definea el însuși ca fiind „le plus grand Uvrier de France" : termenul „livrier", deși traductibil prin cărturar, are un sens artizanal și enciclopedic ușor depreciativ. Ei desemnează la drept vorbind, un fabricant, de cărți în serie, înzestrat cu tehnica manipulării de toate soiurile (inclusiv plagiatul !) a textelor, conotînd o specializare de meseriaș pe car<? Rousseau, idolul lui Mercier, o respingea

ca fiind surogatul talentului. Mai modest, dar şi mai public, cu acea credinţă aprinsă în virtuţile absolute ale ideilor şi în democratica lor comunica- bilitate care este caracteristică Luminilor, Mercier nu refuză eticheta. Cum nu ar fi respins-o probabil nici pe aceea de „touche à tout" pe care i-a atribuit-o exegeza academică, cu obtuz disprei pentru diletantismul lui generos, pentru curiozitatea afabilă faţă de tot ce priveşte lumea omului, de la utopii la acţiunea politică, de la observaţia sociologică la critica literară, trecînd prin sisteme de legislaţie şi prin problema iluminatului public. Taxîndu-l de „poligraf nevoiaş", de „publicist de duzină'-, critica pedantă, opaca la idei, a încercat să-l coboare pentru că nu-i împărtăşea crezul. Luminile n-au cunoscut trufia personalităţii, egocentrică şi monumentali stă, pe care tocmai Rousseau o inaugurează. Un soi de modestie de slujbaşi ai ideilor îi solidarizează pe toţi reprezentanţii, străluciţi sau obscuri, ai acestui spaţiu de gîndire, îndem- nîndu-i să se pronunţe despre tot, să participe la tot, să cînte say să critice tot. Acesta e spiritul -filosofic, cea mai înaltă ambiţie a omului Luminilor : un sacrament de angajare deopotrivă în lume şi în idee. Iar Mercier este un publicist filosof în sensul cel mai propriu, mai ales pentru generaţia care a pornit Revoluţia : entuziast şi eclectic, amestecînd raţionalismul militant cu efuziunea sentimentală, critica şi utopia, el cheltuieşte moştenirea enciclopedistă, risipind-o, dar şi răspîndind-o. Nu e nici un teoretician ca Mon- tesquieu, nici un creator de talia lui Diderot, nici un critic de anvergura lui Voltaire. Ci un martor pătruns, lucrat, modelat de ideile acestora — cu deosebire ale lui Rousseau — şi un scrib cat e îe notează, de multe ori după ureche, dar cu zel şi emoţie. Privirea lui de sociolog al străzii e pătrunzătoare, iar suflul anticipativ are vibraţie. Dorinţa lui de-a nota tot l-a făcut într-adevăr prea ..atent la ceea ce nu se vede sau la ceeto ce îţi distrage atenţia", cum se exprima un contemporan. Nu e vorba de un cult al detaliului, ci de rîvna de-a cuprinde, cu gîndul şi cu stilul, cît mai mult dacă nu tot. Pentru un observator al moravurilor, e o mare calitate. Criticînd *Tabloul Parisului,* lucrarea cea mai de succes şi, probabil, cea mai interesantă a lui Mercier, Rivarol, mare pontif al literelor vremii, îi aducea involuntar un elogiu : e o lucrare, spunea el, ..gîndită pe stradă şi scrisă la margine de drum ; autorul a zugrăvit pivniţa şi podul, sărind peste salon". Cu alte cuvinte, a nesocotit canoanele de dragul observaţiei pe viu.

Fără a fi avut, la apariţie, succesul *Tabloului, Anal 2440* iese şi el, sub un anume aspect, din tipare. Nu din cele ale genurilor, ca să-l nemulţumească pe

un Rivarol. Ci, mult mai important pentru cititorul de azi, întrucît atestă ingenuitatea înflăcărată a unui martor şi prozelit, a unui *Iransmiţător* de idei. Aşa cum eroul voltai- rian Candide e obligat de experienţă să-şi verifice rînd pe rînd toate clişeele leibniziene de gîndire, Mercier ne pune în situaţia de-a eîntări şi reevalua tot ceea ce, în modul nostru de-a gîndi, ţine de rousseauism. .Tocmai pentru că nu este un creator de idei, Mercier ne transmite ambianţa, circulaţia şi, la limită, consecinţele ideii. Ne oferă- deci prilejul de-a ne confrunta, pe terenul unor principii **şi** valori care sînt. în bună parte, şi azi ale noastre, modul nostru de-a gîndi cu cel al Luminilor ; faţă în faţă cu transparenţa lui ideologică, responsabilitatea cititorului e cu atît mai solicitată. Din această perspectivă, orice nuanţă depreciativă atribuită poligrafiei lui Mercier se cuvine înlăturată — mai ales cînd îl citim într-o singură operă, aceea care, cum am spus, ne interoghează cel mai mult.

Utopia lui Mercier, comportînd obligatoriile două panouri cerule de regulile genului — critica şi (re) construcţia — porneşte, de fapt, din cea mai strictă contemporaneitate. (După cum lumea *Anului 2440* se limitează de fapt la Franţa : pentru că maximul de civilizaţie este reprezentat, în afara Franţei, prin faptul că se joacă *Cinna* de Corneille în China şi că Montesquieu este tradus în Japonia, Mexic şi Tahiti. În ciuda universalismului proclamat de Lumini, aici Mercier nu se deosebeşte prea mult de contemporanii lui ironizaţi de Montesquieu pentru că se uitau gură-cască la eroii lui persani şi se mirau foarte : cum poate cineva să fie persan ?) Autorul însuşi îi previne pe oamenii anului 2440 ca „fiecare lucru la timpul lui. Timpul nostru este al proiectelor., al vostru, al execuţiei." Viitorul a şrînceput; după cum Parisul anului 2440 se afla aşternut pe hîrtie încă din vremea lui Mercief-.' În virtutea ideii de progres, atît de scumpă Luminilor, viitorul nu numai că purcede direct, liniar din prezent :* el nu este decît o perfecţionare a prezentului. Mai mult încă : în spiritul — nu însâ şi conform literei — rousseaismului, perfecţionarea însăşi este înscrisă în natura umană, cumva ca o predestinare. Desigur, o predestinare cu semn schimbat faţă de cea religioasă, dar totuşi **o** predestinare. Progresul, în această perspectivă, constă în a ,.asculta glasul naturii". Lumea, mai exact Franţa anului 2440, este aceea a unei „naturi* fizice şi morale regăsite. Insă nu printr-o revoluţie, ci printr-o conversiune. Ca orice reformist. — cum s-a şi dovedit a fi în timpul Revoluţiei, Mere iei exclude ideea unei schimbări sîngeroase. Cu o singură excepţie : emanciparea sclavilor din colonii, problemă cu privire la care el adoptă o atitudine extrem de radicală. în

rest, el aşteaptă schimbarea de la maturizarea spiritelor, de la închegarea unui consens al opiniei ; iar acesta poate fi obţinut (şi "astfel apare în lumea anului de vis) pe de-o parte, prin „luminare", pe de alta prin aplicarea directă a unora dintre cele mai circulate idei din spaţiul Luminilor : despotul luminat, separarea puterilor, libertatea comerţului etc. Totul, pentru candidul Mercier, merge ineluctabil pe calea • progresului, accesul la viitorul de aur poartă marca facilităţii pentru că este pus, în toate aspectele, sub semnul moral : binele o tot[1] alît de uşor de făcut ca şi răul, e suficient să te gîndeşti să-l faci ! în acelaşi spirit rousseauist, al dominantei morale, Mercier se interesează mai mult, dacă nu exclusiv, de pulitic, neglijînd socialul, economicul, tehnicul, sau vădind — cum vom vedea — în aceste privinţe încăpăţînări retrograde de-a dreptul surprinzătoare pentru un viitor convenţional.

Modul în care Mercier îşi reprezintă accesul la viitorul ideal se traduce clar şi succint în concepţia lui despre construcţii : „pentru a ti-ea palatul Luvrului, a fost deajuns să dărîmăm cocioabele care-l mascau din toate părţile". Deci, e vorba de o operaţie de *curăţire,* de debarasare a esenţialului de neesenţial sau de nociv, de scoatere la iveală. Nu o mutaţie, ci o rafinare, cumva alchimică, dar în viziune tehnicistă. Operaţia e şi mai explicită în ce priveşte cărţile din bibliotecile anului 2440 şi cunoştinţele socotite de Mercier necesare umanităţii viitoare. întîi incendierea cărţilor „inutile", „frivole" sau „primejdioase" : curăţire prin foc a esenţei valabile de toate „prostiile vremilor trecute" şi sacrificiu închinat „adevărului, bunului simţ, adevăratului gust". Apoi „reducerea" celor rămase şi „corectarea" lor conform principiilor morale. Tot astfel sînt eliminate şi din salonul de artă picturile licenţioase sàu războinice. Cît despre clasicii literaturii, Corneille, Racine, Molière de pildă, ei sînt după opinia lui Mercier, cam demodaţi ; Voltaire este şi el „redus" căci „era prea repezit în privinţa ideilor şi nu le lâsa timp să se coacă... Aşa încît prea arare vădeşte profunzime". Bineînţeles, Rousseau este păstrat în întregime. Cenzura lui Mercier, bizară şi neaşteptată din partea cuiva care se proclamă ,.le plus grand livrier de France", este de fapt îndreptată orbeşte spre promovarea valorilor vertuismului burghez : morală sentimentală, civism, virtute, gravitate etc., toate principii largi şi generoase sub aspect, ca să spunem aşa, terminologic, dar vădind, de îndată ce sînt duse pînă la ultimele consecinţe, îngustimea şi chiar intoleranţa de fond a ideologiei de la care se reclamă. în predilecţia lui Mercier pentru „reducere" se regăseşte de

altminteri o înclinare, care este a întregii epoci, pentru concentrate : antologii, colecții, adesea miniaturizate, așa cum este cabinetul monarhului, cu toate aparatele, planșele și mostrele lui, apar ca „rezumate ale universului". Înclinarea enciclopedista este insă, în cazul lui Mercier, marcată de dirijismul ideologic apăsat al tuturor utopiilor, în genera], al rousseauismului în special. Un dirijism contradictoriu în gindirea Luminilor, întemeiată pe toleranță și deschidere spirituală, dar care reprezintă într-un fel, latura de umbră, latența nega: i vă a nepot ulitéMor propensiuni pedagogice, de „luminare'" și

Dimensiunea critică a utopiei lui Mercier, strecurată în țesătura lumii anului 2440 căreia îi alcătuiește fondul de contrast, se constituie tot din ideile cele mai vehiculate în spațiul mental al Luminilor. E mai redusă decît dimensiunea utopică propriu zisă, cum e și firesc. Uneori cu virulență, prea arare însă cu ironie, așa cum o practică un Montesquieu sau un Voltaire — utopiile în general sînt lipsite de umor — sînt criticate absolutismul monarhic, intoleranța religioasă, luxul și trîndăvia aristocrației, abuzurile administrative sau politice, și, cu deosebită tărie, privilegiile sociale : toate teme curente în spațiul Luminilor. Ele servesc drept introducere a ideilor constructive, și ele curente, dar mai rar prezentate legat, într-un ansamblu cu ambiții de coerență sistematică. Așa de pildă, pe plan politic, separarea puterilor este realizată la Mercier printr-un stat de tip federativ compus din „provincii", guvernat „â l'anglaise" de un suveran «flancat de un senat și o adunare legislativă și sprijinit de sfetnici înțelepți. Printre aceștia își află locul și omul de litere care a binemeritat fie pentru a fi „nimicit superstiția'" și „susținut dreptul popoarelor'-, fie datorită efortului de-a „săpa în mina fecundă a moralei".

x Idealul filosofului de-a fi sfetnicul domniei este propriu mai ales primei jumătăți a vcactilui al lf!-lea. Mulți reprezentanți ai Luminilor, printre care Voltaire și Diderot, s-au străduit a-l încarna, dar au eșuat, cum era și de așteptat, dată fiind tocmai „natura" despotismului monarhic, cît se va fi vrut el de luminat, al regelui Frederic II al Prusiei -ori al împărătesei Ecaterina II. Intre acest ideal și cel prezentat de Mercier există însă o diferență, care informează despre o evoluție. La Mercier, omul de litere — romancierul, ca să-i spunem pe nume — este cel mai apt să judece valoarea suveranului, tocmai prin „iștoria" ce-o povestește despre el, istorie „creuzet, în care eroul se topește dacă nu a fost cu adevărat om". (Filosoful, în schimb, a devenit în anul 2440 academicianul pustnic, înveșmîntal în haina neoclasică a înțeleptului coborit

dintr-o antichitate imaginată, şi el s-a retras în singurătatea propice geniului pentru a medita şi a produce idei folositoare umanităţii.) Este, într-un fel, un atestat de reconsiderare **a** romancierului şi a producţiilor sale — numai cele girate de morală, se înţelege. O confirmare a acestei reabilitări o mai aflăm în modul de-a dreptul romanesc în care Mercier îşi închipuie educaţia viitorului monarh luminat. Deşi monarhia nu este, pentru el, decit „o sperietoare de ciori instalată într-o grădină", formaţia tî- nărului rege reeditează una din temele de predilecţie ale romanului Luminilor, tema copilului de pripas crescut în spiritul valorilor „naturale", departe de onoruri corupătoare, în simplitate şi frugalitate, deprins cu munca şi răspunderea. Educaţie ,.â la Emile", care face din tînăr un soi de Figaro redivivus, un „self- made man" ; întronat mai apoi printr-o adevărată ceremonie de iniţiere, el va şti, susţine Mercier, să guverneze spre binele poporului, conform valorilor ce l-au nutrit, ale acestuia. Tot de domeniul romanescului ţine şi descrierea justiţiei regale publice, care aminteşte izbitor de imaginea idilică legendară a regelui Ludovic IX — zis şi sfîntul Ludovic — şezînd sub nu mai puţin legendarul său stejar şi împărţind dreptate poporului.

Nici în privinţa celorlalte instituţii Mercier nu e mai radical. Deşi violent anticlerical, el promovează de pildă, o religie „naturală şi raţională"[4], adică acel deism filosofic ce străbate veacul, de la Voltaire citire, şi care s-a şi materializat. într-o primă etapă a Revoluţiei în pomposul cult al Fiinţei Supreme.

Monarhie, familie, religie, arte sau comerţ, toate instituţiile anului 2440 se conduc după *Lege* şi funcţionează conform *Naturii.* Două instanţe cu iz de transcendenţă, care de altminteri obsedează de-a dreptul Luminile. Nu este greu de aflat, sub această Lege în care socialul nu s-a decantat nici de fizic, nici de biologic, instanţa mitică a unui model bîntuit de imaginea tatălui ; adică un model de gîndire a lumii laicizat în toate consecinţele, nu însă şi în premise : modelul newtonian. Cît despre Natură, adevărată „parolă" a Luminilor, ea deghizează fie „raţiunea", fie afectul, fie pe amîndouă. În cazul de faţă desemnînd tocmai acea predestinare a progresului amintită mai sus. Perrtru rousseauism, Natura'e argumentul măciucă în orice împrejurare. într-adevăr, în mentalitatea rousseauistă — ansamblu de atitudini şi opinii ce se reclamă ideologic de la Rousseau, dar nu trebuie confundat cu sistemul de idei al acestuia, după cum este informată filosofic de gîndirea lui Leibniz, dar în mod indirect — a acţiona conform Naturii înseamnă a dezvălui în fiecare individ

lăuntricul, cu necesitate bun, al ființei umane. Iarăşi dezvăluirea prin curățire, debarasare a esenței de inutil, deci de nociv. Printr-un soi de aberație anatomo-fiziologică, totul, pentru rousseauişti, stă în *inimă :* cuget, intelect, afect. E drept, concepția .s-a născut din dorința de-a se evita metafizica intelectualistă ascunsă îndărătul conceptului de suflet. Nu mai puțin însă inima de tip rousseauist poate tot, ştie lot, face lot : „Inima, iar nu geniul, realizează înfăptuirile mari şi generoase. Hernie IV a fost cel mai bun dintre regi, nu datorită întinderii cunoştinţelor sale, ci pentru că iubea sincer oamenii". Gîndul ne poartă din nou spre hagiografia istoriei : asemenea legendarului sfînt Ludovic, Henric IV îşi are şi el aura idilică de rege popular, **o** imagine curentă de altfel în manualele copiilor de clasa **I** ai veacului al 19-lea.

Prin aceeaşi concepție despre calificarea nec plus *ultra* a naturii „sensibile" a omului se explică şi pornirea violentă, aparent inexplicabilă, a lui Mercier împotriva istoricilor, „mai vinovați decît principii", împotriva istoriei în general. Aici apar cu limpezime deopotrivă limita — cumva obligatorie —a criticii lui Mercier, contradicțiile gîndirii lui şi caracterul magic, pentru el, al utopiei. Mercier nu agreează istoria, şi în primul rînd istoria din timpul său, pentru că o consideră falsă, o /*iistoria stultitiae,* o țesătură de aventuri sîngeroase şi nebunii ale principilor, ale cuceritorilor, toți „duşmani ai omului". Ca atare„ea trebuie rezumată „la cîteva mari trăsături", pentru a nu corupe sufletele tinere. Este un punct de vedere firesc de altminteri într-o gîndire utopică, şi o consecință logică a concepției lui Mercier despre „fatalitatea" progresului. În fond, el nu combate doar instituțiile, stările de fapt ale Franței vechiului regim — ci şi *cuvintele ce* le desemnează. De aceea şi sînț istoricii,mai vinovați decît principii. După cum consideră suficientă luminarea spiritelor — spre dezvăluirea lăuntricului de unde vorbeşte „glasul inimii" — pentru ca fericirea să fie atinsă, iar fericirea generală se realizează, printr-o aritmetică expeditivă, din suma fericirilor personale, Mercier exaltă unele cuvinte şi vestejeşte altele. Aşa de pildă, cînd ghidul este întrebat de povestitor ce fel de guvernare e în funcție în lumea anului 2410, acesta răspunde : „Guvernarea nu e nici monarhică, nici democratică, nici aristocratică : e rațională şi făcută pentru oameni.* Importantă pentru Mercier nu e referința cuvîntului, ci calificarea lui ca parolă de raliere la ideologia vertuistă. A1t exemplu : Mercier nu este, ca Kousseau. un adversar

al proprietății private, ci al cuvîntului care-i desemnează pe deposedați. „;Vai, vai de națiunea împărțită în două clase cu necesitate dușmane, aceea a proprietarilor şi aceea a proletarilor" scrie el în a sa *Neologie*. Consecința imediată ar fi, logic vorbind, afirmarea dreptului ta egalitate. Or, Mercier, în *'Anul 2440* își explică' pe larg poziția anti- egalitară •încheind cu argumentul că „egalitatea extremă ar duce la o extremă confuzie".

Contradicțiile, avind aceeași sursă, țîșnesc la el la tot pasul : Mercier este pentru libertate, dar împotriva emancipării- lemeii, pentru comerț și circulația bunurilor, dar într-o economie închisă, de tip agrar, pentru abolirea sclaviei — pasajul consacrat monumentului negrului răzbunător este impresionant și de-o autentică vibrație profetică —, nu însă și a proprietății etc. Aceasta nu înseamnă nicidecum că ideile Luminilor rousseauiste, imaginea lumii anului 2440 ar fi pentru Mercier pure jocuri verbale. Dimpotrivă. Cuvintele, spune sociologul Emile Durckheim, înainte de-a fi cuvinte, sînt valori pentru cei ce le utilizează. Valori de preț, crez de o viață sau chiar de o generație și, cum de atîtea ori a dovedit-o istoria, ideal cerînd totul, pină la sacrificiul suprem. Iar poziția lui Mercier, dincolo chiar de cerințele genului, nu este a unui tiansmițător indiferent, sau măcar obiectivist, de idei : ci a unui martor zelos, a unui prozelit înflăcărat. Pentru el — poate pentru literatura anticipativă în general — intr-aceasta tocmai rezidă ceeace am numit caracterul magic al utopiei. Vădit încă de la început, în chiar formula narativă adoptată : naratorul doarme și se trezește brusc transportat, printr-un truc de iluzionism, într-altă lume care devine, tot atît de brusc, „mai reală" decît cea reală pentru că este profetizată, este *spusă.*[1] Caractertul magic constă în eliberarea dorinței, a intenției față de povestire, în investirea cuvîntului cu putere fondatoare. De aici și ingenuitatea lui Mercier care, într-un anume sens strict literal, 'uneori nu știe ce spune : pentru că este purtat de sistemul rousseauist, canava vorbit de acesta, fără a realiza deplin și lucid, antrenat cum este de înflăcărarea lui vizionară, consecințele tinale ale propriilor afirmații. Această realizare rămîne de datoria cititorului, a noastră mai ales, cei ce, apropiindu-ne de anul 2440, dispunem de o distanță și de o experiență istorică suficientă pentru a le evalua sau chiar a le putea vedea aplicate. Dincolo de paginile, unele desuete, altele surprinzător de actuale, dincolo chiar de ceea ce pot ele oferi ca informație despre un mod de-a gîndi și despre o epocă față în față cu propriul viitor, un suflu de credință străbate utopia lui Mercier. Entuziasmul vizionar — chiar atunci cînd viziunile în sine apar demonetizate sau chiar comic de grave — și ardoarea discursului ne pun, ca cititori, în situația adultului care privește jocul ,.de-a cuvintele" al copilului : îl invidiem pentru intensitatea, pentru pasiune? trăirii, uneori insă cădem pe gînduri față în față cu ceea ce a rezultat, pentru copil, din cuvintele de la noi învățate. Căci de la Rousseau — nu însă și de la rou.sseauiști — încoace, știm că, în bună măsură, copilul este tatăl omului.

TABEL CRONOLOGIC

1740 Se-naşte la Paris Louis-Sébastien Mercier, fiul unui mic alămar.
Urmează studiile la Collège des Quatre-Nations.

1763—*1766* Pentru scurt timp, Mercier este profesor de retorică într-un colegiu din Bordeaux. Profesoratul însă nu-l interesează ; se preocupă tot mai intens de literatură, primele încercări datînd încă din adolescenţă : poeme, scurte eseuri „filosofice" pe cele mai diverse tème la ordinea zilei.

1768 Mercier publică *Songes philosophiques* (Visuri filosofice), culegere de povestiri realizate după modelul voltairian ; dintre acestea, *Songe d'un monde heureux* (Visul unei lumi fericite) prefigurează utopiile viitoare.

1771 Apar *e'L'An 2440 ou Rêve s'il en jut jamais* (Anul 2440 sau Un vis cum n-a mai fost) ; roman-eseu „filosofic" de anticipație care expunê, în lumina adeziunii lui Mercier la valorile »ousseauismului, viziunea unei lumi a viitorului, reformată în spiritul acestor valori. Romanul nu a avut mare succes la apariție, publicul nefiind pregătit pentru a recepta o operă care nu va căpăta statul literar decît începînd de la sfirşitul veacului al 19-lea (odată cu" romanele lui Jules Verne) şi cu deosebire, în epoca contemporană. În anii ce urmează, preocupările lui Mercier sc orientează exclusiv spre teatru ; a scris în total peste 35 de piese (în majoritate, comedii „serioase", drame şi melodrame, dintre care cele mai cunoscute sînt *La Brouette du vinaigrier* (Roaba oțetarului), 1775, şi *Le Déserteur* (Dezertorul). 1782, precum şi o serie de lucrări

teoretice în care promovează un teatru de tip realist şi moralizator, pe linia contemporană a dramei burgheze întemeiate de Diderot ; un teatru a cărui formulă este bazată pe conflicte şi situaţii cotidiene, pe reînnoirea convenţiilor spectacolului, pe estetica sentimentalismului patetic.

1781 Mercier publică *Tableau de Paris* (Tabloul Parisului), un eseu psiho-sociologic îndrăzneţ, foarte modern ca factură, primit cu mare succes de către publicul vremii. Chiar contestările venite din partea partidei filosofilor — care acuză lucrarea de-a fi „o harababură", de-a conţine de-a valma „tot ce se poate afla într-un sertar răsturnat" — sînt de fapt tot atîtea elogii pentru curajul cu care Mercier dărîmă prejudecăţile, mai ales literare, pentru interesul pasionat ce-l dovedeşte atît în înregistrarea detaliului semnificativ al vieţii de. toate zilele cît şi în dezbaterea ideilor abstracte. Temîndu-se să nu fie luat la ochi de poliţie pentru concepţiile sale, Mercier se retrage un timp în Elveţia, de unde se întoarce % nestingherit la sfirşitul anului 1785. începe acum să se preocupe de politică, intră în viitoarea evenimentelor premergătoare Revoluţiei. în 1787 publică
Notions claires sur les gouvernements (Noţiuni clare despre formele de guvernare), un eseu de teorie a guvernării unde sînt luate în discuţie majoritatea opiniilor vremii asupra acestei probleme.

1788 Apare culegerea de povestiri-eseuri de factură uto- pistă *Songes et visions* (Visuri şi viziuni) ; cea ;nai cunoscută este *L'Homme de fer* (Omul de fier), povestea unui personaj fabulos, un ,.superman" care îndreaptă toate neajunsurile omenirii.

1789—1791 Mercier editează, mai mtii singur, apoi în colaborare cu literatul Caria, revista *Annales -patriotiques et littéraires.* Duce o activitate politica din ce în ce mai' susţinută. Membru al Grupului Social (extremist), în

1792 se desolidarizează de iacobini şi este ales deputat al departamentului Seine-et-Oise în Convenţia Naţională. În ianuarie 1793 votează împotriva ghilotinării lui Ludovic al XVI-lea şi pentru detenţia lui pe viaţă. După 30 mai 1793/ cînd grupul lui Robespierre preia puterea, Mercier protestează împotriva „tiraniei montagnarde". Este arestat şi eliberat numai după instaurarea Convenţiei Thermi- doriene, căreia ii împărtăşeşte întru totul vederile reformiste.

1795—1797 Mercier face parte din Consiliul celor Cinci - Sute. în această calitate, duce o activitate foarte intensă. intervine în dezbaterea diferitelor chestiuni, păstrînd în general o poziţie moderată şi tradiţionalistă (susţine respectarea proprietăţii private, este împotriva divorţului, a emancipării femeii, a introducerii limbilor moderne în şcoli etc.)

-în 1795, devine membru al Academiei. Doi ani mai tîrziu, reintră în învăţămînt ca profesor de istorie, în ciuda propriilor convingeri anti-istoriste, la Ecole-Centrale ; între timp continuîndu-şi activitatea publicistică — colaborări neîntrerupte la *Journal de Paris* — şi literară.

1798 Mercier publică *Nouveau Paris* (Noul Paris), urmare şi dezvoltare ale *Tabloului Parisului.*

1801 Apare *Neologie ou Vocabulaire de mots nouveaux, ă renouveler dans des accepiions nouvelles* (Neologie sau Lexicon de cuvinte noi, de reînnoit în accepţii noi), original eseu de semantică, înscris în sfera de preocupări caracteristice Luminilor pentru „invenţia" de cuvinte.

în- perioada Consulatului, Mercier se raliază politicii lui Bonaparte. După proclamarea Imperiului, scriitorul se desolidarizează public de politica napoleoniană autoritară şi se retrage din viaţa literară.

1814, ianuarie Se căsătoreşte, după mulţi ani de convieţuire, cu Louise Machard, cu care avea deja trei fete. *25 aprilie* Mercier moare la Paris.

An măreț și demn de respect, care vei aduce fără îndoială fericirea pe pămînt ; an pe care, vai mie t nu te voi fi văzut decît în ins ; cînd va veni sorocul să țîșnești din sinul eternității, cei ce îți vor vedea soarele vor călca pe cenușa mea și pe a celor treizeci de generații stinse rînd pe rînd și dispărute în hăul fără fund al morții. Regii azi pe tron nu vor mai fi; și nici urmașii lor ; iar tu, tu îi vei judeca și pe monarhii aceștia ce vor fi murit și pe scriitorii ce trăiau supunîndu-se puterii lor. Numele prietenilor și apărătorilor- umanității vor lumina, prețuite : gloria le va fi pură și strălucitoare. Iar hulitul norod de regi ce vor fi chinuit, în toate înțelesurile acestui cuvînt$_K$ speța umană nu IHI scăpa oprobriului decît mulțumită neantului.

Gindirea supraviețuiește omului. iată apanajul său cel mai strălucit ! Gindirea se ridică din mor- mîntul lui și ia ufl trup durabil, nepieritor ; iar în vreme ce fulgerele despotismului cad și se sting, pana scriitorului străbate întinderile de timp și-i absolvă ori pedepsește pe stăpînii universului.

M-am folosit de puterea prîviită la naștere ; am făcut să se înfățișeze în fața rațiunii mele solitare legile, abuzurile, obiceiurile țării în care am trăit, neștiut și-n umbră. Am cunoscut ura curată pe care **o** *ființă simțitoare o datorează opresorului ; am urît din toate puterile tirania, am înfierat-o, am combătut-***o** *cu tot ce mi-a stat în putință. An măreț și demn de respect, zadarnic mi-am înnobilat și înflăcărat ideile contemplîndu-te : în ochii tăi nu vor fi poale decît idei de sclav. Fii îngăduitor cu mine ! mă înăbușă spiritul veacului și mă ține ca într-un clește ; prostia e atotstăpînitoare : liniștea patriei mele seamănă cu aceea a mormintelor. În jurul meu numai cadavre viu colorate ce vorbesc, merg, dar în care principiul vieții nu a putut niciodată să facă să răsară nici cel mai mic lăstar. Pînă și vocea filoso- fiei, obosită și descurajată,*

şi-a pierdut din putere : glăsuieşte în mijlocul oamenilor ca în inima unui imens deşert.

O, de-aş putea să împart în două timpul ce mi-e dat să trăiesc, cum aş mai coborî, chiar acum, în coşciug ! cît de bucuros m-aş despărţi de înfăţişarea triştilor, nefericiţilor mei contemporani, ca să mă trezesc în zilele pure pe care le vei zămisli, sub cerul tău fericit, cînd omul îşi va fi redobîndit curajul, libertatea, independenţa şi virtuţile. De-aş putea să te văd şi altcum decît în vis, an dorit pe care te chem din toate puterile sufletului ! Grăbeşte-te ! vino să luminezi fericirea lumii! Dar ce spun ? ieşit de sub puterea unui semn favorabil, mi-e teamă, vai ! mi-e teamă ca *nu cumva soarele tău să vină să lumineze, trist, un morman fără formă, de certuşă şi ruine !*

CUVÎNT ÎNAINTE

Dorinţa ca totul să fie bine e proprie filosofului. Prin cuvîntul acesta din urmă, de care, fără îndoială, s-a făcut abuz, înţeleg o fiinţă virtuoasă şi sensibilă ce doreşte fericirea generală, căci are idei precise de ordine şi armonie. Răul oboseşte privirea înţeleptului, care se plunge; lumea bănuieşte că ar fi cîrcotaş : se înşeală. înţeleptul ştie că e mult rău pe pămînt, dar totodată are mereu prezentă în minte perfecţiunea aceea atît de frumoasă şi de emoţionantă ce poale şi chiar trebuie să fie lucrarea omului raţional.

într-adevăr, de ce să ne fie interzis să sperăm că după ce va fi străbătut extravagantul cerc de neghiobii în care îl fac să rătăcească pasiunile, plictisit, omul acesta se va întoarce la lumina pură a judecăţii ? De ce speţa umană nu ar fi asemănătoare individului? Pripit, violent, zăpăcit cînd e tînăr; înţelept, blînd, moderat la bă~ trîneţe[1]. Cel ce gîndeşte astfel îşi impune sieşi datoria de a fi drept.

---

aceeaşi scenă : vor vedea acelaşi soare şi ne vor împinge atît de departe în vechime că nu va mai rămîne din noi nici urmă, nici vesti,au. nici amintire.

Ştim noi însă ce e perfecţiunea ? Poate fi ea zestrea, unei fiinţe slabe şi mărginite ? Acest mare secret nu e oare el ascuns sub acela al vieţii ? şi n-ar trebui oare să ne dcspuiem de veşmîntul nostru muritor ca să •pătrundem sublima enigmă ?

Să încercăm însă pînă alunei să facem în aşa fel înăt lucrurile să *fie acceptabile ; sau, dacă şi aşa cer prea mult, să visăm măcar că sînt aşa. în ceea ce mă priveşte, absorbit de Pluton, visez şi eu ca el. O, dragii meîr concetăţeni ! v-am văzut atît de des gemînd în faţa abuzurilor de care am obosit să ne şi plîngem ! Cînd ne vom vedea oare visurile realizate ? Să dormim, iată aşadar fericirea noastră.*

\

CAPITOLUL I

PARISUL FORFECAT DE UN BĂTRIN ENGLEZ

Prietene sîcîitor, de ce mă trezeşti ? Ce rău mi-ai făcut ! Mă lipseşti de un vis a cărui dulce iluzie era preferabilă luminii supărătoare a adevărului. Ce plină de desfătare mi-era amăgirea şi ce nu aş da să-mi petrec în ea restul zilelor. Dar

nu, iată-mă căzut din nou în îngrozitorul haos de care mă credeam scăpat. Stai jos şi ascul- tă-mă cîtă vreme mintea-mi mai e încă plină de lucrurile ce au uimit-o.

Stăteam ieri noapte de. vorbă cu un bătrîn englez al cărui suflet e cum nu se poate mai drept. Ştii că-mi plac adevărații englezi. Niciunde n-ai să-ți găseşti prieteni mai buni ; la nici un alt p'opor nu întîineşti oameni cu o fire mai neşovăitoare şi mai generoasă. Spiritul de libertate ce-i însuflețeşte le dă o putere şi o vîrtoşie extrem de rare la alte neamuri.

Nația dumitale, îmi spunea el, e pradă unor erori pe cît de ciudate pe atît de numeroase : nu poți nici să le pricepi, şi nici să le numeri, iar mintea ți se rătăceşte. Nimic nu mă zăpăceşte mai mult decît imobilitatea, aparentul. calm ce ascunde îngrozitoarele zbateri ale a ti lor lupte intestine. Capitala voastră e un amestec de neînchi- puitMonstrul acesta inform e un receptacul atît pentru extrema opulență cît şi pentru mizeria cea mai cruntă : lupta lor e eternă ! Ce lucru de mirare e corpul acesta ale cărui părți se mistuie, dar care poate să se mențină în îngrozitoarea-i inegalitate - !

„ Totul se face pentru capitală în regatul dumitale : i se sacrifică provincii, oraşe întregi. Şi ce altceva e ea dacă nu un diamant înconjurat de gunoaie ? Ce amestec nemaivăzut de spirit şi prostie, de geniu şi delir, de grandoare şi nimicnicie ! Plec din Anglia, mă grăbesc, vin în goana mare şi cred că ajung într-un centru luminat în care, unindu-şi talentele, oamenii ar fi trebuit să facă să domnească toate plăcerile din lume, precum şi belşugul şi confortul ce le măresc farmecul. Dar Doamne ! ce cruntă dezamăgire pentru speranțele mele ! În aceste locuri unde totul prisoseşte văd nefericiți ce suferă de foame. În mijlocul atîtor legi înțelepte se comit mii -de crime. în pofida atîtor regulamente de poliție, totul e în neregulă. Peste tot piedici, obstacole, obiceiuri potrivnice binelui public.

Mulțimea riscă în fiece clipă să fie strivită de incredibilul puhoi de trăsuri pe ale căror perne se lăfăiesc oameni ce valorează infinit mai puțin decît cei pe care-i stropesc cu noroi şi amenință să-i calce. Tresar de eîte ori aud paşii grăbiți ai

unei perechi de cai ce înaintează la galop într-un oraş plin de femei grase, bătrîni şi copii. Adevărul e că nimic nu e mai insultător pentru natura omenească decît indiferenţa plină de cruzime faţă de pericolele ce renasc în fiece clipă

Treburile vă cheamă chiar de nu vreţi în cutare cartier, şi din el se răspîndeşte un miros fetid ucigător. Mii de oameni respiră fără să vrea aerul otrăvit[2].

Templele mai mult scandalizează decît îndreaptă pe calea virtuţii. Aţi făcut din ele locuri de trecere, mai rău uneori. Nu poţi sta jos dacă n-ai plătit : indecent monopol într-un sfînt lăcaş în care toţi oamenii, găsindu-se în faţa Fiinţei Supreme, ar trebui să se privească, măcar atît, drept egali între ei.

De-i imitaţi pe greci şi pe romani, nu aveţi atîta minte încît să vă menţineţi în limitele genului lor ; le stricaţi maniera, care e simplă şi maiestuoasă ; o stricaţi, spuneam, o desfiguraţi prin micimea ideilor voastre şi prin furia copilărească de care v-aţi lăsat cuprinşi pentru *joii,* pentru „drăguţ". Aveţi cîteva piese de teatru adevărate capodopere, dar dacă, citindu-le, îmi vine cumva chef sa merg să le văd jucate, nici nu le mai recunosc.

Aveţi trei teatre mici, întunecate şi sărăcăcioase. În primul se cîntă cu multă energie ; eşti năucit cu mag- »ificienţă, iar maşinistul face risipă de minuni în mijlocul . ărora începi să căşti. în cel de la doilea eşti făcut să i-îzi cînd ar trebui să plîngi. Costumul e întotdeauna nepotrivit; şi în afară de jalnicii actori tragici pe care nimeni nu se mai osteneşte să-i critice, mai vţizi şi cîte o confidentă al cărei nas turtit e de ajuns pentru a spulbera şi cea mai reuşită iluzie. În ceea ce-l priveşte pe al treilea, acesta îi adăposteşte pe saltimbanci, care, cînd agită clopoţelul lui Momus, cînd lălăie ariete anoste. Ii prefer totuşi spălăciţilor de comedianţi francezi, căci sînt

---

[2] Şi mai de mirare e felul cum se menţine. Nu rareori vezi pe cîte cineva care nu e în stare să trăiască avînd o sută de mii de livre rentă şi care se împrumută de la altul ce se simte în largul său cu o sută de pistoli.

mai fireşti pe scenă şi slujesc mai bine publicul[3] ; dar nu pot totuşi să nu recunosc că doar dacă nu mai ştii ce să faci cu timpul poţi să te amuzi cu prostiile pe care le debitează.

Ce mă face să surîd cu milă e faptul că astfel de oameni, cărora fiecare dintre noi le dă, ca să zic aşa, de pomană, îşi îngrămădesc cu neruşinare judecătorii într-o sală strimtă unde, în picioare şi înghesuiţi unul în altul, aceştia trebuie să suporte mii de cazne fără să le fie măcar îngăduit să strige că se sufocă în clipa în care îşi dau duhul. Un popor ce poate să accepte o servitute atît de îngrozitoare chiar şi în plăcerile sale arată în ce măsură poate fi înrobit. Aşa că toate plăcerile acestea care, văzute de departe, suscită lauda, de aproape apar tulburi, alterate, şi trebuie să dai din coate dacă vrei să respiri ţin pic.

Cum -nu îmi simt un asemenea curaj barbar, adio, plec. Fiţi mindri de monumentele minunate ce cad în ruină ; arătaţi cu admiraţie Luvrul, a cărui înfăţişare vă face vrednici nu de cinste, ci de ruşine, mai cu seamă cînd vezi de-a lungu-i atîtea bagatele.strălucitoare a căror întreţinere vă costă mai mult decît ar trebui să" cheltuiţi pentru a vă termina monumentele publice.

Dar asta încă nu-i nimic. Dacă aş aminti acum îngrozitoarea disproporţie dintre averi ; dacă aş aduce la lumina zilei temeiurile ei ascunse ; dacă aş vorbi despre obiceiurile voastre aspre şi pline de orgoliu, mascate de aparenţe amabile

[3] Voi, locuitorii dinţii ai pămîntului, v-aţi închipuit că va rxista într-o bună zi un oraş în care vor fi nemilos călcaţi în picioare nefericiţii pietoni, care pe mîini, care pe picioare ?

[1] Cimitirul Inocenţilor serveşte unui număr de douăzeci şi două de parohii pariziene. Se îngroapă aici de vreo mie de ani. Normal era să se găsească foarte departe. în afara incintei oraşului. Dar ce aţi făcut ? L-aţi situat în mijlocul oraşului şi, parcă lemîndu-vă că nu va fi destul de frecventat, l-aţi înconjurat cu prăvălii şi tarabe. E un mormînt veşnic deschis, veşnic plin, voşnic gol. Cochetele vin să-şi încerce, deasupra osemintelor putrezite ale unui miliard de morţi, farmecele panglicuţelor şi ale ■ «lorlalte flecuşteţe.

şi politicoase [4] ; dacă aş zugrăvi mizeria în care se zbate cel sărac şi imposibilitatea de a ieşi din ea irămmînd totuşi cinstit ; dacă aş calcula rentele pe care le dobîndeşte omul necinstit şi consideraţia din ce în ce mai mare de care se bucură pe măsură ce devine tot mai netrebnic... [5], toate acestea m-ar duce prea departe. Noapte bună. Plec mîine ; plec mîine, zic : nu pot să mai trăiesc o zi într-un oraş atît de'nefericit, deşi are totul pentru a nu fi astfel.

Parisul m-a dezgustat ca şi Londra. Toate oraşele mari se aseamănă, a spus-o deja Rousseau cum nu se poate mai potrivit. S-ar părea că pe cît încearcă oamenii să facă legi mai bune pentru a fi fericiţi unindu-se. într-un singur corp, pe atît Se depravează şi înmulţesc numărul relelor de care suferă. Te-ai fi aşteptat, raţional, să se întîmple invers, dar prea sînt mulţi oameni ce au interes să se opună binelui obştesc. Am să caut un sat unde, respirînd un aer curat jpi oferindu-mi plăceri calme, să pot deplînge soarta triştilor locuitori ai acestor fastuoase închisori ce poartă numele de oraşe [6].

---

[4] Exceptindu-i pe financiari, care sînt aspri şi ncpoliticoşi în acelaşi timp, restul oamenilor bogaţi nu au decît unul dintre aceste două defecte : sau vă lasă, politicoşi, să muriţi de foame sau vă ajută cu grosolănie.

[5] Pe vremuri, omul virtuos nu era ajutat, dar cel puţin se bucura de stimă. Astăzi lucrurile nu mai stau aşa. îmi amintesc răspunsul pe care 0 prinţesă îl dădu intendentului ei, pe care îl plătea cu şase sute de livre şi care se plîngea că nu e suficient ,Cum se descurca predecesorul tău ? întrebă ea. Nu a rămas ie serviciul meu decît zece ani, -dar s-a retras cu o rentă de douăzeci de mii de livre. — Vă fura, doamnă, răspunse intendentul. — Ei bine, sună replica prinţesei, fură-mă !"

[6] în torentul acesta de mode, capricii, distracţii din care nimic nu durează şi fiecare, o distruge pe cealaltă, sufletul celor mari îşi pierde pînă şi puterea de a se mai bucura şi ajunge neputincios atît să simtă măreţia şi frumuseţea cît şi să le producă.

Degeaba i-am amintit vorba din popor că *Parisul nu s-a făcut într-o zi* şi că toate erau deja perfecţionate în comparaţie cu veacurile trecute. „Ai răbdare doar câţiva ani, îi tot spuneam, şi poale că nimic nu va mai lăsa-de dorit ; desigur, dacă va fi cu putinţă să realizăm întru totul diferitele planuri propuse...

— Ah ! replică el, iată ticul de care suferă naţia dumitale. Mereu planuri peste planuri ! Şi mai şi credeţi în ele ! Eşti francez, prietene, şi cu tot bunul dumitale simţ te laşi molipsit. Fie, voi veni să te văd cînd toate aceste planuri vor fi fost îndeplinite. Dar pînă atunci, voi trăi prin alte părţi. Nu-mi place deloc să am în juru-mi atîţia nemulţumiţi, atîţia nefericiţi a căror privire îndurerată îmi sfîşie inima îmi dau seama că relele cele mai evidente ar putea fi înlăturate ; dar crede-mă, nu se va face nimic : prea sînt simple mijloacele pentru a se recurge la ele, aşa că, pariez, vor fi căutate altele, aiurea. Mai pariez şi că dacă repetaţi cu atîta afectare cuvîntul sacru de umanitate nu o faceţi decît pentru a vă scuti de îndeplinirea datoriilor pe care le implică[7]. De multă vreme păcatul vostru nu mai e neştiinţa, aşa că nu vă veţi îndrepta niciodată. Adio.

CAPITOLUL II

AM ŞAPTE SUTE DE ANI

[7] Blestemat să fie scriitorul ce-şi linguşeşte veacul şi sfîrşeşte prin a-l adormi, ce-l leagănă povestindu-i istoria eroilor săi antici şi a virtuţilor pe care nu le mai are ; scriitorul care ascunde răul mistuitor şi, precum un şarlatan şmecher şi curtenitor, îl face să creadă că fruntea-i străluceşte de sănătate atunci cînd cangrena se pregăteşte să disloce membrele. Scriitorul curajos nu proferează o astfel de minciună periculoasă ; dimpotrivă, el strigă : O concetăţenii mei, nu, nu mai semănaţi deloc cu părinţii voştri sxnteţi politicoşi dar cruzi, nu aveţi decît aparenţa umanităţii . laşi şi vicleni; nu aveţi nici măcar curajul marilor fărădelegi • crimele vă sînt mărunte, cum sînteţi şi voi.

Se făcuse miezul nopții cînd a plecat bătrînul englez. Eram cam obosit : am închis uşa şi m-am culcat. De îndată ce somnul mi s-a aşezat pe pleoape, am început să visez că dorm de secole, şi m-am trezitM-am dat jos din pat, dar mă simțeam greoi cum nu mă simțisem niciodată. Miinile îmi tremurau, picioarele abia de mă țineau. Cu greu mi-am recunoscut chipul cînd m-am privit în oglindă : cînd mă culcasem, părul îmi era blond, dar acum fruntea îmi era brăzdată de riduri, părul îmi albise, deasupra ochilor apăruseră două oase în relief, nasul mi se lungise şi pe față mi se răspîndise o culoare palǎ, lividă. Vrînd să fac cîțiva pa.şi, mi-am sprijinit maşinal corpul într-un baston. Din fericire nu eram afectat de toanele atît de caracteristice moşnegilor.

Ieşind din casă am văzut o mare piață publică, necunoscută. Tocmai se terminase ridicarea unei coloane piramidale ce atrăgea privirile curioşilor. înaintez şi citesc clar : anul de grație MMCCCCXL, cu caractere de aur gravate pe fondul de marmoră.

La început crezui că e o greşeală a ochilor, ori mai degrabă a artistului şi tocmai voiam s-o spun celor din jur, dar nu mică imi fu surpriza aruncîndu-mi privirea pe cele două ori trei edicte regale afişate pe pereți : aceeaşi dată, MMCCCCXL, era cu fidelitate imprimată pe toate aceste anunțuri. Ce se intimplă ? imi spusei, am îmbătrînit atît fără să-mi dau seama : am dormit şase sute şaptezeci şi cinci de ani !

Totul se schimbase ! Cartierele pe care le ştiam atît de bine mi se arătau sub o înfățişare diferită şi păreau înfrumusețate de curînd. Mă pierdui în străzile largi şi frumoase aliniate cu grijă, străbătui încrucişări "vaste unde domnea atîta ordine, încît nu vedeai nici urmă de îmbulzeală. Nu mai auzeam strigătele amestecate şi bizare ce-mi spărgeau pe timpuri timpanele Nu întîlnii nici o trăsură gata să mă răstoarne, iar un bolnav de gută ar fi putut să se- plimbe fără nici o grijă. Oraşul părea însuflețit, dar fără agitație şi fără dezordine.

Eram atît de fermecat încît nu-i vedeam pe trecătorii ce se opreau spre a mă privi din cap pînă în picioare, mirați la culme. Ridicau din umeri şi zîmbeau, cum zîmbim noi cînd vedem pe

cineva mascat. Şi într-adevăr, îmbrăcămintea mea le părea fără doar şi poate originală şi grotescă, într-atît era de diferită de a lor.

Un cetăţean (despre care aflai mai tirziu că era un savant) se apropie de mine şi îmi spuse politicos dar cu o gravitate fermă :

— Bătrîne, la ce'-ţi slujeşte deghizarea asta ? Ţi-ai propus să ne aminteşti obiceiurile ridicole, ale vreunui veac bizar ? Nu avem nici cea mai mică dorinţă de a le imita, căci nimeni nu poate fi într-atît de nebun. Aşa că lasă gluma aceasta inutilă. .

— Dar nu-i adevărat, răspunsei, nu m-am deghizat deloc ; port hainele pe care le aveam şi ieri : voi sînteţi cei care minţiţi, cu afişele şi coloanele voastre. Parcă nu aţi avea de suveran pe Ludovic al XV-lea ! Nu ştiu ce idei aveţi în minte, dar mi se par periculoase, luaţi aminte ; nu e bine să te dedai unor astfel de mascarade ; nu poţi fi într-atît de nebun. Oricum, sînteţi nişte impos- toii fără haz, căci e cu neputinţă să nu ştiţi că nimic nu poate clătina evidenţa propriei existenţe.

Ori se convinsese că deliram, ori socotea că vîrsta înaintată pe care păream s-o am mă făcea să vorbesc în dodii, nu ştiu, dar mă întrebă în ce an m-am născut.

— în 1740, i-am răspuns.

— Ei bine, dacă aşa stau lucrurile înseamnă că ai nici mai mult nici mai puţin decît şapte sute de ani. N-avem de ce să ne mai mirăm, spuse mulţimii ce ne înconjura : Enoch, Ilie n-au murit ; Mathusalem şi cîţiva alţii au trăit 900 de ani ; Nicolas Flamei vîntură lumea precum evreul rătăcitor şi dînsul a găsit poate elixirul nemuririi ori piatra filosofală.

Spunînd aceste cuvinte surîdea şi toată lumea se îngrămădea în juru-mi cu o amabilitate şi un respect cu totul deosebite. Ardeau de nerăbdare să-mi pună tot felul de întrebări, dar discreţia îi amuţea, aşa că se mulţumeau să repete şoptit : „Un om din veacul lui Ludovic al XV-lea ! ce lucru curios !"

CAPITOLUL III

LA NEGUSTORUL DE HAINE

Nu mă simţeam deloc în largul meu. învăţatul îmi spuse:

— Uimitorul meu bătrîn, mă ofer să-ţi slujesc de călăuză ; să începem însă, rogu-te, prin a intra în prima prăvălie de haine ce ne va ieşi în cale," căci (adăugă el cu sinceritate) nu pot să te însoţesc dacă nu eşti îmbrăcat cuviincios. Vei recunoaşte că, într-un oraş civilizat .în care guvernul interzice de pildă cu desăvîrşire duelurile şi răspunde de viaţa fiecăruia, este de prisos, ca să nu zic necuviincios, să mergi împiedicat din pricina mai ştiu eu cărei arme dătătoare de moarte, ori să-ţi încingi sabia la şold cînd mergi să stai de vorbă cu Dumnezeu, cu o femeie sau cu prietenii : aşa ar face numai un oştean într-un oraş asediat. Se mai ţinea încă, în veacul dumitale, la vechea şi barbara prejudecată cavalerească : se credea că e distins să tîrîi după tine o armă de luptă ; şi am citit chiar într-o carte de pe vremea dumitale că pînă şi bătrînii neputincioşi se făleau cu o sabie devenită inutilă. Cît de incomod şi de nesănătos e felul dumitale de a te îmbrşea : umerii şi mîinile sînt ca într-o închisoare, corpul e strivit, iar pieptul e strîns ca într-o chingă de nici nu, poţi respira. Şi de ce, mă rog, să-ţi expui pulpele şi picioarele intemperiilor ? Fiecare epocă îşi are moda ei, însă ori mă înşel cu totul, ori a noastră e pe cît de plăcută, pe atît de salutară : priveşte numai !

într-adevăr, deşi nou pentru mine, felul în care era îmbrăcat n-avea nimic care să nu-mi placă. Culoarea pălăriei nu mai era tristă şi lugubră, nu mai existau colţurile acestea de prisos [8] : din pălăria noastră nu mai rămînea decît calota,

---

[8] Dacă m-aş apuca să scriu istoria Franţei, aş zăbovi **cu** multă plăcere asupra capitolului „pălării". Tratat cum se' cuvine, subiectul ar fi plin de

destul de adîncă pentru a sta bine pe cap, terminată cu un fel de sui frumos răsucit care rămînea strîns cînd nu-ți era de nici o trebuință și putea fi desfăcut și întins după placul posesorului, spre a-l apăra de soare ori de vremea proastă.

împletit cu grijă, părul era strîns la spateiar o idee de pudră îi păstra culoarea inițială. Găteala aceasta simplă nu mai avea nimic din piramidele noastre năclăite în pomadă și orgoliu, nici din buclele țepene care, departe de a închipui un păr ce flutură, n-au nici o altă calitate decît pe aceea de a fi de o rigiditate lipsită și de expresie și de grație.

-Gîtul nu-i era strangulat de nici o bentiță de muselină [9] : era înconjurat de o cravată mai mult ori mai puțin călduroasă, după anotimp. Mîinile i se bucurau de toată libertatea în mînecile potrivit de largi, iar corpul, acoperit de un soi de cazacă subțire, era înveșmîntat într-un mantou în formă de robă, util pe vreme de ploaie sau de ger.

Mijlocul îi era încins elegant cu o lungă eșarfă, ce dădea corpului o căldură potrivită. Nu purta jartiere, care-ți intră în carne și împiedică circulația. Avea ciorapi lungi, pînă la centură ; și o încălțăminte ușoară, un fel de gheată, îi îmbrăca piciorul.

Intrarăm într-o prăvălie unde mi s-a propus să-mi schimb veșmintele. M-am așezat pe un scaun ce nu avea nimic comun cu ale noastre, care sînt încărcate de stofe și te obosesc în loc să te facă să le simți mai bine. Era un soi de canapea scurtă, care, mulțumită unui pivot, urma mișcarea corpului. Nu mă puteam obișnui cu ideea că sînt la un negustor de haine, căci nu-mi vorbea nici de cinste, nici de conștiință, iar magazinul său era cum nu se poate mai luminos.

---

curiozități și ar stîrni interesul. Aș face o paralelă între Anglia și Franța : una din ele ar opta pentru **o** pălărie mică atunci cînd cealaltă ar alege una mare ; iar aceasta din urmă ar abandona-o pe cea mare în clipa în care prima **ar** abandona-o pe cea mică.

[9] Nu-mi place să ne fie criticate gulerele, căci ne folosesc mai mult decât ne duce gindul. Nopțile pierdute, chefurile și alte asemenea excese ne ofilesc. Strîngîndu-ne puțin, gulerele ne pun din nou ceva culoare în obraji.

CAPITOLUL IV

I-IAMALII

Călăuza era din ce. în ce mai îndatoritoare. Plăti ce cumpărasem de la hăinar. în banii,noştri, socoteala se ridica la un ludovic, pe care-l scosei din buzunar. Negustorul mă asigură că-l va păstra ca pe o antichitate. Se plătea peşin în toate prăvăliile, iar poporul acesta, prieten al cinstei fără cusur, nu cunoştea cuvîntul *credit,* perdea pentru o ingenioasă escrocherie folositoare ambelor părţi. Arta de a face datorii şi de a nu le plăti încetase de a mai fi îndeletnicirea lumii bune V

La ieşire, mulţimea continuă să mă înconjoare. însă privirile, nu aveau nimic batjocoritor ori jignitor ; doar un zumzet îmi venea din toate părţile la ureche :' .Iată-l pe omul de şapte sute de ani ! Ce nefericit trebuie să fi fost în prima parte a vieţii lui [10].

Eram minunat să văd pe stradă atîta curăţenie şi atît de puţină înghesuială ; a-i fi zis că e Sărbătoarea ungerii. Şi totuşi oraşul părea să fie extraordinar de populat.

Pe fiecare stradă un militar asigura ordinea publică ; dirija circulaţia trăsurilor şi pe cea a oamenilor ce duceau poveri : deschidea mai cu seamă drum acestora din urmă, încărcaţi întotdeauna pe măsura puterii lor.

Nu vedeai nici un nefericit care să gîfîie, cu cămaşa udă de sudoare, cu ochii injectaţi şi capul parcă prins într-un cerc de fier, gemînd sub o povară făcută, la un popor de omenie, doar pentru animale : bogatul nu-şi bătea joc de umanitate zornăindu-şi banii din pungă. Cu atît mai puţin puteai să vezi femeile, sex delicat şi slab, născut pentru a îndeplini îndatoriri mai blînde şi mai plăcute, întristînd privirea trecătorului transformate în hamali : nu le puteai -vedea în pieţele publice

[10] Cel ce are în mînă miliţia unui stat şi finanţele este un despot în toată puterea cuvîntului, iar dacă nu-i îngenunchează întotdeauna pe cei din jur e pentru că nu e întotdeauna folositor intereselor sale să-şi exercite întreaga putere.

siluind la fiecare pas natura ş-i acuzînd barbara insensibilitate a bărbaţilor, spectatori liniştiţi la chinurile lor. Redate îndatoririlor stării lor, femeile îndeplineau unica grijă impi+ăă de creator, aceea de a face copii şi de a-i consola pe cei din jur de greutăţile vieţii.

CAPITOLUL V
TRĂSURILE

Am observat că toţi cei care plecau ţineau dreapta în vreme ce cei care veneau ţineau stingă [11]. Mijlocul acesta simplu de a nu fi călcat de vreo trăsură fusese imaginat cu puţin înainte, într-atît e de adevărat că invenţiile folositoare nu se fac rîecît cu vremea. Evitai prin aceasta întilnirile neplăcute. Toate ieşirile erau simple şi sigure, iar în ceremoniile publice, care atrăgeau mulţime de oameni, aceştia îşi bucurau ochii cu un spectacol ce place în mod firesc şi pe care ar fi nedrept să li—1 refuzi. Fiecare se întorcea teafăr acasă, fără să fie strivit ori omorît. :\Fu mai aveam sub ochi priveliştea rizibilă şi revoltătoare a mii de trăsuri, înghesuite unele în altele,* rămînînd nemişcate ceasuri în şir în vreme ce bărbatul îmbrăcat în haine cu fir, bărbatul imbecil ce se lăsa purtat uitînd că mai are şi picioare striga aplecat peste portieră şi se plîngea că nu poate înainta. [12]

O mulţime numeroasă de oameni circula liber, cu uşurinţă şi în cea mai deplină ordine. Am întilnit o sută de căruţe încărcate cu de-ale gurii ori cu mobile şi o singură trăsură ; şi

---

[11] Străinul nu poate defel să înţeleagă cauza mişcării perpetue a francezilor, cax-e, de dimineaţa şi pînă seara, sînt plecaţi din casa lor, de multe ori fără nici o treabă şi într-o agitaţie de neînţeles.

[12] Intreţinînd o mulţime de servitori, proştii bogaţi au fost pe bună dreptate asemuiţi unor miriapozi : au nenumărate picioare Şi merg deosebit de încet.

încă era vorba de o trăsură care transporta un bărbat ce mi se păru infirm.

— Ce s-a întîmplat, întrebai atunci, cu strălucitoarele trăsuri, elegant aurite, vopsite, lăcuite care. pe vremea mea, umpleau străzile Parisului ? Să nu mai aveți oare nici perceptori, nici curtezane[13], nici filfizoni ? Aceste trei soiuri de nenorociți insultau odinioară publicul şi păreau care mai de care să se întreacă în a-l speria pe țîrgovețul de treabă, care o rupea la fugă de teamă să nu-și afle cumva sfîrşitul'sub roțile unei trăsuri. Nobilii noştri luau străzile Parisului drept arena Jocurilor Olimpice şi îşi făceau un punct de onoare din a-şi omorî caii de atîta alergat. Scăpa cine putea.

— Asemenea curse nu rnefl sînt azi îngăduite, sună răspunsul. înțelepte legi somptuare au stîrpit luxul barbar ce îngrăşa un întreg popor de lachei şi de cai Răsfățații soartei nu mai ştiu ce este trîndăvia vinovată care revolta privirea săracului. Seniorii de astăzi îşi pun şi ei la treabă picioarele ; au ceva mai mulți bani şi mai puțină gută. Mai poți vedea totuşi cîteva trăsuri ; sînt însă ale unor foşti magistrați ori ale unora ce s-au distins prin servicii deosebite iar acum sînt gîrboviți de vîrstă. Doar lor le mai este îngăduit să se lase transportați, la pas, pe străzile acestea unde şi cel din urmă cetățean e respectat; iar dacă i-ar paşte nenorocul să schilodească pe cineva, s-ar da cît ai clipi jos pentru a-l instala în trăsura lor şi i-ar asigura, pe cheltuiala lor, un asemenea vehicul pe viață. O astfel de nenorocire nu se întîmplă totuşi niciodată. Bogătaşii cu titluri sînt persoane demne de toată stima ce nu cred că se înjosesc dacă acceptă ca echipajul lor să cedeze întîietate cetățeanului de rînd. însuşi suveranul iese pe jos la plimbare ; uneori chiar ne onorează casa cu persoana lui, iar cînd oboseşte, îşi alege ca loc de odihnă mai întotdeauna

[13] Treceau odată şase cai minunat împodobiți, înhămați la o trăsură superbă : lumea se aşezase pe două şiruri s-o vadă" treeînd. Meşteşugarii se descopereau pentru a saluta o prostituată.

prăvălia unui meşteşugar. îi place să ne amintească prin aceasta egalitatea naturală ce trebuie să domnească între oameni şi de aceea nu citeşte în privirile noastre decît dragoste şi recunoştinţă ; aclamaţiile izvorăsc din inima noastră, iar inima lui le aude şi aprobă. E un nou Henric al IV-lea : aceeaşi măreţie sufletească, acelaşi caracter, aceeaşi augustă simplitate ; doar că e mai îndrăgit de soartă. Strada dobîndeşte sub pasul său un soi de amprentă sfîntă parcă, pe care o venerăm cu toţii : nimeni nu îndrăzneşte să provoace aici vreun scandal ; ţi-ar fi ruşine să comiţi cea mai mică neregulă. ..Dacă trece reg?!e ?" îşi zice fiecare, gînd care ar curma el singur, cred, un război civil. Cît de puternic devine exemplul atunci cînd e dat de primul om al ţării ! ce impresie face ! devine lege inviolabilă şi porunceşte tuturor !

CAPITOLUL VI
PĂLĂRIILE BRODATE

— Am impresia că lucrurile s-au mai schimbat, spusei călăuzei mele ; toată lumea e îmbrăcată simplu şi modest, iar de cînd mergem, n-am întîlnit nici un costum cusut cu fir de aur şi n-am zărit nici galoane, nici manşete de dantelă. Pe vremea mea, luxul pueril şi ruinător luase tuturor minţile : un trup fără suflet era încărcat cu aurărie şi automatul căpăta astfel înfăţişare de om.

— E tocmai ceea ce ne-a făcut să dispreţuim vechiul semn al orgoliului. Ochiul nostru nu se opreşte defel la suprafaţa lucrurilor. Cînd cineva e cunoscut ca excelind în meseria lui, nu are nevoie nici de veşminte impunătoare, nici de mobile bogate pentru a i se recunoaşte meritul ; nu are nevoie nici de admiratori care să-l laude, nici de protectori care să-l sprijine : acţiunile îi sînt grăitoare şi orice cetăţean îşi face un merit din a cere pentru omul respectiv recompensa cuvenită. Primii care fac acest lucru sînt cei ce-şi încearcă puterile jn aceeaşi

profesie. Fiecare scrie o petiție pentru a zugrăvi în adevărata lor lumină serviciile aduse statului, iar monarhul nu întîrzie să cheme la curte pe acel om atît de îndrăgit de popor. Stă de vorbă cu el ca să învețe, căci nu crede că înțelepciunea îi e înnăscută, profită de lecțiile luminoase ale celui ce și-a ales cutare ori cutare obiect drept țintă fundamentală a meditațiilor.sale. Și îi dă în dar o pălărie pe care e brodat numele său, distincție ce întrece pangli- cuțele albastre, roșii ori galbene ce împodobeau odinioară niște bărbați pe care patria nu-i cunoștea absolut deloc îți închipui, desigur, că un ticălos nu ar îndrăzni să apară în fața unui public a cărui privire l-ar demasca. Cine poartă o asemenea pălărie venerabilă poate să meargă oriunde, oricînd îi e deschisă calea spre tron și aceasta e o lege fundamentală. Dacă un prinț ori un duce nu au făcut nimic care să le permită să-și vadă brodat numele, ei se bucură ele bogățiile lor, dar nu poartă nici un semn distinctiv ; pe stradă sînt urmăriți cu aceeași privire cu care e urmărit cetățeanul obscur ce se amcstecă și se pierde în rrîulțime. Distincția aceasta e îndreptățită de politică și de rațiune : nu e jignitoare decît pentru cine se simte ncpulincios gă se ridice vreodată. Omul nu e într-atît de perfect încît să facă binele numai pentru cinstea de a-l fi făcut. Dar noblețea de care e aici vorba e personală, cum prea bine îți dai seama, nicidecum ereditară sau venală. La douăzeci și unu de ani, fiul unui bărbat ilustru se prezintă în fața unui tribunal care va hotărî dacă să se bucure de aceleași prerogative' ca și tatăl său. Pe temeiul comportării trecute și, uneori, pe baza speranțelor date de naștere, îi este confirmată cinstea de a aparține unui cetățean scump statului. Dar dacă fiul lui Ahile e un laș Thersit, ne luăm privirea de la el, scutindu-l de rușinea de a fi văzut roșind ; se va afunda în uitare pe măsură ce numele tatălui va deveni și mai onorat. Pe vremea dumitale, știați să pedepsiți crima, dar nu ofereați virtuții nici o recompensă ; era o legislație cu' totul imperfectă. La noi, cel care, plin de curaj, salvează viața unui cetățean aflat în primejdie \ preîntîmpină vreo năpastă publică, ori face altceva măreț' și folositor poartă

pălăria brodată, iar numele lui, vrednic de toată stima, expus în văzul tuturor, are întîietate faţă de acela legat de o avere uriaşă, fie acesta Midas ori Plutus [2].

— E foarte bine chibzuit. E drept, pe vremea mea se dădeau pălării, dar roşii : erau aduse de peste munţi şi nu însemnau nimic ; erau rîvnite cum nu se poate mai mult. cltr nu '¿rea ştiu pentru ce merite erau primite.

CAPITOLUL **VII**

PODUL DEBOTEZ.AT

Cînd te interesează discuţia, drumul ţi se pare scurt. Nu mai simţeam povara anilor. întinerit cum eram de vederea atîtor lucruri noi. Dar ce zăresc, o. cerule ! ce privelişte. Sînt pe malul Senei şi privirea mea fermecată aleargă de colo-eolo, zăboveşte asupra celor mai frumoase monumente. Luvrul e gata ! Spaţiul ce se-ntinde între Tuilleries şi Luvru formează o uriaşă piaţă în care se ţin serbările populare. O galerie nouă în faţa celei vechi, în care mai era încă admirată mîna lui Perrault. Cele două măreţe monumente unite astfel constituiau cel mai minunat palat din Univers. Acolo locuiau toţi marii artişti. Ei formau cel mai demn cortegiu al maiestăţii suverane, care nu se mindrea-deeit cu ceea ce putea aduce împărăţiei slavă şi fericire. Am zărit o minunată piaţă în care putea să încapă mulţimea cetăţenilor oraşului. în faţa ei, un templu : cel al Dreptăţii. Arhitectura zidurilor era potrivită cu măreţia destinaţiei.

— E Pont-Neuf, nu-i aşa ? exclamai. Ce frumos r împodobit ! " ^

— Ce spyi dumneata Pont-Neuf ! I-am dat alt nume. Am schimbat de altfel mai multe, inlocuindu-le cu altele mai semnificative şi mai potrivite, dat fiind că nimic nu impresionează mai mult imaginaţia poporului decît faptul că lucruri-le îşi au denumirile potrivite şi reale. Iată podul Henric al IV-lea, înţelegi ? Asigurînd legătura între cele două

părţi ale oraşului, nu putea să aibă un nume mai respectat. în fiecare din semilunele lui am pus efigia cîte unei mari personalităţi, care, ca şi el, i-a iubit pe oameni şi nu a dorit decit binele patriei. Nu am stat nici o clipă pe gînduri să-i punem alături pe Cancelarul l'Hôpital, pe.Sully, pe Jeannin, pe Colbert. Ce carte de învăţătură ! ce lecţie publică e la fel de puternică, la fel de grăitoare ca şirul acesta de eroi a căror frunte tăcută dar impunătoare afirmă tuturor că e folositor şi măreţ să ciştigi preţuirea publică ! Veacul dumitale nu a avut norocul să facă aşa ceva.

— Ei, veacul meu se lovea de cele mai mari piedici ori de cite ori întreprindea ceva, oricît de măiunt. Se făceau cele mai extraordinare pregătiri pentru a vesti apoi un eşec. Un fir de nisip oprea din mişcare cele mai orgolioase maşinării. Se construiau cele mai frumoase lucruri în închipuire, iar limba ori pana păreau să fie instrumente universale. Toate îşi au vremea lor. A noastră a fost cea a nenumăratelor proiecte ; a voastră e cea a realizărilor. Vă felicit. Cît îmi sînt de recunoscător că am trăit atît !

CAPITOLUL VIII

NOUL PARIS

lntorcind privirea spre podul numit odinioară: Pont- au-Chânge, am văzut că nu mai era strivit de puzderia aceea de maghernițe [14]. Privirea mi se afunda cu plăcere în întinsa apă a

[14] Miile de oameni care vin să se înlil-nească în acelaşi loc. care locuiesc în case cu şapte etaje, se îngrămădesc pe nişle străduţe neînchipuit de înguste, secătuiesc un sol deja epuizat, în vreme ce natura le oferea pretutindeni întinse şi vesele cînipii, constituie peHitrJ filosof un spectacol deosebit de ciudat. Bogaţii vin aici să-şi mărească puterea şi să-şi apere abuzurile de putere prin însăşi puterea pe care o au. Cei mici se ţin de matrapazlicurt, linguşesc' şi se vînd. Cei ce nu reuşesc sînt spînzuraţi ; ceilalţi ajung oameni ds vază. Iţi dai cu uşurinţă seama că în acest perpetuu conflict ce interese nu mai sînt deloc cunoscute drepturile naturii şi ale cetăţeanului.

Senei, iar priveliştea aceasta cu adevărat unică era pentru mine prilej de continuă încîntare.

— Iată într-adevăr schimbări admirabile !

— E drept ; păcat doar că ■ ne aduc aminte de un eveniment funest, izvorît din deosebit de marea voastră nepăsare.

— A noastră ? Despre ce e vorbă, rogu-te ?

-— Istoria spune că aţi to't vorbit de dărîmarea cocioabelor acelea mizere şi că nu aţi făcut-o. într-o bună zi, pe cînd magistraţii oraşului comandaseră. înaintea unui ospăţ somptuos, un anemic foc de artificii (pentru a sărbători vreun sfînt căruia, iară îndoială, francezii îi sînt deosebit de îndatoraţi), zgomotul tunurilor, al grenadelor şi al petardelor fu de ajuns ca să dărîme părăginitele cocioabe construite pe vechile poduri ; se cutremurară şi căzură peste cei dinăuntru. Prăbuşirea uneia fu cauza prăbuşirii celei vecine şi aşa mai departe. Mii de cetăţeni au pierit, iar magistraţii, care încasau impozitul pe case, blestemară focul de artificii, ba chiar şi festinul. În anii ce urmară nu se mai făcu atît zgomot pentru nimic. Banii ce pînă atunci erau aruncaţi spre ceruri ori erau cauza unor grave indigestii fură folosiţi pentru creerea unui fond destinat restaurării şi întreţinerii podurilor. Am regretat cu toţii că ideea aceasta nu venise nimănui mai devreme : dar aşa a dorit soarta, ca veacul dumitale să nu vrea să-şi recunoască uriaşa prostie decît în momentul în care consecinţele ei se vor fi manifestat pînă la cea din urmă. "Vino să ne plimbăm puţin pe aici : vei vedea ce demolări am mai hotărît, cred eu, cu multă înţelepciune. Aripile clădirii Les Quatre Nations nu mai strică priveliştea unuia dintre cele mai frumoase cheiuri, lăsînd să se mai vadă urmele unei vindicaţii cardinale. Primăria am ridicat-o în faţa Luvrului, iar cînd organizăm vreo serbare populară nu uităm că- e pentru popor. Piaţa e spaţioasă : nimeni nu mai e schilodit de focurile de artificii ori de ghionturile soldaţilor care, pe vremea dumitale,

lucru de necrezut, răneau uneori pe spectatori şi nu erau pedepsiţi[15]. Priveşte, în mijlocul fiecărui pod, statuia ecvestră a regilor care au urmat regelui vostru ! Ridicîn- du-se fără pompă în mijlocul oraşului, şirul acesta de regi oferă un spectacol interesant. Dominând fluviul ce udă şi fecundează, cetatea, par să fie zeii ei tutelari. Aşezaţi asemenea preabunului Henric al IV-lea, au un aer mai popular decît închişi într-o piaţă [16], unde privirea e îngrădită. Pieţele de azi, întinse şi fireşti, nu au cerut prea multă cheltuială. Regii nu mai percep după moarte acest ultim tribut care,*pe vremea dumitale, îi sleia pe cetăţenii ajunşi deja la capătul puterilor.

---

[15] E ceea ce am văzut cu ochii mei şi las în grija magistraţilor, care trebuie să vegheze Ia' apărarea omului mai mult decît la pregătirea nenumăratelor serbări publice.

[16] Cele mai multe dintre casele perceptorilor regali înconjură statuile regilor noştri : nici după moarte aceştia nu pot să scape de cercul escrocilor.

Am constatat cu multă satisfacţie că fuseseră înlăturaţi de la picioarele statuilor sclavii în lanţuri \ că orice inscripţie fastuoasă fusese ştearsă şi că, deşi linguşirea grosolană e cea mai puţin periculoasă dintre toate, se renunţase cu grijă la orice semn de minciună sau orgoliu.

Am mai aflat că Bastilia fusese ştearsă de pe faţa pămîntului de către un prinţ ce nu se credea un zeu printre oameni şi căruia îi era teamă de judecătorul regilor ; că pe locul îngrozitoarei fortăreţe (numită pe bună dreptate palatul răzbunării, şi încă al răzbunării regale) fusese ridicat un templu al clemenţei ; că nici un cetăţean nu mai dispărea dintre ai săi fără să i se facă un proces public şi că ordinele de arestare în numele regelui — aşa numitele „scrisori cu sigiliu regal" — nu mai erau cunoscute de către popor, iar amintirea lor nu mai hrănea decît neobosita erudiţie a celor ce se străduiau să înţeleagă noaptea vremurilor barbare ; se scrisese chiar şi o carte intitulată *Paralelă între ordinele regale şi ştreangul de mătase.*

Traversarăm pe nesimţite grădina Tuileriilor, în care intra oricine vrea : mi se păru cu atît mai frumoasă[17]. Nu mi s-a cerut plată pentru a putea sta jos în acest parc regal. Iată-ne şi în piaţa Ludovic al XV-lea. Luîn- du-mă de braţ; călăuza îmi spuse zîmbind ;

— Ai luat parte, nu, la inaugurarea acestei statul ecvestre ?

— Da. Eram tînăr, dar tot atît de curios.

---

[17] Să interzici oamenilor de rînd să intre în această grădină mi se pare o insultă gratuită şi cu atît mai mare cu cît aceştia nici nu-şi dau seama de ea.

— Ştii dumneata că e o capodoperă demnă de veacul nostru ? O admirăm încă în fiecare zi, iar cînd vrem să-i contemplăm din castel perspectiva ni se pare, mai cu seamă la asfinţit, încununată cu cele mai frumoase raze. Minunatele alei formează un arc armonios, iar cine le-a plănuit nu era deloc lipsit de gust ; a avut meritul rar de a fi prevăzut efectul pe care-l vor avea într-o bună zi. Am citit totuşi undeva că pe vremea dumitale cîteva persoane pe cît de invidioase pe atit de neştiutoare dezaprobau şi statuia şi piaţa, pe care ar fi trebuit de fapt să le admire Dacă s-ar găsi azi cineva să spună o asemenea prostie, i-am întoarce spatele de cum ar deschide gura.

îmi continuai plimbarea plină de surprize, dar n-am să vă i^eţin cu amănunte. De alffel, cînd ajungi să-l povesteşti, visul pierde mult. Fiece colţ de stradă îmi oferea o frumoasă fîntinâ din care ţîşnea o apă pură şi transparentă : cădea dintr-o cochilie făcută dintr-o pînză de argint, iar cristalul ei te îmboldea să bei. Cochilia prezenta trecătorului o binevenită ceaşcă, iar apa se scurgea în şanţul de la marginea drumului, spălînd din belşug caldarîmul şi dînd naştere unui pîriiaş în permanenţă limpede.

— Iată, realizat şi îmbunătăţit, proiectul domnului Desparcieux, de ia Academia voastră de ştiinţe. Priveşte, nu e casă care să nu aibă tot ce e necesar şi folositor vieţii. Ce curăţenie ! şi ce cer curat! Nu mai construim acele coşuri funeste a căror ruină era o ameninţare pentru trecător, iar acoperişurile nu mai au panta aceea ciudată care, la cea mai uşoară boare, lăsa să cadă cîte o ţiglă în strada plină de lume.

Urcarăm pe acoperişul unei case pe o scară-pe care nu riscai să-ţi bagi degetele în ochi de întuneric. Ce plăcere, pentru mine care iubesc spaţiile deschise şi aerul curat, să aflu o terasă împodobită cu ulcele de flori şi acoperita de un umbrar frumos mirositor. Acoperişul fiecărei case avea o asemenea terasă, astfel încît, avînd aceeaşi înălţime, toate formau împreună un soi de imensă grădină, iar oraşul, văzut din înaltul unui turn, era încununat de flori, fructe şi verdeaţă.

Nu e nevoie să mai spun că spitalul nu era în centrul oraşului.

— Dacă un străin ori un cetăţean, mi se spuse, se îmbolnăveşte departe de patrie ori de familie, nu-l mai transformăm, ca pe vremea ¿lumitale, în prizonierul unui pat îngrozitor, între un cadavru şi un muribund, ca să respire aerul otrăvit al morţii în care o afecţiune simplă devine o boală necruţătoare. Am împărţit spitalul în douăzeci de case particulare, aflate în toate colţurile oraşului. Aerul nesănătos răspîndit de hăul acela de oroare [18]e astfel împrăştiat şi nu mai ameninţă capitala. Bolnavii nu mai sînt mînaţi spre aceste spitale de către mizerie, nu vin cu mintea pradă ideii morţii, ori pentru a avea un mormînt asigurat : vin pcmtru că^ serviciile sînt mai prompte şi mai numeroase decît în propia lor casă. Nu vezi aici amestecul acela oribil, revoltătoarea învălmăşeală ce vestea mai degrabă un lăcaş al răzbunării ,decît unul al milosteniei. Fiecare bolnav îşi are patul şi poate să-şi dea obştescul sfirşit fără să acuze natura omenească. S-au verificat socotelile directorilor. Ce ruşine ! ce durere ! o ticăloşie cum nu s-a mai pomenit pe lume ! Oamenii aceia nemiloşi se îmbuibau din hrana sărmanilor ; suferinţele semenilor le aduceau fericirea ; încheiaseră un tîrg avantajos cu moartea... Dar să mă opresc : vremea acestor nedreptăţi s-a dus, adăpostul năpăstuiţilor e respectat ca fiind templul asupra căruia privirea dumnezeirii adastă cu cea mai mare bunăvoinţă ; abuzurile fără de margini au fost corectate, iar sărmanii bolnavi "nu mai au de înfruntat decît neajunsurile firii omeneşti : cînd aceasta e singurul izvor al suferinţei, suferi în tăcereDoctori învăţaţi şi milostivi nu mai dictează condamnări la moarte rostind la întîmplare precepte generale : îşi dau osteneala să examineze fiecare bolnav în parte, iar

---

[18] Numai în Franţa arta de a păstra tăcerea nu e un merit. Recunoşti Cranceztll mai puţin după figură şi accent decît după uşurinţa cu care vorbeşte şi-şi dă cu părerea despre toate celea ; niciodată nu a ştiut să spună : *Nu mă pricep la asta.*

sănătatea nu întîrzie să reînflorească sub privirea lor atentă şi grijulie. Doctorii aceştia fac parte dintre cei mai onoraţi cetăţeni, într-adevăr, e oare ceva mai frumos, mai măreţ, mai demn de o fiinţă virtuoasă şi simţitoare decît a reînnoda aţa firavă a zilelor unui om, a acelor zile fragile, trecătoare, dar cărora meşteşugul dătător de viaţă le sporeşte vigoarea şi durata ?

-— Dar unde e Spitalul general ?

— Nu mai avem Spital general, nu mai avem Bicetre nu mai avem casă de nebuni sau, mai bine spus, de turbaţi. Corpul sănătos nu are nevoie de cauter. Luxul, ca o substanţă caustică ce este. cangrenase pe vremea dumitale cele mai sănătoase părţi ale statului, iar corpul politic era în întregime acoperit de răni ulceroase. În loc să le vindecaţi cu grijă, le înveninaţi şi mai tare. Gîndeaţi că veţi înăbuşi crima recurgînd la cruzime. Eraţi neomenqşi pentru că n-aţi ştiut să vă faceţi legi bune[19]. Vă era mai uşor să puneţi la cazne pe cel vinovat ori năpăstuit decît să stîrpiţi dezordinea şi mizeria. Violenţa barbară n-a făcut decît să împietrească şi mai tare inimile criminale : aţi făcut să pătrundă în ele disperarea. Şi care au fos roadele ? Lacrimi, strigăte de minie, blesteme. Ospiciile vi le-aţi făcut luîndu-vă parcă drept model acel tărîm înfricoşător pe care-l numeaţi iad şi în ele miniştri ai durerii porunceau torturi cu nemiluita din plăcerea îngrozitoare de a pune la îndelungi cazne pe cei sensibili şi-nlăcrimali. Pe scurt (căci ■ altfel nu m-aş mai opri), nu ştiaţi nici măcar să-i puneţi la muncă pe cerşetori . întreaga voastră înţelepciune politică era de ă-i închide şi a-i lăsa să moară de foame. Nefericiţii aceştia, ce se prăpădeau într-un colţişor al regatului luaţi de o moarte prea puţin grăbită, şi-au făcut auzite pină la noi

[19] Chiar aşa. domnilor magistraţi, disperarea săracului e provocată de neştiinţa, lenea şi graba voastră. îl băgaţi la puşcărie pentru un fleac. îl puneţi să doarmă lîngă un criminal, îi acriţi şi-i otrăviţi sufletul, îl uitaţi în mulţimea nefericiţilor ; dar el, el îşi aminteşte nedreptatea făcută ; cum nu aţi dat dovadă de măsură în stabilirea pedepsei, vă va imita şi totul îi va deveni egal.

gemetele : nu ne-am sfiit să plecăm urechea la strigătele lor umile ; au străbătut un interval de şapte veacuri, iar această josnică tiranie e de ajuns pentru a revela altele o mie.

îmi plecai ochii, neîndrăznind să răspund, căci fusesem martorul acestor lucruri ruşinoase şi, neputînd face mai multgemusem doar. Păstrai tăcerea o vreme, după care spusei :

— Vai, nu-mi mai zgîndări rănile din suflet. Dumnezeu a îndreptat relele oamenilor, a pedepsit inimile-lor împietrite ; ştii că... Dar mai bine să mergem. Cred că aţi lăsat să dăinuie unul din viciile noastre politice : Parisul- e tot atît de populat ca pe vremea mea şi, lucru dovedit, faţă de corp capul era de trei ori mai mare.

— Sînt fericit că-ţi pot spune, glăsui ghidul, că nunjă- rul locuitorilor regatului e cu jumătate mai mare, că toate pămînturile sînt cultivate şi că, prin urmare, capul se află astăzi într-o proporţie dreaptă cu membrele. Oraşul acesta frumos continuă să producă tot atîţia oameni de vază, savanţi, oameni întreprinzători în direcţii-utile, genii sclipitoare ca toate celelalte oraşe ale Franţei luate împreună.

— Dar aş mai vrea să aflu un lucru destul de important : mai sînt magaziile de pulbere oare situate în aproape centrul oraşului ?

— Nu sîntem chiar aşa de imprudenţi cu o asemenea forţă : şi aşa sînt destul de numeroşi vulcanii aprinşi de rrrîna naturii ca să mai facem şi noi unii artificiali, de o sută de ori mai primejdioşi. [20]

CAPITOLUL IX

---

[20] Aproape toate oraşele au în centrul lor magazii de pulbere. Fulgerele şi mii de alte accidente imprevizibile, necunoscute chiar, pot oricînd să le dea foc. Mii de exemple îngrozitoare (lucru de necrezut) n-au putut pînă acum îndrepta speţa umană. Două mii cinci sute de oameni îngropaţi de curînd sub dărîmăturile oraşului Brescia vor atrage poate atenţia guvernelor asupra acestui flagel provocat de mîna lor şi pe care ar fi atît de uşor să-l evite.

Am văzut mai mulți demnitari, avînd toate însemnele rangului lor ce veneau să primească public plîngerile poporului, pe care le raportau întocmai înalților magistrați. Tot ce privea administrația orașului era tratat cu cea mai măre grabă : cei lipsiți de putere[21] erau apărați şi toți binecuvîntau guvernul. Nu mai pridideam cu laudele la adresa acestei înțelepte şi salvatoare instituții.

— Domnilor, să nu credeți însă că gloria acestei descoperiri vă revine în întregime. încă de pe vremea mea oraşul începuse să fie condus cum se cade. O legislație vigilență cuprindea toate rangurile şi toate faptele. Unul dintre cei ce a menținut-o în cea mai desăvîrşită ordine trebuie neapărat să fie pomenit cu elogii : printre înțelep- tele-i ordonanțe poate fi citită aceea care interzicea firmele extravagante şd grele, ce desfigurau oraşul şi puneau în primejdie viața trecătorilor ; apoi aceea care perfecționa, ca să nu zic chiar crea, iluminatul public ; aceea cai;e introducea un plan demn de admirație în activitatea pompierilor şi care a salvat-astfel pe cetățeni de mai multe incendii, atît de frecvente odinioară.

— Da, mi se răspunse, demnitarul despre care vorbeşti era un om neobosit, plin de zel în îndeplinirea datoriei, oricît ar fi fost de grea : poliția nu fusese însă adusă încă la o adevărată perfecțiune. Principalul sprijin al unei conduceri vlăguite, nelinişt ite, minuțioase era spionajul, a cărui caracteristică era cel mai adesea nu un țel, bine fixat, de utilitate publică, ci curiozitatea răutăcioasă. Secretele obținute cu îndemînare puneau adesea faptele într-o lumină falsă, derutîndu-l pe magistrat. Armata delatorilor momiți de bani forma de altfel o

---

[21] Dacă un ministru de stat delapidează ori pune monarhia în primejdie sau dacă un general de armată varsă fără rost sîngele soldaților săi, pedeapsa e ştiută : i se interzice să mai apară în fața monarhului. Delicte ce duc la pierzanie o nație întreagă sînt astfel pedepsite ca nişte simple bagatele.

masă coruptă ce infesta societatea[22]. Adio plăcerilor ei. A-ți împărtăși tainele inimii nu mai era cu putință : te găseai în fața crudei alternative de a fi ori imprudent ori ipocrit. Degeaba își lua sufletul zborul spre înaltele idei patriotice, îi era interzis să se lase în voia sensibilității : zărea capcana și recădea trist în el însuși, singuratic și rece. Ce mai, trebuia să-ți maschezi fără încetare fața, gestul, vocea. Ce chin pentru omul generos să-i vadă pe monștrii patriei cum zîmbesc înfigînd pumnalul : îi-vedea dar nu îndrăznea să-i numească [23] !

CAPITOLUL X

BĂRBATUL MASCAT

— Dar cine-i, rogu-te, bărbatul acela cu mască pe față ? Ce repede merge ! parc-ar fugi.

— Un autor care a scris o carte proastă. Spunînd proastă nu mă refer la defectele de stil ori de spirit : poți face o lucrare excelentă chiar și cu un bun simț necioplitMă refer doar la faptul că a adus la lumina zilei principii primejdioase, contrare sănătoasei morale, moralei universale ce vorbește tuturor inimilor. El umblă cu această mască pe față ca să nu-i crape obrazul de rușine, pînă își va face uitată vina, scriind lucruri mai raționale și mai înțelepte. îl vizitează în fiecare zi doi cetățeni plini de virtute, care-i combat opiniile greșite cu armele blîndeții și elocinței, îi ascultă obiecțiile, îi răspund și îl

---

[22]Adunătura aceasta de regulamente frivole, bizare, politia aceasta atît de lăudată nu sînt în stare să impresioneze decit pe cei ce nu au cugetat niciodată la inima omenească. Severitatea deplasată duce la o odioasşj supunere, ale cărei legături nu sînt nici pe-departe trainice.
indignat de viciu, pe care-l combătea și-l urmărea pînă și sub purpură. Cine va îndrăzni să se înhame la această sarcină sublimă și generoasă ? Cine va fi într-atât de curajos încît să moară pentru adevăr zicînd veacului său : *„Iți las testamentul pe* care *mi l-a dictat virtutea, citește și roșește : acestea sînt cuvintele mele de adio" ?*

' Nimic mai adevărat, iar cutare predică a unui preot de tară e cu mult mai folositoare decît cine știe ce carte ingenioasă plină de adevăruri și sofisme.

[2] Totul e demonstrabil într-o teorie ; însăși eroarea își are geometria ei.

îndeamnă să se retracteze de îndată ce se va convinge de adevăr. Va fi reabilitat atunci şi, recunoscîndu-şi greşeala, va obţine un şi mai mare titlu de glorie : căci ce poate fi mai frumos decît să-ţi renegi greşeala [2] şi să adopţi cu o nobilă sinceritate un adevăr nou ?

— Dar cartea lui primeşte aprobare să apară ?

— Cine e omul care ar îndrăzni să judece o carte înaintea publicului ? Cine poate să ghicească influenţa cutărui gînd în cutare împrejurare ? Fiecare scriitor răspunde personal de ceea ce scrie şi nu-şi ascunde niciodată numele. Publicul e acela care îl striveşte sub oprobriul său, dacă încalcă sfintele principii ce se află la baza comportării şi probităţii omului ; dar tot el e cel care-l sprijină dacă a descoperit vreun nou adevăr, în stare să înlăture un şir de abuzuri ; în sfîrşit, vocea publicului e singurul judecător în asemenea cazuri şi doar ea e ascultată. Un autor, care este o persoană publică, e judecat de vocea aceasta generală, nu de capriciile unui singur om, care rar are privirea suficient de limpede şi de pătrunzătoare pentru a descoperi ceea ce va fi în ochii naţiei într-adevăr demn de laudă sau blam. Lucrul a fost de nenumărate ori dovedit : adevărata măsură a libertăţii civice e libertatea preseiNu te poţi atinge de una fără s-o ştirbeşti pe cealaltă. Gîndirea trebuie să aibă întreaga ei forţă : e o crimă de lezumanitate să încerci să-i ,pui frîu, să vrei s-o înăbuşi în însăşi sanctuarul ei. Şi ce-mi va mai aparţine dacă nici gîndul meu nu e al meu ?

— Pe vremea mea, cei de la putere nu se temeau de nimic mai mult decît de scriitorii buni. Sufletul lor vanitos şi vinovat se cutremura pînă în străfunduri cînd echitatea îndrăznea să dezvăluie ceea ce ei nu roşiseră să facă [24]. în loc să apere

---

[24] Intr-o- dramă intitulatd *Nunta unui fiu de rege*, un ministru de justiţie, scelerat curtean, spune valetului său cu privire la scriitorii filosofi : „Amice, sînt dăunători. Nu-ţi poţi îngădui nici cea mai mică nedreptate fără s-o observe. Degeaba ne ascundem adevăratul chip de

cenzura publicului, care, bine controlată, ar fi cea mai puternică frînă în calea crimei "şi a viciului, nu au pregetat să condamne toate cărţile să treacă printr-o sită, care era adesea atît de deasă, încît de multe ori cele mai bune tratate erau pierdute : elanurile geniului erau supuse nemilosului foarfece al mediocrităţii, care-i reteza fără să se înduioşeze aripile [25].

în juru-mi se auziră rîsete.

— Era fără doar şi poate foarte amuzant, spuse unul, să vezi nişte oameni serioşi cum se apucă să despice gîndul în două şi să cîntărească silabele. Cu asemenea piedici e şi de mirare că aţi putut totuşi face şi ceva bun. Cum să dansezi cu graţie şi naturaleţe sub greutatea covîrşitoare a lanţurilor ?

— O, cei mai buni dintre scriitorii noştri s-au hotărît, fireşte, să le scuture.-Frica schimonoseşte sufletele, iar cel ce încearcă dragoste pentru om trebuie să fie mîndru şi curajos.

— La noi, reluă cel ce vorbise înainte, poţi să scrii despre orice te şochează, căci nu mai avem nici sită, nici foarfece, nici cătuşe. Se scriu foarte puţine lucruri proaste, căci acestea cad de la sine în mocirlă, elementul lor firesc. Guvernul e cu mult deasupra a tot ce se poate spune : nu-i e teamă de pana însufleţită de raţiune şi s-ar acuza singur dacă, lucrurile ar sta astfel. Ceea ce face e .drept şi sincer. îl lăudăm fără încetare şi, cînd interesul patriei o cere, fiecare dintre noi devine, în felul său, autor, fără să pretindă că doar lui i se cuvine titlul acesta.

CAPITOLUL XI
NOILE TESTAMENTE

---

privirile lor pătrunzătoare punîndu-ne o mască. Privindu-te par să spună : Te ştiu eu prea bine ! Domnilor filosofi, sper să vă fac să înţelegeţi că e primejdios să cunoşti uti om ca mine : nu vreau să fiu cunoscut."

[25] Jumătate din aşa-zişii cenzori regali nu pot fi socotiţi literatori, nici măcar mediocri, ţi se poate spune despre ei că nici măcar nu ştiu să citească, în adevăratul înţeles al euvîntului.

— Cum, toată lumea scrie ? Cerule, dar ce spui ? Zidurile se vor aprinde precum silitra şi lotul va sări în aer. Doamne-Dumnezeule, un popor de autori !

— Da, dar nu veninos, nici orgolios ori necugetat. Fiecare scrie ce gîndeşte în clipele lui cele mai bune şi, ajuns la o anumită vîrstă, stringe laolaltă cugetările cele mai pure pe care le-a avut de-a lungul vieţii. Cînd i se apropie ceasul morţii, face din ele o carte mai groasă ori mai subţire, după felul lui de a vedea lucrurile şi de a simţi : cartea e însuşi sufletul său. în ziua funeraliilor, e citită cu voce tare şi în aceasta constă tot elogiul ce i se aduce. Urmaşii adună cu respect cugetările strămoşilor şi meditează la ele. Iată care ne sînt urnele funebre şi cred că sînt preferabile somptuoaselor voastre mausolee şi monumente încărcate de inscripţiile stupide pe care le dictează trufia şi le gravează linguşeala. Ne facem o datorie din a lăsa urmaşilor imaginea vie a ceea ce ne-a fost viaţa. Amintirea aceasta respectabilă e singurul bun ce ne mai fămîne pe pămînt \ Şi nu o neglijăm. Sînt lecţii nemuritoare pe care le lăsăm celor de după noi, iar 'aceştia ne iubesc mai mult. Portretele şi statuile nu redau decît trăsăturile fizice. De ce să nu zugrăvim însuşi sufletul şi sentimentele virtuoase ce l-au încercat ? Ele se înmulţesc mulţumită expresiilor însufleţite de dragoste. Istoria gîndurilor şi faptelor noastre e plină de învăţăminte pentru familie, care, alegînd. şi comparînd, află cum să-şi perfecţioneze simţirea şi gîndirea. Nu trebuie însă uitat că tot scriitorii cei mai importanţi, geniile veacului, sînt sorii ce antrenează şi fac să circule masa ideilor. Ei sînt cei ce dau primul impuls, iar cum inima lor generoasă arde de dragoste pentru umanitate, toate inimile răspund vocii lor sublime şi victorioase, ce face ca despotismul şi superstiţia să muşte ţărîna.

— Domnilor, daţi-mi voie, rogu-vă. să-mi apăr şi eu veacul, măcar în ce a avut şi el lăudabil. Am avut şi noi, gîndesc, bărbaţi virtuoşi, bărbaţi: de geniu.

[1] Cicero se întreba adesea ce se va spune despre el după ce va muri. Cel căruia nu-i pasă de buna sa reputaţie nu va face nimic pentru a o căpăta.

— Desigur, însă ^barbari cum eraţi, cînd nu i-aţî recunoscut, cînd i-aţi persecutat. Am fost siliţi să aducem o reparaţie expiatoare sufletelor lor ultragiate : le-am ridicat statui prin care sînt omagiaţi atît de către noi cît şi de către

străini. Piciorul lor drept striveşte pe cel ee le-a fost Zoii ori tiran : capul lui Richelieu, bunăoară, e sub coturnul lui Corneille Ştii oare că aţi avut o întreagă suită de bărbaţi minunaţi ? Şi nu putem defel pricepe furia nebunească şi nesăbuită a celor ce i-au persecutat. îşi măsurau parcă gradul josniciei cu înălţimea la care ajungeau aceste acvile ; dar s-au ales cu ruşinea ce trebuie să fie veşnica lor pătimire.

Spunind acestea, mă conduse către o piaţă în care se aflau busturiie bărbaţilor de seamă. I-am văzut acolo pe Corneille, Molière, La Fontaine, Montesquieu, Rousseau \ Buffon, Voltaire. Mirabeau etc.

— Toţi scriitorii aceştia ce se bucurau printre noi de faimă vă sînt aşadar foarte cunoscuţi ?

— Numele lor e abecedarul copiilor noştri : de îndată ce încep să j udece îi punem să citească *Dicţionarul enciclopedic,* pe care l-am redactat cu grijă.

— Mă surprindeţi ! *Enciclopedia, o* carte elementară ? O, cum trebuie să vă fi avîntat spre ştiinţele înalte şi ce nerăbdător sînt să vă fiu învăţăcel ! Deschideţi-mi degrabă tezaurele voastre spre a mă bucura într-o clipă de cîştigurile acumulate de şase secole de glorie !

CAPITOLUL XII

COLEGIUL CELOR PATRU NAŢIUNI

— îi mai puneţi să înveţe greaca şi latina pe bieţii copii ? Noi îi făceam să moară de plictis. Şi mai consacraţi oare zece ani din viaţa lor (cei mai frumoşi şi mai de preţ) pentru a le da o spoială de ştiinţă a două limbi pe care niciodată nu le vor vorbi ?

— Ştim să folosim mai cu chibzuinţă timpul. Fără îndoială, prin vechimea ei greaca e o limbă venerabilă ; dar i-

am tradus[26] în mod desăvîrşit pe Homer, Platon, Sofocle, cu toate că pedanţi de vază spuneau că frumuseţea lor nu poate fi vreodată atinsă. Cît despre latină, care, fiind o limbă mai recentă, nu poate fi atît de frumoasă, trebuie spus că a murit de moarte naturală.

— Cum asta ?

— Peste tot învingătoare a ieşit franceza. Mai în Ini s-au făcut traduceri atît de bune încît aproape că am fost scutiţi de a ne mai adresa originalului; apoi au fost compuse opere capabile să le pună în umbră pe cele din vechime. Noile poeme sînt incomparabil mai frumoase şi mai interesante pentru noi, mai legate de felul nostru de viaţă, de felul de a ne conduce treburile publice, de progresul cunoştinţelor noastre fizice şi politice şi, în sfîrşit, de scopul nostru moral, pe care nu trebuie să-l pierdem niciodată din vedere. Doar cîţiva savanţi mai

---

[1] [26] Mi-ar fi plăcut ca autorul să numească acele capete deasupra cărora vor călca Rousseau şi Voltaire precum şi pe cei ale căror nume se leagă de aceste mari spirite. Multe capete de prelaţi şi de neprelaţi nu se vor simţi de bună seamă în largul ior ; dar va veni fiecăruia rînduL

ştiu cele două limbi din vechime despre care vorbeam. Titus Livius se citeşte cum citeşti *Coranul.*

— Pe frontispiciul colegiului din faţa noastră e totuşi scris cu caractere mari : „Şcoala celor Patru N«ţium".

— Am păstrat monumentul, ba chiar şi numele, dar pentru a le folosi mai bine. Colegiul are patru clase, în care se învaţă italiana, engleza, germana şi spaniola, îmbogăţiţi cu tezaurele acestor limbi vii nu mai avem de ce să-i invidiem pe cei din vechime. Naţia pe care am pomenit-o la urmă, ce purta în sînul ei o' sămînţă do mărire pe care nimic n-a putut-o nimici, s-a luminat dintr-o dată într-o zvîcnire puternică, neaşteptată şi nesperată. Revoluţia a fost rapidă şi fericită, căci lumina a cuprins mai întîi capul, spre deosebire de alte state unde acesta e mai mereu în beznă. Prostia şi pedanteria sînt izgonite din colegiu, în vreme ce - străinii sînt chemaţi să uşureze învăţarea pronunţiei limbilor predate aici. îi traducem pe cei mai buni autori, iar din corespondenţa aceasta izvorăsc noi lumini. Alt avantaj : între-" ţinîndu-se circulaţia gîndurilor, urile naţionale se - sting pe nesimţite. Popoarele şi-au dat seama că obiceiurile locale nu distrug raţiunea universală ce vorbeşte de la un capăt la celălalt al lumii şi că au cam aceleaşi iqci În legătură cu problemele ce stîrniseră în trecut dispute atît de îndelungate şi de violente.

— Dar Universitatea ce mai face, acest prim născut al regilor ?

— E o prinţesă neglijată? Fată bătrînă, după ce a asistat la ultimele clipe ale latinei, limbă fastidioasă şi denaturată, încă mai încerca să o facă să treacă drept o limbă nouă, proaspătă şi încîntătoare. Fura perioade, stîlcea emistihuri şi, într-un jargon barbar şi morocănos, se străduia să reînvie limba din veacul lui Augustus. în cele din urmă şi-a dat însă seama că nu avea decit un firi7 cel de voce acră şi discordantă şi că toată Curtea. Oraşul şi mai cu seamă înşişi discipolii ei căscau de mai mare focul auzind-o. Printr-un decret al Academiei a fost chemată în faţa acesteia spre a da seamă pentru ce a făcut vreme de patru veacuri cît a primit casă, masă şi

0 pensie. A încercat să-şi apere cauza în idiomul ei ridicol, pe care nici latinii n-ar fi izbutit de bună seamă să-l înţeleagă. Franceză nu ştia o iotă, aşa că nu îndrăzni să vorbească această limbă în faţa judecătorilor. Academiei
1 se făcu milă şi, blajină, îi ordonă să tacă. Mai avu apoi şi omenia de a o învăţa limba naţiei şi, de atunci încoace, despovărată de.antica-i coafură, de morgă şi de riglă, nu mai ţinteşte decît la a-i învăţa pe ceilalţi, cu grijă şi cu simplitate, frumoasa limbă pe care Academia franceză o perfecţionează pe zi ce trece. Mai puţin timidă, mai puţin ezitantă, aceasta din urmă o corectează, fără însă a o enerva.

— Dar cu Şcoala militară ce s-a întîmplat ?

— A avut destinul celorlalte colegii, cu care împărţea aceleaşi abuzuri, fără a mai vorbi de cele care erau privilegiul ei exclusiv, izvorîte din alcătuirea ei particulară. Nu faci oameni aşa cum faci soldaţi.

— Iertare dacă abuzez de bunăvoinţa dumitale, dar e ceva prea important ca să-l las deoparte : în tinereţile mele nu se vorbea decît de educaţie. Nu era pedant care să nu scrie o carte pe acest sufoiect şi te simţeai fericit dacă nu era şi plicticoasă. Dar cea mai bună dintre toate, cea mai simplă, mai raţională şi mai profundă totodată a fost arsa.de mîna călăului şi criticată de oameni ce nu pricepeau clin ea mai mult decît servitorul şus-numitului călău. Spune-mi, te implor, ce cale aţi urmat în formarea oamenilor ?

— Mai curînd decît de vreo instituţie, oamenii sînt formaţi de înţeleapta iubire de care dă dovadă guvernul nostru. Dar ca să nu vorbim acum decît de cultivarea spiritului, trebuie spus că, familiarizîndu-i pe copii cu literele, îi familiarizăm în acelaşi timp cu operaţiile de algebră. Meşteşugul acesta e simplu şi de folos general; nu e mai greu de însuşit decît cititul : a dispărut şi cea mai mică urmă de dificultate, caracterele algebrice nemai- fiind considerate magice 1. Am constatat că ştiinţa aceasta obişnuieşte mintea să vadă lucrurile întocmai cum sînt şi că rigoarea ei, aplicată atît artelor liberale cît şi celor mecanice,- este deosebit de preţioasă. îi învăţam pe copii o infinitate de lucruri ce nu servesc cu nimic fericirii, aşa că nu

am păstrat din ele decît ceea ce putea să le dea idei adevărate şi temeinice. îi mai învățam apoi două limbi moarte, ce păreau să cuprindă în hotarele lor ştiința universală, dar care nu puteau să le dea nici cea mai mică idee despre oamenii cu care aveau să trăiască. Ne mulțumim să-i învățăm limba națională, şi chiar ne permitem s-o modificăm după geniul lor, căci nu de grămătici avem nevoie, ci de oameni elocvenți. Stilul e omul, iar sufletul puternic are nevoie de un idiom al său, diferit simțitor de nomenclatură, singurul sprijin al minților nevolnice ce nu au parte decit de o tristă amintire. [...] Nu e plăcut Domnului să le dăm aceste exemple de tîlhăiie şi ambiție. Pedantismul istoriei i-a înălțat pe regi printre zei. în ceea ce ne priveşte, îi învățăm pe copii o logică mai sigură şi idei mai sănătoase. Cronolo- giştii cu suflet de piatră, nomenclatorii tuturor veacurilor, toți scriitorii aceştia corupți de romanturi, care au pălit primii în fața idolului lor, s-au stins o dată cu panegiriştiî prinților pămîntului[27]. Cum ? Cînd timpul e scurt şi trece repede, să-l irosim pe cel hărăzit copiilor noştri silindu-î. să-şi încarce mintea cu nume şi date, cu o puzderie de fapte şi de arbori genealogici ? Ce lucruri de nimic în comparație cu întinsul cîmp al moralei şi al fizicii care ni se deschde în fața ochilor ! [...] Dacă a existat vreodată un bărbat cinstit şi virtuos, contemporanii lui au fost nişte monştri, ce l-au strivit, iar tabloul virtuții călcate în picioare, deşi cum nu se poate, mai adevărat, desigur, e tot atît- de primejdios de arătat. Doar un om gata format poate să privească un asemenea tablou fărți să pălească şi chiar să încerce o anumită bucurie lăuntrică văzînd trecătoarea

[27] Tiparul era cunoscut de puțină vreme la Paris cînd s-a întreprins publicarea *Elementelor* lui Euclid ; dar fiindcă, aşa cum oricine ştie, sînt acolo cercuri, pătrate, triunghiuri şi tot soiul de linii, unul din muncitori a crezut că e o carte de vrăjitorie, menită să-l invoce pe necuratul, care ar putea să-l răpească în toiul lucrului. Tar cum meşterul insista, nefericitul a crezut că-i vrea pieirea şi închipuirea i-a luat-o într-adevăr razna încît, ncascul- tînd nici de rațiune, nici de confesor, a murit de frică la cîleva zile.

victorie a crimei şi soarta veşnică a virtuţii. Pe copii, insă, trebuie să-i ferim de asemenea privelişti şi să-i facem, dimpotrivă, să devină prietenii ordinii şi ai echităţii, din care să plămădim, ca să zic aşa, însăşi substanţa sufletului lor. Nu-i învăţăm o morala comodă, făcută din probleme frivole, ci una practică, aplicabilă fiecăruia din acţiunile lor, o morală care vorbeşte prin imagini şi înclină inimile Ia blîndeţe, la curaj, la sacrificarea dragostei de sine sau, într-un cuvînt, la generozitate. Dispreţuim îndeajuns ' metafizica, tărîmul acesta întunecat în care fiecare-şi construia propriul său sistem himeric şi, întotdeauna, nefolositor. Din ea erau extrase imperfectele imagini ale divinităţii, ea desfigura esenţa acesteia prin- tr-o sumedenie de subtilităţi privitoare la atribute ce zăpăceau mintea omului, oferindu-i un teren alunecos şi mişcător, de unde în fiece clipă putea să cadă în îndoială, în ceea ce ne priveşte, îi învăţăm pe copiii noştri să simtă inteligenţa şi înţelepciunea Creatorului făcîndu-i să parcurgă întru aceasta minunatul dedal al acestei ştiinţe vii şi palpabile care este fizica, adevărată cheie a naturii. Bine înţeleasă, ştiinţa aceasta îi eliberează de o puzderie de greşeli, iar masa informă a prejudecăţilor e învinsă de lumina pură pe care o răspîndeşte asupra tuturor lucrurilor. Cînd ajung destul de mari, le dăm voie să-i citească pe poeţi. Ai noştri au avut priceperea să îmbine înţelepciunea şi entuziasmul. Nu sînt dintre cei ce înşeală raţiunea prin cadenţa şi armonia cuvintelor, dintre cei ce se lasă duşi, fără voie parcă, pe tărîmul erorii şi al bizareriei ori se amuză împopoţonîndu-i pe pitici sau făcînd tot felul de giumbuşlucuri potrivite doar nebunilor : dimpotrivă, poeţii noştri sînt barzii acţiunilor măreţe ce ilustrează umanitatea, iar eroii sînt aleşi de oriunde întîlneşti curaj şi virtute. Venala şi mincinoasa trîmbiţă ce-i linguşea pe coloşii lumii a fost pe veci zdrobită. Poezia nu a mai păstrat decît trîmbiţă demnă de crezare,- ce va răsuna negreşit de-a lungul veacurilor, căci anunţă, ca să zic aşa, vocea posterităţii. Avînd sub ochi asemenea pilde, copiii noştri primesc ideile pe care trebuie să le aibă cu privire la adevărata

măreție, iar grebla, suveica ori decanul au devenit obiecte mai de preț chiar decît sceptrul, diadema ori hlamida domnească.

CAPITOLUL XIII
CE S-A MAI ÎNTÎMPLAT LA SORBONA ?

— în ce limbă se mai ceartă oare domnii doctori ai Sorbonei ? Mai sînt tot atît de caraghioşi cu orgoliul lor, cu robele şi pălăriile lor. îmblănite ?

— Nu se mai ceartă nimeni la Sorbona, căci de cînd a început' să se vorbească franțuzeşte şi între zidurile ei întreaga trupă de pedanți a dispărut. Slavă Domnului, bolțile ei nu mai răsună de cuvinte barbare, mai puțin lipsite totuşi de înțeles decît extravaganțele pe care voiau să le spună. Şi am descoperit că băncile pe care stăteau aceste capete pătrate erau dintr-un lemn a cărui funestă virtute deranja şi mintea cea mai organizată, iăcînd-o să delireze cu metodă.

— Vai, de ce nu m-âm născut în veacul dumitale ! întreaga tinerețe mi-a fost chinuită de mizerabilii ăştia de inventatori de argumente ; am crezut multă vreme că sînt imbecil, căci nu puteam să-i înțeleg. Dar la ce mai serveşte acum palatul durat de acel cardinal[28] ce făcea versuri proaste cu entuziasm şi punea s| se taie capete bine făcute cu tot sîngele rece cu putință ?

— Clădirea aceasta măreață adăposteşte săli în care se studiază ceva ce e cu mult mai util umanității : se disecă tot felul de cadavre. Anatomişti înțelepți caută în rămăşițele morții tot ce poate să micşoreze chinurile fizice, în loc să se mai analizeze propoziții idioate, se încearcă să se descopere

---

[28] O, crud Richelieu, autor de tristă amintire al tuturor suferințelor noastre, cît te urăsc ! După ce l-ai detronat pe Ludovic al XIII-lea, ai introdus în Franța despotismul. De atunci, nația nu a mai făcut nimic măreț, căci ce poți aştepta de la un popor de sclavi ?

originea ascunsă a crudelor noastre boli, iar scalpelul nu pătrunde în carnea cadavrului lipsit de simțire decît spre binele posterității. Aceştia ne sînt doctorii, stimați, înnobilați, retribuiți cu'pensii de stat. Chirurgia s-a împăcat cu medicina, iar aceasta -din urmă nu mai e certată cu sine însăşi.

— Ce minune ! S-a tot vorbit de animozitatea femeilor frumoase, de violența geloasă a poeților, de veninul pictorilor, dar toate acestea erau prea blînde pe lîngă ura care, pe vremea mea, îi însuflețea pe adepții lui Esculap. Vorba unui şugubăț, nu o dată medicina a fost pe punctul de a chema chirurgia în ajutor.

—I Toate s-au schimbat : prietene şi nu rivale, ele nu mai sînt decît un trup, se ajută între ele şi, împreună, fac lucruri ce țin uneori de miracol. Medicul nu mai roşeşte cînd face el însuşi operația ce se impune, iar cînd recomandă leacuri nu mai lasă prepararea lor în seama unui ajutor, ale cărui neglijență şi nepricepere le-ar putea face dătătoare de moarte, ci analizează cu proprii ochi calitatea şi doza preparatelor, lucru important, de care depinde direct vindecarea. Nu mai stau la căpătîiul bolnavului trei practicieni, comic subordonați unul celuilalt, certîndu-se, înfruntîndu-se din priviri şi aşteptînd greşeala rivalilor pentru a rîde în hohote. Un medicament nu mai e un bizar amestec cft principii dintre cele mâi opuse, iar stomacul slăbit al bolnavului nu mai e arena unde otrăvurile sudului vin să înfrunte otrăvurile nordului. Binefăcătoarele sucuri ale plantelor ce cresc la noi şi sînt potrivite temperamentului nostru alungă humorile fără să Sfîrtece măruntaiele. Meşteşugul acesta e considerat cel mai important dintre toate, căci a fost dezbărat de spiritul speculativ şi de rutină, tot atît de funest pentru omenire precum au fost aviditatea regilor şi cruzimea miniştrilor.

— Mă bucur că lucrurile stau aşa. îmi plac medicii voştri : nu mai sînt şarlatani interesați şi fără inimă, prizonieri ai periculoasei rutine ori dedați experimentelor barbare ce nu făceau decît să lungească suferințele bolnavului, asasinat fără remuşcări. A, să nu uit : pînă la ce etaj îşi dau osteneala să urce ?

— La orice etaj s-ar afla cineva care are nevoie de ajutorul lor.

— Ce minune : pe vremea mea, doctorii renumiţi nu urcau mai sus de primul ; şi după cum anumite doamne cochete înţelegeau să nu primească în casa lor decît „manşete" şi „dantele", ei nu acceptau să vindece decît pe cei cu trăsură.

— La noi, doctorul care ar da dovadă do atîta neomenie şi-ar pierde pe vecie onoarea. Oricine poate chema doctorul, care nu e preocupat decît de gloria de a putea porunci sănătăţii să reînfloreâscă pc obrajii suferindului. Iar dacă, lucru rar, acesta e prea sărac pentru a putea plăti onorariul cuvenit, atunci statul c cel care se ocupă de plată. în fiecare lună sînt înscrişi într-un registru bolnavii care au murit ori s-au vindecat, iar în dreptul celor dinţii e trecut întotdeauna numele celui care i-a tratat şi care trebuie să dea socoteală de reţele şi de tot ce a făcut în cursul bolii. Fireşte, e neplăcut, dar cum viaţa unui om e prea de preţ pentru a nesocoti mijloacele de a o păstra, înşişi medicii sînt interesaţi în aplicarea acestei înţelepte legi. Şi-au simplificat meşteşugul, şi l-au dezbărat de multe cunoştinţe absolut nefolositoare artei de a tămădui.

Credeaţi, în mod greşit, că un doctor trebuie să înveţe toate ştiinţele de pe lume, că trebuie să ştie temeinic anatomia, chimia, botanica, matematica şi, deşi fiecare dintre ele cere o viaţă de om, medicii voştri nu valorau nimic dacă nu erau şi oameni de spirit, plăcuţi în societate, pricepuţi în ale corversaţiei. Ai noştri se mărginesc să ştie temeinic să definească orice boală, să-i cunoască speciile şi să-i ştie simptomele şi, mai cu seamă, să cunoască temperamentul oamenilor în general şi pe al fiecăruia în parte. Nu mai folosesc deloc pretinsele licori preţioase, nici misterioasele hapuri pregătite în secretul cabinetului : cîteva medicamente le sînt de ajuns. Au recunoscut că natura acţionează după aceleaşi legi atît în ceea ce priveşte hrănirca plantelor cît şi nutriţia animalelor. Iată un grădinar, îşi spun ; are grijă ca seva, adică spiritul universal, să circule în mod egal în toate porţiunile corpului ; orice boală a plantelor vine de la îngroşarea minunatului fluid. Tot aşa, bolile ce-i năpăstuiesc pe oameni nu

au vreo altă cauză decît coagularea sîngelui şi a umorilor : redaţi-le lichiditatea firească şi circulaţia îşi va relua cursul, sănătatea va reînflori. O dată stabilit acest principiu, nu mai e nevoie de un prea mare număr de cunoştinţe pentru a-I aplica," căci toate vin de la sine. Privim drept leac universal toate plantele odorifere, bogate în săruri volatile, căci sînt cum nu se poate mai potrivite diluării sîngelui prea îngroşat : e cel mai de preţ dar pe care ni l-a făcut natura spre a ne păstra sănătatea ; îl folosim în toate bolile şi lui îi datorăm toate însănătoşirile.

CAPITOLUL XIV

SPITALUL INOCULĂRII

— Dar ce e, spune-mi, clădirea acee^ izolată din faţă departe în plin cîmp ?

— E spitalul inoculării, al acelei vaccinări care a fost atît de combătută pe vremea dumitale, ca şi alte daruri folositoare pe care le-aţi obţinut. Tare încăpăţînaţi mai eraţi dacă atîtea experienţe evidente nu au fost în stare să vă facă să luaţi aminte la propriul vostru interes ! Dacă nu ar fi existat cîteva femei prea îndrăgostite de frumuseţea lor pentru a nu se teme că ar putea-o pierde, dacă nu ar fi existat cîţiva principi prea puţin doritori de a-şi .depune sceptrul între mîinile lui Pluton, niciodată nu aţi fi făcut această minunată descoperire. încununată cu un succes deplin, urîtele au fost silite să tacă, iar cei ce nu purtau coroană nu au simţit mai puţin imboldul de a rămîne pe păniînt ceva mai multişor. Nu se poate ca, mai devreme ori mai tîrziu, adevărul să nu răzbată şi să nu domnească pînă şi asupra spiritelor celor mai puţin docile.

Practicăm astăzi inocularea aşa cum era ea practicată pe vremea dumitale în China, Turcia şi Anglia. Departe de noi gîndul de a refuza un ajutor salutar pe motiv că e nou. Nu ne stă deloc în fire, ca vouă, să ne certăm aprig numai pentru a fi pe scer.ă şi a reţine asupră-ne privirile publicului. Mulţumită activităţii noastre şi spiritului nostru scormonitor, am dcscoperit multe secrete admirabile, pe care nu a sosit încă

vremea să ţi le prezint. Studierea temeinică a minunatelor plante medicinale pe care ignoranţa voastră le călca în picioare ne-a dat arta de a tămădui pneumonia, ftizia, hidropizia şi multe alte boli pe care leacurile voastre obişnuite nu făceau decît să le înrăutăţească. Igiena mai ales a fost tratată cu atîta limpezime încît fiecare a învăţat să vegheze asupra propriei sănătăţi. Nu ne lăsăm în întregime pe seama doctorilor, oricît ar fi ei de pricepuţi, şi fiecare dintre noi şi-a dat osteneala să-şi studieze propriul temperament, necrezînd că un străin l-ar putea ghici de la prima privire. De altfel cumpătarea, elixir reparator şi conservator, contribuie la formarea unor oameni sănătoşi şi-puternici, care oferă adăpost unor suflete tari şi pure. precum le e şi sîngele.

CAPITOLUL XV
TEOLOGIE ŞI JURISPRUDENŢA

— Preafericiţi muritori ! nu mai aveţi aşadar teologi căci nu mai zăresc tomurile acelea groase ce păreau a. fi stîlpii fundamentali ai bibliotecilor noastre, obiectele acelea grele pe care cred că doar tipograful le citise. Dar, cum să zic, teologia este o ştiinţă sublimă...

— Cum nu mai vorbim despre Fiinţa Supremă decît pentru a o binecuvînta şi a o adora în tăcere, fără a mai isca dispute în privinţa atributelor divine, în vecii vecilor de nepătruns, am căzut de acord să nu mai scriem nimic în legătură cu acest subiect sublim şi cu mult peste puterile inteligenţei noastre. Sufletul e cel care îl simte pe Dumnezeu, şi nu are nevoie de ajutoare exterioare pentru a se înălţa pînă la acesta Toate cărţile de teologie ţi jurisprudenţă au fost îngrămădite în subteranele biblio- ti cilor unde-s apărate de groase bare de fier ;. iar de sîn- tem vreodată în război cu o naţie vecină, în loc să mai aţintim asupra ei tunurile, îi trimitem aceste cărţi primejdioase. Păstrăm aceşti vulcani de materie inflamabilă ca să ne răzbunăm pe duşmani, care nu vor întîrzia să se distrugă mulţumită otrăvurilor subtile ce cuprind în acelaşi timp mintea şi inima.

— Mi-e uşor să înțeleg că poți să trăieşti foarte bine fără teologie, dar nu pot pricepe cum s-ar putea fără juxisprudență.

— Avem şi noi jurisprudență, dar e diferită de a voastră, care era barbară şi stranie. Mai purtați încă amprenta vechii voastre sclavii. Ați adoptat legi, dar ele nu erau făcute nici pentru moravurile voastre, nici pentru climat. Pe măsură ce lumina s-a pogorît în aproape toate mințile, au fost îndepărtate abuzurile ce făceau din sanctuarul justiției o vizuină de tîlhari. Ne-a cuprins mirarea cînd am văzut cîtă vreme a fost lăsat să trăiască în pace monstrul acela negru devorator de văduve şi de orfani. Nu pricepem cum putea un procuror să traverseze nestingherit oraşul, fără să devină ținta pietrelor aruncate de mîini disperate. Augustul braț ce ținea sabia dreptății a lovit mulțimea acelor corpuri fără suflet, în care zăceau însă instinctul lupului, viclenia vulpii şi croncănitul corbului : înşişi slujbaşii lor, pe care-i lăsau să moară de foame ori de plictis, au arătat cei dinții fărădelegile pe care le-au comis şi i-au atacat. Zeița Themis a vorbit şi rasa a dispărut. Iată sfîrşitul tragic şi înfricoşător al acelor potlogari ce ruinau familii întregi mizgălind hîrțoage.

— Pe vremea mea se spunea că fără ajutorul lor o parte din cetățeni ar fi rămas cu brațele în sîn în fața adevăratei bariere ce erau tribunalele şi că acestea ar fi devenit teatrul licenței şi al violenței, probabil.

— Fără îndoială- că vorbeau aşa cei ce .aveau monopolul hîrtiei timbrate.

— Dar atunci, cum se judecă procesele ?

— Ei, sînt judecate cît se poate de bine. Am păstrat ordinul avocaților, care cunoaşte întreaga noblețe şi utilitate a misiunii sale ; mai dezinteresat, a devenit mai respectabil. Avocații sînt cei care trebuie să expună clar şi, mai cu seamă, laconic cazul celui împilat, totul fără emfază. făiă declamație. Nu mai pomeneşti pledoarii lungi şi reci, alimentate însă din belşug ¿u invective gîndite a înflăcăra, dar eare-l coslau de fapt viata pe cel în cauză. Omul rău, cel a cărui cauză e nedreaptă, nu mai găseşle în avocatul acesta integru clecît un bărbat incoruptibil ce-şi pune în joc onoarea pentru afacerile

de care se ocupă şi refuză să-l slujească pe cel vinovat, care e astfel condamnat să se scuze tremurînd în faţa tribunalului, unde apare fără apărător. Ne-am cîstigat cu toţii dreptul fundamental de a ne apăra singuri cauza. Nu se mai lasă proceselor timp să se încurce : sînt judecate şi lămurite chiar ele la început, iar cel mai lung timp ce li se acordă, cînd cazul e încîlcit este de un an. Judecătorii nu mai primesc cadouri : s-au ruşinat de dreptul acesta, modic la început[J], dar "pe care îl făcuseră să urce la sume exorbitante : ei înşişi au recunoscui că dădeau exemplu de rapacitate şi că, dacă există vreo situaţie jn care interesul nu trebuie să treacă înaintea altor considerente, e cu siguranţă atunci cînd, înfricoşătoare clipă de cinste, omul vorbeşte în numele dreptăţii.

— Văd că ne-aţi schimbat enorm de mult legile.

— Legile voastre ! Cum puteaţi da un asemenea nume indigestei colecţii de obiceiuri contradictorii, acelor petece'descusute ce nu ofereau decît idei fără cap şi coadă şi imitaţii groteşti ! Cum de aţi acceptat monumentul acela barbar, ce nu avea nici plan, nici ordine, dezgustătoare compilaţie în care răbdarea geniului era aspirată de un abis noroios ? Au venit însă pe lume şi nişte bărbaţi suficient de inteligenţi, de iubitori ai neamului lor, îndeajuns totodată de curajoşi pentru a se gîndi la completa refacere a legilor şi, dintr-un haos ciudat, ei au făcut o statuie exactă şi bine proporţionată. Regii au acordat întreaga atenţie vastului proiect ce interesa mii de oameni. S-a recunoscut că studiul prin excelenţă este acela al legislaţiei. Numele lui Licurg, al lui Solon şi ale urmaşilor lor sînt dintre toate cele mai respectate. Scînteia de lumină a venit dinspre nord şi, ca şi cum natura ar fi vrut să ne arate cît de orgolioşi sîntem, o femeie e cea care a început această revoluţie importantă [29]. Justiţia a vorbit atunci prin vocea naturii, legislatoare suverană, mamă a virtuţilor şi a tot ce se află pe pămînt : a dat precepte puţine "la număr şi

---

[29] La început consta din c'îteya cutii de bomboane şi alte zaharicale. *A/.i* trebuie să umpli aceleaşi cutii cu monede de aur._ Iată ce gusturi lacome au auguştii senatori părinţi ai patriei.

întemeiate pe rațiune. Toate cazurile generale au fost prevăzute şi parcă înlănțuite de lege. Cazurile particulare derivă din ele firesc, ca ramurile ce ies dintr-un trunchi fertil; iar dreptatea, mai înțeleaptă decât jurisprudența însăşi, aplică probitatea practică tuturor evenimentelor. Noile legi sînt zgîrcite în ceea ce priveşte sîngele omenesc : pedeapsa e proporțională cu delictul. Ne-am lipsit şi de interogatoriile voastre înşelătoare, demne de un tribunal inchizitorial şi făcute pentru un popor de canibali: Nu-l mai condamnăm la moarte pe cel care a furat, căci ar fi o nedreptate neomenească să ucizi un om ce nu a dat moartea : tot aurul din lume nu face cît viața unui singur om : îl pedepsim luîndu-i libertatea. Rar curge sîngele, dar cînd sîntem siliți să-l vărsăm întru înspăimîntarea sceleraților. o facem cu cea mai mare pompă. Spre exemplu, nu avem milă pfntru ministrul[30] care abuzează de încrederea suveranului şi se foloseşte împotriva poporului de puterea încredințată. Criminalul nu are însă vreme să se plictisească în închisoare : pedeapsa urmează îndeaproape fărădelegea. Iar dacă se iscă vreo îndoială, preferăm să ne milostivim de el pentru a nu ne găsi în groaznica situație de -a ține închis un nevinovat. Vinovatul arestat e pus în lanțuri în văzul tuturor, căci trebuie să slujească de pildă vie şi răsunătoare a neostenitei veghi a justiției. Deasupra grilei ce se închide în urma lui rămîne veşnic o pancartă pe care e scris motivul pentru care a ajuns aici. Nu-i mai aruncăm de vii pe oameni în bezna mormîntului, căci **o** asemenea caznă nu slujeşte la nimic şi e mai îngrozitoare chiar decît moartea ! Vinovatul îşi arată la lumina zilei ruşinea pedepsei. Fiecare cetățean ştie de ce cutare e condamnat la închisoare, iar cutare la muncă silnică. Iar cel căruia trei pedepse nu-i sînt de ajuns

---

[30] Ce farsă şi tabloul miniştrilor noştri ! Unul primeşte por- tofpliul mulțumită unor versuri galante pe care le-a făcut ; un altul, după ce s-a ocupat de aprinderea felinarelor trece la corăbii, crezînd că nu există nici o deosebire între vasele în care torni ulei şi vasele de război ; un altul, în fine, în vreme ce tatăl său mai măsoară cu cotul, se ocupă cu administrarea finanțelor etc. Parcă s-ar fi pus pariul absurd de a nu se da posturi importante decît unora ce nu se pricep defel.

pentru a se cuminţi este însemnat, nu pe umăr, ci pe frunte, şi izgonit pe vecie din patrie.

— Dar spune-mi, rogu-te, ce s-a întîmplat cu scriso- rile-cu-pecete-regală, mijlocul acela prompt, infailibil, ce trecea peste toate obstacolele şi dădea atîta satisfacţie orgoliului, răzbunării şi persecuţiei ?

— Dacă ai pune serios întrebarea, răspunse călăuza pe un ton sever, l-ai insulta pe monarh, naţiunea întreagă şi pe mine însumi. Tortura şi scrisorile-cu-pecete-regală[31]sînt Ia fel : nu pătează decît paginile istoriei voastre.

CAPITOLUL XVI
EXECUŢIA UNUI CRIMINAL

înteţi rea dangătului unui uriaş clopot îmi atrase deodată atenţia : sunetele triste şi lugubre păreau să murmure în văzduh cuvinte ca dezastru şi moarte. Toboşarul din garda oraşului îşi .făcea cu paşi rari rondul, dînd alarroa, iar mersul acesta sinistru îşi găsea ecou în suflete, stîrnind în ele o cumplită spaimă. I-am văzut pe cetăţeni ieşind trişti din casc, vorbind cu vecinii, ridicînd mîinile spre cer, plîngînd şi dînd

---

[31] Un cetăţean e smuls brusc din sînul familiei, dintre prieteni, din societate. O bucăţică de hîrtie e un trăsnet invizibil. Ordinul de exil sau de închisoare e trimis în numele regelui şi e îniemeiat doar pe bunul lui plac. Nu e întovărăşit de vreo altă formă în afară de semnătura miniştrilor lui. Intendenţii, episcopii au la dispoziţie teancuri de astfel de scrisori : nu mai e nevoie decît să treacă numele celui pe care vor să-l piardă, locul pentru aceasta fiind lăsat în alb. S-au văzut cazuri în care nenorociţi au îmbătrînit în închisoare, uitaţi de cei ce-i persecutau ; şi niciodată nu s-a adus la cunoştinţa monarhului nici vina, nici necazurile şi nici măcar existenţa lor. Ar fi de dorit ca toate parlamentele din regat să se unească împotriva acestui straniu abuz de putere : nu are la bază nici una din legile noastre. Această problemă importantă pusă în discuţie ar interesa întreaga naţiune şi ar lipsi despotismul de arma sa cea mâi înfricoşătoare.

toate semnele utiei dureri adinei. L-am întrebat pe unul din ei de ce bat funebru clopotele şi ce accident s-a întîmplat.

— Dintre cele mai înfricoşătoare, mi se răspunse cu un oftat. Justiţia este silită să condamne pe unul dintre concetăţenii noştri la pierderea vieţii, de care s-a făcut nedemn scăldîndu-şi mîna ucigaşă în sîngele aproapelui său. Se împlinesc mai bine de treizeci de ani de cînd nu s-a mai văzut sub soare asemenea fărădelege : trebuie să plătească înainte de sfîrşitul zilei. Oh ! ce de lacrimi am vărsat gîndindu-mă la excesele în care te aruncă oarba răzbunare! Aţi auzit de crima comisă alaltăieri seară ?... O, ce durere ! nu e de ajuns că am pierdut un adevărat cetăţean, mai trebuie ca altul să primească la rîndu-i moartea... Plîngea... Ascultaţi, ascultaţi cum s-a petrecut această tristă întîmplare ce ne îndoliază pe toţi.

Unul din compatrioţii noştri, temperament sanguin, cu o fire năvalnică, altfel plin de virtuţi, iubea o fată pe care urma să o ia în căsătorie. Pe cît de impetuos era caracterul lui, pe atît de blîndă era firea ei. Fata se amăgea că-i va putea îmblînzi apucăturile, dar mai multe izbucniri de mînie, dese, de care el dădu dovadă (în ciuda grijii cu care se străduia să le ascundă), o făcură să tremure la gîndul unirii cu un bărbat atît de violent.

Legea spune că femeia e absolut stăpînă pe inima ei. Temîndu-se că nu va fi fericită, se hotărî dar să ia de soţ pe un altul, care avea o fire mai apropiată de a ei. Torţele acestei uniri aprinseră de mînie inima pasionată care din fragedă tinereţe nu ştiuse vreodată ce e cumpătarea. îl provocă la duel, în secret, de mai multe ori pe rivalul fericit în dragoste, care însă nu-l luă în seamă, fiind mai curajos să ignori insulta, să pui stavilă, unui resentiment îndreptăţit. decît să dai nebuneşte urmare unei provocări pe care o interzic de altfel atît legile cît şi raţiunea. Nedînd ascultare decît geloziei, cel cuprins de patimă îl atacă însă alaltăieri, undeva în afara oraşului, la cotul unui drum, şi, curii celălalt refuză din nou să se bată, puse mîna pc o creangă de copac şi-l lăsă fără simţire la picioarele sale. După această groaznică întîmplare, barbarul

mai avu neruşinarea să se amestece printre noi ; dar crima se întipărise deja pe fruntea lui. De cum l-am văzut, am recunoscut cu toţii fărădelegea pe care vrea să ne-o ascundă. L-am acuzat de crimă fără a şti încă natura delictului şi., puţin mai tîrziu, văzurăm apărînd mai mulţi cetăţeni care, în lacrimi, purtau cu paşi măsuraţi la piciorul tronului justiţiei trupul însîngerat care cerea răzbunare.

Cînd împlinim patrusprezece ani, ni se citesc legile patriei. Sîntem obligaţi să le copiem fiecare cu propria noastră mînă şi să jurăm că le vom respecta. Legea ne cere să declarăm justiţiei tot ce poate arunca lumină asupra infracţiunilor ce tulbură ordinea socială şi nu urmăreşte decît pe cel care a provocat un prejudiciu real. Reînnoim jurămintul la fiecare fece ani şi, fără să fim delatori, veghem cu toţii la respectarea venerabilului tezaur de legi.

Ieri s-a lansat monitoriul, act cu totul şi cu totul «ivii. Oricine întîrzie să spună ce a văzut e acoperit de infamie. Aşa se face că omuciderea a fost descoperită. Numai sceleratul înrăit în crimă poate să tăgăduiască, fără a s.e tulbura, fărădelegea proaspăt comisă şi un asemenea monstru, de care societatea noastră a fost curăţată, nu ne mai înspăimîntă ca în veacurile trecute.

yino, aleargă cu noi la chemarea justiţiei, care vrea ca întregul popor să fie martorul cutremurătoarelor ci sentinţe. E ziua victoriei sale şi oricît ar fi aceasta de funestă nu putem să nu aplaudăm. Nu vei vedea spectacolul unui nefericit aruncât de luni de zile în cine ştie ce temniţă, orbit de strălucirea soarelui, cu oasele zdrobite în torturile preliminare şi secrete mai cumplite decît cele la- care urmează să fie supus, îndreptîndu-se jalnic la vedere spre eşafodul ridicat într-o piaţă.. Pe vremea dumitale, judecat în secretul cabinetelor, criminalul era pedepsit uneori, în tăcerea nopţii, la uşa cetăţeanului ce sărea speriat din somn la strigătele nenorocitului, fără să ştie dacă acesta cade sub loviturile călăului ori sub sabia vreunui asasin ! Am terminat cu torturile care fac să se înfioare natura : respectăm umanitatea chiar şi în persoana celui ce o ul- tragiază. Veacul dumitale credea că ucide doar un om, într-atît sîngele rece cu

care erau comandate atît de des asemenea scene tragice îi slăbise sensibilitatea. Departe de a fi tîrît într-un fel ce dă Justiției un chip josnic şi respingător, vinovatul nu are nici măcar cătuşe. De ce să-l mai striveşti sub podara lanțurilor de vreme ce îşi ia singur viața ? Fireşte, Justiția are dreptul să-l condamne Ja moarte, nu însă şi pe acela de a-l însemna cu stigmatul sclaviei. îl vei vedea aşadar mergînd liber în mijlocul unui pîlc de soldați al căror singur rost e de a deschide drum prin mulțime. Nici o teamă că s-ar dezonora încă o dată încercând să scape vocii teribile ce îl cheamă. Şi unde să fugă ? Ce țară, ce neam ar primi în sînul său un ucigaş [32] ? Iar el, cum ar putea să şteargă îngrozitoarea pecete pe care mîna divină o pune pe fruntea criminalului ? Uraganul re- muşcărilor se zugrăveşte pe ea în caractere vizibile iar ochiul obişnuit cu priveliştea virtuții deosebeşte fără greutate trăsăturile crimei. Şi, ca să închei, cum ar mai putea oare nefericitul de el să mai respire liber sub imensa piatră ce-i striveşte inima ?

Sosirăm într-o piață întinsă străjuită într-o parte de treptele palatului de justiție. în fața sălii de audiențe trona un vast peron în formă de amfiteatru unde se aduna Senatul pentru a rezolva treburile publice, în prezența poporului : sub ochii acestuia trata el problemele importante ale patriei, mulțimea cetățenilor adunați insuflîndu-i idei demne de

---

[32] Blestemat e statul care îşi rafinează legile penale. Moartea " nu e oare de ajuns ? Şi ne puteam noi închipui că omul o va face şi mai oribilă ? Ce magistrat e acela care interoghează cu ajutorul a tot felul de pîrghii şi care zdrobeşte fără să se grăbească un nenorocit, provocîndu-i încet-încet cele mai groaznice dureri ? Se mai poate numi magistrat acela care, ingenios în găsirea de cazne, împiedică moartea atunci cînd, blîndă şi milostivă, se apropie de victimă spre a-i aduce liniştea ? Gîndul £3 înfioară. Iar cine vrea să mediteze asupra inutilității torturii să citească admirablul *Tratat asupra delictelor şi pedepselor :* desfid pe oricine să găsească vreun argument cît de cît solid întru apărarea acestei legi barbare.

[32] Se zice că Europa e civilizată, dar cine a comis la Paris un asasinat ori a dat faliment prin disimulare de fonduri se refugiază la Londra, Lisabona ori Viena, unde beneficiază nederanjat de nimeni de fărădelegea lui. Printre atîtea tratate, nu s-ar putea

augusta cauză încredinţată. Moartea cuiva era pentru stat o nenorocire, iar judecătorii nu ezitau să dea dezbaterii întreaga pompă, întreaga importanţă cuvenită. Ordinul avocaţilor ocupa locul ce-i era rezervat, gata să intervină în favoarea nevinovatului, dar hotărâţi să păstreze tăcerea în ceea ce-l priveşte pe vinovat. De cealaltă parte, înconjurat de pastori, cu capul descoperit, prelatul invoca în tăcere pe Dumnezeu milostivul şi edifica mulţimea adunată în piaţă

Apăru şi criminalul. Era îmbrăcat cu o cămaşă însingurată şi, pe cînd înainta, îşi lovea pieptul dînd toate semnele remuşcării sincere. Fruntea nu avea semnele îngrozitoarei tristeţi ce nu se potriveşte deloc celui care trebuie să ştie să moară, cînd e necesar, mai ales dacă îşi merită moartea. Fu silit să treacă pe lîngă un fel de ţarc ce îngrădea, mi s-a spus, trupul celui asasinat. Fu condus în faţa acestuia şi priveliştea produse în inima lui remuscări atît de puternice încît i se îngădui să se retragă. Se apropie de judecători şi îngenunche o clipă spre a săruta sfînta carte a Legii. Aceasta fu apoi deschisă şi se dădu citire, cu voce tare, articolului privitor la omucidere ; fu pus şi el- să citească. Se prăbuşi atunci pentru a doua oară în genunchi şi îşi mărturisi vina. De pe o estradă, şeful Senatului citi condamnarea cu glas puternic şi maiestuos. Consilierii şi avocaţii se aşezară cu toţii, semn că nici unul nu voia să-l apere.

După citirea sentinţei, şeful Senatului întinse criminalului mîna şi-l ajută să se ridice, spunîndu-i : „Nu-ţi ră- mîne decît să mori cu demnitate, spre a obţine iertarea Domnului şi a oamenilor. Nu te urîm : te plîngem, iar amintirea ta nu se va bucura printre noi de cinstire. Su- pune-te de bună voie legii şi respectă-i severitatea mîntui- toare. Priveşte-ne lacrimile : stau mărturie de netăgăduit pentru dragostea care ne va cuprinde inimile în clipa în care legea îşi va fi împlinit fatala misiune. Moartea e mai puţin îngrozitoare decît infamia. Pleacă-te uneia penti'u»a scăpa de cealaltă. Iţi mai e îngăduit să alegi : de vrei să trăieşti, vei trăi, dar în ruşine şi ţintă a întregii .noastre indignări. Vei vedea soarele, dar te va acuza zi de zi că. l-ai lipsit pe semenul tău de blînda-i şi

strălucitoarea-i lumină. Iar aceasta îți va deveni nesuferită, căci privirile noastre, ale tuturor, nu-ți vor vorbi decît de disprețul pe care-l avem pentru ucigaşi. Peste tot vei purla povara re- muşcării şi ruşinea veşnică de a te fi împotrivit legii drepte ce te osândeşte. Fii drept cu societatea şi judecă-te tu însuți 1" [1] _

Ucigaşul făcu un semn cu capul, dînd a se înțelege ca e de acord cu moartea [33]. Se pregăti să o primească în mod curajos şi chiar cu decența care, în asemenea clipe, e cea mai frumoasă trăsătură a umanității [34]. Nu mai fu tratat ca un vinovat. Cercul de pastori se apropie şi se refăcu în juru-i. Prelatul îl imbrăfişă în semn de pace şi, scoţîndu-i cămaşa însîngerată, îl îmbrăcă într-o tunică albă, emblemă a reconcilierii lui cu oamenii. Părinții, prietenii veniră grăbiți să-l îmbrățişeze. Păru mulțumit de mîngîierile lor, de îmbrăcămintea ce i se dăduse ca mărturie că patria l-a iertat. Oroarea ultimelor clipe îi era ascunsă de mărturiile de prietenie. în îmbrățişări uita chipul morții. Prelatul se îndreptă spre mulțime şi alese acest moment pentru a ține un discurs vehement şi patetic despre primejdia pasiunilor. Fu atît de frumos, atît de adevărat şi de emoționant, încît toate inimile se simțiră cuprinse de admirație şi teamă. Fiecare îşi promitea să vegheze cu grijă asupra lui însuşi şi să-şi înăbuşe germenii de resentiment ce încolțesc în suflet, neştiuți de nimeni, şi care, curînd, devin substanța unor pasiuni dezordonate.

în acest răstimp, un deputat din Senat se duse cu sentința la monarh, pentru ca acesta să o semneze cu propria lui mînă.

---

[33] Fericită conştiință, jude echitabil şi prompt, nu te stinge în mine ! Arată-mi că nu pot aduce oamenilor cel mai mic prejudiciu fără să mă expun la rîndu-mi şi că nu pot răni pe cineva fără a mă răni pe mine.

[1] Sînt mîhnit că regii an renunțat la acest vechi şi înțelept obicei : semnează tot felul de hîrtii, dar de ce au renunțat la cel mai înalt privilegiu al coroanei ?

Nimeni nu putea să fie executat fără voința celui în care sălășuia puterea săbiei. Bunul părinte ar ;fi vrut să cruțe viața nefericituluidar trebui lotuși să renunțe în acele clipe la dorințele alît de dragi inimii sale în fața necesității unei sentințe destinată a servi drept pildă.

îr.apoindu-se deputatul, clopotele reîncepură să bată funebru, tobele își rcluară marșul lugubru și cum vaietele mulțimii se împleteau în văzduh cu sunetele acelea înspăimîntătoare ai fi zis că întreg orașul se afla în pragul unui dezastru universal. Prietenii și rudele celui ce avea să-și piardă viața îl îmbrățișară pentru ultima oară. Prelatul invocă mila Ființei Supreme cu glas puternic și cei prezenți, într-un glas, strigară către bolta cerească : *Bunule Dumnezeu, ia-l la sinul tău ! Fie-ți milă și iartă-l așa cum îl iertăm* și noi ! O voce imensă urca spre a potoli mî- nia celestă.

Fu condus atunci spre țarcul despre care am mai pomenit, cu pași măsurați, înconjurat în continuare de cei dragi. Șase pușcași cu. fruntea acoperită cu un voal negru ieșiră în față. Șeful Senatului dădu semnalul înălțînd cartea Legii : armele traseră și sufletul dispăru [35] !

Corpul nefericitului fu luat : crima fiind din plin ispășită, el intra din nou în rîndul cetățenilor. Șters mai înainte, numele îi fu reînscris în registrele civile, alături de ele celor care muriseră în aceeași zi. Poporul acesta nu avea cruzimea de a urmări și în groapă amintirea unui om și de a face părtașă la crimă familia celui care era singurul vinovat[36] ; nu-i făcea plăcere să dezonoreze fără noimă pe cetățeanul util și să nefericească oamenii din barbara plăcere de a-i umili. Corpul fu purtat la crematoriu împreună cu acelea ale compatrioților ce plătiseră în ajun inevitabilul tribut cerut de natură.

---

categoria cetățenilor de obște. Poate greșesc, dar așa simt.

[36] Josnică și demnă de dispreț prejudecată, ce confundă toate noțiunile dreptății, e contrară rațiunii și e făcută doar pentru un popor de imbccili.

Singura durere a rudelor era dată de dispariţia unui prieten ; şi cum în aceeaşi seară se întîmplă ca un post de încredere să devină liber, regele îl dădu, în semn de preţuire, fratelui ucigaşului. Toată lumea se bucură de această hotărîre dictată de echitate şi caritate.

Emoţionat, pătruns de cele văzute, mă adresai vecinului :

.— Cît de respectată e la voi umanitatea ! Moartea unui cetăţean e un doliu general pentru patrie !

— Aceasta se datorează faptului că legile noastre sînt Înţelepte şi umane, urmărind mai curînd cuminţirea decît pedepsirea criminalului : calea de a-l descuraja nu e să faci din pedeapsă un lucru obişnuit, ci unul înfricoşător. Avem griji, să preîntîmpinăm crima : am creat locuri destinate singurătăţii, unde vinovaţii găsesc oameni ce le insuflă părerea de rău, le-înmoaie încetul cu încetul inima împietrită şi o iac să devină treptat sensibilă farmecelor pure ale virtuţii, a cărei putere o simte şi omul cel mai depravat. îl vedem oare pe medic lăsînd pradă morţii pe bolnavul cuprins de primul acces violent de febră ? De ce să nu procedăm la fel cu cei ce s-au făcut vinovaţi, dar care se pot îndrepta ? Puţine inimi sînt într-atît de corupte încît să nu poată fi îndreptate dacă dai dovadă de perseverenţă, iar puţin sînge vărsat cînd trebuie cimentează liniştea şi fericirea noastră. Legile voastre penale erau făcute pentru cei bogaţi şi apăsau pe umerii săracului. Idolul naţiunilor era aurul, averile erau înconjurate de edicte, de spînzură- torî, iar tirania, cu sabia scoasă, era stăpînă pe zilele, sudoarea şi sîngele nefericiţilor ; nefăcînd distincţie în stabilirea pedepselor, ea obişnui poporul cu acelaşi lucru în privinţa crimelor. Pedepsea la fel delictul cel mai mărunt şi atentatul cel mai'grav. Ce a urmat de aici ? Mulţimea legilor a făcut să se înmulţească crimele şi infractorii au devenit tot atît de cruzi ca judecătorii : vrînd ca membrii societăţii să formeze un tot," ele au strîns într-atît legăturile încît-au provocat mişcări ,convulsive. în loc să uşureze, legăturile au intrai în carne vie şi sărmana umanitate află gemînd că torturile călăilor nu inspiră niciodată virtutea

' Dacă examinăm validitatea dreptului de a pedepsi la moarte pe care societăţile omeneşti şi l-au atribuit, nu putem sâ nu fim speriaţi eonstatihd cît de imperceptibil e punctul ce separă dreptatea de injustiţie, şi, oricit am aduna argumente după argumente, luminile minţii nu tac decît să ne rătăcească şi mai mult. Trebuie să no întoarcem la legea naturală, singura ce respectă, mai mult decît instituţiile noastre, viaţa tuturor ; ca ne învaţă că legea talionului e cea mai conformă cu dreapta raţiune. în formele de guvernămîni de-abia născute şi care poartă încă amprenta firii, sproape nici'o fărădelege nu e pedepsită cu moartea. în caz de omucidere nu e loc pentru îndoială, căci însăşi natura te-ndeamnă să ridici arma asupra ucigaşului ; în *caz* de furt, barbaria ce condamnă la luarea vieţii se face însă pe deplin simţită : e o pedeapsă imens! pentru o bagatelă şi vocea unui milion de oameni care adoră aurul nu poate da valabilitate unui lucru esenţialmente nul. S-ar putea susţine că hoţul a încheiat cu mine un contrart prin care consimte să fie pedepsit cu moartea daci mă fură ; dar nimeni nu are dreptul să încheie un asemenea contract injust, barbar şi neraţional : injust prin faptul că viaţa nu ii aparţine , barbar prin acela că nu respectă proporţiile; 1 ¡."raţional prin faptul că e incomparabil mai util ca doi oameni să trăiască decît ca unul singur-să se bucure de o comoditate qrxclusivă ori inutilă.

AceaslA notă vine dinlr-un roman intitulat *Vicarul clin Wcikc- fwld*.

CAPITOLUL XVII

NU CHIAR ATÎT DE FĂRA LEGĂTURĂ PE CÎT S-AR CREDE

Ne-am întreținut vreme îndelungată pe această temă interesantă, dar cîştigați tot mâi mult de seriozitatea ei şi înfierbîntîndu-ni-se creierii într-atît încît riscam să cădem în acel exces de gînduri ce te face întotdeauna să-ți pierzi calmul necesar reflecției, l-am întrerupt brusc :

— Spune-mi, rogu-te, cine a învins, Mo*linisiul* ori *Jansenistul ?*.

Savantul îmi răspunse cu un nestăvilit hohot de rîs şi nu-mi fu cu putință să scot altceva de la el.

— Fie-ți milă, am reluat, şi dă-mi un răspuns ca lumea. Aici erau capucinii, colo franciscanii, iar dincolo carmeliții ; ce s-a întîmplat cu toți acei purtători de sutană, sandale şi barbă, cu cinurile lor cu tot ?

— Nu mai îngrăşăm în statul nostru o mulțime de automate pe cît de plictisite pe atît de plictisitoare, care făceau prostescul legămînt de a nu fi niciodată oameni şi întrerupeau orice legătură cu cei neasemeni lor. Am găsit totuşi de cuviință că merită mai curînd mila decît blamul nostru. Intrați de la vîrsta cea mai fragedă într-un ordin pe care nu-l cunoşteau, nu ei, ci legile acestuia erau vinovate de faptul că-l făceau să renunțe orbeşte la o libertate al cărei preț le era necunoscut. Sihaştrii, al căror refugiu se înălța, pompos, în mj locul tumultului citadin, au început să simtă dulceața societății şi s-au lăsat în voia ei. La vederea dragostei dintre frați, la vederea fericirii taților, a li- niştei familiilor, ic-a părut rău că nu pot avea şi "ei aşa ceva: regretînd în secret clipa de rătăcire în care renunțaseră la o viată mai plăcută şi blestemîndu-se unii pe ceilalți precum ocnaşii în lanțuri au făcut ce au putut spre a grăbi ziua în care porțile închisorii aveau să se deschidă. Aceasta nu întîrzie: jugul fu scuturat fără criză şi fără efort, căci îi sunase ceasul. La fel vezi cum cea mai uşoară

atingere face ca fructul copt să cadă de pe ramul ce-l poartă[37]. Ieşind, dînd cu toţii semnele unei uriaşe bucurii, din sclavi redeveniră adevăraţi bărbaţi. Robuştii călugări [3], în care părea că retrăieşte sănătatea vîrstei de început a lumii, cu faţa îmbujorată de dragoste şi bucurie, s-au căsătorit cu îndureratele porumbiţe, purele fecioare care, sub vălul monahal, jinduiseră la o viaţă mai puţin sfîntă, dar mai plăcută'". îndepliniră îndatoririle căsătoriei cu o fervoare edificatoare ; carnea lor castă dădu naştere unor copii demni de o atît de frumoasă legătură. Nu mai puţin fericiţi, soţii lor norocoşi nu mai dădură dovadă de multă grabă în a solicita canonizarea unor rămăşiţe pămînteşti şi se mulţumiră, fără mofturi, să fie buni taţi, buni cetăţeni. Sînt pe deplin convins că, după moarte, tot în paradis au ajuns, fără să-şi facă pentru aceasta din viaţa lor un infern. E drept, episcopul de Roma găsi reforma cam ciudată, dar avea,el însuşi de făcut faţă unor probleme personale atît de serioase încît,..

— Ce numeşti dumneata episcop de Roma ?

— Papa, ca să folosesc o expresie de pe vremea da- mitale, dar cum ziceam, am înlocuit mulţi din termenii aceştia barbari. Nu mai ştim ce înseamnă canonicatele, bulele, beneficiile, episcopatele cu venituri uriaşe Nu ne mai ducem să sărutăm papucii succesorului unui apostol, care n-a găsit la învăţătorul lui decît exemple ele umilinţă, iar cum acelaşi apostol propovăduia sărăcia, atît prin faptă cît şi prin cuvînt, nu ne mai trimitem aurul cel mai curat, cel mai necesar statului, pentru indulgenţele cu care prea bunul magician se arăta atît de zgîrcit. A simţit la început o oarecare neplăcere, desigur, căci nimeni nu-şi pierde cu inima uşoară drepturile, mai ales cînd sînt prea puţin legitime ; dar şi-a dat curînd seama că adevăratul său apanaj e cerul, că treburile lumeşti

---

[37] Nici o zguduitură violentă în materie de administraţie, căci nimic nu e mai primejdios : raţiunea şi timpul operează -mari schimbări şi-şi pun irevocabila pecete.

nu erau de căderea domniei sale şi că, în sfârşit, bogăţiile pămîntului erau zădărnicii, ca tot ce se află sub soare. Timpul, a cărui mină nevăzută *şi surdă macină orgolioasele turnuri, a lovit şi acest mîndru şi de necrezut monument al credulităţii omeneşti [38]. S-a prăbuşit fără zgomot: forţa stîndu-i în opinie, iar aceasta schimbîndu-se, totul «-a dus ca fumul. Tot aşa, după un înfricoşător incendiu, de-abia de mai zăreşti un abur imaterial şi uşor deasupra locului unde înaintţ era un rug uriaş. Un prinţ demn de a domni ţine sub stăpînirea lai această parte a Italiei, iar Roma şi-a regăsit astfel cezarii din vechime : înţeleg prin aceasta bărbaţi ca Titus ori Marcus Aureli us, şi nu nişte monştri cu chip de om. Frumoasa ţară şi-a primenit sufletul de cînd a scăpat de viermii puturoşi ce vegetau în murdărie. Regatul îşi ţine astăzi rangul şi are o fizionomie vioaie şi grăitoare, după ce vreme de mâi bine de şaptesprezece veacuri a stat înfăşat în zdrenţele ridicole şi supestiţioase ce-l împiedicau să vorbească şi să respire.

C'.\ni(ii.it XVIII MINIŞTRII BLÎNDEŢII

— Dar spune mai departe, iubite învăţător ! ziceai că revoluţia s-a făcut cum nu se poate mai liniştit ei mai fericit !

— A fost fructul filosofiei, care lucrează fără să facă în juru-i gălăgie, precum natura, cu o forţă cu atît mai sigură cu cît e mai nevăzută.

— Am o sumedenie de obiecţii să-ţi supun. E nevoie de o religie.

— Negreşit, luă el cuvîntul eu energie. Arată-mi-l pe nerecunoscătorul care va rămîne mut în mijlocul miracolului

[38] Nu mă pot obişnui cu priveliştea unor prinţi ai bisericii, înconjuraţi de toată pompa luxului, ce surîd cu dispreţ la vederea mizeriei generale, cutezînd să vorbească de morală şi credinţă în strigări către norod, scrise de altfel de pedanţi înfumuraţi ce insultă bunul simţ prin neruşinarea lor scandaloasă.

creației, sub bolta lucitoare a firmamentului. Adorăm Ființa Supremă, dar cultul pe care i-l purtăm nu mai e izvor de tulburări şi dispute. Avem puțini miniştri : înțelepți, luminați, toleranți ; nu ști« ce e spiritul partizan şi de aceea sînt mai iubiți, mai respectați. Nimic nu e. mai de preț pentru ei decît să-şi înalțe mîinile spre tronul tatălui ființelor omeneşti : le iubesc pe toate, după pilda sa. Faptele şi vorbele le sînt însuflețite deopotrivă de spiritul blîndeții şi înțelegerii, de aceea, cum spuneam, toată lumea îi iubeşte. Avem un sfînt prdlat ce trăieşte printre pastorii săi ca printre egali, ca între frați. Funcțiile nu se acordă decît la vîrsta de patruzeci de ani, căci doar atunci se sting pasiunile turbulente, iar rațiunea, atît de tîrzie la om, îşi exercită pe deplin calma ei putere. Viața lor exemplară se ridică la cel mai înalt grad de virtute omenească. Ei îi consolează pe năpăstuiți, ei îi fac pe nefericiți să-l descopere pe Dumnezeul ce veghează asupră-le şi le priveşte zbuciumul spre" a-i răsplăti într-o bună zi. Ei- sînt cei care caută sărăcia sub haina ruşinii şi o ajută, fără s-o facă să roşească. împacă spiritele învrăjbite", aducîndu-le cuvîntul blîndeții şi păcii, în prezența lor, duşmanii cei mai înverşunați se îmbrățişează, iar inimile lor înduioşate scapă de venin. Ce mai, îndeplinesc toate îndatoririle pe care le au cei ce îndrăznesc să vorbească în numele Stăpînului Veşnic.

— îmi plac miniştrii voştri, spusei, dar să însemne aceasta oare că nu mai există printre voi oameni a căror principală ocupație să fie recitarea fonfănită, la orice oră din zi, de cîntări, psalmi şi Imnuri ? Nimeni nu aspiră la sfințenie ? Ce s-a întîmplat cu ea ? Și care vă sînt sfinții ?

— Sfințenie ? ! Te referi fără doar şi poate la cei ce aspiră la gradul cel mai înalt de perfecțiune, la cei ce se înalță deasupra slăbiciunii omeneşti. Desigur, avem şi noi oameni de aceştia celeşti, dar îți dai fireşte seama că nu duc o viață obscură şi retrasă şi că nu-şi fac un merit din a posti, din a psalmodia într-o latină stîlcită ori din a nu scoate o vorbă viața toată. Taria şi constanța sufletească şi-o arată la lumina zilei. Află dumneata că iau asupră-le toate muncile grele~Sau

dezgustătoare pentru ceilalţi şi gîndesc că bunele oficii, acţiunile de caritate sînt mai plăcute Domnului decît rugăciunile. Să zicem că trebuie curăţate canalizările ori puţurile, că trebuie cărate gunoaiele sau că trebuie făcute muncile cele mai de jos, mai abjecte şi mai primejdioase, cum ar fi să cari o pompă în mijlocul incendiului, să mergi pe bîrne ce ard, să te arunci în apă pentru a salva viaţa unui nefericit pe 'cale de a se îneca etc. : ei bine, victimile acestea generoase ale binelui general se lasă însufleţite şi ard de un curaj activ, în ideea măreaţă şi sublimă de a fi folositori* şi de a-şi cruţa compatrioţii de durere. îşi fac din ocupaţiile acestea o îndatorire, cu tot atîta bucurie şi plăcere de parcă ar fi vorba de ceva uşor şi frumos : fac totul pentru umanitate, totul pentru patrie şi nimic pentru ei. Unii stau ţintuiţi la căpătîiul bolnavilor şi-i slujesc cu mîinile lor ; alţii coboară în cariere de unde scot, smulg piatră : rînd pe rînd muncitori cu mîna, pionieri, hamali etc. par să fie sclavii unui despot ce-i zdrobeşte sub un jug de fier. Adevărul e câ fiinţele acestea caritabile vor să fie pe placul Celui Veşnic, aju- tindu-şi aproapele : nepăsîndu-le de relele prezente, aşteaptă răsplata lui Dumnezeu, căci renunţarea la plăcerile lumeşti se întemeiază pe dorinţa unei utilităţi adevărate, nu pe o fandaxie bigotă. Nu e nevoie sa vă spun că respectul nostru le e asigurat în timpul vieţii şi după aceea, dar cum nici cea mai vie recunoştinţă nu este de ajuns, lăsăm Autorului a tot ce e bun achitarea imensei datorii, convinşi că e singurul care ştie adevărata măsură a răsplăţii meritate. Aceştia sînt sfinţii pe caie-i venerăm, fără să credem nimic altceva decît că au perfecţionat natura omenească, a cărei mîndrie sînt. Martirii creştini au avut şi ei, desigur, demnitatea lor. Fără îndoială că era frumos să-i înfrunţi pe tiranii sufletelor, înclu- rînd moartea cea mai oribilă, refuzînd să sacrifici sentimentul intim al unui adevăr adoptat de inimă şi de minte. Dar cită glorie să-ţi închini întreaga viaţă unor lucrări umile ce renasc fără încetare, să devii binefăcătorul perpetuu al unei umanităţi

care suferă şi geme, să ştergi lacrimile ce curg [39] şi să faci să înceteze, sau chiar să previi vărsarea unei picături de sînge.- Oamenii aceştia ieşiţi din comun nu-şi prezintă viaţa drept pildă de urmat : nu se împăunează cu eroismul lor, nu se înjosesc pentru a-şi cîştiga veneraţia celorlalţi şi mai cu seamă nu critică defel defectele aproapelui : sînt mult mai preocupaţi să-i facă acestuia viaţa mai plăcută şi mai uşoară, fruct al nenumăratelor lor acţiuni. Iar cînd aceste suflete nobile se duc la Fiinţa perfectă din care au emanat, nu le întemniţăm cadavrele într-un josnic metal : le punem pe hîrtie povestea vieţii şi încercăm să-i imităm, măcar în amănunte.

— Dar încotro te. întorci dai numai peste schimbări neaşteptate.

— Vei mai vedea şi multe altele. Dacă n-ar li atestată de douăzeci de pene, am pune sub semnul întrebării istoria veacului dumitale. Cum ? Slujitorii altarului erau turbulenţi, intriganţi, intoleranţi ? Nişte viermi de nimica toată se persecutau şi se urau în timpul scurtei lor vieţi pentru că gîndeau adesea altfel în privinţa cîtorva subtilităţi inutile şi a unor lucruri neinteligibile ; firave creaturi, aveau cutezanţa să sondeze intenţiile Atotputernicului, terfelindu-le cu pasiunile lor de nimic, orgolioase şi nebune ! Am citit undeva că tocmai cei mai lipsiţi de caritate şi, în consecinţă, de spirit religios o propovăduiau celorlalţi ; că numărul celor ce purtau haina aceasta lucrativă, zălog al unei indolente lenevii, crescuse neînchipuit de mult; că, în fine, trăiau într-un celibat scandalos Se mai spune apoi că bisericile voastre semănau a piaţă, că vederea şi mirosul iţi erau în ele agresate şi că,. în loc

[39] în veacul trecut, un consilier clin Parlament şi-a dat sărmanilor întreaga avere : rămînînd fără nimic, cerşea peste tot pentru ei. Intilneşte pe stradă un perceptor, se ia după el, îl urmăreşte spunînd într-una : „Daţi ceva pentru săraci, daţi ceva pentru săraci'[1]. Acesta rezistă şi răspunde cu vorbele obişnuite : ..Nu pot face nimic pentru ei, domnule !" Consilierul nu se lasă, vorbeşte, cere pomană pentru săracii lui, urmărindu-l pînă la uşa cabinetului. Pierzîndu-şi răbdarea, brutalul milionar îi c!ă o palmă. „Bun ! e pentru mine, spuse consilierul ; dar ce-mi daţi pentru săraci ?" i

să înalțe sufletul către Dumnezeu, ceremoniile erau mai curînd făcute pentru a distra... Dar aud sunetele limpezi ale trompetei sfinte anunțînd ora" rugăciunii. Vino să ne afli religia, vino în templul de colo să mulțumești Creatorului că ai văzut lumina soarelui său.

CAPITOLUL XIX
TEMPLUL

Dînd colțul străzii, ajunserăm într-o frumoasă piață în mijlocul căreia se înălța un templu de forma unei rotonde încununate de un minunat dom. Susținută de un singur şir de coloane, clădirea avea patru mari intrări, iar pe frontonul fiecăreia puteai citi : *Templul Domnului.* Timpul dăduse deja zidurilor o patină venerabilă : erau cu atît mai maiestuoase. Care nu-mi fu însă mirarea cînd, pe un panou de la intrare, citi următoarele versuri scrise cu slove uriaşe :

Tăcere aăîncă despre cel bun şi sfînt, Să-l
adorăm în linişte, fără cuvînt. Imens e
misterul, iar mintea se pierde : El singur
îl ştie, putem numai crede.

— Să nu-mi spui, şoptii eu tovarăşului meu, că e din veacul dumitale.

— Dar nici că face elogiul secolului din care vii, răspunse el, căci teologii dumitale nu ar fi trebuit să spună mai mult. Se pare că e un răspuns dat de însuşi cel de sus, găsit printre nişte versuri de care nu făceam mare caz ; nu cred însă să existe altele mai frumoase dacă ne gîndim la înțelesul lor şi mi se pare că şi-au găsit aici adevăratul lor loc.

Ne luarăm după mulțime, care, cu un aer cucernic, cu pasul măsurat şi modest, pătrundea-în vastitatea templului, umplîndu-l treptat. Lumea se aşeza, în ordine, pe nişte scăunele fără spătar, Bărbații de o parte, femeile de cealaltă. Altarul era chiar în mijloc, fără nici un fel de podoabă, şi toți îl puteau vedea pe preotul care aprindea tămîie. În clipa în care

vocea sa intona cîntă- rile sfinte, corul asistenţei se făcea şi el auzit, alternativ. Vocile blînde şi domoale erau imaginea sentimentului de respect din inimile ce păreau pătrunse de măreţia divină. Nici o statuie, nici o alegorie, nici un tablou [40]. Pe toţi pereţii era repetat de mii de ori, în mai multe limbi, numele lui Dumnezeu, singur stăpîn. Totul sugera unitatea divină şi fusese înlăturat cu grijă orice ornament ; Dumnezeu se afla în sfîrşit singur în templul său.

De ridicai ochii, vedeai cerul, căci domul nu era terminat de o boltă de piatră, ci de vitralii transparente.

---

[40] E o lepră pentru stat clerul numeros care face public profesiunea de credinţă de a nu se ataşa decît de femeia altuia»

Cerul luminos şi senin anunța bunătatea Creatorului ; norii negri, care, rupîndu-se, lăsau să cadă torente de ploaie, zugrăveau aspectele sumbre ale vieții şi arătau că tristul pămînt nu e decît un loc de exil. Tunetul arăta tuturor cît de năprasnic poate fi Dumnezeu cînd îl mînii, iar calmul de după fulgerele orbitoare spunea că supuşenia dezarmează mîna ce vrea să se răzbune. Iar cînd vîntul primăverii aducea aerul pur al vieții precum un fluviu de balsam, se zugrăvea atunci adevărul salutar şi consolator că tezaurele milericordiei divine sînt de nesecat. Elementele şi anotimpurile, cu vocea lor plină de miez pentru cine îi dă ascultare, vorbeau astfel acelor oameni simțitori şi-i făceau să-l descopere pe stăpînul naturii sub toate aspectele lui

Nu auzeai sunete discordante. Pînă şi glasul copiilor era educat pentru intonarea imnurilor maiestuoase. Nu era o muzică săltăreață - şi profană. Simple acorduri de orgă (defel zgomotoase) acompaniau vocea imensei asistențe şi dădeau impresia că însăşi vocea nemuritorilor se împletea cu ruga publică. Nimeni nu intra şi nici nu ieşea în timpul slujbei ; reculegerea fidelilor în adorație nu era întreruptă de venirea nici unui soldățoi, a nici unei persoane care să-ți ceară, inoportun, să-ți dai obolul. Toată asistența era pătrunsă de un respect adînc religios şi mulți se prosternaseră cu fața la pămînt. înconjurat de atîta tăcere, de această reculegere universală, am fost cuprins de o teroare sacră : îmi părea că divinitatea însăşi coborîse în templu şi îl umplea cu prezența ei invizibilă.

Erau la intrare cutii ale milei, dar aşezate în locuri mai retrase. Poporul acesta ştia să facă opere de caritate fără să simtă şi nevoia de a le face remarcate. În sfîrşit,

în clipele de adorație, tăcerea era cu alîta sfințenie păstrată încît natura locului împreună cu ideea ființei supreme creau în suflete o impreseie adîncă şi salutară.

Cuvîntarea pe care pastorul o adresa oilor sale era. simplă, firească, elocventă prin conținut mai mult decât prin stil. Vorbea de cel sfînt, cu singura intenție de a-l face iubit ; de oameni, cu aceea de a-i îndemna la omenie, bunătate şi răbdare. Nu încerca deloc să dea cuvîntul spiritului, obligația lui fiind de a atinge sufletele. Părea un părinte ce se întreține cu "odraslele sale asupra conduitei celei mai potrivite. Şi erai cu atît mai pătruns cu cît morala aceasta venea de la un om de o cinste iară cusur. Nu m-am plictisit deloc, căci nu am găsit în discursul său nici declamație, nici portrete aproximative, nici figuri prețioase, şi mai cu seamă, nu am găsit acele zdrențe de poeme, fără cap şi coadă, topite într-o proză devenită astfel şi mai indigestă [41].

— Obiceiul cere, îmi spuse călăuza, să luăm parte în fiecare dimineață la o rugăciune publică. Durează un ceas, iar în restul zilei porțile templului rămîn închise. Nu avem sărbători religioase ; avem în schimb sărbători civile, care destind poporul fără a-l incita la libertinaj. Omul nu trebuie să rămînă fără să facă nimic în nici o zi : aşa cum natura nu-şi abandonează nici o clipă funcțiile, omul, la rîndul său, trebuie să-şi facă reproşuri dacă procedează altfel. A te odihni nu înseamnă a nu face nimic. Inactivitatea o o pagubă reală pentru patrie, iar încetarea lucrului e de fapt un diminutiv pentru moarte. Durata rugăciunii e fixată şi e deajuns pentru a-ți înălța inima spre cer. O slujbă lungă aduce după sine scăderea fervorii şi dezgustul. O rugăciune secretă e mai puțin meritoasă decît una în care fervoarea se împleteşte cu faptul că e în văzul tuturor. Ascultă însă textul rugăciunii ce are curs

[41] Rătăcind prin pădure, contemplînd cerul şi natura, adulme- cînd, ca să zic aşa, pe singurul stăpîn pe care-l recunoaşte, sălbatecul e mai aproape <ie religie decît adeptul sfîntului Bruno care se închide în chilie şi conviețuieşte cu fantomele închipuirii lui delirante.

printre noi ; fiecare îl repetă şi cugetă la tpate gîndurile pe care le cuprinde :

„Fiinţă unică, increată ! Creator inteligent al vastului univers ! De vreme ce ai dat omului acest spectacol, de vreme ce o făptură atît de nevolnică a primit de la tine darul nepreţuit de a putea reflecta la marea şi frumoasa ta lucrare, nu-i îngădui să treacă, precum bruta, pe suprafaţa pămîntului fără să aducă omagiu .atotputerniciei şi înţelepciunii tale. îţi admirăm augustele lucrări. Iţi binecuvîntăm mîna suverană. Te iubim ca stăpîn, dar te iubim ca singurul părinte al fiinţelor. Da, eşti bun pe cît de mare eşti ; toate ne spun aceasta, dar mai ales inima. Dacă unele năpaste ne mai apasă, trecător, în lumea asta, e desigur pentru că nu se putea altfel : ne e de ajuns, de altfel, să ştim că asta e voia ta ; ne supunem cu încredere şi ne punem nădejdea în bunătatea ta infinită. Departe de noi gîndul-de a crîcni, îţi aducem dimpotrivă mulţumiri pentru faptul că ne-ai făcut în aşa fel încît să te cunoaştem.

Fie ca fiecare să-ţi aducă omagiu în felul său, după cum îi va spune inima că e mai bine şi mai înflăcărat : nu vom pune hotar fervorii. Ai vrut să ne vorbeşti doar prin vocea răsunătoare a naturii, iar întreg" cultul nostru se rezumă la a te adora, la a te binecuvînta şi lâ a îndrepta către tronul tău strigătele noastre de fiinţe nevolnice, mizerabile, mărginite, strigăte ce-ţi spun că avem nevoie de sprijinul braţului tău.

Iar dacă ne înşelăm, dacă există vreun cult din vremuri de demult ori de astăzi ce-ţi este mai plăcut decît al nostru, fii bun şi deschide-ne ochii, te rugăm, şi risipeşte bezna din mintea noastră : ne vei găsi gata să-ţi dăm ascultare,. Iar dacă eşti mulţumit cu. sărcnanul omagiu pe care ştim că-l datorăm atotputerniciei tale, iubirii tale cu adevărat părinteşti, dă-ne tăria de a avea mereu sentimentele de respect ce ne însufleţesc acum. Tu, care menţii în fiinţă omenirea şi a cărui privire o cuprinde dintr-o dată, fă ca milostenia să înflăcăreze inimile tuturor locuitorilor globului, fă-i să. se iubească

precum frații, fă-i să-ți înalțe același imn de dragoste și recunoștință.

Nu nutrim gîndul necugetat de a hotărî noi cît anume să trăim ; fie că ne iei de pe suprafața pămîntului, fie că ne mai lași, nu scăpăm de privirea ta scrutătoare : nu-ți cerem" decît să ne faci virtuoși, să ne fie frică să-fi încălcăm decretele de nepătruns pentru mintea noastră ; că ne așteaptă o moarte blîndă sau aprigă, fii bun și ia-ne la sînul tău, izvor de fericire veșnică, pe noi, umili supuși ce ascultăm de voia ta. Inima ne tînieşte după prezența ta. Cadă veșmîntul muritor de pe noi ca să ne luăm în sfîrșit zborul spre tine. Tot ce putem vedea din măreția ta ne dă dorința să știm și mai mult. Prea ai făcut multe pentru om pentru a nu da și cutezanță gîndurilor sale : iar dacă își îndreaptă spre tine dorin- țele-i arzătoare e pentru că ei, creatura ta, s-a născut pentru a-ți primi binefacerile.

— Domnule dragă, exclamai atunci, dă-mi voie să spun că religia voastră e aproape aceea a patriarhilor de demult, care, din înaltul munților, îl adorau pe cel sfînt în spirit și adevăr.

— întocmai. Ai găsit expresia potrivită, căci religia noastră e cea a lui Enoch, Ilie, Adam. Oricum, e cea mai veche. Religiile sînt ca legile : cea mai simplă e și cea mai bună. Să-l adoxi pe Dumnezeu, să-ți iubești aproapele, să-ți pleci urechea la vocea acestei conștiințe, acestui jude care veghează în permanență dinlăuntrul nostru, să nu înăbuși niciodată vocea celestă din tine. Restul e impostură, viclenie, minciună. Preoții pe care-i avem nu se pretind inspirați în întregime, ci spun că sînt ca noi, că orbecăiesc, ca noi, în beznă,. Urmăresc punctul de lumină pe care cerul a binevoit să ni-l arate și îl arată și ei fraților lor, fără despotism sau ostentație. O morală pură și nici o dogmă extravagantă, iată mijlocul de a nu avea nici necredincioși, nici fanatici, nici superstițioși. Am găsit această fericită cale și-i mulțumim din toată inima autorului a tot ce e bine.

— îl adorați pe Dumnezeul vostru, dar credeți în nemurirea sufletului ? Ce gîndiți despre acest imens și de nepătruns secret ? Nu există filosof care să nu fi vrut să-l

clarifice şi atît înţelepţii cît şi neghiobii şi-au spus părerea. S-au construit pe acest subiect sistemele cele mai diferite, şi cele mai poetice. îndeosebi imaginaţia legislatorilor pare să fi fost stîrnită de această enigmă. Care e părerea veacului dumitale ?

— Pentru a adora, ochii îţi sînt deajuns, veni răspunsul ; nu e nevoie să-ţi scrutezi prea mult fiinţa ca să vezi că există în noi ceva .care trăieşte, simte, gîndeşte, voieşte, se delimitează. Părerea noastră e că sufletul e distinct de materie şi inteligent prin natura sa. Nu ne gîndim prea mult la acest subiect : ne place să credem orice dă măreţie fiinţei omeneşti şi sistemul care o preamăreşte cel mai mult ne e şi cel mai scump, neputînd gindi că idci.e care slăvesc creaţia ar putea fi vreodată false. Nu te poţi înşela cînd alegi.planul cel mai sublim ; dimpotrivă, atingi exact ţinta urmărită. îndoiala e slăbiciune, credinţa unei fiinţe inteligente nu poate fi decît cutezanţa gînduiui. De ce. să ne tîrîm pe brînci spre nefiinţă cînd simţim că avem aripi ce ne pot purta pînă la ceruri şi cînd nimic nu se opune acestei nobile cutezanţe ? în ipoteza că ne-am înşelat, înseamnă totuşi că omul a putut să închipuie o stare de lucruri mai frumoasă decît cea existentă şi că puterea suverană — să zic bunătatea ? — e limitată. Mai credem apoi că toate sufletele sînt egale în eeea ce priveşte esenţa, diferite insă din punctul de vedere al calităţilor. Imateriale sînt şi sufletul omului şi acela al animalului, numai că unul a făcut un pas înainte pe drumul perfecţiunii : iată care e starea lui prezentă, ceea ce nu înseamnă că nu mai poate să se modifice. Mai credem totodată că toţi aştrii şi toate planetele sînt locuite, dar că nu poţi simţi într-una din aceste lumi ce simţi într-o alta. Această magnificenţă fără hotar, acest lanţ infinit de lumi diferite, acest cerc radios trebuie neapărat să fi fost fructul unui plan de creaţie de mare întindere. Ei bine ! credcm că aceste lumi minunate, măreţe, diferite una de cealaltă sînt locuinţe pregătite pentru venirea omului : îşi corespund, drumurile lor se întretaie şi toate se subordonează una celeilalte. Sufletul omenesc urcă în ac&ste lumi ca pe o scară luminoasă, ale cărei treapte sînt tot atîţia paşi spre perfecţiunea absolută. Urcînd, nu pierde amintirea a ceea ce a văzut, a ceea ce a învăţat, ci strînge la un loc toate aceste idei ce formează

comoara sa cea mai de preţ, dusă cu sine oriunde merge. De s-a avîntal către o sublimă descoperire, străbate lumile iile căror locuitori i-au rămas mai prejos şi urcă proporţional cu ştiinţa şi virtuţile dobindiie. Prin forţe proprii, Newton a zburat spre toate sferele pe" care Ie calculase. Ar fi nedrept să gîndim că suflul morţii a stins puternicul său geniu, distrugere mai întristătoare, mai de neconceput decît însăşi cxtincţia universului material. La fel de absurd ar fi să spunem că sufletul lui s-a aflat la aceeaşi înălţime cu acela al unui neştiutor ori al unui prost, căci, într-adevăr-, la ce bun şi-ar perfecţiona omul sufletul dacă acesta nu ar trebui să se înalţe, prin contemplaţie sau virtute. Un sentiment intim, mai puternic decît toate obiecţiile, îi strigă totuşi : *dezvoltă-ţi toate forţele, dispreţuieşte moartea ; nu depinde decît de line să o convingi şi să-ţi prelungeşti viaţa, care e gînăire.* Cît despre sufletele de vierme, tăvălite în mocirla crimei ori a leneviei, ele se întorc la punctul de plecare sau sînt chiar retrogradate, rătăcesc vreme îndelungată la hotarele neantului, tind încetul cu încetul spre materie şi constituie o rasă animală abjectă. În vreme ce sufletele generoase se avîntă spre lumina dumnezeiască, veşnică, ele se afundă în bezna unde de-abia de luceşte o palidă rază de existenţă. Murind, cutare monarh se transformă în cîrtiţă ; cutare ministru devine un şarpe veninos într-o mlaştină împuţită ; în timpul acesta, scriitorul pe care-l dispreţuiau sau, mai bine zis, pe care nu-l cunoşteau ajunge la un rang glorios printre inteligenţele prietene ale umanităţii. Pitagora îşi dăduse seama de egalitatea dintre suflete şi presimţise migrarea lor dintr-un corp în altul ; dar, după el, sufletele se învîrteau în cerc, neieşind nicicînd de pe orbită. Metempsihoză noastră e mai raţională şi superioară în raport cu prima, căci în faţa sufletelor nobile şi generoase ce şi-au ales drept ghid în viaţă fericirea semenilor lor se deschide, după moarte, o cale plină de glorie şi lumină. Ce crczi despre filosofía noastră ?

— Mă farmecă, deoarece nu contravine nici atotputerniciei, nici bunătăţii Celui de Sus. înaintarea aceasta, ascensiunea în lumi de el create, privelîştea creării globurilor, totul pare să corespundă măreţiei Monarhului care oferă

spectacolul tuturor domeniilor sale ochiului făcut să-l contemple.

— Da, frate, reluă el entuziasmat, ce "imagine interesantă este tot drumul acesta de sori, toate sufletele acestea îmbogăţite pe măsură ce-şi continuă călătoria în cursul căreia cunosc milioane de lucruri noi, se perfecţionează neîncetat, devin tot' mai sublime pe măsură ce se apropie de fiinţa suverană, o cunosc mai bine, iubind-o cu tot mai multă înţelepciune, afundîndu-se în oceanul măreţiei sale ! O, bucură-te, omule ! nu poţi înainta decît din minune în minune, eşti aşteptat de un spectacol în permanenţă nou, în permanenţă miraculos : poţi nădăjdui ; vei parcurge întreaga imensitate a firii, pînă ce te vei pierde în zeul din care îşi trage mîndra-i origine.

— Dar ce devin, am exclamat eu atunci, cei răi. cei ce au păcătuit împotriva legilor fixii, care au fost de piatră la strigătele de îndurare, care au ucis inocenţa, care au domnit pentru ei înşişi doar ? Deşi nu-mi plac ura şi Răzbunarea, aş face cu mîinile mele un infern unde aş azvîrli cîteva asemenea suflete pline de cruzime : mi s-a înfierbîntat sîngele de indignare cînd am văzut relele pe care le-au făcut să se abată asupra celui slab, asupra celui drept.

— Nu e de căderea noastră, fiinţe slabe, pradă încă atîtor pasiuni, să ne pronunţăm asupra pedepsei pe care **o** vor primi, dar sigur e că omul rău va simţi asprimea judecăţii. Fiinţele perfide; crude, indiferente la durerea celorlalţi vor fi exilate departe de privirea divină. Niciodată sufletul unui Socrate ori al unui Marcus Aurelius nu-l vor întîlni pe acela al lui Neron : întotdeauna între ele va exista o distanţă infinită. Iată lucrurile despre care cutezăm să fim siguri. Dar nu noi putem măsura greutăţile ce vor fi puse pe balanţa eternă. Credem că greşeala care nu a întunecat cu totul mintea, că inima care nu s-a înjosit pînă la insensibilitate, că regii care nu s-au luat drept dumnezei vor avea îngăduinţa să se purifice îmbunătăţindu-şi specia în cursul unui lung şir de ani... Vor coborî pe aştri unde vor afla cît sînt de dependenţi şi cîtă nevoie au de îndurare, mulţumită durerii fizice — bici care va

corecta amăgirea- orgoliului lor. De se vor umili sub mîna care îi pedepseşte, de vor urma luminile raţiunii şi se vor supune, de vor recunoaşte cît sînt de departe de starea la care ar putea accede, de vor face eforturi să ajungă la ea, pelerinajul le va fi infinit scurtat ; vor muri în floarea vîrstei şi lumea îi va plînge, în vreme ce, părăsind cu zîmbetul pe buze trista planetă, vor geme gîndindu-se la soarta celor ce rămîn pe nefericita stea de care au scăpat. Cine se teme de moarte nu ştie aşadar de ce se teme : Mea sa e fiica neştiinţei, iar neştiinţa e prima pedeapsă pentru greşelile comise. S-ar mai putea întîmpla,' de asemenea, ca vinovaţii cei mai mari să-şi piardă preţiosul sentiment al libertăţii. Nu vor fi nimiciţi, căci avem oroare de ideea de neant, care nu poate să existe sub un principiu creator, conservator şi reparator. Să nu-şi facă iluzii omul rău că s-ar putea cufunda în nefiinţă : dimpotrivă, el va fi urmărit peste tot de atotpătrunzătorul ochi divin. Persecutorii de tot felul vor vegeta, stupid,. în clasa cea mai de.pe urmă a existenţei, vor fi neîncetat prada distrugerii mereu renăscute, ce-i va arunca iar şi iar în sclavie şi durere. Dar singur Dumnezeu ştie cît timp e necesar pentru pedeapsă ori iertare.

CAPITOLUL XX
PRELATUL

— Dar stai, priveşte-l pe omul acc-la : e un sfînt în viaţă. îmbrăcat simplu, cu o robă violet, se ajută de un baston, iar mersul şi privirea nu-i sînt nici orgolioase, dar nici nu afectează modestia : e prelatul nostru.

— Cum ! Şi merge pe jos ?

— Desigur, precum primul dintre apostoli. I s-a dat de curînd o lectică, dar nu se foloseşte de ea decît în cazuri de extremă necesitate. Aproape întreg venitul său se scurge în buzunarele celor săraci şi, înainte de a face o faptă bună, nu

caută să afle dacă persoana care se va bucura de ea este ori nu fidelă opiniilor pe care el le profesează : împarte ajutoare tuturor nefericiților şi îi e de ajuns că aceştia sînt oameni. Nu e deloc încăpățînat, ori fanatic, înverşunat, răzbunător şi nu abuzează de autoritatea sfîntă pentru a se creâe la aceeaşi înălțime cu tronul. Privirea îi e mereu senină, imagine a unui suflet blajin, constant şi liniştit, ce nu se înflăcărează şi nu îşi consumă energia decît pentru a face bine. II auzi adesea spunînd celor pe care îi întîlneşte : „Milosîr- dia, prieteni, păşeşte, cum spune sfîntul Pavel, în fața credinței. Fiți milostivi şi astfel veți trăi după lege. Cer- tați-l pe cel ce greşeşte, dar fără orgoliu, nici arțag. Nu chinuiți pe nimeni dacă e de altă credință şi feriți-vă să vă preferați, în secretul inimii, celui pe care-l vedeți căzut în greşeală, căci se poale ca mîine să fiți chiar mai vinovați decît el. Fiți modele de conduită. Nu-l socotiți duşman pe cel ce e absolut stăpîn pe mintea sa, căci fanatismul, în cruda-i îndărătnicie, a făcut destul rău pentru a nu ne teme pînă şi de cele mai mărunte manifestări ale lui şi pentru a nu încerca să le prevenim. Monstrul acesta pare să flateze pentru început orgoliul omului şi să mărească sufletul ce îi acordă adăpost; i ecurge însă imediat după aceea la viclenie, perfidie, cruzime, calcă în picioare virtuțile şi devine cel mai crunt flagel al umanității."

— Dar. am întrebat eu atunci, cine-i magistratul cu înfățişare venerabilă cu care s-a oprit şi discută atît de prietenos ?

—- Unul din părinții patriei, preşedintele Senatului, care l-a invitat pe patriarh la masă. în cursul sobrului şi scurtului lor dineu se va vorbi, şi nu o dată, de sărmanii muritori de foame, de văduve şi orfani, precum şi de mijloacele de a le alina suferința. Iată subiectul" care îi face să se întîlnească şi pe care-l vor discuta cu tot zelul. Niciodată nu se lasă prinşi de zadarnicele discuții asupra anticelor şi rizibilelor prerogative

pentru care se pasionau copilăreşte spiritele grave din epoca, dumitale.

CAPITOLUL XXI

COMUNICAREA CELOR DOUA INFINITURI

— Dar cine-i tînărul accla înconjurat de o mulţime entuziastă ? Cită bucurie se vede în toate mişcările lui ! cît de strălucitoare îi e faţa ! De ce e atit de fericit ? şi de unde vine-?

— Un proaspăt iniţiat, răspunse grav călăuza. Deşi avem puţine ceremonii, există totuşi una ce corespunde primei comuniuni de pe timpuri. Urmărim îndeaproape înclinaţiile, firea şi faptele cele mai secrete ale unui tînăr. De îndată ce ne dăm seama că'e în căutarea unor locuri
letrase prielnice meditaţiei, de îndată ce-i surprindem privirea emoţională aţintită spre firmament, contem- plînd într-un dulce extaz perdeaua azurie ce i se pare pa punctul de a se da deoparte, ne dăm seama că nu mai a timp de pierdut, căci vedem în toate acestea seninul că raţiunea sa a ajuns la deplina maturitate şi că poate prin urmare să profite de dezvăluirea minunilor creatorului. Alegem pentru aceasta o noapte cînd pe cerul senin străluceşte în ţoală splendoarea ei întreaga armată de stele, în tovărăşia părinţilor şi prietenilor, tînărul merge la observator, unde, fără a-l preveni, îl punem să-şi apropie ochiul de un telescop [42] : facem să defileze sub privirea lui planetele Marle, Saturn, Jupilcr. toate aceste corpuri ce plutesc în spaţiu în deplină ordine. Deschidem, ca să zic aşa, pentru el abisul infinitului şi toţi sorii aprinşi vin să se îngrămădească în cîmpul privirii lui mirate, în clipa aceea, un veritabil pastor îi spune cu o voce impunătoare şi maiestuoasă :

[42] Telescopul e tunul care a spulberat toate superstiţiile, toate fantomele ce chinuiau rasa omenească. Se pare că mintea noastră s-a dezvoltat în proporţie directă cu imensul spaţiu descopcrit şi străbătut de privire.

,,'Iată-l, tinere, pe făuritorul universului arătîn- du-ţi-se înconjurat de toată lucrarea sa. Iată-l pe creator, a cărui orbitoare maiestate şi-a pus pecetea pe fruntea aştrilor, care ascultă de legile lui. Contemplînd minunile ieşite din mîinile sale, aflǎ cu cîtă dărnicie [43] ştie el să răsplătească inima ce i se deschide. Nu uita că printre operele lui auguste, omul — fiul său, înzestrat cu puterea de a le percepe şi simţi — ocupă primul loc şi că e dator să facă cinste titlului ce îl onorează !"

Scena se schimbă : e adus un microscop şi i se dezvăluie un univers mai minunat şi mai încîntător chiar decît primul, căci punctele vii pe care le vede pentru întîia oară şi care se mişcă în pofida micimii lor, puncte care au organe identice cu ale coloşilor pămîntului, îi arată un nou atribut al inteligenţei creatorului.

Pastorul i se adresează din nou, pe acelaşi ton : „Sărmane fiinţe ce sîntem, prinşi între două infini- turi, striviţi din toate părţile de imensitatea dumnezeiască, să adorăm în tăcere mîna ce a aprins atîţia sori şi a dat totodată viaţă, şi simţire imperceptibilor atomi. Nu se poate ca ochiul ce a închipuit delicata alcătuire a inimii, a nervilor, a fibrelor arahnidei să nu citească fără nici o greutate în ungherele cele mai ascunse ale inimii noastre.- Care e" gîndul ce poate scăpa privirii abso- Iute pentru care Calea laptelui nu e mai mult decît trompa moliei ? Fie toate gîndurile noastre demne de cel care le vede naşterea şi le urmăreşte. De cîte ori pe zi nu poate sufffetul

---

[43] Montesquieu zice undeva că reprezentările despre infern sînt complete, dar că nu prea se ştie ce să se promită oamenilor cinstiţi cînd li se vorbeşte de fericirea veşnică. E o amăgire a acestui spirit de excepţie care nu a gîndit întotdeauna cum trebuie. Să cugete o clipă omul sensibil la mulţimea plăcerilor vii şi delicate datorate minţii : cum le întrec pe ale simţurilor ! Şi ce e corpul fără suflet! De cîte ori nu cădem într-o letargie delicioasă şi adîncă, în care, plăcut surprinsă, închipuirea se avîntă fără nici o piedică şi-şi dă voluptăţi minunate şi variate ce nu au nimic asemănător cu plăcerile materiale. De ce n-ar putea creatorul să prelungească şi să dea mai multă forţă acestei fericite stări ? Extazul în care cade sufletul celui drept cînd meditează la lucruri măreţe nu e oare prefigurarea plăcerii **pe** care o va gusta cînd va contempla vastul plan al universului ?

nostru să se avînte spre el pentru a căpăta putere la sînu-i ! Nu putem da vieții noastre destinație hiai bună decît aceea de a fi un veșnic concert de laude și de rugăminți de îndurare !"

Mişcat, mirat, tînărul e în puterea îndoitei impresii provocate în el aproape în aceeaşi clipă : plînge de bucurie şi n-u poate să-şi potolească devoranta curiozitate care creşte pe măsură ce înaintează în cele două universuri. Cuvintele-i devin un imn de admirație, inima-i palpită de surpriză şi respect. Şi-ți închipui cu cîtă putere, cu cît adevăr adoră el în clipele acestea ființa supremă, cum se umple de prezența ei, în măsura în care telescopul îi întinde şi înalță cunoştințele făcîndu-le demne de locuitorul acestui univers minunat ! Se vindecă de ambiția pămîntească şi de măruntele uri zămislite de ea, îi iubeşte pe toți oamenii însuflețiți de suflul egal al vieții, devine fratele a tot ce a fost atins de mîna divină K De acum înainte îşi va face o glorie din a iscodi în ceruri puzderia de minunății. De cînd a avut prilejui să vadă lucruri mărețe se simte mai puțin mic şi-şi spune : mi s-a arătat creatorul, privirea-mi a vizitat Saturn, steaua Sirius şi sorii ce se-ngrămădesc în Calea laptelui. Simt să ființa lui mi s-a mărit de cînd atot- făuritorul a binevoit să stabilească o relație între neantul meu şi măreția sa şi întrevăd destinul ce-l aşteaptă pe cel plin' de virtute. O, mărețe Doamne, fă-mă să te ador, fă-mă să te iubesc pe vecie ! îşi umple, în repetate rîn- duri, sufletul cu priveliştea sublimă şi, cu începere din acea zi, e inițiat în secretele ființelor gînditoare, pe care nu le va dezvălui însă niciodată nimănui pentru a permite aceeaşi plăcere şi aceeaşi surpriză celor ce nu au atins încă vîrsta la care simți întreaga valoare a acestor lucruri prodigioase. în ziua consacrată proslăvirii creatorului, în observator ni se oferă un spectacol înălțător : căzuți în genunchi, cu ochiul lipit de telescop şi spiritul în rugăciune, nenumărații adoratori îşi înalță, împreună cu privirea, sufletul către făuritorul acestor fastuoase minuni Cîntăm atunci imnuri scrise în limba poporului de către cei mai buni poeți ai nației : cuvintele se găsesc pe buzele tuturor şi zugrăvesc alît înțelepciunea cît şi clemența divinității. Nu putem deloc pricepe cum un întreg

popor o invoca pe vremuri într-o limbă pe care nu o înțelegea : ori era nebun, ori ardea de zelul cel mai devorant.

Adesea, cîte un tînăr nu mai rezistă şi dă glas, în fața tuturor, sentimentelor de care îi e plină inima[44] : entuziasmul lui se transmite pînă şi inimilor celor mai reci, iar dragostea se aprinde şi se întipăreşte pe fețe. Ni se pare atunci că ființa veşnică a coborît printre noi să-i sudă pe copiii săi vorbind de înțelepciunea sa augustă şi de clemența-i părintească. în acele zile de sărbătoare, fizicienii şi astronomii se grăbesc să ne dezvăluie cele mai frumoase descoperiri ale lor ; crainici ai divinității, ne fac să-i simțim prezența în lucrurile ce ni se par a fi cele mai lipsite de suflet : totul e plin de Dumnezeu, spUn ei, şi totul ni-l arată

Avem astfel toate motivele să ne îndoim că există vreun necredincios pe toată întinderea regatului[45]. Nu pentru că teama i-ar închide gura : dimpotrivă, ni s-ar părea destul de vrednic de plîns pentru, a-i provoca alt chin decît ruşinea. Cel mult, dacă ar deveni pe față duşmanul înverşunat al acestui adevăr palpabil, consolator şi salvator[3], l-am alunga dintre noi, nu înainte însă de a-l face să urmeze un curs intensiv de fizică experimentală : nu i~ar mai fi atunci cu putință să nege evidențele aduse de aprofundarea acestei ştiințe. Fizica experimentală a fost atît de ingenioasă în dezvăluirea raporturilor dintre lucruri, foarte depărtate dar extrem de simple acum că le cunoaştem, a expus la lumina zilei atîtea minunății şi a aruncat atîta lumină asupra tuturor aspectelor naturii, încît cine ar nega existența unui creator inteligent ar fi privit nu numai ca nebun, dar şi ca o ființă perversă, iar nația întreagă s-ar înveşmînta în haine îndoliate pentru a da

---

[44] Cînd un tînăr e însuflețit de entuziasmul virtuții, fie el periculos ori fals, nu e bine să-l contrariezi : lăsați-l, se va corecta şi singur ; vrînd să-l îndreptați, puteți cu un cuvînt să-i ueidetl miletul.

[45] Ateul e cel care trebuie să dovedească natura contradictorie a noțiunii de Dumnezeu şi imposibilitatea existenței unei astfei de ființe : datoria celui care neagă e să-şi arate argumentele.

expresie durerii ei adînci[46]. Nimeni din oraşul nostru neavînd mîrşava manie de a vrea să se distingă prin opinii extravagante, diametral opuse judecăţii universale a oamenilor, mulţumim cerului că sîntem cu toţii de acord asupra acestei chestiuni importante şi, o dată acceptat acest lucru, nu-mi va fi greu[47] să-ţi arăt că pe o asemenea bază de neclintit, pot fi deduse toate principiile moralei celei mai pure.

---

[46] Prezenţa intimă şi universală a unui Dumnezeu bun şi măreţ înnobilează firea şi răspîndeşte un nu ştiu ce aer viu şi animat pe care o doctrină sceptică şi care îndeamnă la disperare nu-l poate da.

[47] *Mă tem de Dumnezeu*, spunea cineva, şi, *dvrpă el mă tem de cel ce nu se teme de el.*

Se credea în veacul dumitale că nu se poate da poporului o credință pur spirituală : eroare gravă. Mulți dintre filosofii de atunci răneau natura omenească prin profesarea unei opinii atît de false. Cu toate acestea, nu ar fi fost greu să se ajungă la o idee de divinitate eliberată de orice aliaj impur. Nu e inutil să amintesc că *sufletul e cel care-l simte pe Dumnezeu.* De ce ar fi minciuna mai firească omului decît adevărul ? V-ar fi fost de ajuns să-i alungați dintre voi pe impostorii ce făceau trafic cu cele sfinte, se pretindeau mediatori între divinitate şi om şi răspîndeau prejudecăți mai josnice chiar decît aurul pe care-l primeau. În sfîrşit, idolatria — monstrul acela antic zeificat laolaltă de pictori, sculptori şi poeți spre orbirea şi nenorocirea lumii — a fost răsturnată de mîinile noastre. triumfătoare. La temeiul- religiei noastre stă ideea unității dumnezeirii, ființă increată, ființă spirituală. Nu e nevoie decît de un soare pentru întreg universul. Nu e nevoie decît de o idee luminoasă pentru a pune pe calea cea bună rațiunea omenească. Suporturile străine şi false oferite ei nu făceau decît să o înăbuşe. I se atribuia uneori, trebuie să recunoaştem, o energie pe care nu o dă întotdeauna vederea simplului adevăr, dar era vorba de o periculoasă stare de beție. Spiritul religios a făcut să apară fanatismul, care a vrut să impună cutare ori cutare obiect de adorație, dar libertatea omului, rănită în cel mai scump privilegiu, s-a răzvrătit pe bună dreptate. Avem., oroare de genul acesta de tiranie şi nu cerem inimii nimic ce nu poate ea simți : dar există, întreb, o inimă care să refuze dovezile luminoase şi emoționante oferite spre propria ei fericire ? Ai aduce un prejudiciu ființei infinit de perfecte dacă ai calomnia rațiunea prezentînd-o drept o călăuză şovăielnică şii înşelătoare. Legea divină ce vorbeşte de la un capăt la celălalt al lumii e cu mult preferabilă religiilor artificiale inventate de preoți. Dovada falsității lor e însuşi faptul că nu au decît efecte funeste : sînt nişte edificii care se înclină şi veşnic trebuie proptite. Legea naturală e însă un turn de neclintit[48] : ea nu "aduce discordia, ci pacea şi egalitatea.

[48] Legea naturală, atît de simplă şi de pură, vorbeşte aceeaşi limbă

Viclenii care au cutezat să vorbească de Dumnezeu potrivit pasiunii lor au făcut să treacă drept virtuți acțiunile lor cele mai negre ; anun- țînd o divinitate barbară, nefericiții de ei au aruncat în brațele ateismului acele inimi simțitoare care preferau să nimicească pînă şi ideea unei fiinţe răzbunătoare decît să supună întregul univers unei asemenea fiinţe înspăimîntătoare [49].

Noi dimpotrivă, ne deschidem inimile atît de vizibilei bunătăți a creatorului. Tenebrele de pe pămînt, relele trecătoare ce ne lovcsc, durerea, moartea, nimic nu ne sperie : toate acestea sînt, fără doar şi poate folositoare, necesare, şi chiar ne sînt impuse pentru fericirea noastră deplină. Cunoştinţele noastre au un hotar şi nu putem să ştim ceea ce numai Dumnezeu ştie. Dispare universul : ce ne pasă ? Orice schimbare s-ar produce, lot în sinul Domnului vom cădea.

CAPITOLUL XXII UN MONUMENT DEOSEBIT

Ieşind din templu, am fost condus într-o piaţă nu prea depărtată pentru a mă putea desfăta cu priveliştea unui monument construit de puțină vreme. Era din marmoră. Ațîțată, curiozitatea îmi inspiră dorința de a pătrunde

---

tuturor neamurilor : e înțeleasă de orice ființă simțitoare, nu e înconjurată de tenebre, de mistere, e vie şi e gravată cu litere de neşters în toate inimile. Decretele ei sînt la adăpost de schimbările pămîntului, de injuriile timpului, de capriciile obiceiurilor. Orice om plin de virtute îi este preot Greşelile şi viciile sînt victimele sale, universul îi este templu, iar creatorul unica divinitate pe care o slăveşte. Lucrurile acestea au fost spuse de mii de ori, dar nu e inutil să le mai spun o dată. Da, singură religie necesară omului este morala : e credincios de cum devine rațional şi virtuos de cum devine folositor. Coborînd în străfundurile inimii sale, întrebîndu-şi ființa, omul aflǎ ce îndatoriri are față de sine însuşi şi față de ceilalți.
melancolie. Numele celui sfînt înnoieşte fără încetare în ei sentimentul de teamă. Autorul a tot ce e bun ar fi mai pe deplin cinstit
de un sentiment de respectuoasă speranță. »

[49] Si s-a ținut de cuvînt.

misterul emblemelor aflate de jur împrejur, clar nimeni nu vru să mi le explice : mi se lăsa plăcerea şi cinstea de a le ghici singur.

Privirea mi-a fost atrasă cu osebire de figura centrală, în care. după blinda maiestate a frunţii, nobleţea „atitudinii şi atributele concordiei şi păcii, dm recunoscut siinla umanitate. Alte statui închipuiau femei în genunchi, într-o atitudine plină de durere şi căinţă. Vai, nu era greu să înţelegi sensul emblemei : ele figurau naţiile, care cereau umanităţii iertare pentru rănile îngrozitoare piwocate de mai bine de douăzeci de veacuri !

îngenuncheată, Franţa fcerea iertare pentru oribila

noapte a Sfîntului Bartolomeu, pentru aspra revocare a Edictului dq la Nantes şi pentru persecutarea înțelepților ce s-au născut în sînul ei ; cum a putut oare comite asemenea sumbre atentate, ea, a cărei frunte e atît de blîndă ! Anglia îşi renega fanatismul, cele două roze, şi dădea mîna filosofiei, promițând să nu mâi verse decît sîngele tiranilor Olanda îşi exprima dezgustul pentru partidele ei, al lui Gomar şi al lui Arminius, precum şi pentru supliciul la care-l supusese pe Bernevelt cel plin de virtute. Germania îşi ascundea fruntea trufaşă şi nu privea decît cu înfricoşare istoria luptelor intestine, a izbucnirilor demonice şi a furiei teologice, într-un atît de ciudat contrast cu firea ei rece. Polonia era indignată de confederații ei nesocotiți care, pe vremea mea, îi sfîşia- seră trupul şi reînviaseră atrocitățile cruciadelor. Şi mai vinovată decît surorile ei, Spania gemea la gîndul că îngropase noul continent sub treizeci şi cinci de milioane de cadavre, că hăituise în adîncul pădurilor şi în peşterile munților puținii nefericiți ce mai rămăseseră din vreo mie de națiuni şi că dresase animale, mai puțin crude decît ea, să bea sînge omenesc[50]... Dar degeaba gemea, degeaba se ruga, căci înceata tortură a nenorociților osîndiți să coboare în minele de aur era o mărturie veşnică împotriva ei[51] şi făcea cu neputință iertarea.

Sculptorul închipuise mai mulți sclavi mutilați cerînd în-durare cu privirea ațintită la cer : aveai impresia că le auzi strigătele şi te trăgeai îndărăt cu groază. Corpurile erau dintr-

---

[50] Europenii în Lumea Nouă, ce subiect de carte !

[51] Cînd mă gîndesc la nenorociții care nu au comun cu firea decît suferința, îngropați cum sînt de vii în măruntaiele pămîntu- lui, tînjind după lumina soarelui pe care au avut nefericirea să o vadă şi pe care nu o vor mai vedea, gemînd în temnița lor îngrozitoare de fiecare dată cînd respiră, ştiind că nu vor ieşi din înfri- coşătoarea noapte decît pentru a intra în întunericul veşnic al morții, un fior îmi străbate ființa şi am impresia că mă aflu şi eu în mormintele unde ei locuiesc şi că respir mirosul torțelor ce luminează înspăimîntătorul loc ; văd atunci aurul, idol al pămîn- tului, sub înfățişarea lui adevărată şi simt că providența a legat de metalul acesta,; izvor al atîtor barbarii, şi pedeapsa nenumăratelor rele pe care le aduce cu el, înainte, chiar .de a ajunge la lumina . zilei.

o marmură cu vene sîngerii, astfel că înfrico- şătoarea culoare era de neşters, ca şi amintirea fărădelegilor [52].

Ceva mai departe vedeai Italia, cauza primă a atîtor rele, izvor al nebuniei ce a cuprins cele două lumi : prosternată cu fruntea în ţărînă, stingea sub corpu-i torţa aprinsă a excomunicării şi părea a nu îndrăzni să ceară iertare. Am vrut să-i privesc mai de aproape trăsăturile, dar un trăsnet, care o lovise de puţină vreme, o desfigurase, aşa că mi-a fost greu să o recunosc, în- tr-atît o înnegrise focul.

Victorioasă, umanitatea îşi înălţa capul în mijlocul femeilor ;umile şi umilite. Sculptorul îi dăduse trăsăturile curajoasei şi liberei naţiuni care a sfărîmat lanţurile tiraniei : pe cap purta pălăria marelui Tell[53], cea mai de cinstit diademă ce a încununat vreodată fruntea unui monarh. Zîmbea augustei filosofii, sora ei, ale cărei mîini pure şi albe se înălţau spre cer şi care îşi ţinea îndreptate spre ea privirile pline de dragoste.

---

* Douăzeci de milioane de oameni au fost tăiaţi de sabla unei mîini de spanioli, iar imperiul Spaniei de-abia dacă număra şapte milioane de suflete !

[53] Daca Platon ar învia din morţi, privirea i-ar cădea negreşit cu admiraţie asupra Republicilor helvetice. Elveţienii au excelat în ceea ce constituie esenţa republicilor, adică în păstrarea libertăţii lor, fără ca aceasta să impieteze cu ceva asupra libertăţii celorlalţi. Buna-credinţă, candoarea, dragostea pentru muncă, bunele relaţii cu toate naţiile, lucru unic în lume, puterea şi curajul menţinute într-o atmosferă de pace adîncă, în ciuda deosebirilor de religie, iată ce ar putea servi drept model celorlalte popoare, care ar trebui să roşească de nebunia lor.

Eram pe punctul de a părăsi piața cînd, în dreapta,' pe un piedestal minunat, am văzut un negru, cu brațul întins, privirea mîndră și ținuta nobilă, infipunătoare. Rămășițele a douăzeci de sceptre zăceau la picioarele lui, tmde mai puteai citi și cuvintele *Eroului lumii noi!* Din piept îmi scăpă un strigăt de surpriză și bucurie.

— Da, mi se răspunse cu o căldură ce era pe măsura emoției ce mă cuprinsese, natura l-a zămislit în cele din urmă pe minunatul, pe nemuritorul bărbat care avea să scape o întreagă lume de tirania cea mai crudă, cea mai lungă și mai insultătoare. Geniul său, îndrăzneala, răbdarea, fermitatea, virtuoasa indignare i-au fost răsplătite : a sfărîmat lanțurile în care gemeau compatrioții săi ! Mulțimea robilor oprimați de cea mai odioasă sclavie păreau a nu fi așteptat decît semnalul lui pentru a se transforma în tot atîția eroi. Torentul ce rupe zăgazurile ori trăsnetul care lovește sînt mai puțin iuți și mai puțin violente. Toți au făcut în aceeași clipă să curgă sîngele tiranilor lor : • francezi, englezi, spanioli, olandezi, portughezi, toți au căzut, secerați de.fier, otravă ori foc. însetat, pămîntul Americii a băut sîngele pe care-l aștepta de -atîta vreme, iar osemintele strămoșilor indigenilor, cmorîți cu mișelie, părură a se ridica și a tresălta de bucurie. Eăștinașii și-au recăpătat drepturile, imprescriptibile de vreme ce erau ale naturii. Eroul răzbunării lor a eliberat lumea aceasta al cărei zeu a devenit, iar vechiul continent l-a încununat cu laudele sale. A apărut ca furtuna ce se abate asupra orașului plin de păcate, pe care fulgerele îl vor nimici. A fosț îngerul exterminator, căruia Dumnezeul dreptății i-a înarmat brațul. A fost pilda vie a faptului că providența ține mereu în rezervă asemenea suflete tari pe care le lasă pe pămînt pentru a reface echilibrul distrus de fărădelegea ambiției feroce [54].

---

[54] Eroul acesta îi va cruța fără îndoială pe generoșii quakeri, care au redat singuri libertatea robilor lor negri, fapt ce **m-a** mișcat și mi s-a întipărit în memorie, facîndu-mă totodată să-i detest pe creștinii ce nu le vor urma pilda.

CAPITOLUL XXIII
PÎINEA, VINUL ŞI CELELALTE

Eram atît de fermecat de călăuza mea, încit mi-era mereu teamă să nu mă părăsească. Se făcuse de cină şi cum eram departe de cortierul meu şi toţi cei pe care-i cunoscusem muriseră, căutam din ochi un han unde să-l invit cuviincios să cineze cu mine spre a-i arăta măcar recunoştinţă pentru bunătatea sa, dar trebui să mă dau bătut căci străbătusem mai multe străzi fără să întîl- nim măcar un birt.

— Ce s-a întîmplat cu toţi birtaşii, hangiii şi cîrciu- raarii care, uniţi într-o singură breaslă şi totodată dezbinaţi, se tîrau unii pe alţii pe la judecătorie, toţi cîţi erau în acest mare oraş [55] ? Întîlneai cîte doi — trei la fiece colţ de stradă.

— Iată încă o eroare pe care veacul dumilale o lăsa să subsiste. Era tolerată falsificarea ucigătoare pentru nişte cetăţeni altfel sănătoşi. La sfîrşitul lucrului, minaţi de sete şi de nevoia de a recăpăta puteri, cei săraci, adică trei sferturi din oraş, ncputînd să-şi procure costisitoarele vinuri naturale, îşi găseau încetul cu încetul moartea în băutura aceea detestabilă, 'a cărei folosire zilnică sfîrşea prin a-i ascunde perfidia. Temperamentele erau slăbite, măruntaiele atacate...

— Ce vrei ? Taxele se făcuseră atît de mari încît depăşeau cu mult preţul articolului şi ai fi zis că vinul era interzis de

---

[55] Cel ce face fripturi n-are voie să pună masa, iar cui ce pune masa n-are voie să facă fripturi. Statutele breslelor bunului Paris sînt pline de lucruri curioase. Grav, Parlamentul se adună în mai multe şedinţe pentru a fixa definitiv drepturile unui birt aş. S-a petrecut de curînd un lucru unic în felul său : breasla librarilor parizieni pretinde că geniul unui Montesquieu ori al unui Corneille îi aparţine de drept, că tot ce emană din creierele ce ginde.se sînt patrimoniul ei, că, fixate pe hîrtie, cunoştinţele omeneşti sînt un articol pe care ea singură poate să-l comercializeze şi că autorul unei cărţi nu va avea alt beneficiu decît cel pe care va catadicsi ea să-l acorde.' Toate pretenţiile acestea ciudate au l'ost făcute publice într-un memoriu tipărit. Om de-litere plin de elocinţă şi de geniu, domnul Linguet a acoperit cu ridicol pe toţi aceşti rizibili neguţători ; întreg ridicolul cade însă, în mod firesc, asupra prăpăditei legislaţii din Franţa privitoare la comerţ.

lege ori că pămîntul Franţei era precum al Angliei. Dar ce conta că un oraş întreg era otrăvit de vreme ce arenda pe ferme putea creşte de la un an la altul[56] ? Taxele fiscale ruinau familii întregi, vinul costa cît ochii din cap, dar totul era spre satisfacţia înfiorătoarei avidităţi a cîrciumarilor. Şi cum mărimile acestei lumi nu mureau de otrava ascunsă, nu le păsa că dispărea prostimea, cum era numită partea truditoare a naţiunii.

— Dar cum le era oare cu putinţă să-şi întoarcă plivirea, cu bună ştiinţă, de la un abuz atît' de criminal, atît de funest societăţii ? Cum ! se vindea pe faţă în oraş otravă şi rigoarea magistraţilor nu intervenea ? Ah, popor barbar ! La noi, amestecul necinstit e considerat o crimă capitală şi cel ce face un asemenea luciu e condamnat la moarte. Dar trebuie să spun că i-am măturat şi pe toţi acei mizerabili perceptori ce puneau taxe incredibil de mari şi corupeau toate bunurile de care se atingeau. Vinurile sosesc pe piaţă aşa cum le-a făcut natura şi tîrgoveţul parizian, că e bogat ori sărac, bea un vin binefăcător în sănătatea regelui, rege pe care îl iubeşte şi care e sensibil atît la stima cît şi la .dragostea pe care i-o poartă supusul lui.

— Dar pîinea, pîinea e scumpă ?

— Are un preţ aproximativ constant[57], căci s-a luat înţeleapta măsură de a institui hambare publice, pline în

---

[56] Un sătean avea un măgar pe spinarea căruia puse odată două coşuri mari, în echilibru. Coşurile fură umplute cu mere, mai mult deeît puteau ele să cuprindă. Deşi astfel împovărat) bietul animal mergea cu paşi ascultători, docili. Foarte aproape de sat, ţăranul văzu într-un pom cîteva mere bine coapte. „Dacă tot cari atît, le vei putea duce şi pe astea", spuse el şi le aruncă în coş. Răbdător pe cît de pretenţios îi era stăpînul, măgarul se încordă atit cît îi fu cu putinţă : era la limita puterilor. Ţăranul mai ˬ găsi un măr pe drum „O, spuse el, n-ai să refuzi un măr. unul singur." Bietul măgar nu putu să răspundă nimSţ. dar căzu de extenuare şi muri sub povară,

[57] Cea mai bună cale de a micşora numărul crimelor e de a îndestula şi mulţumi poporul. Mizeria şi nevoia zămislesc trei sferturi rlin fărădelegi, iar poporul ce trăieşte în îmbelşugare nu are în sînul său nici ucigaşi, nici hoţi. Prima maximă pe care trebuie s-o ştie un rege e că moravurile oneste depind de o onestă îmbelgugare.

permanență pentru caz de nevoie şi din care nu vindem necugetat griul în străinătate-ca să-l cumpărăm trei luni mai tîrziu de două ori mai scump. S-au pus în cumpănă interesele cultivatorului şi ale consumatorului şi amîndai au fost mulțumiți. Nu e oprit exportul, căci e folositor, dar i s-au dat limite înțelepte. Un bărbat luminat şi integru veghează la menținerea echilibrului şi închide frontierele de îndată ce balanța se înclină prea mult într-o parte[58]. Regatul e brăzdat de canale ce permit libera circulație : am unit rîurile Saone, Mosella şi Loara şi am legat astfel cele două mări, joncțiune, mult mai folositoare decît cea veche. Comerțul își răspîndeşte tezaurele de la Amsterdam pînă la Nantes, Rouen şi Marsilia. Am construit în Provența canalul de care frumoasa provincie, răsfățată de razele cele mai blînde ale soarelui, ducea lipsă. Degeaba unul dintre cetățenii voştri vă punea la dispoziție gândurile şi curajul lui : l-ați lăsat să lincezească într-o inactivitate silită vreme de douăzeci de ani, dar plăteați cu aur frivolitățile făcute de alții.

[58] Facem cele mai minunate speculații din -lume, calculăm, scriem, ne îmbătăm cu idei politice şi niciodată n-am făcut mai multe greşeli. Mai sigur ne-ar conduce fără doar şi poate sentimentul. Am devenit barbari şi sceptici ținînd în mină o pretinsă balanță. Să redevenim oameni. Inima, nu geniul, face acțiunile mărețe şi generoase. Henric al IV-lea a fost cel mai bun dintre regi riu prin întinderea cunoştințelor, ci prin dragostea lui sinceră de oameni : inimă îi spunea ce le va aduce fericirea. Nefericit **e** veacul care doar raționează. -

Ce să mai lungim vorba, pămintarile- ne sînt atît de bine lucrate, meseria de cultivator e atît de cinstită, -ordinea şi libertatea -domnesc într-atît la sate încît, dacă vreun potentat ar abuza de funcţiile lui pentru a crea cine ştie ce monopol, justiţia, cate e deasupra palatelor, ar pune imediat stavilă îndrăznelii sale. Justiţia nu mai **e** un cuvînt van, ca în veacul dumitale : spada ei se abate asupra capului vinovat, şi exemplul e menit să-i înspăi- mînte mai degrabă pe cei mari, căci aceştia sînt, mai mult decît poporul, dispuşi la furt, jaf şi delapidări de tot soiul.

— Spune-mi, rogu-te, mai multe despre lucrul acesta atît de important. Aţi adoptat, aşadar/ înţeleapta metodă de a face rezerve de grîu, lucru bun, căci se evită astfel, cum nu se poate mai sigur, calamităţile publice. Veacul meu a făcut greşeli grave în această privinţă : era taré în calcul,, dar nu făcea niciodată să intre în socoteală înfiorătoarea sumă de abuzuri. Scriitori bine intenţionaţi presupuneau fără nici o noimă ordinea ca. fiind dată, căci cu un asemenea element calculul se făcea cum nu se poate mai uşor. O, ce mai dispute în jurul faimoasei legi a exportului[59] şi, în timpul acesta, cît mai suferea poporul de foame !

---

cu care acesta a stors vlaga poporului. Oftatul public trebuie să atîrne în. balanţă mai mult decît *Efemeridele.* Se aud strigăte de durere : înseamnă că instituţia de azi e rea. Nu contează că motivul e local, el trebuia ghicit, prevăzut, prevenit. Trebuiau să se gîndească la timp că nu se lasă o nevoie de primă necesitate în seama întîmplării şi că o atît de ciudată noutate într-un regat întins va provoca o zdruncinătură de pe urma căreia va avea de suferit partea st. mai slabă. Economiştii au promis că lucrurile se vor petrece exact invers şi ar trebui să mărturisească acum că, furaţi de însăşi dorinţa lor de bine general, nu şi-au gîndit suficient proiectul şi l-au izolat, cînd se ştie că în politică totul se leagăr Nu e de ajuns să ştii să calculezi, mai trebuie să fii şi bărbat de stat, să-ţi dai seama că pasiunile distrug, alterează ori se transformă şi să te gîndeşti ce efecte poate avea asupra-celor săraci acţiunea celor bogaţi. Din obiect n-au vrut să vadă decît

— Mulţumeşte providenţei ce conducea destinele regatului, căci fără ea aţi fi ajuns să paşteţi iarbă pe cîmp. Dar s-a îndurat de voi pentru că nu ştiaţi ce faceţi. Dintr-o greşeală se nasc multe altele. Dacă există o ocupaţie comună aproape tuturor cetăţenilor, aceasta e agricultura, luată în sensul ei general. Fiind mai firave şi destinate treburilor pur domestice, femeile nu lucrează niciodată pămîntul : mîinile lor torc lina, inul. Le-ar fi ruşine bărbaţilor să le pună la o muncă grea. Trei lucruri se bucură în ochii noştri de preţuire : să faci copii, să însămînţezi pămîntul şi să ridici o casă. Aşadar, munca la cîmp e la noi moderată şi nu vei vedea nicicînd pălmaşi trudind din zori şi pînă-n seară, înfierbântaţi de arşiţa zilei, prăbuşindu-se storşi de vlagă, pentru a cere în van o fărîmă din bunurile pe care le-au făcut să se nască. Exista oare soartă mai îngrozitoare, mai nefericită, decît cea a muncitorilor pămîntului, care nu aveau parte, după muncă, decît de noi trucle şi care umpleau de obidă scurta şi mărunta lor viaţă ? Ce lobie nu era oare preferabilă luptelor nesfîrşile cu josnicii tirani veniţi să jefuiască, prin birurile pe care le cereau, pînă şi căminul celor ajunşi în neagra sărăcie ? Excesivul dispreţ cu care erau trataţi slăbea în ei chiar ş'. disperarea ; în această situaţie vrednică de plîns, strivit, umilit, ţăranul pleca şi mai mult capul trăgînd cu plugul **o** brazdă adîncă şi nu se mai deosebea de boul înjugat.

Cîmpurile noastre mănoase răsună acum de strigăte de bucurie. Fiecare cap de familie dă exemplul, munca e moderată şi, odată terminată, bucuria renaşte. Pauzele de odihnă fac zelul şi mai activ, zel menţinut prin cîn- tece şi dansuri cîmpeneşti. Altădată mergeai să te distrezi la oraş, azi cauţi plăcerile la ţară, unde nu vezi decît chipuri zîmbitoare. Munca nu mai are înfăţişarea aceea hîdă şi revoltătoare, căci nu mai pare să fie soarta sclavilor. Eşti îndemnat spre datorie de o voee blîndă şi totul devine uşor, chiar plăcut. În sfîrşit, nemaiavînd imensul număr de trîndavi care, precum umorile stagnante, împiedicau circulaţia prin venele corpului politic, fiind dar stîrpită lîncezeala, fiecare dintre noi are parte de plăcute ceasiiri de tihnă şi nici una dintre clase nu se vede asuprită spre a uşura condiţia alteia. Neavînd nici călugări,

nici preoți, nici nenumărați servitori, nici valeți nefolositori, nici meşteşugari de puerile obiecte de lux, îți dai desigur seama că într-un mic număr de ceasuri, fructificate în tot felul de lucruri de calitate, se produce mai mult chiar decît e nevoie, iar surplusul e îndreptat către străinătate, de unde ne vin în schimb alte noi articole. Priveşte-ne numai piețele îmbelşugate, pline de tot ce e trei fe{e, uitînd-o pe cea mai importantă : cei ce muncesc, adică trei pătrimi din nație. Prețul zilei'de muncă nu a crescut, iar fermierul îi ține într-o dependență şi mai strictă, aşa că nu poț linişti plînsul copiilor chiar dacă ar munci mai mult. Scumpirea pîinii a fost un termometru pentru celelalte alimente şi fiecare s-a trezit pe jumătate mai puțin bogat decît înainte. Legea n-a fost aşadar decît un jalnic văl ce a permis cele mai înfiorătoare monopoluri. Menită să ducă patria pe culmile strălucirii, a fost folosită împotriva ei. Plîngeți acum, voi, autorii el, şi, deşi ați dat urmare imboldului generos al unor inimi cu adevărat patriotice, priviți cît e de primejdios ca, necunoscîndu-ți veacul, necu- noscînd oamenii, să le dai totuşi ceva binefăcător, pe care ei îl transformă în otravă. Sînteți aeum chemați să alinați bolnavul în timpul tratamentului ce-l omoară şi să-i recomandați un leac, să-l salvați de mal e cu putință : *hic labor, hoc opus.*

necesar vieții : legume, fructe, peşte, păsări şi tot ce-ți doreşti. Bogații nu-i mai înfometează pe cei lipsiți de avere. Sîntem departe de a ne teme că nu ne vom bucura îndeajuns de viață şi nu cunoaştem aviditatea de nepotolit de a stiinge de trei ori mai mult decît putem consuma : avem oroare de risipă ! De se întîmplă în vreun an ca natura să ne fie' vitregă, nu mai mor de foame cîteva mii de "oameni : ne adresăm rezervelor obşteşti şi, în felul acesta, vedem cum spiritul prevăzător al omului a îmblînzit vitregia vremii şi mînia cerului. O mîncare neconsistentă, uscată, prost pregătită, nezemoasă e refuzată de stomacul celor mai laborioşi dintre noi. Bogatul nu mai alege făina cea mai pură pentru a lăsa -celorlalți doar tărîța, ultragiu de neînchipuit, ce ar fi considerat- o crimă ruşinoasă. De ne-ar ajunge la ureche ştirea că unul dintre noi a fost atins de suferințele foamei, ne-am considera cu toții vinovați şi întreaga nație ar fi îndurerată.

Aşa se face că pînă şi cel mai sărac e lipsit de orice grijă privitoare la cele trebuincioase vieţii. Nu mai e smuls din culcuşul în care uita pentru cîtăva vreme durerea de către spectrul amenințător al morții şi se trezeşte fără să privească trist primele raze de soare. Mîn- cînd pentru a-şi potoli foamea, nu se teme defel că va face astfel să-i circule prin vene cine ştie ce otravă. Cei avuţi îşi folosesc banii întreprinzînd noi experienţe folositoare, ducînd la desăvîrşire ştiinţele şi meşteşugurile,, ridicînd clădiri maiestuoase şi făcînd tot felul de alte lucruri demne de întreaga cinstire. Avuţiile nu se mai scurg în sînul impur al unei concubine ori pe tîlhăreasca masa pe care zornăie trei zaruii, ci, dimpotrivă, iau o formă, **o** consistenţă respectabilă în ochii mcîntaţi ai cetăţeanului. Posesiunile nu mai sînt atacate astfel de săgeţile invidiei ; se aduc, din contră, binecuvântări mîinilor generoase care, avînd în păstrare bunurile providenţei, îndeplinesc intenţiile acesteia construind monumente atît de folositoare. Gîndindu-mă însă la bogătaşii de pe vremea d urni tale îmi vine în gînd că nici măcar canalizările nu cărau atîta materie scîrbavnică precum sufletele lor : cu mîiniie pline de aur, cu inimile pline de josnicie, făcuseră parcă o coaliţie împotriva celor săraci, abuzînd de munca, de truda, de oboseala, de eforturile acestor nefericiţi, nesocotind sudoarea frunţii lor şi teama lor îngi- ozitoare în faţa viitorului, care le deschidea perspectiva unei bă- trîneţi uitate de toţi. Violenţa devenise literă de lege,, justiţia nemaiacţionînd decît. pentru a le consfinţi tâlhăriile. Şi aşa cum un incendiu se întinde din aproape în aproape, devorau tot ce se învecina cu pământurile lor, dar de li se fura te miri ce, începeau să strige ca din gură de şarpe şi numai moartea putea să spele enormitatea crimei...

Ce-aş fi putut răspunde ? Lăsai * nasul în pămînt şi, într- o adîncă reverie, îmi eontinuai concentrat mersul.

— Vei mai avea subiecte de reflecţie, îmi spuse călăuza. Şi pentru că tot ai privirea plecată, remarcă, te rog, că pe

străzi nu mai sînt băltoace de sînge animal şi că. nu mai sînt astfel stîrnite în noi imagini de măcel. Aerul e ferit de mirosul acela de cadavru care dădea naştere atîtcr boli. Dintr-o precauţie salubră, aş îndrăzni chiar să spun morală, tăierea animalelor se face numai în afara oraşului şi astfel, dacă firea ne-a osîndit să mîn- căm carne de animal, ne cruţăm cel puţin de_priveliştea morţii. Meseria de măcelar e exercitată de străinii siliţi să se expatrieze :. sînt apăraţi de lege, dâr nu fac parte din clasa cetăţenilor. Nimeni dintre noi nu se dedă acestei îndeletniciri, de teamă CE nu cumva fraţii noştri să-şi

piardă pe nesimţite sentimentul natural de compasiune, căci ştii foarte bine că mila este cel mai frumos şi mai de cinste dar pe care ni l-a făcut natura

CAPITOLUL XXIV

PRINŢUL HANGIU

— Plimbarea ţi-a făcut poftă de .mîncare, mă întrebă călăuza, şi vrei să cinezi ? Să intrăm în hanul acesta...

M-am tras trei paşi îndărăt.

— Glumeşti fără doar şi poate, căci uite ce intrare maiestuoasă, armoarii. blazoane ! Trebuie să fie palatul unui prinţ.

— Ai dreptate ! Şi e un prinţ bun, căci ţine în permanenţă întinse trei mese : una pentru el "şi pentru familia sa, a doua pentru străini şi cea din urmă pentru săraci.

— Şi se găsesc multe astfel de mese întinse în oraş ?

— La toţi prinţii.

— Dar nu îndeamnă 'asta la trîndăvie şi parazitism ?

— Nicidecum, căci de îndată ce observă că cineva a devenit obişnuitul unei astfel de mese, după ce îi sondează aptitudinile, cenzorii oraşului îi dau . o slujbă. Dacă se •dovedeşte bun doar la mîncare şi băutură, e alungat din cetate, aşa cum în republica albinelor sînt alungate din stup toate acelea care nu ştiu decît să se înfrupte din partea comună.

— Aveţi aşadar cenzori !

— Da, sau mai degrabă li s-ar cuveni un alt nume," acela de monitori, căci poartă peste tot făclia raţiunii şi vindecă spiritele neascultătoare sau răzvrătite folosind rînd pe rînd elocinţa inimii, blîndeţea şi abilitatea. Mesele acestea sînt făcute pentru bătrîni, convalescenţi, femei însărcinate, orfani, străini, care vin să se ospăteze fără să le fie ruşine sau să-şi facă probleme. Găsesc aici o mîncare sănătoasă, uşoară, îndestulătoare. Iubind umanitatea, prinţul nu se lăfăie într-un

lux pe cît de revoltător pe atît de fastuos ; nu pune la muncă trei sute de slujitori ca să dea un dineu de douăsprezece persoane ; nu-şi transformă masa într-un decor de operă ; nu-şi face un titlu de glorie din ceea ce, la drept vorbind, e o ruşine, şi anume abundenţa fără margini, nesăbuită [60] : aşezîndu-se la masă, se gîndeşte că nu are decît un stomac şi că ar însemna să facă din el un zeu dacă i-ar prezenta, precum idolilor antichităţii, o sută de feluri de mîncare din care nu va ajunge să guste decît cîteva.

Vorbind aşa, intrarăm, după ce am traversat două curţi, într-o încăpere deosebit de lungă : sala străinilor. Toată lungimea era ocupată de o singură masă, la care fuseseră deja servite cîteva persoane. Dată fiind vîrsta mea înaintată, mi se făcu cinstea de a fi aşezat într-un fotoliu. Ni se dădu o supă suculentă, legume, puţin vînat şi fructe, toate foarte simplu preparate [61].

— Ce lucru minunat, spusei Ia Un moment dat. Să-i ospătezi pe flămînzi, iată **o** nobilă folosire _a bogăţiei. Felul acesta de a gîndi îmi pare potrivit şi demn de rangul prinţilor.*.

Totul avea loc în cea mai mare ordine, iar o conversaţie cuviincioasă şi însufleţită dădea acestei mese publice noi plăceri. Apăru şi prinţul spre a da porunci într-un fel nobil şi politicos. Surîzînd, veni spre mine şi, rugîndu-mă să fiu sincer, îmi ceru să-i spun cîte ceva despre veacul meu.

— O, primii dumneavoastră strămoşi nu erau aşa de generoşi precum sînteţi. Tot timpul şi-l petreceau la vânătoare

---

[60] Privind o stampă cu Gargantua a cărui gură, marc cît un cuptor, înghite la o singură masă o mie două sute de livre de pîine, douăzeci de vaci, o sută de oi, şase sute de pui, o mie cinci sute de iepuri, douăsprezece butoaie de vin, şase mii de piersici etc. cine nu-şi spune : *gura aceasta imensă e de rege ?*

[61] Am văzut un rege intrînd la un prinţ după ce traversase o curte plină de nefericiţi care cerşeau cu o voce stinsă : *Dă-ne pîine l dă-ne pîine* / Şi după ce a traversat fără să spună nimic întreaga curte, regele l-a întîlnit pe prinţ şi s-a aşezat la un ospăţ care a costat aproape un milion.

[62] ori benchetuind, iar cînd împuşcau un iepure, o făceau din lipsă de ocupaţie, nu pentru a-l da să-l raă- nînce celor ce mureau de foame. Sufletul lor nu se înălţa niciodată spre ceva măreţ şi folositor. Aveau milioane pe care le cheltuiau pe cîini, valeţi, cai, adulatori. în fine, s-au făcut curteni şi au uitat cauza patriei.

Toţi ridicau mîinile spre cer de mirare şi le venea greu să-mi dea crezare.

— Istoria, zicea cîte unul, nu ne spune nimic din toate acestea.

:— Aveţi dreptate, spusei atunci, mai vinovaţi decît principii sînt istoricii.

CAPITOLUL XXV O SALĂ DE SPECTACOL

După cină, mi se făcu propunerea să mergem la teatru, întotdeauna mi-au plăcut spectacolele şi îmi vor place încă o mie de ani, de" voi trăi atît. Inima îmi bătea de bucurie. Ce piesă se va juca ? Care e piesa de teatru ce trece drept capodoperă în ochii acestui popor ? Vedea-voi roba persană, cea

---

[62] Vînătoarea trebuie privită drept un divertisment ruşinos şi josnic. N-ar trebui să ucidem animale decît la nevoie, şi dintre toa£e îndeletnicirile aceasta este fără îndoială cea mai tristă Recitesc cu o atenţie din ce în ce mai mare ceea ce Montaigne. Rousseau şi alti filosofi au scris împotriva vînătorii. îi iubesc pe indienii care respectă pînă şi sîngele animalelor. Firea omului se lasă văzută în amuzamentele sale preferate. Ce plăcere îngrozitoare e să fuci să se prăbuşească din tăria cerului o prepeliţă în- Bîngerată, să striveşti sub copita calului iepuri, să te iei după o haită de douăzeci de cîini ce urlă ori să vezi cum e sfîşiat un sărman animal ! Acesta e slab, nevinovat, timiditatea per.-oni-ficată. Locuitor liber al pădurii, moare sub muşcătură crudă a duşmanilor lui ; vine apoi omul şi îi străpunge inima cu suliţa. Barbarul zîmbeşte la vederea pieptului scăldat de sînge şi- a lacrimilor inutile ce-i şiroiesc din ochi. O astfel de petrecere a timpului îşi are izvorul într-un suflet aspru de felul lui, iar caracterul vînătorului nu e altceva decît o indiferenţă gata să se schimbe în cruzime.

grecească, romană ori veşminte franţuzeşti ? Fi-va detronat un tiran oarecare sau va fi înjunghiat un imbecil neatent ? Vedea-voi o conspiraţie sau o umbră ce iese din mormînt în zgomot de tunet ?

— Domnilor, aveţi măcar, actori buni ? Pe vremea mea, aceştia erau tot atît de ţari ca şi marii poeţi.

— Fireşte. îşi dau osteneala, studiază rolul, se lasă sfătuiţi de cei mai buni autori spre a nu da naştere unor rizibile contrasensuri. Sînt ascultători, deşi mai puţin analfabeţi deeît cei din vremea dumitale. Se zice că găseaţi cu greu un actor sau o actriţă cît de cît acceptabili, restul fiind buni doar pentru scenele de pe bulevarde. Capitala ce rivaliza cu Roma şi Atena de abia dacă avea un teatru meschin şi sărăcăcios ; şi mâi era pe deasupra şi prost administrat. Actorul, plătit cu **o** avere, pe care nu **o** merita defel, îndrăznea să fie orgolios şi să-**l** şicaneze pe omul de geniu [63], care se vedea silit, să-l lase să facă ce vrea din capodopera lui. Oamenii aceştia nu mureau de ruşinea de a fi refuzat ori de a fi jucat fără tragere de inimă cele mai bune piese de teatru, în vreme ce acelea pentru care se entuziasmau purtau, prin însuşi acest fapt, însemnul dezaprobării generale şi al eşecului. Pe scurt, publicul nu se mai interesă de murdarele şi micile lor afaceri. Avem patru săli de spectacol, în cele patru cartiere principale ale oraşului. Sînt subvenţionate de către guvern, căci au devenit o şcoală publică de morală şi bun gust. Am înţeles întreaga influenţă pe care superioritatea

---

[63] Ce forţă, ce energie şi ce triumf n-ar cunoaşte teatrul nostru dacă, în loc să-l plivească drept un lăcaş pentru oameni fără ocupaţie, guvernul l-ar considera o şcoală de virtute unde cetăţeanul îşi învaţă îndatoririle ! Dar ce au făcut geniile noastre cele mai de seamă ? Şi-au luat subiectele de la greci, romani, persani etc. şi ne-au înfăţişat moravuri străine sau, mai degrabă, artificiale : poeţi armonioşi, pictori infideli, ei au zugrăvit tablouri fanteziste. Cu eroii lor, cu versurile lor sforăitoare, cu monotonia lor, cu actele în număr de cinci, au stricat arta dramatică, al cărei rost c de â fi icoana simplă, fidelă, însufleţită a moravurilor contemporane ori a celor trecute dai care, totuşi, mai dăinuie.

geniului o poate avea asupra sufletelor simțitoare[64]. Fără sforțare şi nici violență, geniul a întreprins lucruri uimitoare. Mari poeți au în mîna lor, ca să zic aşa, sufletele concetățenilor, pe care le modifică după cum le e voia. Cît sînt deci de vinovați atunci cînd emit maxime primejdioase ! Dar totodată cît de măriginită ne este recunoştința atunci cînd biciuiesc viciul şi slujesc umanitatea ! Singura țintă a autorilor noştri dramatici e perfecționarea naturii omeneşti şi toți năzuiesc să înalțe şi să întărească sufletele, să le facă de sine stătătoare şi virtuoase. Iar bunii cetățeni se grăbesc să vadă şi să revadă capodoperele care mişcă, interesează, întrețin în inimă emoția salutară ce te înclină la milă, trăsătură distinctivă a adevăratei măreții

Ajunserăm într-o piață frumoasă în mijlocul căreia se înălța o construcție cu proporții maiestuoase. Mai multe figuri împodobeau partea de sus a fațadei : în dreapta, Thalia smulgea masca viciului şi-i arăta cu degetul hidoşenia ; în stînga, Melpomena deschidea cu un pumnal pieptul tiranului, lăsînd să se vadă inima acestuia, devorată de şerpi.

Teatrul era în formă de semicerc, astfel incit spectatorii aveau cu toții locuri bune. Stăteai jos, ceea ce, amintindu-mi cît de obosit ieşeam de la un spectacol de al nostru, îmi arăta

---

[64] La bilei ori pe meterezele oraşului, se dau poporului piese grosolane, obscene,-ridicole, cînd ar fi atît de uşor să i se ofere mici scene morale, instructive, vesele, pe măsura înțelegerii lui. Dar ce le pasă celor ce guvernează că la circiumă sînt otrăvite trupurile turnîndu-se în cănile de cositor un vin falsificat şi că la bîlci sufletele sînt corupte cu farse jalnice. Dacă va lua *ad littcram* lecțiile de hoție oferite la Nicolet şi prezentate drept acte nevinovate, spînzurătoarea îl aşteaptă[1]. Există chiar o ordonanță a poliției ce condamnă în mod expres poporul la scene burleşti licențioase, interzicînd histrionilor de pe metereze să spună ceva rațional în barăcile lor, toate acestea din considerație pentru respectabilele privilegii ale comedienilor regelui. Iar această ordonanță a fost dată într-un veac rafinat, în «fnul de grație 1767 Cît dispreț pentru popor ! Cîtă indiferență ■ pentru instruirea lui ! cîtă teamă să nu cumva şă i "se introducă în suflet ceva din strălucirea luminii pure ! E drept că, în schimb, sînt puricate cu toată grija emistihurile ce urmează să fie recitate pe scena franceză.

înțelepciunea acestui popor ce se preocupa de confortul cetățeanului. Nu constatai insolenta aviditate de a face să intre în sală mai multe persoane decit putea ea cuprinde în mod firesc, dimpotrivă, avuseseră grijă să lase mai multe locuri libere, spre folosul străinilor. Asistența era elegântă, femeile îmbrăcate fermecător, însă decent.

Spectacolul începu cu o simfonie, cu grijă aleasă pentru a se potrivi cu tonul piesei ce urma să fie jucată.

— Sîntem cumva la Operă„căci iată o bucată sublimă ? am întrebat eu.

— Am ştiut să îmbinăm, fără a le contopi totuşi, cele două spectacole într-unui singur sau, mai exact, am reînviat vechea alianță în care se găseau, la antici, poezia şi muzica. în antracte, se interpretează arii întraripate, care zugrăvesc sentimente şi pregătesc sufletul să guste din plin ceea ce îi va oferi drama. Departe de noi muzica efeminată, barocă, zgomotoasă, care nu ne spune nimic. Operele voastre erau un amestec bizar, monstruos : am ales din ele tot ce aveau mai bun. Aşa cum era el constituit, veacul dumitale nu era ferit de întemeiatele critici alé înțelepților şi ale oamenilor de gust dar azi...

Tocmai cînd pronunța aceste cuvinte cortina se ridică. Scena se petrecea la Toulouse, din care am recunoscut capitoliul, magistratura municipală, judecătorii, călăii, poporul fanatizat. Apăru familia nefericitului' Calas şi-mi smulse lacrimi. Bătrînul avea părul alb, o fermitate calmă, o blîndețe eroică. Destinul implacabil îngrămădea pe fruntea lui toate însemnele mincinoase ale crimei. Am fost mişcat de adevărul ce se degaja din piesă şi, din grija cu care fuseseră ocolite neverosimilul şi monotonia versurilor noastre rimate, vedeai intenția de a evita orice desfigurare a emoționantului subiect. Poetul urmărise progresia acelei întîmplări atît de crude şi nu avusese alt gînd decît de a surprinde acel ceva pe care-l înfățişa situația vrednică de plîns a fiecărui personaj sau, mai degrabă, de a împrumuta limbajul victimei, căci toată arta este să repeți cu fidelitate strigătul ce scapă naturii. La sfîrşitul tragediei, eram arătat cu degetul în vreme ce se

spunea : „Iată un om din acel veac nefericit ! A auzit strigătele populației nestăvilite ridicate de acest David ! A fost martorul acestui fanatism absurd !" M-am înfășurat în mantie, mi-am ascuns obrazul și am roșit pentru veacul meu.

Se anunță pentru a doua zi tragedia *Cromwell sau Moartea lui Carol I*[65], iar toți cei prezenți părură extrem de satisfăcuți. Mi se spuse că era o capodoperă și că niciodată cauza regilor și a popoarelor nu a fost înfățișată cu mai multă forță, elocință și adevăr. Cromwell era un răzbunător, un erou demn de sceptrul pe care-l făcuse să cadă dintr-o mînă perfidă și criminală față de stat, iar regii, a căror inimă era înclinată spre o anumită nedreptate, nu au putut niciodată să citească drama fără ca fruntea lor orgolioasă să nu pălească.

Spectacolul continuă cu *Partida de vînătoare a lui Henric al IV-lea,* nume ce continua să fie adorat, memoria lui neputînd fi umbrită de cei cîțiva regi buni ce i-au urmat. Asistînd la piesă, nu aveai nici o clipă impresia că omul ar fi fost mai prejos decît eroul și nicicînd învingătorul Ligăi nu mi s-a părut mai măreț decît în clipa cînd, îndatoritor față de oaspeții lui, cu brațu-i victorios se apucă să care un teanc de farfurii. Poporul bătea din palme cu entuziasm, căci, aplaudînd dovezile de bunătate și de măreție sufletească date de monarh, își copleșea cu aplauze propriul rege.

Am ieșit satisfăcut cum nu se mai poate.

— Dar aveți actori excelenți, care joacă din tot sufletul, simt, exprimă, actori care nu au nimic fals, prefăcut și nu sînt nici grandilocvenți ori exagerați. Pînă și confidenții joacă așa cum se cuvine. Ca să fiu drșpt, iată ce mă convinge : un confident ce se ține de rol!

— Lucrul acesta se datorează faptului că la teatru, ca și în viața civilă, încercăm cu toții să ne facem cît mai bine meseria,

---

[65] Eeși nu poate fi decît periculoasă, nu e spectacol mai îndrăgit de guvorn ca opera : e singurul, dealtfel, care-l interesează.

ioa -

care, oricît ar fi ea de măruntă, devine izvor de mîndrie de îndată ce excelăm în ea. Declamaţia e la noi un meşteşug important şi îndrăgit de guvern. Moştenindu-vă capodoperele, le interpretăm cu o desă- vîrşire ce te va minuna. Ne facem un punct de onoare din a şti să redăm ceea ce geniul a zugrăvit, căci există oare artă mai frumoasă decît aceea de a da chip şi de a reda toate nuanţele sentimentului prin privire, voce şi gest ? Ce ansamblu armonios şi mişcător şi cîtă -energie e în simplitatea lui !

— Aţi renunţat la multe prejudecăţi. Eănuiesc că actorii nu mai sînt umiliţi de nimeni.

— De cînd au renunţat la viaţa amorală. Există pre-judecăţi primejdioase, dar sînt şi unele folositoare. Pe vremea dumitale trebuia, desigur, pus frîu periculoasei ispite ce îndrepta tineretul spre o meserie a cărei bază era libertinajul. Dar lucrurile s-au schimbat. Regulamente înţelepte i-au făcut pe actori să iasă din uitarea de sire în care se aflau, le-au deschis calea spre fericire şi azi fac parte din clasa cetăţenilor. De curînd chiar, însuşi Prelatul l-a rugat pe rege să ofere o pălărie brodată unui actor care-l emoţionase în mod deosebit.

— Cum, bunul prelat merge la teatru ! ?

— De ce nu,, dacă teatrul a devenit o şcoală de morală, de virtute şi de sentimente înălţătoare ? Scrie undeva că părintele creştinilor se amuza teribil în templul divin auzind vocile echivoce ale nefericiţilor lipsiţi de bărbăţia lor. N-am ascultat niciodată asemenea accente vrednici de plins, ce întristează deopotrivă urechea şi inima. Cum de au putut unii să .îndrăgească o atît de crudă muzică ? E îngădui! atunci, cred, să mergi să vezi minunata tragedie *Măhome*f în care e arătată, în adevărata ei lumină, inima unui scelerat ambiţios şi unde nebunia fanatismului e atît de bine zugrăvită încît se înfioară pînă şi sufletele simple ori mai puţin luminate care ar fi oarecum predispuse la aşa ceva. A, uite-l pe pastorul cartierului care tocmai se întoarce de la teatru împreună cu fiii

lui discu- tînd despre tragedia lui Calas. Le formează astfel gustul, le luminează mintea şi cum are oroare de fanatism, gîn- dindu-se la furia atrabilară care a pustiit, precum o epidemie, jumătate de Europă vreme de douăsprezece secole, mulţumeşte cerului că a venit pe lume mai tîrziu. în anumite perioade ale anului, ne desfătăm cu un lucru ce vă era absolut necunoscut : am reînviat pantomima, atît de. îndrăgită de cei vechi. Cîte organe n-a primit de la fire omul, animalul acesta inteligent, şi cîte posibilităţi de a-şi gîndi şi exprima numărul aproape infinit de sentimente I Totul e expresie la aceşti oameni elocvenţi : ne vorbesc cu degetele cu tot atîta claritate, cu cît poţi dumneata să o faci cu gura. Hippocrate zicea că degetul mare al mîinii umane revelă existenţa unui Dumnezeu ordonator. Îndemînaticii noştri mimi arată de cîtă magnificenţă a vrut acesta să facă uz cînd a alcătuit capul omului !

— Nu mai am nimic de spus : totul e cum nu se poate mai bine !

— Ce spui dumneata ? Ne mai rămîn multe de perfecţionat. Adevărat, am ieşi din barbaria în care eraţi cufundaţi ; mai întîi doar cîteva capete au fost mai luminate, dar naţia luată ca un tot era stupidă şi puerilă. încetul cu încetul minţile s-au format. Ne rămîn însă de făcut mai multe decît am săvîrşit pînă acum, căci nu ne aflăm decît la jumătatea scării. Cu răbdare şi resemnare faci multe, dar mi-e teamă că binele absolut nu-i de găsit în lumea asta. Cred totuşi că doar căutîndu-I vom face ca lucrurile să fie măcar acceptabile

CAPITOLUL XXVI

LAMPADARELE

Ieşirăm din sala de spectacole fără regrete şi fără **-a** ne îmbulzi : ieşirile erau multe la număr şi largi. Lampadare atîrnate de ziduri luminau desăvîrşit străzile, iar luminile lor, combinîndu- se, nu lăsau nici umbră dar nici nu aveau

strălucirea aceea de felinar, primejdioasă pentru vedere, căci opticienii de aici nu slujiseră cauza oculiş- lilor. Pe la colţuri nu vedeai prostituate care, cu un picior în şanţul canalizării, faţa boită, privirea îndrăzneaţă precum gestul să vă propună pe uir ton neruşinat plăceri pe cît de grosolane pe atît de insipide. Nu mai erau îngăduite locurile de dezmăţ unde mergeau odinioară bărbaţii spre a se degrada, spre a se înjosi şi a roşi în proprii lor ochi, căci nu există din nefericire adevăr mai bine dovedit decît acela, trist, pă o instituţie vicioasă nu e o frînă pentru celelalte viciuri, care, dimpotrivă, sînt verigile de neseparat ale unui mic lanţ \

Cîţiva guarzi vegheau la odihna publică şi împiedicau tulburarea ceasurilir de odihnă.

,— Iată singurii oşteni de care avem nevoie, îmi zise călăuza. Nu mai avem de întreţinut în vreme de pace o armată de dogi flămînzi pe care-i hrăneau pentru a-i asmuţi, la nevoie, asupra străinilor şi care au fost gata să-i înfulece pe cei ai casei. Dar torta războiului odată consumată s-a stins pe vecie, iar suveranii au avut bunăvoinţa să-şi plece urechea la vocea filosofului[66]. Prinşi în cea mai trainică dintre legături, şi anume aceea a propriului interes, pe care l-au recunoscut după atîtea veacuri de rătăcire, au lăsat lumina raţiunii să Ie cuprindă sufletul. Li s-au deschis ochii în ceea ce priveşte datoria pe care o aveau faţă de fericirea şi liniştea popoarelor şi nu au conceput altă glorie decît pe aceea de- a guverna bine, preferind să facă un mic număr de oameni fericiţi decît să dea cale liberă freneticei ambiţii de a domni peste ţări pustiite -în

---

[66] Nefericit e oraşul cu multe curtizane. Tinereţea se uzează ori piere în jalnice voluptăţi vinovate, iar tinerii 'dezmăţaţi se căsătoresc doar atunci cînd, surmenaţi şi cu totul stinşi, nu mai pot să-şi fecundeze soţia tînără şi înşelată care tînjeşte după ei :

„Semblables à ces flambeaux, n ces *lugubres feux, Qui brûlent près des morts, sans échauffer leur cendre."* (Asemenea torţelor, lugubrelor făclii, Ce ard lîngă cadavru, fără a-l încălzi.)
Colarăeau

care inimile sînt îndurerate şi puterea cuceritorului pe veci detestată. Înțelegîndu-se între ei, regii şi-au dat frontiere imperiilor, frontiere impuse parcă de natura insăşi, atunci cînd a separat statele respective prin mări, păduri ori munți. Au înțeles că un regat mai puțin întins poate avea o formă mai bună de guvernămînt. Tratatul general fost dictat de înțelepții tuturor națiunilor, a fost adoptat în unanimitate şi astfel ceea ce un secol de fier şi noroi, ceea ce un om lipsit de virtute numea visurile unui om de bine a fost realizat de bărbați şi luminați şi simțitori. Vechile prejudecăți, nu mai puțin primejdioase, care-i în- vrăjbeu pe oameni în ceea ce priveşte credința au fost şi ele uitate. Sîntem cu toții frați, iar indianul ori chinezul ce pun piciorul pe pămîntul nostru ne devin de îndată compatrioți, li obişnuim pe copii să privească întregul univers ca pe o singură familie adunată sub privirea părintelui comun. Felul acesta de a vedea lucrurile este fără doar şi poate cel mai bun, de vreme ce luminoasa idee s-a răspîndit cu o neînchipuită rapiditate. Excelente cărți scrise de bărbați sublimi au fost făcliile de la care s-au împărtăşit şi alții, iar oamenii, îmbogățindu-şi cunoştințele, au învățat să se iubească unii pe ceilalți şi să se stimeze. Vecinii noştri cei mai apropiați, englezii, au devenit aliații r.aştri intimi : două popoare generoase nu se mai urăsc pentru simplul motiv că îmbrățişează nebuneşte rivalitatea proprie doar conducătorilor lor. Ne-am pus în comun luminile minții şi darurile primite de la natură, spre avantajul tuturor. Englezoaicele, de pildă, pline de sensibilitate, au fost cum nu se poate mai pe placul francezilor, puțin cam prea uşurateci, iar franțuzoaicele au îndulcit în mod fericit umoarea melancolică a englezilor. Amestecul acesta este un izvor bogat de plăceri, de lucruri folositoare, de idei noi, primite cu bucurie şi îmbrățişate. Marea schimbare a lost fructul tiparuluiacest mare învățător al omenirii.

Săream de bucurie şi-l îmbrăţişam pe vestitorul acestor realizări care te consolau pentru ce a fost.

— O, cerule ! strigai mişcat, oamenii au devenit în sfîrşit demni.de privirea ta, căci au înţeles că adevărata lor forţă stă în unire. Voi muri împăcat, căci mi-a fost dat să văd ceea ce îmi doream cu atîta înfocare. Cu cîtă linişte te desparţi de viaţă, cînd vezi în jur doar inimi fericite, înaintând împreună, ca nişte, surori, spre ţinta lungului lor drum, şi anume autorul vieţii!

CAPITOLUL XXVII

CONVOIUL

Acoperit în alb, un dric înainta, precedat de instrumente muzicale şi încununat cu lauri de triumf ; îl conduceau bărbaţi în haine de culoarea cerului, ţinînd în mîini ramuri de laur.

— Ce este ? întrebai.

— Carul victoriei, mi se răspunse. Cei ce părăsesc viaţa, cei ce au triumfat asupra mizeriilor existenţei, fericiţii care au ajuns la sînul Fiinţei Supreme, izvor a tot ce este bine, sînt priviţi drept învingători. Ne devin sfinţi : îi purtăm cu respect spre locul ce le va fi veşnicul lăcaş. Intonăm imnuri care exprimă dispreţul nostru faţă de moarte. în locul .descărnatelor închipuiri ce vă împodobeau sarcofagele nu vezi aici decît chipuri zîmbitoare, căci aşa privim noi moartea. Nimeni nu-l plînge pe cel dispărut, ci fiecare îşi deplînge mai degrabă propria soartă. Adorăm mina divină ce i-a chemat la el pe unii dintre noi. Supuşi irevocabilei legi a firii, de ce să nu îmbrăţişăm din toată inima starea aceasta care nu poate decît să ne amelioreze fiinţa [67] ? Trupurile ne sînt transformate în

---

[67]Dacă nu are un suflet de babă fricoasă, cel care &e teme excesiv de moarte e cu siguranţă un om hain.

cenuşă la trei mile depărtare de oraş, unde cuptoare veşnic aprinse în acest scop calcinează rămăşiţele pămînteşti. baolaltă cu cetăţeni de rînd, acelaşi car funebru poartă doi prinţi şi un duce. Moartea şterge toate diferenţele şi nej-eaduce în starea de egalitate dată de natură copiilor ef înţeleptul obicei slăbeşte în inimile populaţiei groaza de moarte şi interzice mai-marilor lumii să fie orgolioşi. Rangul ţine de virtuţile pe care le ai, restul dispare, demnităţi, bogăţii, onoruri, care nu au nimic comun cu materia coruptibilă din care ne e făcut trupul şi care se face una cu cenuşa egalilor. Nimeni nu acordă vreo importanţă învelişului trecător. Nu cunoaştem epitafe, mausolee, amăgiri orgolioase şi puerile[68]. Nici măcar regii nu cheamă cînd mor prefăcuta/ groază în imensele lor palate : murind, nu găsesc mai mulţi linguşitori decît au avut în timpul vieţii. Co'oorînd în mormînt, mîinile lor nu ne mai smulg puţinele bunuri rămase nouă, iar moartea lor nu mai ruinează un oraş întreg[69]. Pentru a se evita greşelile, mortul nu e scos tlin casă pînă ce nu s-a întocmit un certificat de deces de către un inspector, om priceput, care specifică sexul, vîrsţa şi boala defunctului. Se înscrie în registrele publice numele medicului, care l-a îngrijit, iar dacă, aşa cum spuneam, în cartea pe care tot omul o lasă după moarte se găseşte vreo cugetare frumoasă şi folositoare, aceasta e extrasă şi făcută publică : iată în ce constă tot elogiul funerar. E răspîndită la noi credinţa salutară "că,

---

[68] O moarte, fii binecuvîntată ! tu eşti cea care loveşti tiranul şi-l iei de pe faţa pămîntului ; tu pui frîu cruzimii şi ambiţiei, făcîndu-i una cu ţăuna pe cei adulaţi de o lume întreagă şi care disprcţuiau pe toţi ; ei cad, iar noi răsuflăm uşuraţi. Fără tine durerile ne-ar fi veşnice. O moarte, impui respect bărbaţilor cruzi şi fericiţi, vîrînd groaza în sufletele lor vinovate. Speranţă a celor ■neajutoraţi, întinde-ţi mina asupra persecutorilor patriei mele I Şi voi, viei mi hulpavi ce mişunaţi prin morminte, prietenii mei răzbunători, veniţi în grabă asupra acestor cadavre îngrăşate de

[69] Pompelor funebre fastuoase cu care regii sînt duşi spre un cavou, oarecare, ceremoniilor lugubre, festinurilor, mulţimii de imagini ale durerii generale, doliului universal nu le lipseşte decît un lucru : o lacrimă sinceră.

despărţindu-se de trup, sufletului îi e îngăduit să viziteze locurile îndrăgite să-i revadă pe cei apropiaţi. Pluteşte în tăcere deasupra capetelor acestora şi are spectacolul prietenilor care îl regretă. Nu a pierdut acea înclinaţie, acea tandreţe care, aici, pe pămînt, îl unea cu alte inimi simţitoare şi îşi face o plăcere din a le sta în preajmă şi din a îndepărta primejdiile ce ameninţă firavele trupuri. Convingerea aceasta plăcută şi consolatoare insuflă, atît pentru acţiunile ce îţi sînt cerute cît şi pentru cele pe care singur le întreprinzi, încrederea de care duceaţi lipsă, tu şi ai tăi, pentru că, departe de a avea asemenea imagini înduioşătoare, vă viraţi în cap himere triste şi negre. îţi închipui ce adînc respect inspiră o asemenea credinţă tînărului care, pierzîndu-şi părintele, şi-l închipuie martor al acţiunilor sale cele mai neştiute. Prinde a-i vorbi în singurătatea lui, care se însufleţeşte mulţumită, augustei prezenţe ce îl îndeamnă spre virtute, şi dacă e încercat de gîndul de a face ceva rău, îşi spune : *Mă vede tata ! mă aude tala !* Tînărul îşi şterge lacrimile, căci sufletul nu-i e întristat de groaznica idee de neant. I se pare că e aşteptat de umbrele strămoşilor lui, care nu-şi încetinesc mersul decît pentru a-l avea alături. Şi spune-mi, cine ar putea să refuze speranţa în nenumurire ? Şi chiar de n-ar fi decît o închipuire, nu ar trebui ea oare să ne fie dragă şi sfîntă ?

ECLIPSA DE LUNA Cel ce vorbeşte e un singuratec [70]

Am o căsuţă la ţară, care contribuie mult la fericirea mea. Oferă două privelişti diferite : una e făcută din cîmpii fertilizate unde germinează preţiosul bob ce-i hrăneşte pe oameni ; cealaltă, mai puţin întinsă, e adăpostul cel de pe urmă al rasei umane, hotarul trufiei lui, spaţiul mărginit în care, indiferent, braţul morţii îşi îngrămădeşte victimele liniştite.

---

[70] Cred că pot introduce aici această pagină, căci e destul de potrivită cu subiectul, pe care chiar îl dezvoltă. E în stilul lui Young, dar am compus-o în franţuzeşte.

Departe de a stîrni în mine obişnuita repulsie izvo- rîtă din frică, vederea cimitirului face să mi se nască în minte înţelepte şi folositoare reflecţii. în el, nu mai aud vacarmul oraşelor ce paralizează sufletul. Singur cu augusta melancolie, gîndul mi-e plin de lucruri mărețe. Aţintesc o privire imobilă şi senină asupra mormîntului în care omul adoarme spre a renaşte, aducînd mulţumiri naturii şi juslificînd înţelepciunea veşnică.

Fastul zilei mi se pare trist. Aştept crepusculul şi dulcele întuneric care, dînd farmec tăcerii nopţii, încurajează avîntul gîndurilor sublime. De îndată ce pasărea nocturnă, scoţînd un ţipăt lugubru, despică într-un fîlfiit greoi materia de umbră, apuc lira. Vă salut, tenebre maiestuoase ! înalţaţi-mi sufletul ascunzînd ochilor mei scena schimbătoare a lumii, dezvălui ţi-mi tronul strălucitor al augustului adevăr !

Urechea a urmărit singuratica pasăre în zborul ei : se năpusteşte acum asupra unor oseminte şi, cu o lovitură de aripă, face să se rostogolească tigva unde odinioară să-lă.şiuiau' ambiţia, trufia, proiectele de o îndrăzneală nebună.

Se odihneşte din cînd în cînd, pe piatra rece unde orgoliul a gravat nume pe care nimeni nu le mai citeşte, pe groapa sărmanului împodobită cu flori !

Ţărînă a omului orgolios ! dispari pentru totdeauna din univers. Mai cutezaţi să aduceţi aici himerice titluri ! Trufie vrednică de plîns în tărîmul morţii ! Am văzut oase devenite praf închise în trei rînduri de sicrie : refuzau pasă-mi-te să se amestece cu cenuşa semenilor lor.

Apropie-te, trufaş muritor; aruncă-ţi privirea pe aceste morminte. Ce importanţă mai are un nume pentru cine nu mai are nici unul ! Mincinosul epitaf menţine tristele silabe într-o lumină mai puţin avantajoasă decît noaptea uitării : e o banderolă bătută de vînt, plutind încă o clipă în aer înainte de a urma nava scufundată.

O, cît de fericit e cel ce n-a ridicat zadarnice piramide, ci a urmat neabătut calea onoarei şi a virtuţii. A privit cerul şi, văzînd căderea fragilului edificiu în care roiul necazurilor îi chinuia nemuritorul suflet, a binecuvîntat spada care seamănă

groaza în sufletul hain ; iar cînd ne amintim chipul dreptului muribund, o facem pentru a învăța să murim ca el.

A murit, acest om drept, şi ne-a văzut plîngînd, nu asupra trupului său, ci asupra noastră înşine ! înainte de a se stinge, frații lui făceau cerc în jurul patului mortuar, iar noi îi vorbeam de adevărurile consolatoare de care-i era sufletul plin : i-l arătam pe Dumnezeul a cărui prezență o simțea mai bine decît noi toți cîți eram. Un colț al cortinei părea să se fi ridicat pentru privirea ce se stingea... şi-a ridicat figura fericită, ne-a întins o mînă liniştită şi ne-a zîmbit înainte de a muri.

Nemernic vinovat ! tu, tiran ce semeni frica, tu care ai fost un scelerat, fericit în tot ce ai întreprins, moartea nu-ți va fi blîndă ! Palid acum, pe patul de moarte, trecerea ta în lumea'de dincolo îți va arăta un spectru îngrozitor ! bea pînă la fund caliciul amar, bea tot ce conține el mai oribil. Nu-ți poți ridica privirea nici la cer, n-o poți ațînti nici pe pămînt, căci ¡amîndouă te părăsesc, te resping : mori cuprins de groază, ca să nu mai trăieşti în infamie !

Dar clipa aceea teribilă, la al cărei gînd hainul păleşte, nu-l înfricoşează defel pe cel nevinovat. Inima-mi recunoaşte irevocabila lege a năruirii şi privesc mormintele acestea drept tot atîtea creuzete încinse în care materia se topeşte şi se dizolvă, aurul se purifică şi se desparte pentru totdeauna de metalul de rînd. Resturile pămînteşti se desprind, iar sufletul se avîntă spre frumusețea începuturilor. De ce să priveşti cu groază rămăşițele odinioară locuite de suflet ? Ele nu trebuie să fie decît icoana fericită a eliberării lui : un templu antic păstrează ceva din maiestate pînă şi în ruine.

Cuprins de un sfînt respect pentru ceea ce rămîne din om, cobor pe pămîntul presărat cu sfînta cenuşă a fraților mei. Pacea, tăcerea, nemişcarea rece, totul îmi spune se odihnesc ! înaintez, ocolesc mormîntul unui prieten, mormînt care poartă urmele lopeții ce l-a săpat. Mă reculeg cinstindu-i memoria. Mă opresc. Ascult cu atenție, ca pentru a auzi măcar cîteva din sunetele armonioase de care are parte în ceruri.

Astrul nopților lumina din plin, cu razele-i argintii, funebra scenă. îmi ridicai ochii spre firmament spre a urmări

mulțimea de lumi, norii în flăcări semănați în spațiu cu o magnificență ce stîrnește uimirea. îmi lăsai apoi privirea tristă peste mutul coșciug unde putrezeau ochii, limba, inima celui ce odinoară vorbea cu mine despre sublimele minuni și admira pe autorul fastuoaselor miracole.

Brusc, se produse o eclipsă de lună la care nu mă așteptam. Nu-mi dădui seama decît în clipa în care întunericul mă învăluise deja și nu mai distingeam decît un punct infim și strălucitor pe **care Bezna avea să-l** cuprindă curînd. O beznă adîncă îmi oprește pașii, nu disting nimic. Merg la întîmplare, mă învîrt în loc. Ieșirea se ascunde. Norii se strîng, aerul șuieră, se aude în depărtare un tunet, ce sosește zgomotos pe aripile de foc ale fulgerului. Mi se învălmășesc gîndurile, sînt cuprins de un ñor, mă împiedic de o grămadă de oase : groaza îmi iuțește pașii. Dau de o groapă în așteptarea unui mort : cad în ea. Mormîntul mă primește de viu și mă trezesc îngropat în măruntaiele umede ale pământului. Deja mi se pare că aud vocea morților salutîndu-mi venirea. Un fior de gheață mă străbate, o sudoare rece mă face să-mi pierd cunoștința și mă prăbușesc într-un somn letargic.

De ce oare n-am murit cînd eram în această stare de pace ! Doar eram îngropat ! Vălul ce ascunde veșnicia ar ii acum dat deoparte pentru mine. Nu mai am oroare de viață, știu să mă bucur de ea și mă străduiesc s-o trăiesc în mod demn : dar în fundul sufletului meu o voce strigă că viața viitoare e preferabilă celei prezente.

îmi revir\. O lucire slabă începe să albească bolta înstelată. Raze, puține la număr, brăzdează marginile norilor, cuprinși încetul cu încetul de o lumină mai puternică, mai vie ; toți dispar curînd la orizont, în timp ce eu privesc discul lunii pe jumătate ieșit din bezna. Iată-l acum în toată strălucirea, lucind ca înainte. Singuratecul astru își continuă mersul. îmi recapăt curînd curajul și mă smulg mormîntului. Pacea aerului, seninul cerului, razele albe ale norilor, totul mă liniștește, îmi întărește sufletul și risipește teama zămislită de bezna.

în picioare, privesc zîmbitor groapa care mă primise în sînul ei. N-avea nimic hidos. Ţărîna, doica mea, avea .să-mi ceară, cînd va veni ceasul, pumnul de lut pe care mi l-a împrumutat. Nici urmă de fantomele cu care tenebrele îmi îngroziseră imaginaţia credulă.

Numai ea. imaginaţia, zămisleşte imagini sinistre,' Prieteni dragi ! Am crezut că văd icoana morţii în această întîmplare. Am căzut în groapă cu teamă, această teamă pe care firea a dat-o vieţii ca unic sprijin în lupta cu relele ce o împresoară. Am fost însă cuprins de un somn dulce, nelipsit de o hnumită voluptate. Dacă scena a fost îngrozitoare, n-a durat decît o clipă, aproape că nici nu a existat pentru mine : m-am tezit în dulcea lumină a unei zile pure şi senine, am alungat copilărească teamă şi pacea s-a pogorît în străfundurile sufletului rneu. Tot aşa, după scurtul somn numit moarte, ne trezim în splendoarea soarelui veşnic, care, luminînd mulţimea fiinţelor, ne face să vedem nebunia prejudecăţilor noastre pline de teamă, precum *şi* izvorul nesecat şi neînceput al unei fericiri pe care nimic nu o va mai curma.

Dar ca să nu ai nici un motiv de frică, fii plin de virtute, muritorule drag ! Înaintînd pe scurta cărare a vieţii, fă în aşa fel încît inima-ţi să poată spune : „Nu-ţi fie teamă .de nimic, mergi urmărit de privirea lui Dumnezeu, tatăl tuturor oamenilor. Nu te gîndi temător la el, adoră-i dimpotrivă bunătatea, speră în mila lui, um- ple-te de încrederea fiului care iubeşte, nu de groaza sclavului vinovat ce tremură ca varga."

CAPITOLUL XXVIII
BIBLIOTECA REGELUI

Uite ce visam cînd o blestemată de uşă aflată la căpăiîi se deschise scîrţîind din balamale şi produse o adevărată revoluţie în somnul meu. Pierdui din vedere şi. ghidul şi

oraşul, dar, continuînd să fiu impresionat de tabloul ce mi se întipărise în minte, mă regăsii din fericire în acelaşi vis. Acum eram singur, lăsat să mă descurc cum pot : era ziuă şi, prin simpatie desigur, mă aflam în biblioteca regelui, lucru de care a trebuit să mă asigur de nenumărate ori.

în locul celor patru săli lungi, nesfîrşite, care conţineau mii de volume, am descoperit doar un cabinet micuţ cu cărţi despre care puteai spune orice, numai că ar fi fost voluminoase nu. Surprins de o atit de mare schimbare, nu îndrăzneam să întreb dacă nu cumva cine ştie ce incendiu fatal a devorat bogata colecţie.

— Un incendiu, desigur, veni răspunsul, aprins însă cu bună ştiinţă de mîinile noastre.

Am uitat poate să vă spun că poporul acesta este cum nu se poate mai îndatoritor, că se arată deosebit de respectuos cu cei în vîrstă şi că răspunde întrebărilor ce i se pun, nu cum făceau fluşturaticii francezi care răspundeau pu- nîndu-vă întrebări. Adevărat cărturar, ■ bibliotecarul se apropie de mine şi, după ce-mi cîntări obiecţiile şi reproşurile, îmi răspunse după cum urmează : - — Convinşi de experienţele cele mai riguroase că spiritul îşi ridică el însuşi în cale mii de dificultăţi inutile, am descoperit că o bibliotecă bogată e locul de întilnire al celor mai mari extravaganţe şi al celor mai deşănţate himere. Spre ruşinea raţiunii, pe vremea dumitale întîi se scria şi de-abia după aceea se gîndea. Autorii noştri, urmează calea inversă şi i-am sacrificat pe toţi cei ce-şi ingro- pau cugetările într-un uimitor noian de cuvinte şi citate. Nimic nu rătăceşte mai mult mintea decît cărţile prost alcătuite, căci o dată ce ai acceptat fără un examen prea atent primele noţiuni, cele ce urmează devin concluzii pripite şi mergi tot aşa, din prejudecată în prejudecată şi din greşeală în greşeală. Soluţia care ni se impunea era reconstruirea întregului edificiu al cunoştinţelor omeneşti, proiect ce părea de nerealizat, într-atît era de vast, dar n-a trebuit în fapt decît să înlăturăm lucrurile, inutile care ascundeau adevăratul punct de vedere : tot aşa, pentru a ridica Luvrul, nu a fost nevoie decît să fie clârîmate cocioabele ce îl ascundeau privirii. în labirintul

căiților, cunoștințele circulau la întîmplare, revenind neîncetat la punctul de plecare fără a putea să se înalțe, iar ideea exagerată pe care și-o făceau oamenii în legătură cu bogăția lor ascundea de fapt o sărăcie lucie. într-adevăr, ce se găsea în mulțimea de tomuri ? Cele mai multe repetau lucruri știute și rășștiute. întotdeauna, filosofia ni s-a înfățișat sub aparența unei statui celebre, copiată fără încetare, dar niciodată înfrumusețată : originalul ne apare ca o întruchipare a perfecțiunii, în vreme ce copiile, fie ele din aur ori argint, parcă degenerează treptat. Filosofia este fără doar și poate mai frumoasă dacă e cioplită în lemn de o mînă aproape primitivă decît dacă e decorată cu podoabe de împrumut. De îndată ce se lasă în voia înclinării lor spre lenevie și se abandonează opiniei celorlalți, chiar și oamenii talentați devin imitatori servili și-și pierd darul invenției și al originalității. Cîte proiecte ambițioase și cîte speculații sublime nu au fost spulberate de uraganul opiniei ! Timpul nu a adus pînă la noi decît lucrurile facile și poleite care au avut aprobarea mulțimii, dar a înghițit cugetările bărbătești și energice, fie pre£ simple, fie prea înalte pentru a fi pe gustul vulgului. Dar cum zilele ne sînt numărate și nu trebuie irosite într-o iilosofare puerilă, am dat o lovitură decisivă măruntelor controverse scolastice.

— Și ce-ați făcut ? Termină-ți, rogu-te, povestirea.

— într-o înțelegere deplină am adunat, pe un cîmp, toate cărțile pe care le-am socotit frivole, nefolositoare ori primejdioase, și am făcut din ele o piramidă, care, ca înălțime și lărgime, părea un enorm turn : era fără posi-; bilitate de tăgadă un nou turn Babei. Bizarul edificiu era încununat de ziare și pe laturi era sprijinit cu instrucțiuni episcopale, avertismente parlamentare, rechizitorii și panegirice. Era alcătuit din cinci ori șase mii de dicționare, din vreo sută de mii de tomuri de jurisprudență, din cam tot atîtea poeme, din vreo mie șase sute de relatări de călătorie și dintr-un miliard de romane. Am dat foc îngrozitorului vraf, sacrificiu expiator făcut adevărului, bunului simț, bunului gust. Flăcările au luat cu ele, precum torenții, prostia omenească, mai veche sau mai-

nouă. Focul a durat mult. Cîţiva autori au fost arşi de vii, dar ţipetele lor nu ne-au oprit; în inima cenuşii am găsit pagini din operele lui P., ale lui De la Ii., ale abatelui A., care, dată fiind extrema lor răceală, n-au putut în nici un chip să ardă.

Zelul nostru, condus de luminile raţiunii, ne-a făcut aşadar să repetăm ceea ce făcuse odinioară orbul zel barbar. Dar cum nu sîntem nici nedrepţi şi nici asemănători acelor sarazini ce-şi încălzeau apa de baie cu capodopere, am procedat la o triere şi spiritele savante au extras substanţa a mii de volume *în-folio,* transferînd-o într-o mică plachetă, aproape la fel cum procedează pricepuţii alchimişti, care separă esenţa unei plante, o închid într-o fiolă şi aruncă grosolana drojdie Am făcut com- pendii cu ce era mai important, am retipărit ce era mai bun şi totul a fost îndreptat în acord cu adevăratele principii ale moralei. Compilatorii noştri sînt bărbaţi vrednici "de toată cinstirea şi îndrăgiţi de întreaga naţiune ; aveau gust şi, cum erau capabili să creeze, au ştiut să aleagă numai ce era bun şi să arunce restul. Ne-am dat seama (căci trebuie să fim drepţi) că numai veacurilor însufleţite de un suflu filosofic le este dat să producă doar puţine lucrări, dar că al dumitale, secol în care cunoştinţele adevărate şi solide nu erau îndeajuns de înaintate, nu putea face ceva mai bun decît să adune cît mai multe materiale, întotdeauna arhitecţii sînt precedaţi de salahori. La început, o ştiinţă se face bucăţică după bucăţică, fiecare îşi îndreaptă privirea asupra porţiunii ce îi revine şi astfel nimic nu scapă atenţiei, căci sînt analizate pînă şi detaliile. Nu se putea să nu scrieţi o puzderie de cărţi, dar nouă ne-a revenit asamblarea fragmentelor răspîndite. Cei care nu au nimic în cap ori cel mult sclipiri de o clipă sînt şi cei mai mari palavragii : bărbatul înţelept şi învăţat vorbeşte puţin, dar bine. Priveşte, rogu-te, cabinetul în care te afli : vei găsi în rafturile lui tot ce a scăpat mîniei focului. Puţine la număr, cărţile acestea au primit aprobarea veacului meu.

Mînat de curiozitate, m-am apropiat de primul raft şi am văzut că nu păstraseră, în ceea ce-i priveşte pe greci, decît pe Homer, Sofocle, Euripide, Demostene, Platon şi mai cu seamă

pe prietenul Plutarh şi că Herodot, Safo, Anacreon ori măruntul Aristofan fuseseră cu toţii arşi. Am încercat eu să-l apăr pe defunctul Anacreon, dar îmi fură opuse cele mai bune argumente cu putinţă, pe care nu le voi mai scrie aici căci n-ar fi deloc pricepute de veacul în care trăiesc.

Al doilea corp al bibliotecii, destinat autorilor latini, îi cuprindea pe **Virgiliu,** Plinius, în întregime, ca **şi** pe Titus Livius dealtfel[71]. Lucreţiu fusese însă ars, cu excepţia cîtorva pasaje poetice, fizica fiindu-i eronată, iar morala pernicioasă. Fuseseră suprimate **şi** lungile pledoarii ale lui Cicero, mai degrabă retor abil decît filosof plin de elocinţă, dar fuseseră păstrate lucrările lui filosofice, una din realizările cele mai de seamă ale antichităţii. îl găseai acolo şi pe Sallustius. Ovidiu şi Horaţiu [72] fuseseră epuraţi, iar odele acestuia din urmă păreau cu mult inferioare propriilor sale epistole. Din Seneca mai rămînea un sfert. Tacit fusese menţinut, dar cum în scrierile sale găseşti un ton sumbru ce î^grăveşte umanitatea în culori închise şi cum nu trebuie să ne facem o idee greşită despre natura umană, căci nu trebuie să o identificăm cu tiranii, citirea lui iau era îngăduită decît minţilor bine

---

[71] Totul e schimbare pe globul acesta : mintea oamenilor modifică la infinit caracterul naţional, transformă cărţile făcîndu-le de nerecunoscut. Există oare un singur autor care, dacă gîndeste drept, se poate lăuda cu motive temeinice că nu va fi batjocorit de generaţia viitoare ? Nu ne batem oare joc de înaintaşii noştri ? Ştim oare ce progres vor aduce copiii noştri ? Avem măcar idee de secretele pe care, brusc, ni le va dezvălui natura ? Cunoaştem noi temeinic spiritul uman ? Arătaţi-mi lucrarea care se întemeiază pe cunoaşterea aprofundată a inimii omeneşti, a firii lucrărilor şi a raţiunii drepte ! Nu ne prezintă fizica un ocean din care de-abia cunoaştem marginile ? De unde atunci rizibila trufie de a ne închipui, nebuneşte, că am trasat limitele unei ştiinţe ?

[72] Scriitorul are toată delicateţea, toată vioiciunea spirituali, toată urbanitatea cu putinţă, dar prea a fost admirat în toa'e secolele. Muza lui inspiră la odihnă voluptoasă, un somn letargic, o indiferentă dulce şi primejdioasă. Place probabil curtenilor şi tuturor acelor suflete efeminate a căror morală se reduce în întregime la dorinţa de a nu vedea decît ziua de astăzi şi la în- drăgirea plăcerilor solitare.

alcătuite. Catul dispăruse, ca şi Petronius de altfel, iar Quintilian era subţirel de tot.

Al treilea corp cuprindea cărţi englezeşti şi era cel mai bogat dintre toate. îi găseai pe toţi filosofii produşi ele insula aceasta războinică de negustori şi oameni politici. Milton, Shakespeare, Pope, Young[73] şi Richardson contl- nuau să fie tot

---

[73] Domnul Le Tourneur a publicat o traducere din acest poet care s-a bucurat la noi de succesul cel mai mare, mai categoric, şi mal îndreptăţit : toată lumea i-a citit cartea plină de morală şi a admirat sublimul limbaj ce înalţă sufletul, îl hrăneşte şi încîiită, deoarece se sprijină pe adevăruri importante şi vorbeşte despre lucruri din a căror autentică măreţie îşi extrage întreaga elevaţie. Niciodată nu am citit ceva mai original, mai nou şi chiar mai interesant. îmi place sentimentul acesta adine care, mereu acelaşi, se nuanţează şi se diversifică la nesfîrşit. E un fluviu ce mă poartă. Îi gust imaginile vii şi energice a căror îndrăzneală e pe potriva subiectului. Găseşti şi la alţii dovezi, mai sistematice chiar, în favoarea nemuririi sufletului, dar nimeni n-a ştiut mai bine să trezească simţămintele. Poetul învinge inima, o supune, o pune în imposibilitatea de a aduce raţiuni contrare. Iată cît de mare poate fi magia expresiei, forţa elocinţei, care-şi înfige acul în suflete şi-l lasă acolo.

După mine, nu cenzorul care a cerut traducătorului o notă, ci Young are dreptate atunci cînd spune că din perspectiva veşniciei şi a recompenselor virtutea nu e decît un cuvînt, o himeră. Să nu ne lăsăm duşi de fantome metafizice, căci ce "poate fi un bine din care nu rezultă alt bine, nici în lumea aceasta nici în cealaltă ? De cîtă bucurie are parte în lumea aceasta omul drept şi virtuos ? dar cel năpăstuit ? Intrebati-i pe Brutus. pe Cato, pe Socrate bînd otrava : încolţit, stoicul de bună credinţă va descoperi zădărnicia sectei lui. îmi amintesc şi-mi voi aminti mereu excelentele cuvinte spuse de J.-J. Rousseau unuia dintre prietenii mei. Vorbind despre propunerea de îmbogăţire ce i se făcuse, întovărăşită de condiţii ruşinoase şi de cerinţa de **a o** ţine sccretă, J.-J. Rousseau a adăugat : *Domnule, slavă cerului, nu sînt deloc materialist. Dacă aş fi, n-aş valora mai mult âecit ei : recunosc doar récompensa adusă virtuţii.*

Mărturisesc că nu mă ridic la înălţimea lui Rousseau şi că mi-ar fi plăcut ca Dumnezeu să fi vrut altfel. Dar daçâ m-aş crede în întregime muritor, în aceeaşi clipă m-aş considera dumnezeul meu, aş raporta totul la divinitatea mea, adică la persoana mea : aş practica aşa zisa virtute cînd mi-ar fi folositor, şi viciul la fel. Azi aş fura pentru prietenul sau pentru iubita mea ; cer- tindu-mă cu ei, mline i-aş fura pentru a-mi face măruntele plăceri.. Şi în toate acestea aş fi cum nu se poate mai consecvent, ce vreme ce aş face ceea ce e plăcut divinităţii mele. Iubind însă virtutea pentru recompensa legată de ea, iar recompensa neavînd nimic arbitrar, trebuie să-mi reglez conduita nu după fantezia mea de moment, ci după inflexibila regulă fixată de veşnicul remu-

atît de vestiți. Geniul lor creator, pe care nimic nu-l putea ține prizonier, în vreme ce noi trebuia să ne măsurăm cuvintele, energia fecundă a sufletelor lor libere stîrneau admirația acestui veac dificil. Uşuraticul reproş de a fi fost lipsiți de gust dispărea în ochii acestor oameni care, îndrăgostiți de ideile adevărate şi energice, își dădeau osteneala de a citi ştiind să şi mediteze la ce au citit. Din.rîndul filosofilor fuseseră totuşi înlăturați scepticii periculoşi care voiseră să clatine temeiurile moralei. Condus de sentiment, poporul acesta virtuos dispreţuise găunoasele subtilităţi şi nimic nu-l putuse convinge că virtutea ar fi o himeră.

Al patrulea corp conținea cărți italieneşti. *Ierusalimul eliberat,* cel mai frumos dintre toate poemele cunoscuta, era la» loc de cinste şi fusese arsă **o** întreagă bibliotecă clo lucrări critice îndreptate împotriva încîntătorului text. Faimosul tratat intitulat *Despre delicte şi pedepse* fusese adus în starea de desăvîrşire pe care importanta lucrare o putea atinge. Am fost plăcut surprins să văd numărul mare de scrieri pline de cugetări filosofice date la iveală de această nație, semn că sfărîmase talismanul ce părea să perpetueze în sinul ei superstiția şi ignoranța.

Am ajuns în cele din urmă la scriitorii francezi şi am atins cu o.mînă avidă primele trei volume din raft : Des- cartes, Montaigne, Charron. Montaigne fusese scurtat pe alocuri, dar,- cum este filosoful care a cunoscut cel mai bine natura umană, scrierile îi fuseseră păstrate în ciuda ideilor nu totdeauna scutite de orice reproş. În schimb, fuseseră arşi şi Malebranche vizionarul şi tristul Nicole, şi riemilosul Arnauld şi Bourdaloue cel crud. Tot ceea ce avea vreo legătură cu

---

nerator, care e şi legiuitorul. Aşa. se întîmplă că adesea fac ceea ce trebuie să fac, deşi nu-mi place prea mult ; iar dacă libertatea mea se hotărăşte să facă binele, fac, în ciuda ispitei contrare, ceea ce vreau şi nu ceea ce-mi place. Dacă cerul ar fi vrut să ne conducă numai prin gustul pentru frumos, nu ne-nr fi dat d°cît un suflet ce raţionează, fără a mai adăuga şi sensibilitatea inimii : făcînd din r.oi fiinţe simţitoare urmează că a vrut să ne conducă prm atracţia exercitată asupra noastră de recompense.

disputele scolastice- dispăruse, aşa încît, atunci cînd am pomenit de *Scrisorile unui provincial* şi de desfiinţarea iezuiţilor, învăţatul bibliotecar a comis un anacronism dintre cele mai mari; i-am,arătat greşeala şi mi-a mulţumit din inimă. Nu mi-a fost cu putinţă să găsesc *Scrisorile unui provincial,* şi nici măcar istoria mai recentă ce povestea amănunţit marea dispută : li se părea atît de măruntă ! Vorbeau despre iezuiţi cum vorbim noi astăzi despre druizi.

Fuseseră trimişi din nou în neantul din care nici n-ar fi trebuit, vreodată să iasă numeroşii teologi botezaţi *părinţi ai bisericii,* scriitori plini de sofisme, de bizarerii, de obscurităţi şi de inepţii, diametral opuşi unui Locke ori unui • Clarke : păreau a fi depăşit (spunea bibliotecarul) limitele demenţei de care e în stare omul.

Luam cîte o carte, o frunzăream, căutam cîte un autor pe care îl cunoşteam. Cerule, ce distrugere ! Ce de cărţi de mii de pagini transformate în fum !

— Dar unde-i celebrul Bossuet, tipărit pe vremea mea în paisprezece tomuri *în-quatro ?*

— Nimic n-a mai rămas din el.

— Cum ! vulturul ce se avînta în tăria cerului, geniul care...

— Cu mîna pe conştiinţă, ce-am fi putut păstra din el ? Avea geniu, e drept \ dar ce jalnic l-a folosit. Ne-am însuşit maxima lui Montaigne care zice *că nu trebuie să ne întrebăm cine ştie mai multe, ci cine ştie mai bine. Istoria universală* a numitului Bossuet nu era decît un sărman schelet cronologic[74] lipsit de viaţă şi culoare. Iar reflecţiilor nesfîrşite cu care-şi întovărăşeşte subţiratica-i lucrare le-a dat un aspect atît de artificial şi de nefiresc încît cu greu ne vine să credem că a fost citit mai bine de cincizeci de ani.

— Cel puţin elogiile lui funerare...

— Ne-au indignat peste poate, fiind un jalnic exemplu de limbaj slugarnic şi linguşitor. Cum e cu putinţă ca un reprezentant al Dumnezeului păcii şi adevărului să urce în amvon spre a aduce laude politicii funeste, ministrului zgîrcit, femeii vulgare ori eroului criminal şi, descriind precum poeţii bătăliile, să nu verse nici © lacrimă asupra flagelului ce pustieşte pămîntul ? Nu se gîndea deloc în acele clipe să apere drepturile umanităţii, spunînd monarhului trufaş, prin vocea sfîntă a religiei, adevăruri mari şi înfricoşătoare. Mai degrabă voia să se zică : „Iată un om care ştie să vorbească. îi elogiază pe morţi cînd cenuşa mai e caldă : cu atît mai mult îi va tămîia

---

[74] Ca să se dea o aparenţă de adevăr cronologiei au fost inventate epocile, temetie iluzorie pe care s-a ridicat edificiul acestei ştiinţe imaginare. A fost lăsată pradă capriciului. Nu ştim să situăm principalele schimbări survenite pe glob, dar vrem să precizăm în ce veac a trăit cutare ori cutare rege. Suma de erori î^i duce liniştită traiul mulţumită înseşi calculelor cronologice. Se pleacă, de pildă, de la întemeierea Romei, dar această întemeiere e socotită pe baza unor probabilităţi, ori mai degrabă pe baza unor supoziţii.

pe regii ce trăiesc." Nu sîntem prietenii lui Bossuet. Nu numai că era orgolios şi dur, un curtean suplu şi ambiţios, dar a şi acreditat elogiile funerare, ce s-au înmulţit după el precum torţele şi care, ca şi acestea, răspîndesc pe unde trec o duhoare otrăvită. Genul acesta de discursuri ni s-a părut a fi cel mai rău, cel mai frivol, cel mai primejdios din cîte există, căci e artificial, rece, mincinos, fad, neruşinat : contrazicea întotdeauna strigătul obştei ce se repercuta de zidurile între care oratorul, declamînd pompos, rîdea în sinea lui de culorile mincinoase cu care îşi împodobea idolul. Gîndeş- te-te însă la Fenelon, .rivalul şi învingătorul său, blînd şi modest, prevenitor şi simţitor, autorul lui *Telemah* şi al mai multor scrieri pe care le-am păstrat cu,grijă, căci găseşti în ele, lucru rar, un fericit acord între raţiune şi sentiment[75]. Să compui *Telemah* lâ curtea lui Ludovic ai XlV-lea ni se pare de o tărie vrednică de toată admiraţia. Regele n-a înţeles desigur cartea şi e lot ce se poc,te spune spre cinstea sa. Scrierea ar fi putut avea vederi mai largi, cunoştinţe mai adinei, dar cită forţă în simplitatea ei, cită nobleţe şi cît adevăr. Alături am pus operele bunului abate de Saint-Pierre, a cărui pană era .lipsită de har, dar care a dat dovadă de o inimă sublimă. În şapte veacuri, ideile lui îndrăzneţe şi frumoase au ajuns la maturitatea necesară şi s-a dovedit că nu el era condus de himere, ci toţi acei care-l ridiculizau spunînd că e vizionar. Visurile lui s-au transformat în realitate.

Dintre poeţii francezi figurau Corneille, Racine, Molière, . dar comentariile pe care le prilejuiseră fuseseră arse Am pus

---

[75] Elogierea sa a fost propusă de către Academia franceză dr?pt temă concurenţilor apropiatului premiu de elocintă. Dacă lucrarea va fi ce trebuie să fie, Academia nu o va putea premia. De ce să mai propui atunci subiecte pe care nu le poţi trata sub toate aspectele ?

De altminteri, îmi place genul acesta, căci, discutînd geniul unui bărbat de seamă, discuţi şi adînceşti arta căreia i s-a dăruit. Există lucrări excelente în acest domeniu, mai cu seamă cele ale domnului Thomas, care sînt lectura cea mai instructivă pe care o poate face un tînăr, căci îi dă cunoştinţe folositoare şi îi insufla o dragoste-raţională pentru glorie.

bibliotecarului întrebarea ce va mai fi pusă probabil încă şapte sute de ani :

— Dintre cei trei, pe care îl preferaţi ?

— Nu-l mai pricepem deloc pe Molière, căci au dispărut moravurile pe care le zugrăvea. Credem că a stigmatizat mai mult ridicolul decît viciul, iar voi aveaţi mai multe vicii decît trăsături ridicole [76] în ceea ce îi priveşte pe cei doi tragici, ale căror plăsmuiri sînt mai durabile, mă mir că un om de vîrsta dumitale poate pune o asemenea întrebare. Pictorul prin excelenţă al inimii omeneşti, cel

Care înalţă şi îmbogăţeşte sufletul, cel care a cunoscut cel mai bine ciocnirea dintre pasiuni şi adincurile politicii avea fără îndoială mai mult geniu [77] decît rivalul său melodios, care, într-un stil mai pur, mai exact şi mai puţin energic, mai puţin strîns, nu a avut nici privirea lui pătrunzătoare, nici elevaţia, nici căldura, nici logica şi nici minunata lui diversitate de caractere. Adaugă la toate acestea scopul moral, mereu prezent la Corneille, care îl îmboldeşte pe om să caute elementul tuturor virtuţilor, libertatea. După ce şi-a efeminat eroii, Racine' îşi efeminează spectatorul[78]. Gustul e arta de *a-* exalta lucrurile mărunte : în această privinţă, Corneille e mai puţin înzestrat decît Racine, Timpul, judecător suveran ce azvîrle în neant atît elogiile cît şi criticile, şi-a dat verdictul punînd o

---

[76] E greşit să spui, aşa cum am găsit într-un elogiu adus lui Molière, că mai uşor e să vindeci ridicolul decît viciul. Şi chiar de ar fi aşa, cărei maladii a inimii trebuie date primele îngrijiri ? Va fi poetul complicele perversităţii generale adoptînd, primul, jalnicele convenţii prin care hainii încearcă să-şi ascundă fărădelegile ? Blestemat fie cel care nu simte întregul efect posibil al unei piese de teatru excelente şi care nu vede cît de sublimă **e** arta, în stare să unească atîtea inimi într-una singură 1

. [1] Corneille e original adesea prin aparenţa lui de sinceritate, de libertate şi de simplitate şi are chiar mai multă naturaleţe decît Racine.

[78] Racine şi Boileau erau doi curteni oarecare, ce se apropiau de monarh cu mirarea burghezului din strada Saint-Denis. Nu aşa se comporta Horaţiu în faţa lui Augustus. Nu găseşti ceva mai meschin decît scrisorile celor doi poeţi, extaziaţi că se află la Curte : cu greu îţi poţi închipui platitudini mai josnice. Cît despre Racine, a murit de supărare, că Ludovic al XIV-lea l-a privit chiorîş pe cî'nd traversa anticamera unde se adunau curtenii

mare distanță între cei doi scriitori : unul _e un geniu de prima mărime, celălalt, cu excepția cîtorVa elemente luate de la greci, e doar un scriitor prețios, cum l-a caracterizat însuşi veacul său. Pe vremea dumitale, oamenii nu mai aveau tot atîta energie, voiau lucruri migălite, în timp ce măreția are întotdeauna ceva aspru şi necioplit. Meritul principal devenise acum stilul, aşa cum se întîmplă la toate națiile vlăguite şi corupte.

Am găsit şi uii Crebillon, înfricoşătorul Crebillon, care a zugrăvit crima folosind îngrozitoarele culori ce o caracterizează. Mai era citit din cînd în cînd, dar nimeni nu mai consimțea să-l vadă jucat pe scenă.

Vă închipuiți că l-am recunoscut şi pe prietenul meu La Fontaine ce continua să fie iubit şi citit. E primul printre poeții moralişti, iar Molière, care avea gustul sigur, îi prezisese nemurirea. E drept că fabula este genul alegoric al sclavului care nu cutează să se adreseze stăpî- nului, dar, cum îndulceşte totodată tot ce poate avea aspru adevărul, e menită să fie multă vreme la preț pe globul acesta, pradă a tot felul de tirani. Se prea poate ca satira să nu fie decît arma disperării.

Veacul acesta luminat îl înălțase pe inimitabilul fabulist deasupra lui Boileau[79], care," vorba abatelui Costar, făcea pe dictatorul în Parnas şi care, lipsit de imaginație, forță, geniu, grație şi sentiment, nu a fost decît un versificator exact şi rece. Fuseseră păstrate şi alte fabule, printre care cîteva de La Motte şi toate cele scrise de Nivernois [80].

---

[79] Criticul care, în loc să explice un autor, urmăreşte să facă din el un om ca toți oamenii, se arată a fi trufaş, ignorant şi gelos, iar răutatea nu îl lasă să vadă clar ce e bun şi ce e rău într-o scriere. Critica nu e îngăduită decît celui cu luminile minții, dis- cernămîntul şi probitatea nealterate de nici un interes personal. O, criticule 1 cunoaşte-te bine şi, de vrei să judeci sănătos într-o privință anume, adu la cunoştința judecății talc că, doar cu biata-ți minte, nu poți judeca nimic. „

[80] Nimeni nu-şi va mai aminti peste şapte sute de ani că în- eîntătorul fabulist a fost duce şi priceput bucătar, ci doar că a fost un filosof ingenios.

Poetul Rousseau mi se păru destul de firav : se păstraseră din el doar cîteva ode şi cantate, dar vă închipuiţi cu siguranţă că jalnicele-i epistole, plictisitoarele şi potic- nitele-i alegorii, *Mandragora* şi epigramele, toate acele emanaţii ale unei inimi depravate, toate murdăriile acelea fuseseră încredinţate focului pe care-l meritau de atîta amar de vreme. Nu pot să enumăr aici tăieturile făcute în cărţi vestite de altfel, toate bine venite. N-am văzut pe nici unul din fluşturatecii poeţi care n-au iăcut altceva decît să flateze gustul veacului şi au aşternut peste cele mai serioase obiecte de meditaţie înşelătorul smalţ numit spirit, amăgitorul raţiunii[81] : toate vorbele lor de duh, fruct al unei închipuiri frivole şi nestăpînite, reduse acum la adevărata lor valoare, se pierduseră în văzduh precum scînteile, care hu strălucesc mai viu decît pentru a se stinge mai degrabă. Toţi romancierii istorici, morali ori politici la care nu întîlneai decît absolut întâmplător adevăruri izolate, căci le lipsise ştiinţa îmbinării lor într-un tot care să le întărească pe fiecare în parte, toţi cei care nu se gîndiseră niciodată la toate aspectele ori raporturile posibile ale unui obiect, toţi cei care, pradă dorinţei lor de speculaţii, nu văzuseră şi nu urmăriseră decît propriile lor idei, toţi scriitori, deci, amăgiţi de geniu sau de lipsa lui dispăruseră ori fuseseră supuşi foarfecelui Unei înţe-lepte critici, care încetase de a mai fi instrument de pre-judiciere [82].

Folositoarea curăţire fusese făcută cu înţelepciune şi dragoste de ordine, la fel cum, atunci cînd în codrii deşi în care crengile împletite ascund drumul şi fac să domnească o umbră veşnică şi nesănătoasă, hărnicia omului aduce fierul şi focul : apar cărări presărate cu flori, blîndele raze ale soarelui

---

[81] Cînd a văzut în templul Iul Venus statuia lui Adonis, favoritul ei, Hercule a exclaiîiat: *Nu e nimic divin în tine !* Observaţia poate fi aplicată multor scrieri cizelate, delicate, ingenioase, efeminate.

[82] Un spirit înţelept ar trebui să d$a un catalog raţional şi aprofundat' al celor mai bune Cărţi, din toate genurile, precum şi ordinea şi felul în care trebuie citite: ar mai trebui să ne comunice propriile Iui observaţii şi să indice, la ceilalţi, pasajele cele mai fecunde pentru gîndire.

risipesc întunericul, iar verdeaţa, şi mai însufleţită încă, odihneşte privirea călătorului ce poate să înainteze acum fără teamă ori dezgust. într-un colţ se afla o carte curioasă, care mi se păru bine scrisă, intitulată *Despre reputaţiile uzurpate.* Expunea moţi vele care duseseră la arderea atîtor cărţi şi care fateeau ca pana atîtor scriitori, admiraţi totuşi pe vremea lor, să fie acum dispreţuită. Tot ea repara greşelile acelora pe care nedreptatea, invidia ori cine ştie ce altă pasiune ii făcuseră adversarii bărbaţilor de seamă ai timpului lor.[1]

Privirea îmi căzu pe un Voltăire.

— Cerule, dar nu rjiai e trupeş deloc ! Unde sînt cele douăzeci şi şase de volume *în-quarto* ieşite de sub pana lui strălucită şji neostenită ? Ce mirat ar fi vestitul scriitor de s-ar întoarce pe pămînt !

— Am fost siliţi să ardem bună parte din ele.. Ştii desigur că această minte deosebită a plătit un tribut destul de măricel slăbiciunilor omeneşti, îşi încropea ideile fără să le lase timp să se coacă. în locul tihnitei discuţii conduse de ideea de adevăr prefera tot ce avea un caracter îndrăzneţ, de aceea rar a cugetat adînc. A fost o rîndunieă iute, care atingea cu graţie, fără să se ude, suprafaţa unui fluviu larg, care bea, oti mai degrabă îşi umezea ciocul, din zbor : părea un geniu, avînd doar spirit. Nu i se poate totuşi refuza cea mai importantă, mai nobilă -şi mai mare dintre virtuţi : dragostea pentru 'umanitate, căci a detestat şi stigmatizat împilarea ¡^i tirania de orice fel. A făcut să vină pe scenă morala, raţională, care mişcă pe oricine şi a zugrăvit eroismul sub înfăţişarea lui adevărată. A fost, în sfîrşit, cel mai mare poet francez. I-am păstrat poemul, în ciuda planului său mediocru, dar numele lui Henric al IV-lea îl va face nemuritor. Adorăm mai cu seamă frumoasele lui tragedii, izvorîte dintr-un penel de o vioiciune, varietate şi adevăr fără pereche. Am păstrat şi toate piesele în proză în care nu face pe bufonul, nu e indigest ori

• [1] Ar trebui scrisă o carte, deja scrisă dealtfel: *Despre marile evenimente pricinuite de cauze mărunte.T)ac* cine va găsi adevăratul fir conducător ? Ori o alta, foarte potrivită veacului: *Despre bărbaţii*

la putere deveniți persecutori spre a sluji josnicia celor pe care îl dispreţuiesc.
în fine, o alta : *Crimele suveranilor.*

lipsit de sare : în ele e cu adevărat original Dar ştii prea bine că în ultimii cincisprezece ani de viaţă nu mai avea decît **o** mînă de idei, întoarse cînd pe-**o** faţă cînd pe cealaltă. Se repeta. Se lua la harţă cu oameni pe care ar fi făcut mai bine să-i dispreţuiască în tăcere. S-a apucat, din nefericire, să scrie injurii plate şi grosolane chiar la adresa /lui Jean-Jacques Rousseau, îmboldit de o furie invidioasă din pricina căreia uita de sine şi scria fără spirit. Am fost siliţi să aruncăm pe foc aceste orori ce n-ar fi putut să nu-l dezonoreze în ochii întregii posterităţi, cîtă va fi fiind ea. Mai grijulii cu onoarea lui decît el însuşi, pentru a-l salva pe marele bărbat, am distrus jumătate din ceea ce a făcut.

— Domnilor, sînt încîntat şi în acelaşi timp edificat de faptul că-l găsesc aici în întregime pe Jean-Jacques Rousseau. Ce carte al său *Emil*[83].' Ce suflet simţitor transpare în frumosul său roman *Noua Eloiză !* Cîtă energie, pătrundere şi simţ politic în ideile cuprinse în *Scrisori de pe munte* ! Cîtă demnitate şi cîtă vigoare în toate celelalte scrieri ale sale ! Gîndeşte şi te face să gîndeşti ! Mi se pare că totul merită să fie citit.

— Aşa am gîndit şi noi, îmi luă vorba bibliotecarul. Meschină şi crudă cum nu se mai poate a fost trufia veacului dumitale. Ca să fim drepţi, nici nu l-aţi înţeles : superficialitatea spiritului vostru nu şi-a dat osteneala să-l priceapă şi nu putem tăgădui că avea oarece dreptate să vă dispreţuiască. Pînă şi filosofii voştri s-au purtat ca prostimea... Dar găsesc că sîntem amîndoi de acord în ceea ce-l priveşte : ne înţelegem şi e de ajuns.

Răsfoind volumele âe pe ultimele rafturi, am revăzut cu plăcere cîteva din scrierile îndrăgite odinioară de naţia 'mea: *Spiritul legilor, Istoria naturală, Despre-spirit,* aceasta din

---

[83] Cîte platitudini nu s-au tipărit împotriva nemuritoarei opere : Cum de cutează cineva să scrie atunci cînd nu ştie să citească ?

urmă avînd şi pasaje comentate[84]. Nu fuseseră uitate *Prietenul oamenilor, Belisarie, Operele* lui Linguet, elocventele *Discursuri* ale lui Thomas[85], Servan, Dupaty, Le Tourneur şi nici *Convorbirile lui Focion*. Recunoscui astfel numeroasele scrieri filosofice ale secolului lui Ludovic al XV-lea[86]. *Enciclopedia* fusese refăcută după un plan mai bine gîndit, căci în loc de a mai da urmare jalnicului gust de a reduce totul într-un dicţionar, adică de a îmbucătăţi ştiinţele, fiecare era dată acum în întregul ei, iar privirea cuprindea dintr-o dată, sub forma unor ta- folouri vaste înşirate în ordine, toate părţile ei constitutive. Ştiinţele, meşteşugurile, erau legate între ele prin firul unei metode interesante şi simple, iar tot ce se scrisese împotriva religiei creştine fusese ars ca un lucru devenit absolut nefolositor.

La cererea mea de a vedea cărţile de istorie, bibliotecarul îmi spuse :

— Locul le-a fost luat în parte de picturi, faptele avînd o certitudine fizică şi fiind deci de resortul penelului. La urma urmei, istoria e ştiinţa faptelor, raţionamentele şi reflecţiile aparţinînd numai istoricului, nu lucrului însuşi. Pe de altă parte, faptele sînt puzderie. Ce de credinţe adînc înrădăcinate, ce de legende, ce de amănunte, fără sfîrşit ! Problemele veacului lor sînt cele mai interesante pentru contemporani şi totuşi, veac de veac, sînt singurele care nu au fost adîncite. *
. Istoricii au descris cu răbdare evenimentele antice, străine, dar nu şi-au îndreptat atenţia asupra prezentului. Spiritul conjectural a strălucit în defavoarea exactităţii, iar oamenii şi-

---

[84] Din trandafirul din care îşi extrage albina dulcea miere, păianjenul extrage otravă ; tot aşa omul hapsîn îşi întreţine perversitatea cu aceeaşi carte ce aduce înţeleptului cea mai mare mulţumire.

[85] Nu mai există tribune pentru discursuri, dar elocinţa n-a murit: vorbeşte, ridică uneori tonul, iar dacă nu poate uneori să reînsufleţească în noi virtutea, ne face- măcar să ne ruşinăm şi să roşim.

[8] Filosofii a care se ocupă cu natura omului, cu politica şi morala răspîndeşte lumini folositoare; detractorii ei sînt fie imbecili, fie proşti cetăţeni.

au cunoscut atît de puțin slăbiciunea încît unii au cutezat să scrie istorii universale, mai nesăbuiți îsr aceasta chiar şi decît naivii indieni, care puneau totuşi la temelia lumii fizice patru elefanți. Istoria a fost pînă la urmă. într-atât de desfigurată, într-atît de plină de minciuni şi de reflecții infantile, încît, în comparație cu poveştile acelea în care navîgi fără busolă ca pe o mare nețărmurită, romanul a părut să găsească înțelegere la oamenii întregi la minte [87].

[87] De cugetăm la natura minții omeneşti, putem uşor recunoaşte imposibilitatea de a face o Adevărata istorie veche. Cea modernă şochează mai puțin părerea noastră despre verosimil, dar de la aceasta la adevăr e aproape tot atît ca de la-adevăr la minciună. Nu învățăm deci nimic din istoriile moderne. Fiecare istoric modifică faptele după ideea pe care şi-o face despre ele, aproape tot aşa cum fiecare bucătar îşi are felul său de a pregăti mîncărurile : eşti nevoit să mănînci după gustul bucătarului şi să citeşti după gustul scriitorului.

Am alcătuit aşadar un mic compendiu, în care am creionat secolele, atenţia fiind reţinută de personajele care au avut cu adevărat o influenţă aâupra destinului imperiilor [88]. Am lăsat deoparte domniile în timpul cărora nu, vezi decît bătălii şi exemple de nebunie. A trebuit să le trecem sub tăcere şi să nu prezentăm decît ceea ce poate face cinste omului. E poate primejdios să înregistrezi toate excesele crimei, căci numărul celor ce s-au făcut vinovaţi poate fi privit drept scuză şi cu cît vezi mai puţine fărădelegi, cu atît eşti mai puţin tentat să comiţi. Ara tratat natura umană aşa" cum fiul respectuos, temîndu-se să nu-şi facă tatăl să roşească, a aruncat un văl peste urmele beţiei.

Apropiindu-mă de bibliotecar, i-am cerut la ureche istoria veacului lui Ludovic al XV-lea, urmarea *Veacului lui Ludovic al XlV-lea* de Voltaire.

Această istorie a fost scrisă în secolul XX. N-am citit vreodată ceva mai curios, mai ciudat, mai neobişnuit. Pentru a zugrăvi ciudăţenia circumstanţelor istoricul nu lăsase deoparte nici un amănunt, iar curiozitatea şi mirarea mea creşteau la fiece nouă pagină. Mi-am schimbat multe din părerile mele şi am înţeles că veacul în care trăieşti e, pentru tine, cel mai îndepărtat cu putinţă. Am rîs, m-am minunat, dar am şi plîns, cel puţin tot atît... Nu pot spune aici mai multe, deoarece actualitatea e precum acele pateuri ce nu sînt bune de mîncat decît atunci cînd s-au răcit [89].

CAPITOLUL XXIX LITERAŢII

[88] Nu ştiu de ce atunci cînd se scrie o istorie se ¿pune „veacul luLCarol al Vl-lea", „al lui Ludovic al XlII-lea" etc. Această exprimare greşită induce în eroare pe cititorul nefilosof. Monarhul care, aşa cum se întîmplă ceî mai adesea, nu şi-a influenţat cu nimic veacul trebuie trecut printre oamenii de rid şi, de pildă, după moartea lui Henric al IV-lea ar trebui spus „vom zugrăvi acum veacul lui Richelieu'- etc.

[89] Totul se află cu vremea. Secrete pe care le credeai păzite cu străşnicie vor ajunge publice aşa cum rîurile ajung în mare . nepoţii noştri vor şti tot.

Părăsind biblioteca, am fost oprit de un bărbat care nu scosese nici o vorbă vreme de trei ceasuri şi cu care am început să discut. Conversaţia ajunse la literaţi.

—- Nu am cunoscut mulţi, îi spusei, dar cei pe care îi frecventam erau blajini, cumsecade, modeşti şi cinstiţi. Iar dacă aveau şi cusururi, le răscumpărau prin atîtea calităţi preţioase încît, doar dacă nu erai în stare de prietenie, nu te lăsai cucerit. Caracterul celorlalţi era desfigurat de invidie, ignoranţă şi calomnie, deoarece orice persoană publică e expusă idioatelor vorbe ale mulţimii, care, deşi oarbă, susţine .sus şi tare tot ce-i trece prin minte [90]. Puternicii zilei, lipsiţi de talent şi virtute, erau geloşi pe literaţi, ţintă a privirilor naţiunii, şi se prefăceau că-i dispreţuiesc [91]. Scriitorii mai aveau de luptat şi cu gustul nesocotit al publicului, care, zgîrcit cu aplauzele în măsura în care era copleşit de atîtea opere, întorcea uneori capodoperelor spatele, pentru a se extazia **la** cine ştie ce **bufo**nerie. Mai aveau nevoie şi^ de **un** curaj deosebit ca să rămînă credincioşi unei cariere pentru

---

[90] Neron dăduse găzduire în palatul său vestitei Locusta, pricepută ca nimeni alta în pregătirea otrăvurilor subtile. într-atît dorea s-o aibă'în preajmă pe femela folositoare planurilor sale încît a înconjurat-o cu paznici. Ea a pregătit băutura ce l-a adus lui Britannicus moartea. Cum efectul otrăvii a fost şi înnegrirea feţei nefericitului prinţ, Neron a pus să fie dat cu un fard alb, ce oferea privirii doar pa'oarea unei morţi naturale. Pe cînd era însă dus spre mormînt, a început o ploaie care a spălat fardul şi a arătat lumii întregi ceea ce împăratul voia să ascundă. Alegoria e destul de potrivită: regilor le place să încălzească la

[91] Cşle mai multe state nu îşi datorează splendoarea, puterea şi gloria de care se bucură puternicilor monarhi, celor mai bogaţi principi ai lor sau guvernatorilor. Nu oamenii politici au făcut să înainteze atît de mult artele, ştiinţele şi chiar şi arta de a cîrmui. Cine a măsurat Pămîntul ? cine a descoperit sistemul artelor ? cine a scris istoria naturală ? cine a-scrutat secretele chimiei, anatomiei, botdnicii ? Numai şi numai oamenii obişnuiţi, care, în ochii înţeleptului, trebuie să-i pună în umbră pe aţa-zişii mai- mari ai lumii, pitici trufaşi care nu se hrănesc decît cu propriul lor orgoliu. într-adevăr, nu regii, miniştrii sau cei investiţi cu autoritate sînt adevăraţii stăpîni ai lumii, ci bărbaţii superiori, a căror voce tunătoare spune veacului lor : „Renunţă la cutare prejudecată prostească, gîndeşte într-un fel mai nobil, calcă în

care trufia omenească le dădea mii de ocazii de dezgust. Dar au înfruntat şt insolentul dispreţ al unora, şi cuvintele imbecile ale prostimii : stigmatizîndu-le duşmanii, dreptul -renume le-a încununat nobila strădanie,

— îi recunosc în descrierea pe care mi-o oferi, îmi spuse, atent, interlocutorul. Literaţii au devenit între timp cei mai respectabili cetăţeni. Nu e cineva care să nu simtă nevoia să fie mişcat, înduioşat, aceasta fiind plăcerea cea mai vie pe care o poate sufletul gusta. Lor le-a încredinţat statul acest principiu al virtuţilor, iar ei, zugrăvind tablouri maiestuoase, înduioşătoare ori înfricoşătoare, îi fac pe oameni mai capabili de iubire şi, perfecţionîndu-le simţirea, îi înclină spre" toate marile calităţi ce-şi găsesc în ea izvorul. Gîndim cu toţii că scriitorii veacului dumitale i-au întrecut cu mult pe cei de pe vremea lui Ludovic al XlV-lea în ceea ce priveşte morala ori ideile adînci şi folositoare, căci au zugrăvit greşelile regilor, nefericirile prin care au trecut popoarele, ravagiile produse de pasiuni, strădaniile virtuţii şi chiar efectele crimei. Credincioşi vocaţiei lorau avut cutezanţa să sfideze trofeele însînge- rate închinate tiraniei de către servitute şi neştiinţă. Niciodată n-a fost mai bine apărată cauza umanităţii şi, deşi au pierdut-o printr-o fatalitate de neînţeles, intreprizii ei avocaţi n-au fost mai puţin încununaţi cu lauri. Toate adevărurile luminoase izvorîte din aceste suflete tari şi cutezătoare au fost păstrat^ şi transmise din generaţie în generaţie Multă vreme călcată în picioare, sămînţa e deodată purtată de un vînt prielnic ; de găseşte un teren prielnic, creşte, se înalţă, se transformă într-un copac al cărui frunziş stufos e totodată podoabă şi adăpost. Dacă, fiind mai înţelepţi cu privire "la ce este adevărata măreţie, dispreţuim fastul şi ostentaţia celor puternici şi ne îndreptăm privirile de la un timp spre lucruri demne de năzuinţa omului, aceasta o datorăm literaturii[2] Scriitorii noştri au fost şi mai curajoşi decît ai voştri. Dacă yreun prinţ ar încălca legea, ei ar face să retrăiască vestitul tribunal din China, i-ar grava numele în bronzul înfricoşător în care ruşinea lui ar trăi veşnic : în miinile lor istoria este un obstacol pentru falsa glorie, o

acuzaţia la adresa criminalilor iluştri, creuzetul în care, dacă "nu a fost om, eroul dispare. Fie ca stăpînii lumii, care se plîng că toţi cei ce vin la ei **o** fac silit ori cu viclenie, să-şi dea seama de greşeală : nu se află oare întotdeauna în preajma lor aceşti oratori muţi, intreprizi, independenţi, ce nu cer favoruri şi nu au aşadar a se teme de vreo disgraţie şi de la care ar avea de învăţat, fără-să se simtă ofensaţi[92] ? Să fim drepţi cu nobilii scriitori : nu există breaslă care să-şi fi îndeplinit mai bine menirea. Unii au nimicit superstiţia ori au susţinut drepturile popoarelor, alţii au săpat noi galerii în fecunda mină a moralei ori au zugrăvit virtutea dîndu-i chipul unei sensibilităţi îngăduitoare[93]. A uitat slăbiciunile de care au dat dovadă ca oameni şi nu mai vedem .decît uriaşa lumină pe care au creat-o sau mărit-«, adevărat soare moral ce nu se va stinge decît **o** dată cu făclia universului !

— Mi-ar face mare plăcere să-i pot vedea pe bărbaţii voştri iluştri, căci m-am simţit dintotdeauna puternic atras de scriitorii buni ; îmi« place să-i privesc şi mai cu seamă să-i ascult.

— Ai noroc, Academia este azi deschisă : va fi primit un literat.

— Va ocupa locul unuia care a murit, fireşte.

---

[92] Autorul care nu a făcut prea mare senzaţie se poate uşor consola zicindu-şi că într-un veac-mai puţin luminat ar fi fost un scriitor ilustru. Dacă ar fi mai sensibil la progresele cunoaşterii omeneşti decît la interesele vanităţii lui, s-ar bucura că rămîne doar un obscur autor.

[93] Se poate susţine cu destulă certitudine că, progresînd pe' zi ce trece şi cuprinzînd treptat toate statele, luminile minţii vor distruge definitiv ciudata mutime de legi, înlocuindu-le cu altele mai fireşti, mai raţionale. Raţiunea publică va avea o voinţă puternică şi înţeleaptă ce va schimba la faţă naţiunile. Tiparul va aduce omenirii acest important serviciu. Să tipărim deci ! şi toată lumea, femei, copii, valeţi, să citească. Să nu tipărim însă decît ceea ce e adevărat şi folositor şi să chibzuim bine înainte de a scrie.

— Ce spui ? Să trebuiască oare ca meritul să aştepte ca secera morţii să ia capul cuiva pentru a-i ocupa locul ? Nu avem număr fix .pentru academicieni : fiecare talent îşi găseşte aici cununa şi avem suficiente pentru a-i răsplăti pe toți

CAPITOLUL XXX

ACADEMIA FRANCEZA

Ne îndreptarăm, deci, spre Academia franceză. îşi păstrase numele, dar cît de schimbată era ! Cît se transformase locul în care'îşi ţinea adunările ! Nu mai ocupa o parte din palatul regilor. O. uimitoare schimbări aduse de timp ! Un papă s-a instalat în locul Cezarilor ! Neştiinţa şi superstiţia au locuit la Atena ! Artele frumoase au luat drumul Rusiei ! S-ar fi putut oare crede pe vremea mea că muntele odinioară ridiculizat pentru că lăsase să se vadă pe culmile lui nişte măgari păscînd ciulini avea să deVină imaginea fidelă a Parnasului antic, sediu al geniului, locul ales de vestiţi scriitori ? Se renunţase de aceea la numele de *Montmartre,* concesie făcută opiniei din pură complezenţă.

Umbrit din toate părţile de păduri venerabile, augustul loc era consacrat solitudinii. O lege specială interzicea producerea oricărui zgomot discordant în preajma sa. Carierele de ipsos erau epuizate, iar pămîntul zămislise noi straturi de piatră spre a sluji de temelie nobilului refugiu.

Mingii al de cele mai blinde priviri ale soarelui, muntele acesta hrănea copaci ale căror coroane înalte fie se împleteau în văzduh, fie desenau, din loc în loc, un început de deschidere prin care ochiul avid evada spre ceruri.

Urc în urma călăuzei, zăresc din cînd în cînd frumoase ermitaje situate la oarecare distanţă unul faţă. de altuL Am întrebat atunci cine stă în acele locuri înconjurate de verdeaţă, pe jumătate întunecate, pe jumătate luminate, al căror aspect avea ceva interesant.

— Vei afla îndată. Grăbeşte-te, se apropie momentul.

Şi, într-adevăr, am văzut un mare număr de persoane venind din toate părţile, şi nu în trăsură, ci pe jos. Vorbeau cu aprindere. I-am urmat într-o clădire destul de vastă, dar foarte simplu ornamentată. La uşa sanctuarului muzelor nu vedeai- vreun ostaş de pază sprijinit în halebarda grea : nimic nu mă împiedică aşadar să intru, amestecat în mulţimea oamenilor de bine

Sala avea o acustică atît de bună -încît şi cea mai şoptită voce de academician se făcea auzită pînă în ungherele cele mai îndepărtate. Nu mai puţin remarcabilă era ordinea ce domnea în ceea ce priveşte locurile : de jur-îm- prejurul sălii se înşiruiau mai multe rînduri de gradene, căci poporul acesta ştia prea bine că la Academie urechea trebuie răsfăţată, aşa cum ochiul e răsfăţat într-un salon de pictură. Am privit pe îndelete totul. Numărul fotoliilor academice nu mi se păru limitat prosteşte şi, lucru curios, deasupra fiecăruia flutura un steag pe care se citeau desluşit titlurile scrierilor academicianului aşezat în el. Oricine putea să se aşeze într-un fotoliu, cu singura condiţie să desfăşoare deasupra capului un astfel de drâpel pe care să-i stea scrise titlurile. Vă închipuiţi, desigur, că nimeni n-ar fi îndrăznit să arboreze un steag alb, precum pe vremea mea episcopii, ducii, mareşalii, preceptorii[94]. Cu atît mai puţin ar fi cutezat cineva să ofere

[94] S-a putut vedea pe bulevarde un automat care articula sunete şi toată lumea s-a grăbit la spectacol. La curte, în barou, în academii, ce de automate

privirii severe a publicului titlul unei scrieri mediocre ori al unei imitații servile : se cereau lucrări care au împins înainte cunoașterea, iar publicul nu îngăduia nici o carte care să nu fie mai bună decît ulima scrisă pe aceeaşi temă [95].

Călăuza mă trase de mînecă.

— Văd că te miri. Dar iată ce te va minuna şi mal ţnult. Pe drum, mai multe căsuțe singuratice şi fermecătoare ți-au atras privirea. Ei bine, în ele se retrage ori cine se simte cuprins de necunoscuta putere ce-i porunceşte să scrie. Academicienii noştri sînt un fel de călugări [96], căci doar în mijlocul singurătății creşte geniul, se întăreşte şi poate părăsi bătutele cărări pentru a se avînta spre noi orizonturi. Cînd se naşte entuziasmul ? Cînd autorul se apleacă asupra lui însuşi, cînd scormoneşte în sufletul său, mină adincă a cărei valoare e uneori neştiută chiar de stăpînul ci. Ce zei inspiratori pot fi singurătatea şi prietenia [97] ! Ce-şi poate dori mai mult cel ce caută natura şi adevărul ? Unde îşi fac ele mai bine auzită vocea sublimă ? În viitoarea oraşului, în mijlocul puzderiei de mărunte pasiuni ce ne asediază, fără să ştim, sufletul ? Nu, doar la țară sufletul întinereşte, simte măreția universului, măreție elocventă şi calmă : expresia țîşneşte, se înflăcărează, e însufletită de sentiment, e colorată, iar imaginea devine grandioasă, precum orizontul. Pe vremea dumitale literații frecventau saloanele spre a amuza vreo femeiuşcă şi a o face să zîmbească echivoc. îşi sacrificau ideile virile şi energice imperiului modei : vrînd să placă veacului îşi schimonoseau sufletul. în loc să se gîndească la augustul şir de veacuri

---

cu chip de om îşi datorează accentele suflului invizibil şi ascuns care le dezleagă limbile! Dacă acesta încetează, automatul amuţeşte.

[95] Se spune că nu poți să te distrugi. Oameni avizi dc fumul acesta care e gloria, vă mai rămîne calea virtuții, unde nu veți avea mulți concurenți. Dar nu aceasta e gloria pe care o căutați. Pricep, vreți să se vorbească despre voi. Vă 'plîng şi plîng specia omenească.

[96] Cine vrea sâ aibă forță sufletească încearcă s-o dobîndească prin asiduitate : cel mai leneş e şi cel mai înrobit.

[97] Omul e silit să facă uz mai multă vreme de minte decît de simțuri : e mai înțelept aşadar să cauți plăcerile primeia. decît pe ale acestora din urmă.

viitoare, cădeau sclavii .gustului zilei şi înăbuşeau în ei vocea ce le spunea : *Fii sever ca timpul care zboară ! fii inexorabil ca posteritatea* [98] ! Se lăfăiau de altfel în fericita mediocritate ce era la voi bogăția cea mai de preț. în ce ne priveşte, nu mergem să-i întrerupem spre a ne amuza ori a pîndi operațiile sufletului lor sau, pur şi simplu, spre a ne putea lăuda că i-am văzut : le respcctăm timpul aşa cum respectăm sfînta pîine a săracului. În schimb, sîntem atenți la tot ceea ce au nevoie şi la cel mai mărunt semn sărim să-i ajutăm.

— Fără doar şi poate că, aşa stînd lucrurile, accste locuri atrag multă lume. Nu sînt oare unii ce-şi iau titlul de academician doar pentru a-şi sluji lenea ori neputința reală ?

— Nu, e un loc luminos unde orice pată ar fi pe dată văzută. Vicleanul şi impostorul se feresc să dea pe aici, căci nu ar putea privi în ochi pe omul de geniu a cărui privire pătrunzătoare nu se lasă de nimic înşelată. Cît despre cel pe care o înfumurare direct proporțională cu incapacitatea l-ar face să vină aici, el ar atrage atenția unor persoane caritabile care s-ar grăbi să-l lecuiască, făcîndu-l să renunțe la un proiect ce s-ar dovedi cu siguranță nefolositor lui însuşi. În fine, legea spune că...

Aici am fost întrerupți de tăcerea generală lăsată brusc. Sufletul mi se concentră în întregime în ochi la vederea unui academician ce se pregătea să dea citire manuscrisului pe care-l ținea în mină, cu grație, ceea ce nu e puțin lucru,

Memorie nerecunoscătoare, fii blestemată ! Ce mi-a făcut vicleana ! O, de ce nu-mi pot aminti discursul său plin de elocință ! Forța lui, ordinea, trăsăturile de stil mi-au ieşit din minte, dar impresia de atunci şi-a lăsat amprenta în^ufletul meu. Fețele celor prezenți exprimau acelaşi sentiment cu cel încercat de mine şi care a fost una din cele mai delicioase plăceri gustate vreodată de inima mea. Cîtă înțelepciune ! ce

---

[98] Omul de merit e întotdeauna modest; omul mediocru îşi trâmbițează peste tot măruntele calități. La fel, maiestuoasele ape ale fluviului curg în tăgere, în vreme ce pîrîul sare zgomotos din piafc-ă în piatră.

imagini ! ce adevăruri ! Cîtă augustă înflăcărare şi ce ton sublim ! Oratorul vorbea despre invidie despre izvoarele funestei pasiuni şi despre oribilele ei efecte, zugrăvind infamia cu care a pîngărit laurii de pe fruntea mai multor bărbaţi de seamă. Tot ce are ea josnic, nedrept, detestabil era exprimat cu atîta forţă încît, plîngînd soarta nefericitelor victime ale oarbei pasiuni, fremătam la gîhdul că am în piept o inimă infectată de otrăvurile ei. ,Cu atîta îndemînare fusese pusă oglinda în faţa fiecărui caz particular, sub atîtea faţete ridicole şi diferite erau arătate micimile sufleteşti, cu atîta fineţe, noutate şi pătrundere se analiza sufletul omenesc încît îţi era cu neputinţă să nu te recunoşti şi, recunoscîndu-te, să nu laşi să se nască în tine gîndul de a abjura această slăbiciune de nimic. Teama ce te cuprindea ca nu cumva să semeni cît de cît cu groaznicul monstru al invidiei avea vin efect salutar. O, spectacol plin de învăţăminte, o, clipă nemaiîntîlnită în analele literaturii ! Am văzut cum persoanele din asistenţă şe priveau cu ochi blânzi şi mîngîietori. I-am văzut pe academicieni îmbrăţişîndu-se, piîngind de ■ bucurie, cu inima palpitînd. Veţi crede oare ? I-am văzut pe autorii răspîndiţi prin sală imitindu-i într-un elan plin de afecţiune şi, recunoscînd talentul confraţilor lor, jurîndu-şi **o** prietenie veşnică şi de nezdruncinat. Pe toţi obrajii şi- roiau lacrimi de înduioşare şi iubire de aproape : formau un popor de fraţi care înlocuiseră stupidele noastre bătăi din palme cu aceste atît de nobile manifestări

După ce fură bine gustate toate aceste clipe delicioase, după ce fiecare cugetă la diferitele sentimente încercate, după ce fiecare cită pasajele care îl mişcaseră cel mai mult şi după ce toată lumea-îşi mai jură o dată dragoste veşnică, unul din membrii augustei societăţi se ridică zîmbind. O rumoare

măgulitoare se făcu auzită în sală, căci avea reputaţia unui ironist socratic [99]. Dregînclu-şi vocea, spuse :

„Domnilor,

[99] Ironia muşcătoare e fructul inechităţii, aşa cum gluma ingenioasă e fructul înţelepciunii: gluma şi veselia au fost cele mai tăioase arme ale lui Socrate.

Mai multe motive mă fac să vă ofer astăzi un mic tablou, destul de curios cred, a ceea ce era Academia noastră în copilăria ei, către veacul al XVIII-lea adică. întemeietorul său^ acel"cardinal pe care înaintaşii noştri îl lăudau peste poate şi căruia i se atribuiau, în instituţia noastră, vederile cele mai adînci cu putinţă, nu a întemeiat-o decît pentru că făcea versuri proaste, pe care însă le diviniza şi le voia admirate. Invitîndu-i pe scriitori să se unească într-un corp, cardinalul îşi dezvălui firea despotică şi îi făcu supuşii unor reguli pe care geniul întotdeauna le-a nesocotit. Neavînd habar de ceea ce trebuia să fie **o** societate ca a noastră, a crezut de cuviinţă să nu-i acorde decît patruzeci de locuri, fapt care, avînd în vedere împrejurările, i-ar fi făcut pe un Comeille ori un Montesquieu să aştepte la uşă toată viaţa fără să poată intra. Cardinalul îşi mai închipuia că, lăsat în nevolnicia lui, geniul ar ră- mîne neştiut dacă titlurile şi onorurile nu l-ar-scoate din neant. Fără îndoială că ciudata părere şi-o făcuse gîndin- du-se la versificatori precum Colletel şi alţii, pe care îi făcea să trăiască din pur orgoliu.

Deveni aşadar un obicei ca aceia care aveau aur în loc de merit să ocupe un fotoliu printre cei al căror renume străbătea întreaga Europă. Cardinalul a dat exemplul şi mulţi nu s-au codit să-l urmeze. Bărbaţii de seamă ce reţinuseră atenţia veacului, asupra cărora erau aţintite toate privirile contemporanilor în aşteptarea viitorimii, bărbaţii aceştia care acoperiseră cu glorie locul unde îşi ţineau adunările şi-au văzut uşa li ¡ată cu asalt de~către cei cu titluri şi avere. Aceştia le-au dat aproape să înţeleagă că strălucirea fireturilor ce-i împodobeau avea să se răsfrîngă şi asupra lor, marii bărbaţi, şi că le era de ajuns să se aşeze alături de aceştia pentru a le semăna.

Fură astfel văzuţi mareşali, învingători sau învinşi, capete încununate de mitră dar care nu putuseră să-şi facă singuri strigările către mulţime, avocaţi, perceptori, firiancieri dîndu-se drept spirite luminate şi, deşi nu erau decît cel mult figuranţii spectacolului, crezîndii-se veritabilii lui actori. De-

abia dacă din cei patruzeci, opt ori zece figurau pentru meritele lor : restul erau impostori.

Cu toate acestea trebuia ca un academician să moară pentru a i se ocupa locul, care nu rămînea astfel, cel mai adesea, mai puţin gol.

Ce poate fi mai rizibil decît faptul că aeademia âceasta; al cărei renume se răspîndise în toată capitala, îşi ţinea adunările într-o săliţă strimtă şi joasă ! în fotoliile odinioară roşii vedeai din cînd în cînd cîţiva bărbaţi plictisiţi, cîntărind, într-o atitudine neglijentă, silabele sau cenzu- rînd cuvintele unei piese în versuri ori ale unui discurs în proză, pentru a încununa apoi cu lauri, grav, pe cel mai rece dintre toate. Dar luaţi aminte, domnilor, nu se înşelau niciodată la numărătoarea bilelor, pe care şi le îm- părţeau în absenţa confraţilor şi, nu mă veţi crede, învingătorul primea nu o ramură de stejar, ci o medalie de aur purtînd ridicola deviză *Pentru Nemurire !* Dar vai, nemurirea aceasta ajungea chiar a doua zi în creuzetul unui aurar, folosul cel mai real cu care se alegea atletul încoronat.

Nu o să-mi daţi crezare de vă voi spune că bietul învingător îşi pierdea uneori minţile \ într-atît de nebunească şi de ridicolă îi devenea trufia, şi că judecătorii nu aveau altceva de făcut decît să decerneze inutile premii, pe care nimeni nu ţinea să le afle.

Singurii admişi drept public erau autorii, dar îşi plăteau intrarea. Dimineaţa, cei de la Operă intonau o mesă pusă pe note; urma panegiricul lui Ludovic al IX-lea (nu prea pricep de ce), făcut de un preot care abia se mai ţinea pe picioare şi care-l lăuda mai bine de un sfert de ceas, cu toate că monarhul a fost,. desigur, un rege de nimic[100]; venea de obicei rîndul unui orator ce vorbea despre cruciade, ceea ce ce-l umplea de furie pe arhiepiscop şi îl făcea să demită din funcţie pe preotul orator

---

[100] Primul edict penal împotriva sentimentelor şi opiniilor individuale a fost dat de Ludovic al IX-lea, numit de popor şi Ludovic cel Sfînt.

care avusese curajul să se arate de bun simț. Seara se mai pronunța un elogiu, dar cum din fericire era de natură profană, arhiepiscopul nu-şi mai dădea verdictul în ceea ce priveşte doctrina lui.

Locul unde academicienii îşi arătau luminile minții era straşnic păzit de puşcaşi şi de nişte vlăjgani de soldați aşa-zişi elvețieni care nu pricepeau franceza. Nimic mai nostim decît contrastul dintre piperniceala savanților şi statura uriaşă, înfricoşătoare, a acestora din urmă. întrunirile lor erau numite *adunări-publice.* Adevărat, publicul venea, dar era împiedicat să intre, ceea ce constituia o lipsă de recunoştință pentru osteneala pe care şi-o dăduse să vină să-i asculte.

Cu toate acestea, singura libertate de care se mai bucura națiunea era de a-şi spune suveran cuvîntul în legătură cu proza şi versurile ce i se ofereau, de a-l fluiera pe cutare autor, de a-l aplauda pe cutare altul şi, uneori, de a-şi bate joc de amîndoi.

Furia academică pusese totuşi stăpînire pe toate mințile : nu exista om care să nu vrea să fie cenzor regal[101], după care academician. Se făceau calcule cu anii ce-i mai avea de trăit fiecare membru al academiei, în socoteli în- trînd gradul de vigoare de care-i mai dădea stomacul dovadă la masă, dar, avînd în vedere dorința aspiranților, secera morții nu se abătea pe cît ar fi trebuit de repede. *Sînt nemuritori !* spunea lumea, iar cînd trecea vreunul dintre ei, auzeai pe cîte cineva şoptind în barbă : «Ah ! de-ar veni mai repede clipa în care, în capul mesei, cu pălăria pe cap, să-ți fac elogiul declarîndu-te un om de seamă, împreună cu Ludovic al XlV-lea şi cancelarul Se- guier, cînd, deja uitat, te vei odihni în sicriul ornat cu epitafe.»

În sfîrşit. în veacul tn care aurul era mai presus decît orice, bogații făcură ce făcură şi îi goniră pe literați, astfel că, la

---

[101] Cenzor regal ! Niciodată nu m-am putut stăpîni să tiu rîd la auzul acestei' expresii. Nu ne dăm seama, noi francezii, cît sîntem de ridicoli şi cîte motive dăm viitorimii să ne privească, pe drept, cu milă.

generația următoare, perceptorii regali ajunseră singurii stăpîni ai celor patruzeci de fotolii, în care sforăiră la fel de bine ca şi înaintaşii lor, mai abili chiar decît aceştia lâ împărțirea bilelor. Atunci a apărut proverbul *Nu poți fi academician de nu ai trăsură la scară.*

Disperați, neştiind cum să-şi recîştige domeniile uzurpate, literații conspirară la rîndul lor, cu armele lor obişnuite, adică epigrame, cîntece, vodeviluri[102], epuizînd toate săgețile satirei. Dar vai ! se dovediră neputincioşi în fața stratului de duritate ce acoperise într-atît inimile încît nu mai erau simțitoare nici măcar la împunsăturile ridicolului. Ar fi rămas domnii autori fără vorbe de duh de nu i-ar fi ajutat grava indigestie abătută asupra academicienilor reuniți în jurul unei mese splendide. Apolon, Plutus şi zeul digestiei sînt certați între ei, aşa că, indigestia afcc- tîndu-i atît ca bancheri cît şi ca academicieni, muriră aproape cu toții. Oamenii de litere îşi recăpătară vechiul lor domeniu şi Academia fu salvată..."

Un hohot de rîs cuprinse întreaga adunare, iar cineva veni să mă întrebe dacă cele spu^e erau adevărate.

— Da, cu excepția unor mici detalii. Cînd din înălțimea a şapte sute de ani îți arunci privirea în trecut, e uşor să-i ridiculizezi pe cei ce au murit. Academia mărturisea, dealtfel, chiar pe.vremea mea că, singur, oricare din membrii ei era mai de valoare decît ea ca tot. Ce poți spune mai mult ? Nenorocirea e că de îndată ce oamenii se adună la un loc, capetele lor se îngustează, cum zicea Montes- quieu, care ştia el ceva.

Am intrat în sala în care se aflau portretele academicienilor, în viață ori de odinioară. I-am contemplat pe cei ce au urmat academicienilor de pe vremea mea, dar ca să nu întristez pe nimeni mă voi feri să-i numesc, căci :

Vai! adevărul e adesea foarte crud. Ne e drag, dar aduce nefericirea.

---

[102] Biete arme, ce pe deasupra le sînt şi interzise ; cei mari se te;n de ele şi în acelaşi timp le doresc.

Nu mă pot îrisă împiedica să nu vă povestesc ceva ce va face neîndoios multă plăcere sufletelor cinstite care iubesc dreptatea şi urăsc tirania, şi anume faptul că portretul abatelui de Saint-Pierre fusese reabilitat şi îşi re- cîştigase locul cu toate cinstirile datorate virtuţii lui deosebite. Fusese ştearsă astfel mîrşăvia de care se făcuse în mod laş vinovată Academia atunci cînd s-a supus jugului unei servituţi de care ar fi trebuit să fie' străină. Locul demnului şi virtuosului scriitor era între Fenelon şi Montesquieu, ceea ce mă făcu să laud nobilul simţ de dreptate. Nu am mai văzut însă nici portretul lui Rich'e- lieu, nici pe cel al reginei Cristina, nici pe al lui..., nici pe al lui..., nici pe al lui..., care, deşi imagini zugrăvite, erau cu totul nelalocul lor.

Am coborît muntele, lăsîndu-mi de mai multe ori privirea să rătăcească asupra boschetelor dese în spatele cărora locuiau minunatele genii care, în" pace, .contemplînd natura, lucrau la modelarea inimii concetăţenilor lor pentru a o face virtuoasă, iubitoare de frumoş şi de adevăr, şi-mi spusei în sinea mea : *Cît aş vrea să fiu demn de această Academie !*

CAPITOLUL XXXI **CABINETUL REGELUI**

Nu -departe de aceste locuri de basm se afla un vast templu ce mă umplu de admiraţie şi respect. Pe frontispiciu stătea scris : *Compendiu al Universului.*

— E cabinetul regelui, mi se spune.~Nu înseamnă că e proprietatea lui, ci a statului, dar i-am dat acest nume ca semn al stimei pe care i-o purtăm. Ca şi vechii regi, practică şi el, dealtfel, medicina, chirurgia, artele. S-au întors acele vremuri fericite cînd cei puternici, care au în mîna lor fondurile necesare experienţelor, atraşi de gloria de a face descoperiri importante pentru specia umană, se zoresc să ducă ştiinţele la gradul de perfecţiune care aştepta de mult interesul şi zelul lor. Persoafiele cele mai de vază ale naţiunii se folosesc de bogăţiile

lor pentru a smulge naturii secretele, iar aurul, altădată germene al crimei şi,imbold la lenevie, slujeşte acum omenirea şi îi înnobilează eforturile. I

Intru şi am o plăcută surpriză ! Templul era un palat însufleţit al naturii : tot ce a zămislit ea era aici adunat cu o ambundenţă ce nu excludea defel ordinea. Avea patru aripi de o întindere imensă şi era încoronat de cel mai vast dom ce mi-a fost dat vreodată să văd. Oriunde te întorceai, vedeai statui de "marmoră în dreptul cărora puteai citi : *Inventatorului fierăstrăului, Inventatorului rindelei, Inventatorului strungului, cabestanului, scripetelui, macaralei* etc., etc.

Toate soiurile de animale, de vegetale şi de minerale se găseau în cele patru aripi, în aşa fel încît le vedeai pe toate dintr-o privire. Ce imensă şi minunată asamblare ! În prima aripă vedeai de la cedru pînă la isop. în cea de a doua, de la vultur pînă la muscă, în cea de a treia, de la elefant la arahnidă. în ultima, de la balenă la guvizi. . v

Mijlocul domului era ocupat de jocurile naturii : monştri de tot soiul, fãpturi ciudate, necunoscute ori unice în felul lor. Căci natura, cînd lasă deoparte legile ei obişnuite, dă dovadă de o inteligenţă şi mai pătrunzătoare decît atunci cînd nu se abate de la drumul cel drept. Pe margini, blocuri întregi smulse minelor dezvăluiau secretele laboratoare în care natura lucrează metalele pe care omul le-a făcut rînd pe rînd folositoare şi primejdioase. Lungi straturi de nisip, inteligent prelevate şi aranjate artistic, ofereau imaginea interiorului pământului şi a planului urmat de acesta în stivuirea blocurilor de piatră, argilă, ipsos.

Cît de mirat am fost cînd, în locul celor cîteva oase descărnate, am văzut balena însăşi, în imensitatea ei, hipopotamul monstruos, înfricoşătorul crocodil. Aranjamentul urma gradele şi varietatea de care natura a dat dovadă, astfel încît privirea cuprindea, fără efort, lanţul fiinţelor, de la cea mai mare la cea mai mică. în depărtare vedeai tigrul, pantera, în ţinuta mîndră ce le caracterizează. Animalele vorace erau închipuite atacîndu-şi prada, iar energia mişcărilor şi suflul acela creator care le însufleţeşte aproape că fuseseră păstrate.

Animalele mai blînde ori mai inteligente nu-şi pierduseră nici ele nimic din fizionomie : viclenie, inventivitate, răbdare, totul fusese reprezentat de îndemînarea omenească. Alături de fiecare animal se găsea scrisă istoria sa naturală, iar ceea ce ar fi fost prea lung pentru a fi notat era explicat verbal de oameni anume puşi s-o facă. '

Scara fiinţelor, atît de combătută de contemporanii mei, dar pe care mai mulţi filosofi au avut înţelepciunea s-o bănuiască, era acum lucru evident. Vedeai cu dtaritate cum se întrepătrund speciile, cum se topesc, ca să zic aşa, una într-alta ; cum, prin treceri delicate dar sensibile, nimic nu era întrerupt, de la plante- pînă la animale ; în fine, vedeai cum aceleaşi cauze le făceau să crească, să dureze şi să moară. Se observase că, prin toate operaţiile ei, natura tindea energic spre creerea omului şi că ela- borînd cu răbdare şi îndelungă chibzuinţă importanta lucrare, făcuse repetate încercări pînă să ajungă, treptat, la această perfecţiune care pare să fie ultimiil efort pe care trebuie să-l facă.

Cabinetul nu era un haos, o adunătură indigestă în care obiecte răspîndite ori îngrămădite nu dau nici o idee clară sau precisă, ci urmărea şi făcea inteligent să se vadă **o** anumită gradaţie. Dar ceea ce favoriza mai cu seamă ordinea era o substanţă pe care o descoperiseră şi care apăra exponatele de insectele născute din putrezirea lucrurilor.

' Mă simţeam strivit de povara atîtor miracole. Privirea-mi îmbrăţişa tot luxul naturii. Cît l-am mai admirat în aceste clipe pe autorul ei ! ce fervent omagiu am adus inteligenţei, înţelepciunii şi bunătăţii sale, aceasta din urmă mai preţioasă decît toate ! Ce măreţ era omul plim- bîndu-se printre atîtea minuni pe care le strînseseră mii- nile lui şi care păreau create pentru el, căci el singur are posibilitatea să le vadă şi să le simtă. Lanţul acesta gradat, nuanţele lui, aparentele lacune întotdeauna umplute, ordinea aceasta progresivă, planul care nu permitea intermediar, ce spectacol e mai măreţ, după

priveliştea cerurilor, pe pămîntul acesta care, el însuşi, nu-i totuşi decît un atom [103] ? »

— Dar de cît curaj uimitor a trebuit să se dea dovadă pentru realizarea acestor mărețe opere !

— Este lucrarea mai multor regi. Năzuind cu toții să-şi cinstească titlul de ființă inteligentă, s-au lăsat înflăcărați de focul întreținut cu grijă al acestei pasiuni sublime şi generoase care este curiozitatea de a destrăma vălul ce acoperă sînul naturii. În loc să numărăm războaiele cîşti- gate de regii noştri, oraşele luate cu 'asalt, cuceririle nedrepte şi sîngeroase, spunem : au făcut cutare descoperire în oceanul lucrurilor, au realizat cutare proiect folositor omenirii. Nu se mai cheltuiesc azi milioane pentru a-i duce la moarte pe oameni în cine ştie ce războaie: banii sînt utilizați întru creşterea adevăratelor bogății, întru folosul geniului şi ingeniozității, întru mărirea puterii şi desă- vîrşirea fericirii. în toate timpurile au fost pătrunse secrete de către oameni în aparență necizelați ; unele s-au pierdut, nestrălucind decît o clipă : dar ne-am dat seama că nu pierzi decît ceea ce ții cu tot dinadinsul să pierzi. Toate dorm în sînul naturii, nu trebuie decît să le cauți : sînul ei e vast şi cuprinde mii de soluții pentru tot ce ai nevoie. Nimic

[103] Trebuie să mărturisim că istoria ştiințelor fizice e aceea a slăbiciunii noastre. Puținul pe care-l ştim ține de întinderea ne- ştiinței noastre. La fel ca pentru cei din vechime, pentru noi fizica e o ştiință ocultă. Nu poți să o negi în întregime, are unele părți merituoase. Are însă vreo axiomă proprie ? E foarte demn de elogii proiectul unei istorii naturale, dar e puțin cam prea vast de te gîndeşti că unui om îi trebuie o viață întreagă pentru a observa o măruntă proprietate a unui mineral şi că moare înainte de a-şi epuiza cercetarea. Imensitatea obiectelor, a animalelor, a arborilor, a plantelor trebuie să înfricoşeze inteligența unui om. Dar trebuie oare să se lase descurajat ? Nu, căci în această privință îndrăzneala e virtute, încăpățînarea e înțelepciune şi nesăbuința lucru folositor. Trebuie să pîndeşti natura îndelung, pînă îşi dezvăluie secretele. Nu e cu neputință spiritului uman s-o pătrundă, dar trebuie pentru aceasta ca lanțul observațiilor să nu fie întrerupt şi ca fiecare savant să se arate mai preocupat de perfecțiunea ştiinței decît de glorie, sacrificiu rar, dar necesar,, ce va arăta cine este adevăratul prieten al oamenilor.

nu e distrus în ordiuea fiinţelor. Agitînd în continuu masa ideilor, poţi face să renască întîlniri între lucruri dintre cele mai depărtate [104]. Intim convinşi de posibilitatea unor descoperiri uimitoare, nu am întîrziat să le facem. Nu am lăsat nimic la voia întîmplării, cuvînt de demult, lipsit de sens şi de aceea izgonit din limba noastră, întîmplare e un sinonim pentru neştiinţă. Munca, perspicacitatea, răbdarea, iată instrumentele care silesc natura să-şi dezvăluie cele mai ascunse comori. Omul a ştiut să tragă folos în întregime din toate darurile sale şi, zărind culmea pe care putea ajunge, s-a avînlat pe drumul infinit deschis în faţa sa.

[104] Dacă vom compara punctul de unde au pornit ştiinţele fizice şi punctul unde au ajuns azi, va trebui să recunoaştem că, în ciuda maşinilor, nu ne-âm folosit cum se cade înţelepciunea şi forţa noastră de pătrundere. Omul ce nu se avea decît pe sine pare să fi fost mai puternic decît noi şi pîrghiile noastre de împrumut. Cu cît am dobîndit mai mult, cu atît ne-am făcut mai leneşi. Infinitul şir de experienţe n-a folosit decît la consfinţi rea greşelii. Mulţumiţi că vedem, am crezut că am atins ţinta şi n-am mers mai departe. Savanţii noştri trec cu uşurinţă peste mii de lucruri importante, a căror soluţie e totuşi de datoria lor să o dea. Iar fizica experimentală a devenit un soi de spectacol ori, mai exact, o şarlatanie publică, căci fizicianul ajută adesea cu mîna experienţa anunţată şi care se arată leneşă ori neascultătoare. Ce constatăm azi ? Descoperiri izolate, nefolositoare : savanţi dogmatici ce sacrifică totul sistemului ; o vorbărie care uimeşte prostimea, dar care stîmeşte mila celui ce dă deoparte lucioasa coajă a cuvintelor goale. Memoriile Academiei de Ştiinţe prezintă o mulţime de fapte, întilneşti în ele observaţii curioase, dar toate seamănă cu istoria acelor popoare necunoscute vizitate de un singur om şi la care nimeni nu mai poate vreodată să ajungă. Călătorul şi naturalistul trebuie crezuţi pe cuvînt şi trebuie sa-i crezi chiar dacă s-au înşelat : nu poţi trage din scrierile lor nici un folos, avînd în vedere distanţa şi greutatea de a le aplica spusele la un obiect real.

Se spunea că viaţa unui om este prea mărginită. Ei bine, ce-am făcut noi ? Am înmănuncheat forţele tuturor indivizilor şi aşa au o putere de-a dreptul uimitoare. Unul desăvîrşeşte lucrul început de altul. Lanţul nu se întrerupe nicicînd, fiecare inel unindu-se strîns cu următorul : acest lanţ de idei şi de lucrări străbate astfel mai multe veacuri şi urmează ca într-o bună zi să înconjoare, să îmbrăţişeze universul. Nu doar grija pentru gloria personală, ci interesul pentru speţa umană, aproape necunoscut pe vremea dumitale, e cel care fecundează întreprinderile cele mai dificile. Nu ne mai lăsăm rătăciţi de vane teorii [105] : mulţumită cerului (şi nebuniei voastre), toate s-au epuizat şi au murit. Nu ne mai lăsăm călăuziţi decît de făclia experienţei. Scopul nostru e cunoaşterea resorturilor secrete ale lucrurilor şi lărgirea dominaţiei omului prin dobîndirea mijloacelor de a executa toate lucrările ce-i pot împlini fiinţa. Avem cîţiva ermiţi (singurii pe care-i tolerăm) ce trăiesc în mijlocul pădurii : dar pentru a studia plantele ! Au ales această viaţă, şi **o** iubesc. în anumite zile, vin aici spre a ne împărtăşi multe din preţioasele lor descoperiri, în vîrful munţilor am ridicat turnuri, unde se fac încontinuu observaţii ce se înmulţesc şi completează reciproc. Am creat torente şi cataracte artificiale pentru a- avea forţa necesară producerii celor mai puternice efecte ale mişcăriiAm construit băi aromatite pentru a reface corpuri vlăguite de vîrstă, pentru a le împrospăta forţele şi substanţa, căci Dumnezeu nu a creat mulţimea plantelor tămăduitoare şi nu a dat omului priceperea de a le cunoaşte decît pentru a încredinţa ingeniozităţii sale grija de a-şi păstra sănătatea şi firul fragil şi preţios al zilelor.

---

[105] Să-mi explice autorii de teorii fizice ori metafizice următorul fapt. în tinereţea lui, părintele Mabillon era cam sărac cu duhul. La douăzeci şi şase de ani cade şi se loveşte cu capul de treapta unei scări de piatră. Imbecilul e supus unei trepanaţii şi, după operaţie, dă dovadă de o inteligenţă pătrunzătoare, o uimitoare memorie şi un zel deosebit pentru studiu. Acţionînd asupra creierului său, trepanul a făcut din el un alt om.

Pînă şi locurile -de plimbare, ce nu păreau făcute în ochii voştri decît pentru plăcere, şi-au plătit tributul lor de utilitate. Teiul, sterilul castan şi ulmul pitic au fost înlocuiţi cu pomi fructiferi, care bucură ochiul şi te îmbată cu mirosul lor. Spre a răspunde fericitei mărinimii a firii lipsită doar de mîna stăpînului căruia, ca să spun aşa, creatorul a supus-o, altoim copacii sălbatici. Avem imense crescătorii pentru tot soiul de animale. în adîncul deşer- turilor am întîlnit specii ce vă erau necunoscute. Am făcut descoperiri extraordinare şi foarte folositoare, iar speciile au devenit de mai bine de două ori mai mari şi mai vi

[1] Cele mai strălucite şi mai costisitoare monumente nu sînt şi cele mai de admirat atunci cînd nu-s ridicate decît pentru fastul inutil. Maşina ce pune în mişcare apele reşedinţei regale de ia Marly nu are, în ochii înţeleptului, valoarea simplei roţi învîr- tite de un pîriiaş pentru a măcina făina de mîine a mai multoi sate ori pentru a uşura munca unui manufacturier laborios. Un geniu poate fi viguros, dar nu e mare decît atunci cînd slujeşte omenirea.

guroase. în sfîrşit, am constatat că rareori e inutilă osteneala pe care ţi-o dai cu natura, aşa că am regăsit multe din şecretele pierdute pentru voi, fiindcă nici nu vă oboseaţi măcar să le căutaţi. Vă plăcea mai degrabă să îngrămădiţi cuvinte în cărţi decît să resuscitaţi, cheltuin- du-vă energia, minunate capodopere. Precum cei din vechime, avem azi sticla maleabilă, pietrele speculare, purpura tyriană.a veşmintelor împărăteşti, oglinda lui Arhi- mede, arta egipteană a îmbălsămării, maşinile care, tot la egipteni, au ridicat obeliscurile, materia giulgiului în care corpurile se transformau în cenuşă pe rug, arta de a topi pietre, lămpile inextingibile şi chiar şi sosul apician.

Plimbă-te prin grădinile acestea", unde botanica a ajuns la întreaga perfecţiune de care era în stare-[4]. Orbi, filosofii voştri se plingeau că pămîntul e acoperit de otrăvuri : am descoperit .că sînt. cele mai active doctorii. Providenţei i s-a făcut dreptate şi i s-ar face "dreptate în toate privinţele de nu ne-ar fi atît de firave şi de mărginite cunoştinţele. Nu mai auzi plîn'sete pe acest glob. Voci înlăcrimate nu mai striga : *Toiul e rău !* Sub privirea celui de sus spui : *Totul e bine !* Au fost

studiate şi descrise chiar şi efectele otrăvurilor, cu care acum ne jucăm. Am izbutit atît de bine să extragem sucul plantelor încît facem din ele licori pe cît de pătrunzătoare pe atît de plăcute, care se infiltrează în pori, se amestecă imediat cu fluidele şi refac temperamentele, dînd corpului fermitate, supleţe, robusteţe. Am descoperit secretul de a dizolva piatra în corp fără a arde intestinele. Vindecăm ftizia, tuberculoza şi toate bolile considerate altădată mortale[106]. Dar eea mai frumoasă reuşită a noastră e stîrpirea îngrozitoarei hidre, a ruşinosului şi crudului flagel ce ataca însăşi izvoarele vieţii şi ale plăcerii". Speţa umană mergea la ruină : am descoperit minunatul medicament ce avea să o redea vieţii, precum şi plăcerii, mai preţioasă chiar [107]

Mergînd, noul Buffon îmbina cuvîntul cu demonstraţia, arătîndu-mi obiectele fizice şi însoţindu-şi gestul cu reflecţii proprii.

Ce m-a surprins cel mai mult a fost cabinetul de optică, unde erau strînse laolaltă toate accidentele luminii. Era o veşnică magie.: dinaintea ochilor mei fură făcute să treacă peisaje, minunate privelişti, palate, curcubee, meteori, cifre de lumină, mîncăruri inexistente dar părînd mai reale decît cele adevărate. Era un loc fermecat şi însuşi spectacolul genezei, produs cît ai clipi din ochi, nu mi-ar fi dat o senzaţie mai vie şi mai plăcuta.

---

[106] E ruşinos ca un om să anunţe că deţine un secret folositor umanităţii şi să-l păstreze pentru el şi familie. Ce răsplată aşteaptă ? Nefericitule ! ai putea să te plimbi printre 'fraţii tăi spunîndu-ţi : fiinţele acestea care merg îmi datorează o parte din sănătate şi fericire. Dar nu simţi un astfel de orgoliu ! Şi nu eşti mişcat de asemenea idee înduioşătoare! Ţine aur, neno- rocilule, şi închină-ţi sufletul acestei plăceri : tu însuţi pronunţi verdictul, tu singur te pedepseşti.

[107] Sînt trist cînd aud făcîndu-se glume pe seama acestui flagel dureros : nu ar trebui să vorbim despre îngrozitoarea boală decît cu lacrimi în ochi, neurmîndu-l în această privinţă pe măscăriciul numit Voltaire.

Mi-au fost arătate microscoape cu al căror ajutor am putut să văd ființe noi, scăpate privirii pătrunzătoare a observatorilor din vremea mea. Nu-ți oboseau ochiul, fiind simple dar meşteşugite. Curiozitatea cea mai arzătoare mi-era satisfăcută la fiece pas : cu cît părea mai de-nesecat, cu atît găsea ce să o stingă !

— Cît de mare mi se arată a fi aici omul, exclamai eu în repetate rînduri, şi cît de mici erau, în comparație, cei pe care veacul meu îi numea mari oameni[108].

Nu mai puțin minunată era acustica. Se pricepuseră să imite toate sunetele articulate ale vocii omeneşti, strigătul animalelor, variatul cîntec al păsărilor. Puneai în mişcare rotițele unei maşinării şi, auzind răgetul leilor, tigrilor, urşilor, ce păreau să se devore între ei, te credeai brusc intr -un codru sălbatic. Auzul ți-era sfîşiat şi ai fi zis că ecoul, şi mai formidabil chiar, repetă în depărtare sunetele discordante şi barbare. Dar tonurile discordante erau urmate de cîntecul privighetorii, în al cărei gîtlej armonios fiecare particulă de aer devenea melodioasă, iar urechea percepea chiar şi freamătul îndrăgostitelor aripi şi gîngu- ritul acela duios pe care vocea omîtlui nu l-a putut niciodată imita decît imperfect. Beția plăcerii se îmbina cu surpriza, iar voluptatea născută din fericitul amestec cuprindea toate inimile.

Țintind către un scop moral chiar şi cînd era vorba de miracole meşteşugite, poporul acesta ştiuse să tragă folos şi dintr-o asemenea.invenție. De îndată ce un tînăr prinț prindea a vorbi de război ori părea să fie cuprins de o pasiune belicoasă

---

108 S-ar putea face o carte voluminoasă cu problemele de fizică, morală ori metafizică de care spiritul e asaltat şi în privința cărora geniile sînt tot atît de neştiutoare precum proştii. S-ar putea răspunde cu un singur cuvint mulțimii acesteia de probleme fizice, moral« sau metafizice, dar acest cuvint aparține celui mai adine logogrif ce ne înconjoară. Cred că va fi descoperit într-o bună zi, căciîmi pun toate speranțele în spiritul omenesc care-şi va cunoaşte puterile, le va uni, şi-şi va spune că inteligența trebuie să pătrundă tot ceea ce este şi să supună tot ce atinge.

[109] era condus într-o sală pe care găsiseră de cuviinţă s-o numească *infernul.* Aici, maşinistul punea în funcţiune aparatul de care vorbeam şi în ureche se îngrămădeau toate grozăviile unei lupte, răcnetele de furie şi de durere, vaietele muribunzilor, sunetele terorii şi mugetul înfricoşătorului tunet, semn al nimicirii, hidoasa voce a morţii. Dacă, după aceasta, natura nu se făcea auzită în sufletul lui, dacă fruntea îi rămînea calmă şi senină, era închis pentru tot restul vieţii în această sala şi în fiecare dimineaţă i se punea din nou bucata muzicală spre a i se satisface înclinaţia fără ca omenirea să aibă de suferit.

Fără să mă prevină, intendentul cabinetului mă puse la încercare fă'cînd să răsune'deodată infernala operă.

— Cerule, fie-ţi milă ! strigai eu din răsputeri astu- pîndu-mi urechile. Cruţă-mă, te rog. cruţă-mă !

0 opri.

— Cum, nu-ţi place chiar deloc ?

— Diavol ar trebui să fii ca să-ţi placa acest zgomot îngrozitor.

— Cu toate acestea, pe vremea dumitale era o distracţie la care regii luau parte aşa cum mergeau la vînătoare [110](aceasta

[109] Puternici potentaţi ce vă împărţiţi pămîntul, aveţi tunuri, mortiere, nenumărate armate cu nesfîrşite şiruri d« soldaţi. Un cuvînt de-al vostru le trimite "să extermine tua regat ori să cuce-

[110] Ciudată şi vrednică, de plîns e alcătuirea lumii noastre politice ! Vreo zece capete încoronate ţin în lanţuri întreaga omenire, se vorbesc, îşi acordă unul altuia ajutor pentru a o menţine în mîinile lor regale şi a o strangula după cum le e voia pînă îi provoacă, în cele din urmă, convulsii. Conspiraţia aceasta nu se ascunde, dimpotrivă, e făţişă, publică, se face prin ambasadori. Gemetele noastre nu mai ajung la trufaşele urechi. Priviţi Europa : e un vast arsenal în care mii de butoaie de pulbere nu aşteaptă decît o firavă scînteie pentru a se aprinde. De multe ori, mina unui ministru e cea care provoacă explozia ce incendiază nordul şi sudul, cele două capete ale pămîntului. Cîte tunuri, bombe, puşti, ghiulele, gloanţe, săbii, cîte marionete ucigătoare nu aşteaptă ascultînd de biciul disciplinei, ordinul emanat din vreun cabinet spre a se dedă jocurilor lor sîngeroase V însăşi geometria şi-a profanat divinele atribute, sprijinind, rînd pe rînd, mîiniile suveranilor. Cu cîtă precizie ştim să distrugem o armată, să secerăm o tabără; să asediem o cetate, să

fiind, cum bine s-a spus, fidela icoană a război- iului[2]). după care veneau poeţii să-i felicite că au speriat păsările cerului pe zece leghe roată şi că, plini de înţelep- cîune, au avut grijă să dea de mîncare corbilor. Poeţilor le plăcea chiar foarte mult să descrie bătălii.

---

incendiem un oraş i Am văzut academicieni care calculau cu sînge rece încărcătura unui tun. Aşteptaţi, domnilor, să aveţi măcar un principat. Ce contează numele celui ce trebuie să domnească în ţara voastră ? Patriotismul vostru e o virtute falsă, primejdioasă pentru omenire. Să examinăm puţin ce înseamnă cuvîntul *patriotism*. Ca să fii ataşat unui stat, trebuie să-i fii membru. Cu excepţia a două-trei republici nu există, la drept vorbind, vreo patrie. De ce mi-ar fi englezul duşman ? Mă apropie de el comerţul, artele, toate legăturile cu putinţă şi între noi nu există antipatie naturală. De ce vreţi" atunci să-mi separ cauza de a celorlalţi oameni, la un moment dat ? Patriotismul e un fanatism inventat de regi şi funest universului, căci dacă naţia mea ar fi de trei ori mai mică aş avea de urît de trei ori mai mulţi oameni şi sentimentele mi-ar depinde de frontierele schimbătoare ale statelor. în aceeaşi zi ar trebui să dau foc casei vecinului şi să mă împac cu cel pe care ieri l-am înjunghiat. N-aş apăra la urma urmei decît drepturile capricioase ale unui stăpîn domic să comande sufletului meu. Nu ! După mine. Europa nu ar trebui să formeze decît un vast stat şi îndrăznesc să formulez dorinţa de a o vedea unită sub b unică dominaţie. Cîntărind totul, acesta ar fi un mare avantaj şi aş putea să fiu şi eu patriot. Dar ce e libertatea modernă, azi î Nu e, după cum spune un scriitor, decît eroismul sclaviei.

— Rogu-te, nu-mi mai vorbi de boală molipsitoare ce s? înverşunase asupra bietei speţe umane. Avea toate simptomele turbării şi nebuniei. Din înaltul tronului, regi laşi o trimiteau la moarte, iar turma ascultătoare, păzită de un singur cîine, mergea cu zîmbetul pe buze la măcel. Cum s-o vindeci pe asemenea vremuri de amăgire ? Cum să sfarmi talismanul magic ? Un biet baston, un şnuruleţ roşu ori albastru, o cruciuliţă smălţuită răspîndcau pretutindeni ameţeală şi mînie. Unii turbau doar la vederea unei cocarde ori a cîtorva arginţi. A luat mult vindecarea, dar în ceea ce mă priveşte aproape ghicisem că balsamul alinătorilor al filosofici avea să cicatrizeze ruşinoasele plăgi

Am fost condus în cabinetul de matematici, care mi se păru deosebit de bogat şi cum nu se poate mai bine pus la punct. Fusese înlăturat din această ştiinţă tot ce aducea a joc de copii, tot ce era doar speculaţie aridă, nefolositoare ori depăşea marginile puterilor omeneşti. Erau aici maşini de tot felul menite să uşureze truda braţelor, înzestrate cu puteri cu mult mai mari decît cele cunoscute astăzi. Făceau tot felul de operaţii şi cele mai mari poveri erau pentru ele un fleac.

— Ai văzut obeliscurile, arcurile de triumf, palatele, îndrăzneţele monumente ce miră privirea : nu sînt lucrarea puterii muşchilor, nici a numărului muncitorilor oii a îndtminării acestora, ci a instrumentelor, a pîrghiilor cele mai perfecţionate.

Se găseau acolo, într-adevăr, pînă la ultimul, cele mai exacte instrumente folosite în geometrie. în astronomie oi i aiurea, cum se găseau şi busturile de marmoră, cu toate însemnele cuviincioase, ale autorilor cîe experienţe noi, cutezătoare, chiar dacă acestea duseseră la eşec (căci şi nereuşita e plină de învăţăminte).

Mi se spuse la ureche insă că mai multe secrete deosebite, uimitoare, nu erau încredinţate decît unui mic număr de

înțelepți, ca fiind lucruri de care, deşi bune în ele însele, s-ar fi putut abuza[111] : spiritul omenesc nu ajunsese încă, spuneau ei, să se poată sluji fără primejdie de cele mai rare ori mai importante descoperiri[112].

CAPITOLUL XXXII
SALONUL

[111] Biblia spune că regele Ezechias a interzis o carte despre virtuțile plantelor temîndu-se ca acestea să nu fie folosite greşit, ceea ce ar fi dus la îmbolnăviri: Curios fapt, care dă de gîndit.

[112]îngrozitoare şi funestă pentru speța umană a fost ziua în care un călugăr a descoperit că salpetru! e un praf ucigător. Ariosto spune că, după ce a imaginat o carabină, cuprins de milă, diavolul a aruncat-o în apele unui fluviu. Vai, nu mai e adăpost pe pămînt ! Nu mai e nevoie de curaj, devenit inutil, iar cetățeanul temerar nu mai are ce aştepta de la braț. Tunul e încredințat unui mic număr de oameni, ce devin astfel proprietari absoluți pe existența noastră. Dacă ajung la o înțelegere între ei. ce se **va** Sntîmpla cu nefericiții de noi ?

Cum la acest popor artele se ţineau, la propriu şi la figurat, de mînă, îmi trebuiră doar cîţiva paşi pentru a mă găsi în faţa Academiei de pictură. Intrai în uriaşe saloane pline cu tablourile celor mai mari maeştri. Fiecare era echivalentul unei cărţi de învăţătură morală. Colecţia nu mai era refrenul eternei mitologii, de mii şi mii de ori copiată, căci aceasta, ingenioasă la începuturile artei, îşi do- bîndise din plin dreptul să pară plictisitoare. Chiar şi cele mai frumoase lucruri ajung obişnuite : refrenul e limba vorbită de proşti. Aşa s-a întîmplat şi cu linguşelile grosolane ale pictorilor adulatori ce-l zeificaseră pe Ludovic al XlV-lea : asemenea adevărului, timpul devorase pînza mincinoasă tot aşa cum pusese la adevăratul lor loc versurile lui Boileau şi prologurile lui Quinault. Artelor le era interzisă minciuna Şi nu mai existau nici acci neeiophţi numiţi *amatoi'i,* care, ţinind lingoul de aur în mină, dădeau geniului porunci. Artistul era liber, nu dădea ascultare decît legilor pe care el le dicta şi nu se mai înjosea.

Nu mai vedeai, în saloanele acestea edificatoare nici bătălii sîngeroase, nici desfrîul neruşinat al zeilor din poveste şi cu atît mai puţin monarhi înconjuraţi de virtuţile de care fuseseră lipsiţi : peste tot doar subiecte capabile să inspire sentimente de măreţie şi virtute. Mulţimea zeităţilor păgîne, pe cît de absurde pe atît de scandaloase, nu mai oprea penelul pictorilor, a căror menire era acum de a transmite viitorimii evenimentele cele mai de seamă. Erau consideraţi pictori cei care dădeau o idee mai nobilă despre om, cum ar fi clemenţa, generozitatea, devotamentul, curajul, dispreţul pentru trindăvie.

Fuseseră zugrăvite, am constatat, toate subiectele demne să fie transmise posterităţii. Imortalizată era mai cu seamă măreţia sufletească a suveranilor. L-am văzut pe Saladin plimbînd un giulgiu ; pe Henric al IV-lea aprovi- zionînd cu alimente oraşul pe care-l asedia ; pe Sully nu- mărînd fără să se grăbească suma de bani pe care stăpînul său o destina plăcerilor ; pe Traian sfîşiindu-şi veşmintele spre a pansa rănile unui nefericit : pe Marcus Aurelius coborînd de pe calul

său avîntat spre a primi jalba unei sărmane femei ; pe Titus împărțind hrană şi leacuri ; pe Saint-Hilaire arătînd cu un braț energic fiului său în lacrimi pe Turenne zăcînd în praf ; pe generosul Fabre pu- nîndu-şi lanțul de ocnaş în locul tatălui său, şi aşa mai departe. Subiectele acestea nu erau considerate nici sumbre şi nici întristătoare. Nu auzeai vreun josnic curtean zicînd : „Pină şi pictorii vor să ne facă morală !". Dimpotrivă, toată lumea le era recunoscătoare că au strîns laolaltă cele mai frumoase trăsături ale firii omeneşti şi că tabourile le erau copiate după istorie. Pictorii gîndiseră pe bună dreptate că nimic nu putea fi mai folositor decît aceasta şi toate artele participaseră, dacă pot spune aşa, la o admirabilă conspirație în favoarea omenirii. Fericita alianță aruncase o lumină şi mai limpede asupra sfintei efigii a virtuții, care devenise şi mai demnă de adorație şi ale cărei trăsături mereu înfrumusețate erau o şcoală publică pe cît de sigură pe atît de emoționantă. Cum să rezişti vocii unanime a artelor frumoase ce-l slăvesc şi încoronează pe cetățeanul liber şi generos ?

Toate tablourile rețineau privirea, prin >ubiect cît şi prin execuție. Pictorii se pricepuseră să îmbine linia italienească şi coloritul flamand sau mai degrabă le depăşiseră pe amîndouă printr-un studiu atent. Insuflețindu-le lucrul, onoarea, singura monedă cu trecere la bărbații de seamă, îi răsplătea dinainte. Ai fi zis că natura e redată de o oglindă. Prietenul virtuții nu putea să contemple frumoasele pînze fără să scoată un suspin de plăcere, în vreme ce omul vinovat nu cuteza să le privească de teamă ca nu cumva figurile neînsuflețite să ia deodată cuvîntul spre ,a-l acuza şi face de rîs.

Mi se spuse că toate tablourile erau propuse pentru un concurs, la care puteau lua parte şi străini, nefiind cunoscută mărunta tiranie de a proscrie tot ce se află dincolo de hotarele provinciei. Se dădeau patru subiecte pe an, pentru ca fiece artist să aibă vreme să-şi desăvîrşească tabloul. Cel mai reuşit cîştiga în ciuînd adeziunea poporului. Vocea publicului, era luată aici în seamă, ea fiind îndeobşte însuşi glasul echității, ceea ce nu înseamnă că ceilalți nu primeau laudele

cuvenite, fiecare după merit. Nedreptatea de a descuraja elevii nu le stătea în fire, căci maeştrii recunoscuţi nu erau încercaţi de nedemna, josnica invidie ce l-a exilat pe Poussin departe de patrie şi i-a adus lui Le Sucur moartea în floarea tinereţii. Se dez- băraseră de primejdioasa şi funesta încăpăţînate care, pe vremea mea, nu îngăduia discipolilor să urmeze altă manieră decît a maeştrilor. Nu mai făceau nişte imitatori reci din aceia care ar fi putut să urce foarte sus lăsaţi în voia lor .şi care ar fi trebuit doar, din cînd în cînd, sfătuiţi. în sfîrşit elevul nu mai era strivit de sceptrul ce-l intimida, nu mai umbla ca o umbră tremurîndă în urma magistrului capricios pe care mai trebuia pe deasupra să-I linguşească : de avea geniu, i-o lua înainte, iar călăuza se mîndrea prima cu perfecţiunea artei învăţăcelului.

Aveau mai multe academii de desen, pictură, sculptură, geometrie practică. Pe cît erau de primejdioase artele în veacul meu, întrucît favorizau luxul, fastul, lăcomia, desmăţul, pe atit de folositoare deveniseră ele acum căci nu urmăreau decît să dea lecţii de virtute şi să imprime oraşului maiestatea, agrementele, gustul simplu şi nobil care, prin legături secrete, înalţă sufletul cetăţenilor. Şcolile erau deschise publicului, iar elevii lucrau sub privirea acestuia. Oricine avea îngăduinţa să vină să-şi spună părerea, ceea ce nu înseamnă că maeştrii titulari erau absenţi. Nici un învăţăcel nu era însă elevul cutărui maestru, ci al tuturor maeştrilor pricepuţi în general. Doar evitînd pînă Şi umbra sclaviei, atît de funestă călirii virile şi independente a geniului, reuşiseră ei să formeze bărbaţi care să se ridice deasupra capodoperelor antichităţii. Tablourile lor erau atit de desăvîrşite, atît de perfecte, încît pînzele rămase de la Rafael ori .Rubens nu mai erau căutate decît de cîţiva anticari, oameni întotdeauna îndărătnici şi încăpăţînaţi.

Nu e nevoie să vă mai spun că artele şi profesiunile erau eu toate libere, căci numai într-un secol barbar, tiranie, imbecil pui în lanţuri hărnicia şi ceri bani celui ce vrea să muncească în loc să-l răsplăteşti. Toate acele mici corporaţii burleşti nu-i reuneau pe oameni decît pentru a face să le

fermenteze pasiunile într-un grad şi mai înalt : din captivitatea în care se găseau se năşteau o mulţime de probleme fără sfîrşit ce-i făceau inevitabil duşmanii vecinului. Tot aşa, în închisoare, cei legaţi cu un singur lanţ îşi transmit accesele de minie şi viciile. Vrînd să le separe interesele, legiuitorul le-a făcut şi mai active, exact contrariul a ceea ce urmărea. Piedicile întîlnite de oricine vrea să dea urmare chemării sale erau izvorul a mii de fărădelegi, dădeau naştere trîndăviei şi pungăşiilor. Cel sărac se vedea în neputinţa de a ieşi dintr-o stare vrednică de plîns căci o mînă neîndurătoare îi închidea toate uşile şi singur aurul putea să ridice barierele. Pentru a avea un mic tribut, monarhul distrusese cea mai sfîntă libertate şi înăbuşise toate forţele curajului şi hărniciei.

La poporul acesta luminat în ceea ce priveşte noţiunile fundamentale ale dreptului omului, fiecare avea ocupaţia spre care îl înclina gustul, chezăşie sigură a succesului. Cei ce nu manifestau nici o dispoziţie pentru artele frumoase îmbrăţişau o profesie mai uşoară, mediocritatea ne- fiind deloc acceptată în orice avea legătură cu geniul : gloria întregii naţiuni părea să depindă de acele talente ce nu fac mai puţin gloria omului decît pe aceea a imperiilor.

CAPITOLUL XXXIII
TABLOURI EMBLEMATICE

Am ajuns într-o încăpere specială, unde erau închipuite veacurile. Li se păstrase nu numai fizionomia ci şi trăsăturile ce le deosebeau. O robă neagră şi lungă era veşmîn- **tui** veacurilor de neştiinţă. Cu ochii roşii şi scapâi inii de mînie, personajul ce le reprezenta ţinea în mină o torţă aprinsă, iar în spatele lui vedeai ruguri, preoţi în odăjdii şi legaţi la ochi, nefericiţi care, ajutîndu-se unii pe alţii, făceau jertfa focului.

Ceva mai departe, fără vreo altă virtute decît o imaginaţie înflăcărată, un fanatic entuziast învăpăia închipuirea

mulțimii concetățenilor, nu mai puțin inflamabilă, făcîn- du-i să-l urmeze așa cum turma ascultătoare vine în fugă la chemarea ciobanului. Crezînd că aud vocea cerului, regii își părăsesc tronul, statele pustiite și aleargă să-și piardă coroana, propria persoană și supușii în deșerturile fără margini. în ultimul plan al tabloului, puteai vedea fanatismul cum calcă în picioare capete de oameni și agită torțe asasine. Monstru uriaș ! întreg pămîntul îi încăpea sub talpă, iar mîna-i ce ținea cununa martiriului se înălța pînă-n nori !

Mai puțin înflăcărat, mai contemplativ, iubitor de mister și alegorie, un altul se arunca în brațele miraculosului. înconjurat tot timpul de enigme, se îngrijea să fiică și mai aclîncă întunecimea din jur. Vedeai aici inelele platonicienilor, numele pitagoreice, versurile Sibilelor, atotputernicele formule magice precum și iscusitele și totodată prosteștile himere zămislite de spiritul omului.

Ținînd în mînă un astrolab, un altul consulta cu atenție calendarul și calcula zilele favorabile și nefavorabile. Pe fața lungă se întipărise o gravitate rece și taciturnă. La conjuncția a două astre pălea ; prezentul nu exista pentru el, iar călăul lui era viitorul : își dăduse chiar drept loc de cult ridicola știință numită astrologie, fantomă pe care o îmbrățișa ca pe o coloană de neclintit.

Cu corpul învelit în fier, un alt personaj își îngropa capul într-o cască de bronz. îmbrăcat în zale, înarmat cu o suliță lungă, te făcea să te gîndești doar la lupte pe viață și pe moarte. Sufletul eroilor săi era mai dur decît oțelul veșmîntului. Fierul hotăra care trebuie să fie drepturile, opiniile, dreptatea, adevărul. în fund se zărea un cîmp de turnire, arbitri și heralzi ce-l luau pe ce! învins ori mai degrabă pe vinovat.

Un alt personaj era de o ciudățenie extremă : arhitect barbar, înălța coloane fără nici o proporție cu masa pe care aveau să o susțină și le împopoțona cu ornamente ridicole, consiclcrînd toate acestea drept un rafinament pe care nici grecii nici romanii nu l-au cunoscut. Logica îi era slăpînită de aceeași dezordine : nesfîrșite certuri pentru detalii, idei abstracte. în ultimul plan fuseseră zugrăviți un fel de

somnambuli care vorbeau şi se mişcau cu ochii închişi şi, scufundaţi într -un somn adine, nu datorau legătura dintre două idei decît purei întîmplări.

Am trecut în revistă toate veacurile, dar mi-ar lua prea mult să vi le descriu aici în amănunt. Mai mult am zăbovit în faţa veacului al XVIII-lea, pe care odinioară îl cunoscusem. Pictorul îi dăduse înfăţişarea unei f- mei. Capul, mîndru şi delicat era împovărat de podoabe dintre cele mai alese. Citul, braţele, pieptul îi erau acoperite de pc-rle şi diamante. Ochii îi avea vii şi strălucitori, dar gura îi era slrîmbată de un zîmbet puţin cam forţat. Obrajii îi avea roşii. Privirea, seducătoare dar nesinceră, lăsa parcă să se întrevadă meşteşugul, ca şi vorbele pe care le-ar fi putut spune. La fiecare mină avea cile două panglici trandafirii, podoabă sub care se ascundeau de fapt două lanţuri de fier ce-i îngrădeau libertatea, nu într-atit însă încît să o împiedice să gesticuleze, să sară sprinţar şi să danseze. O făcea chiar prea mult, spre a-şi ascunde, cred, robia ori măcar pentru a o face mai puţin grea şi tristă. Am examinat-o amănunţit şi, urmărind cu privirea faldurile minunatelor veşminte, mi-am dat seama că poalele rochiei erau zdrenţuite şi pline de noroi. Gol. piciorul se scufunda în-tr-un soi de mocirlă şi. pe cît dc strălucitoare era.partea do sus a corpului, pe atîl de hidoasă era cea de jos, ceea ce mă făcu să-i găsesc o mare asemănare cu acele curtezane ce umblă pe străzi la căderea nopţii. Din spate, mai mulţi copii, slabi şi livizi, strigau ceva mamei lor în vreme ce înghiţeau cu lăcomie o coajă de pîine neagră. Degeaba încerca ea să-i ascundă sub poala rochiei, tot îi zăreai pe micii nefericiţi prin găurile acesteia. în depărtare zăreai minunate castele, palate de marmoră, grădini savant desenate, întinse păduri cu cerbi şi căprioare în care se făcea auzit sunetul cornului. Cîmpurile însă doar pe jumătate lucrate erau pline de ţărani necăjiţi care se prăbuşeau, morţi de oboseală, de-a curmezişul brazdei. Mai

veneau şi zbiri să-i înroleze cu sila pe unii şi să le ia celorlalţi bruma de lucruri pe care le mai aveau prin casă. [113]

Firea naţiilor era exprimată cu tot atîta fidelitate, îl recunoşteai pe gelosul şi răzbunătorul italian după culorile topite pe nesimţite în mii de nuanţe şi după fata tristă, melancolică. în acelaşi tablou, seriozitatea feţei dispărea în tumultul unui concert, pictorul pricepîndu-ae de minune să surprindă uşurinţa, supleţea cu care se transformă, cît ai bate din palme, italienii. în fundal, mimi făceau grimase şi alte gesturi comice.

Din vîrful unei stînci, într-o atitudine mai curîndmîn- dră decît maiestuoasă, englezul domina oceanul şi făcea semn unui vas că pornească spre Lumea nouă de unde să-i aducă bogăţii. Citeai în privirea lui îndrăzneaţă că pentru el libertatea civilă înseamnă libertate politică. Ciocnirea valurilor mugind în vijelie era pentru auzul său dulce armonie. Braţul era pregătit să apuce oricînd sabia războiului civil : zîmbind, privea un eşafod de unde se rostogoleau un cap şi o coroană.

Sub un cer luminat de fulgere, germanul era surd la strigătul elementelor şi nu ştiai dacă sfidează furtuna sau e doar insensibil la ea. Vulturi se sfî.şiau furioşi în faţa lui: pentru el era un simplu spectacol. închis în sine, arunca asupra propriului său destin o privire indiferentă sau filosofică.

---

[113] Tirania e un copac primejdios pe care trebuie să te grăbeşti să-l smulgi din rădăcină de cum răsare. înşelătoare e strălucirea lui. La început e doar un copăcel acoperit cu flori şi lauri, dar bea pe ascuns sîngele ce-l udă. Curînd crcşle şi-şi ridică trufaş capul. Aruncă peste tot ce-l înconjoară o umbră orgolioasă şi funestă. Cad şi floarea şi fructul vecin, lipsite de binefăcătoarele raze de soare. Sileşte pămîntul să nu-l hrănească decît pe el şi sfîrşeşle prin a semăna cu acel copac veninos ale cărui fructe dulci sînt otrăvite, care transformă într-un lichid coroziv picăturile de ploaie» distilate de frunzele lui şi care. neputînclu-l supune la cazne, oferă Călătorului obosit somnul şi moartea. Trunchiul ii devine noduros, principiile sevei sînt acoperite de un lemn **tare,** rădăcinile de fier se tot întind, iar barda libertăţii se ştirbeşte şi nu mai poate să-i muşte din carne.

Plin de o grație nobilă şi rafinată, francezul avea trăsături şlefuite. Figura nu era originală, dar .<-• • vedea că are multă clasă. în priviri îi citeai imaginație şi mult spirit, iar zîmbetul plin de subînțelesuri te făcea să te gindeşti la viclenie. Ansamblul figurii era regulat, obrajii aveau o culoare plăcută, dar nu vedeai rumeneala şi frumoasele efecte de lumină pe care le admirai în celelalte tablouri. Erai obosit de mulțimea amănuntelor, ce-şi dăunau unul altuia. Nenumărați oameni purtînd mici tamburine îşi dădeu toată osteneala să facă zgomot : credeau că imită bubuitul tunurilor. Era o înflăcărare pe cît de impetuoasă şi activă, pe atît de trecătoare şi neputincioasă.

CAPITOLUL XXXIV
SCULPTURA ŞI GRAVURA

Nu mai puțin frumoasă decît sora ei mai mare şi alături de ea, sculptura- expunea şi ea minunățiile ieşite de sub o daltă care nu se mai prostitua vînzîndu-se unor Cre- sus neruşinați ce înjoseau arta eerîndu-i să le cioplească în piatră venalul chip ori comandîndu-i alte subiecte tot atît de jignitoare. Bucurîndu-se de pensii dc ?a guvern, artiştii *iți* puneau talentul în slujba meritului şi virtuții. Nu mai vtdcai, ea în saloanele noastre, alături de bustul regilor pe care-i fura şi pe acelaşi plan cu ei, pe josnicul publican oferindu-şi fără ruşine privirii nevrednicul chip. Vreun bărbat demn de admirația viitorimii a presărat pe drumu-i fapte memorabile ? A- făcut un altul vreo acțiune măreață şi plină de curaj ? Inflăcărîndu-se, artistul lua pe seama sa recunoştința generală şi, în secret, dădea chip uneia din faptele acestea de seamă, fără a face însă şi portretul autorului ei. Arăta apoi lumii lucrarea şi primea îngăduința să devină nemuritor împreună cu marele bărbat. Lucrarea lui impresiona toate privirile şi nu mai avea nevoie de cine ştie ce rece comentariu.

Era cu desăvîrşire interzisă sculptarea de subiecte ce nu vorbeau sufletului şi, ca urmare, nu mai erau stricate frumoase blocuri de marmoră ori alte asemenea materii preţioase. Toate subiectele licenţioase cu care ne împodobeam noi şemineele erau şi ele prohibite cu severitate, iar bieţii oameni nu înţelegeau nimic din legislaţia noastră cînd citeau în vreo carte de istorie că într-un veac în care se vorbea atît de des de religie şi moravuri capii de familie puteau să prezinte copiilor scene de dezmăţ sub cuvînt că sînt capodopere ale artei ; de fapt nu erau decît lucrări în stare să aprindă imaginaţia cea mai cuminte şi să îmbie ia desfrîu sufletele fragede, deschise tuturor influenţelor. Vărsau lacrimi auzind de obiceiul criminal atît de răspîndit de a deprava inimile înainte chiar de a fi formate

Sculptorul cu care mă întreţineam avu grijă să-mi arate toate aceste mari schimbări. îmi mai spuse că în veacul al XlX-lca a Cost o atit de mare lipsă de marmoră încît s-a ajuns să se folosească nenumăratele şi nedemnele busluri de financiari, perceptori regali ori mărunţi slujbaşi ai acestora, blocuri gata pregătite ce au fost cioplite mai cu minte, dîndu-se la iveală chipuri mai cuviincioase.

în cea din urmă galerie, nu mai puţin curioasă prin mulţimea lucrărilor oferite privirii, fusese adăpostită colecţia universală de desen şi gravură. Cu toată desăvîrşirea Ia care ajunsese aceasta din urmă, fuseseră păstrate şi stampele din veacurile trecute, căci o stampă nu e o carte : aceasta, prin însuşi faptul că nu e bună, e rea, în vreme ce o stampă, pe care o cuprinzi dintr-o privire, poate oricînd sluji ca termen de comparaţie.

Galeria, întemeiată în veacul lui Ludovic al XV-lea, suferise mari schimbări. Nu mai era un cabinet micuţ ■adăpostind o biată masă la care cu greu se puteau aşeza zece — doisprezece amatori, ceea ce te silea sa baţi drumul dc pomană zile în şir, negăsind loc ; nu mai era deschis doar în anumite zile, cel mult a zecea parte dintr-un an, mai puţin chiar dacă ne gîndim la toanele directorului. Acum galeriile erau deschise zilnic şi încredinţate unor funcţionari curtenitori şi cuviincioşi, plătiţi cu promptitudine pentru a servi publicul la fel. în spaţioasa sală în care intrasem, găseai fără îndoială replica oricăreia din pînzele ori sculpturile expuse în celelalte galerii : era un compendiu al capodoperelor pe care se învredniciseră să le răspîndească pe cîl le stătuse în putinţă.

Gravura e tot atit de fertilă şi de binevenită ca şi tiparul, căci aşa cum acesta înmulţeşte exemplarele unei cărţi, ea înmulţeşte imaginile, făcînd ca orice cetăţean, orice străin, să poală avea o copie pe potriva originalului. Toată lumea îşi împodobea casa, fără invidie, cu stampe interesante ce ofereau exemple de virtute şi eroism ; dispăruseră aşa-zişii amatori, mofturoşi pe cît de ignoranţi. mereu în căutarea unei desăvîrşiri închipuite pentru care îşi cheltuiau sănătatea şi banii, mereu traşi pe sfoară, ceea ce dealtfel meritau.

Am parcurs cu aviditate voluminoasele cărţi în care acul gravorului descria cu atîta uşurinţă şi precizie contururile şi chiar culorile firii. Toate tablourile erau redate cu desăvîrşire, acordîndu-se totuşi o atenţie sporită celor privitoare la meşteşuguri şi ştiinţe. Fuseseră complet refăcute planşele *Enciclopediei,* veghindu-se îndeaproape la riguroasa lor exactitate, merit suprem, căci greşeala cît de mică are aici urmări extreme. Am dat peste un minunat curs de fizică lucrat în felul acesta, căci fizica fiincl o ştiinţă ce se adresează mai ales simţurilor, imaginile sînt cele mai în stare, probabil, să te facă să o înţelegi, parte cu parte. Arta de a reproduce imagini folositoare era acum la mare preţ şi i se dădeau, mereu, noi şi noi dovezi de respect.

Totul era făcut cu cel mai desăvîrşil bun gust, în maniera unui Gérard Audra, adincită, adusă la perfecţiune. Vinielele cărţilor luaseră numele lui Cochin, cuvint ce înlocuia atîiea expresii nefericite precum *„cul-ăe-lampe",* adică „fund-de-lampă" Funesta lupă, cauză a slăbirii vederii atîtor gravori, fusese în sfirşit părăsită, iar amato- ni de acum nu mai admirau cerculeţele acelea ce făceau tot meritul gravurilor din veacul meu, preferîndu-le desenul mare, precis, firesc, unde totul era spus în citeva linii potrivite, nobil trasate. Gravorii, modeşti, învăţau de la pictori, iar aceştia se păzeau să aibă capriciile unui maestru : între ei exista stimă, egalitate, prietenie şi se fereau cu străşnicie să-şi impute unul altuia cusururile vreunei lucrări. Gravura devenise de altfel foarte folositoare statului prin comerţul cu stampe făcut cu străinătatea, astfel încît se putea spune că în mîinile acestor artişti arama devenea aur.

CAPITOLUL XXXV

SALA TRONULUI

Spre marea mea părere de rău trebui să mă despart de bogatele galerii, însă, mînat de curiozitatea mea de nepotolit, de dorința de a vedea totul, mă trezii în centrul orașului unde mi se oferi priveliștea unei mulțimi de bărbați și femei, de toate vîrstele, îndreptîndu-se cu grabă către un portic maiestuos împodobit. Auzeai din toate părțile : „Grăbește pasul ! Poate că bunul rege a și urcat pe tron. Hai, că nu-l mai vedem azi !" Mă luai după mulțime și ce mă minună peste poale fu că nici un fel de străjer fioros nu aținea calea poporului grăbit. Ajunserăm într-o sală imensă, susținută de coloane. Înainlînd, reușii să văd tronul monarhului. Nu, e cu neputință să-ți imaginezi ceva mai frumos, mai nobil, mai august, mai consolator despre maiestatea regală. Eram mișcat pînă la lacrimi. Nu vedeai cine știe ce Jupiter cu fulgerul în mină, cine știe ce aparat înfricoșător ori instrument al răzbunării, ci patru statui de marmoră albă închipuind puterea, cumpătarea, dreptatea și clemența, pe care era înălțat, doar spre a face ca vocea să fie auzită de departe, un simplu jilț de fildeș alb, încununat de un baldachin .ținut de o- mină ce părea să iasă din boltă. De o parte și de cealaltă, cîte două plăci pe care erau gravate legile statului, limitele puterii regale, îndatoririle regelui și ale supușilor. Mai în față, vedeai statuia unei femei alăptindu-și pruncul, emblemă fidelă a regalității. Prima treaptă a tronului avea forma unui mormînt și purta, cu litere groase, cuvîntul VEȘNICIE. Sub ea odihnea trupul îmbălsămat al monarhului precedent și sub ea avea să odihnească actualul rege, care acum auzea vocea tatălui amintindu-i că e muritor, că a fi rege e un vis și că avea să rămînă singur, față în față, cu renumele pe care și-l va face !

Vasta sală era plină de lume cînd, înfășurat într-o mantie unduind grațios, apăru monarhul. Fruntea îi era încinsă de o ramură de măslin, diadema sa. venerabilă podoabă de care nu se despărțea cînd era în public și pe care toți o respectau. Se auziră aclamații cînd urcă pe tron și nu păru indiferent la aceste strigăte de bucurie. De cum se așeză, numeroasa

asistenţă fu însă cuprinsă de o tăcere cuviinicioasă. Eram numai ochi şi urechi. Miniştrii dădură citire la tot ce avusese loc mai important de la ultima şedinţă, iar de ar fi deghizat adevărul, poporul era acolo şi i-ar fi făcut de ruşine pe calomniatori, cererile lui fiind întotdeauna ascultate. Dădură apoi socoteală de executarea poruncilor primite şi, la urmă, citiră, ca de obicei, preţurile zilei: Ia alimente şi alte lucruri trebuincioase vieţii. Monarhul asculta şi, cu un gest al capului, îşi dădea consim- ţămîntul ori cerea o analiză mai amănunţită. Dacă s-ar fi auzit, din fundul sălii, cineva spunînd, cu o voce înlăcrimată,. că arc o întîmpinare de făcut, era chemat în faţă, chiar de ar fi fost din cea de pe urmă clasă, în mijlocul unui mic cerc de la picioarele tronului şi îşi prezenta aici ideile Dacă avea dreptate, era ascultat, aplaudat, i se mulţumea, iar suveranul îi acorda o privire ce îi arăta Cît îl preţuieşte. Dar dacă, dimpotrivă, nu spunea decît absurdităţi ori ceva ce lăsa să se vadă vreun interes josnic, era dat afară în mod ruşinos şi huiduielile celor prezenţi il petreceau pînă la uşă. Fiecare putea aşadar să ia cuvîntul, fără a avea a se teme decît de ridicol, în cazul în care ideile îi erau mărginite ori greşite.

În timpul ceremoniilor publice, alături de rege mergeau doi mari ofiţeri, purtînd în vîrful lăncii unul un snop de grîu [114], celălalt un butuc de viţă de vie, spre a nu se uita vreodată că pe acestea se sprijineau statul şi tronul. în urmă venea pitarul, cu un coş plin de pîine din care dădea sărmanilor cc-i cereau. Coşul era cel mai sigur termometru al mizeriei publice şi. dacă s-ar fi întîmplat să se golească, miniştrii erau pedepsiţi şi alungaţi. Dar coşul rămînea plin, dovadă a abundenţei generale.

O şedinţă ca aceea la care asistam avea loc o dată pe săplămînă şi ţinea trei ceasuri. Am ieşit, cu inima pătrunsă de

---

martorul tăcut al celor mai mari abuzuri.

tot alîta respect pentru rege cît am pentru Cel-de-Sus, iubindu-l ca pe un părinte şi cinstindu-l ca pe un zeu protector.

M-am întreţinut cu mai multe persoane despre tot ce văzusem şi auzisem. Erau surprinse de mirarea mea, totul părîndu-li-se simplu şi firesc.

— De ce, îmi spuse cineva, te înverşunezi să compari timpurile prezente cu acel veac de demult, bizar, extravagant, cu idei greşite despre lucrurile cele mai simple, veac în care fastul şi părerea celorlalţi despre tine era totul iar restul nimic şi în care virtutea era considerată simplă nălucire, pură născocire a cîtorva filosofi visători[115] ?

---

[115] Doriţi să ştiţi ce principii generale conduc de obicei sfatu' unui monarh ? Iată cam ce se spune sau mai degrabă se face într-o astfel de ocazie ; „Trebuie înmulţite impozitele de orice fel, căci niciodată prinţul nu e îndeajuns de bogat dat fiind faptul că e nevoit să ţină oaste, să dcâ lefuri ofiţerilor case: aceasta din urmă trebuind să fie cu totul şi cu totul minunată. Dacă, prea împovărat, poporul se va plînge, vina va fi a lui şi va trebui reprimat. Nu e cu putinţă să fii nedrept cu el, căci. la urma urmei, tot ce are se datorează bunăvoinţei prinţului, care poate să-i ceară înapoi la un moment dat ceea ce a avut bunătatea să-i lase, mai cu seamă cînd ar face-o în interesul ori pentru strălucirea coroanci. E dealtfel ştiut că, dacă trăieşte în bel.şug, un popor e mai puţin harnic şi poate să devină neruşinat. Ca să-l faci mai supus trebuie să-l faci mai puţin fericit. întotdeauna sărăcia poporului va fi sprijinul cel mai de seamă al unui monarh şi cu cît fiecare în parte va avea mai puţine bogăţii, cu atit nalta va fi mai ascultătoare : odată supusă datoriei, o va îndeplini din obişnuinţă, ceea ce e cea mai bună formă de ascultare. Şi nu e cleajuns să fie supusă, mai trebuie şi să creadă că domneşte un adevărat spirit de înţelepciune şi astfel, fără să cuteze a cugeta va da ascultare decretelor emanate de ştiinţa noastră sigură.'

Dacă un filosof, îngăduit de către prinţ, ar înainta în mijlocuf sfatului şi ar spune monarhului : ,.Fereşle-te să dai crezare acestor siniştri sfătuitori ce te înconjoară, duşmani ai familiei tale Măreţia ta, siguranţa îşi au temeiul mai puţin în puterea ta absolută decît în dragostea poporului. De e nefericit, acesta doreşte mai înfocat revoluţia şi tronul tău ori al copiilor tăi se va clătina r.în temelii. Poporul e nemuritor, tu eşti trecător. Maiestatea tronului stă mai mult în dragostea părintească decît în puterea nemărginită. violentă şi contrară firii. Mai măsurat, vei fi mai pu.- ternic. Fii primul drept şi crede-mă că prinţii ce se lasă conduşi de mora'.S sînt mai puternici şi mai respectaţi.'· Filosoful acesta ar

CAPITOLUL XXXVI FORMA DE OCÎRMUIRE

— Fie-mi îngăduită o întrebare : ce formă de guvernămînt aveți ? Monarhică, democratică, aristocratică[116] ?

fi luat. desigur, drept un vizionar şi poate că prințul nici nu ar catadicsi să-l pedepsească pentru virtutea de care dă dovadă.

[1] Pentru unele state bate neapărat o oră : o oră înfricoşătoare, sîngeroasă, clar semnal al libertății. E vorba de războiul civil, în tumultul lui apar marii bărbații, unii atacînd, alții apărînd libertatea. Războiul civil dezvoltă talentele cele mai ascunse. Apar bărbați extraordinari, demni să comande celorlalți. E un remediu îngrozitor, clar necesar după starea de abrutizare în care cade statul şi de nesimțire în care cad sufletele.

[116]Geniul unei nații nu depinde în nici un fel de acrul pe care-l respiră : climatul nu poate fi cauza fizică a măreției ori josniciei lui. Toate neamurile pămîntului sînt puternice şi curajoase, dar forțele în stare să le pună în mişcare şi să le sprijine decurg din anumite împrejurări care uneori sînt prompte, alteori nu, dar se manifestă negreşit, mai curînd ori mai tîrziu. Fericit poporul care, conştient sau instinctiv, prinde momentul !

— Nici monarhică, nici democratică şi nici aristocratică, ci una raţională şi făcută pentru oameni. Nu mai există monarhie. Cum prea bine ştiaţi, fără să faceţi totuşi ceva, statele monarhice se îndreaptă spre despotism aşa cum fluviile se îndreaptă spre mare, iar despotismul se prăbuşeşte apoi şi el, foarte repede întocmai aşa s-au şi petrecut lucrurile, şi n-a existat nicicind profeţie mai sigură Avînd în vedere luminile dobîndite, ar fi fost fără îndoială ruşinos pentru specia noastră să măsoare distanţa de la Pămînt la Soare, să afle greutatea globurilor, dar să nu descopere legile simple şi fecunde în stare să conducă făpturile raţionale ! Adevărat, trufia, dorinţa de cîştig şi interesul ridicau mii de piedici, dar ce triumf poate fi mai mare decît găsirea modului de a pune în slujba binelui general puzderia pasiunilor individuale ! În chiar clipa în care se supune puterii lor, corabia ce brăzdează mările porunceşte totuşi elementelor : ascullînd de dublul imbold, reacţionează continuu împotriva lor... Aceasta e poate icoană cea mai fidelă a unui stat : purtat de pasiuni vijelioase, împrumută de la acestea mişcarea şi rezistă furtunilor. Esenţială e măiestria celui ce stă la cîrmă. Luminile voastre în ceea ce priveşte politica erau un crepuscul şi—1 acuzaţi prosteşte pe autorul naturii, pe el, care v-a dat inteligenţă şi curaj pentru a vă putea conduce. A fost de ajuns un glas puternic pentru ca mulţimea să se trezească din somnul ce o toropise. Dacă opresiunea îşi învîrtea paloşul asupra capetelor voastre, vinovată era slăbiciunea voastră. Libertatea şi fericirea sînt ale celor ce îndrăznesc să şi le ia. În lume, totul e revoluţie : cea mai fericită dintre toate şi-a avut clipa de maturitate, iar noi culegem acum fructele [1].

Scăpaţi de împilare, ne-am ferit să lăsăm toate pîr- ghiile şi competenţele guvernării, toate drepturile şi atributul puterii în mîinile unui singur bărbat[2] învăţind din nefericirile veacurilor trecute, n-am mai fost şi noi necugetaţi. Nici măcar lui Socrate ori lui Marcus Aurelius, de s-ar fi întors pe lume, nu le-am fi încredinţat puterea arbitrară, nu din neîncredere, ci din teama de a nu înjosi cumva calitatea sfîntă de 0111 liber. Nu este oare legea expresia voinţei generale ? Cum să încredinţezi unui

singur om o asemenea comoară ? Nu are şi el momente de slăbiciune ? Şi chiar de nu ar avea. ar renunţa oare oamenii la tot ce au ei mai de preţ, anume libertatea [117] ? Viaţa ne-a învăţat cît de potrivnică adevăratelor interese ale naţiei poate fi suveranitatea absolută. Arta de a strînge tributuri rafinate, progresiva înmulţire a forţelor acestui înfricoşător cabcstan. încîlcitele legi ce se băteau cap în cap, procesele ce îiighiţeau averile particularilor, oraşele pradă tiranilor cu privilegii, venalitatea dregătorilor, a miniştrilor şi a intendenţilor ce luau diversele ţinuturi ale regatului drept ţări cucerite, o subtilă asprime a inimii capabilă să justifice neomenia, ofiţeri regali ce nu aveau de dat socoteală în faţa poporului, pe care-l insultau în loc să-i asculte plîngerile, iată efectele despotismului mereu la pîndă, care-şi punea în joc, spre a abuza de ele, toate luminile, precum lentilele ce nu se încălzesc decît spre a produce un incendiu. Străbăteai Franţa, acest frumos regat asupra căruia s-au oprit privirile benefice ale firii, şi ce vedeai ? Cantoane pustiite de perceptori, oraşe transformate în tîrguri, tîrguri transformate în sate, iar satele în călunuri ; iar în loc do orăşeni şi săteni, cerşetori ! Relele acestea erau ştiute, dar se închideau ochii în faţa cauzelor lor evidente şi toţi se lăsau prinşi în sistemul cupidităţii \ ale cărui umbre autorizau jaful general.

[117] Libertatea face minuni. învinge natura, face să rodească piatra, dă o înfăţişare veselă celor mai triste ţinuturi, da lumini păstorilor i'ăcîndu-i mai înţelepţi decît trufaşii sclavi de pe la curţile colo mai rafinate. Alte climate, capodopere cu care se mîndreşte firea, căzute în servitute nu mai arată decît pămînturi părăsite, chipuri palide, priviri prefăcute ce nu îndrăznesc să se ridice spre bolta cerului. Omule, dacă mai poţi încă alege, alege între a fi fericit şi a Ci ticălos ; terne-te de tiranie, urăşte sclavia 1 Ia arma, mori sau trăieşte în libertate !

Nu o să crezi, dar revoluția a avut loc fără nici o greutate, mulțumită eroismului unui mare bărbat. Un rege filosof, demn de tronul pe care-l refuza, dorind fericirea oamenilor mai mult decît această iluzie de putere, te- mîndu-se de posteritate şi de sine însuşi, oferi provinciilor şansa de a-şi recâştiga vechile prerogative. îşi dădea seama că, pentru a fi condus cu înțelepciune, un regat întins avea nevoie de unirea diverselor lui regiuni. Aşa cum, în trupul omenesc, în afară de circulația generală, fiecare parte îşi are propria sa circulație, tot aşa fiecare provincie, supu- nîndu-se legilor generale, îşi modifică legile particulare ținînd seama de sol, poziție, comerț, interesele proprii. Aşa se face că totul trăieşte, totul înfloreşte. Rostul provinciilor nu mai este de a sluji şi împodobi capitala[118]. Nici o poruncă oarbă nu mai vine de la tron să tulbure locuri unde privirea suveranului n-a putut vreodată pătrunde Provinciile sînt stăpîne pe propria lor siguranță şi fericire, ^principiul vieții nemaigăsindu-se undeva deparle, ci în "chiar inima lor, mereu gata să fecundeze totalitatea şi să înlăture relele ce s-ar putea ivi. Ajutoarele sînt încre- dințale unor persoane de nădejde, care nu vor lucra de mîntuială la însănătoşirea bolnavului şi nu se vor bucura de loviturile ce le-ar putea slăbi patria.

[118] Din greşeală şi neştiință izvorăsc toate relele ce năpăsfuiesc omenirea. Omul nu e rău decît pentru că se înşeală cu priviiv la propriile lui interese. în fizica speculativă, astronomie, matematici poți bate cîmpii fără nici un neajuns adevărat, dar politica nu îngăduie nici cea mai mică greşeală. Există vicii de administrație mai pustiitoare decît flagelurile fizice, o greşeală de a ei putînd aduce decimarea populației şi sărăcirea regatului. Dacă e nevoie vreodată de raționament sever şi pătrunzător, aceasta nu se poate întîmpla decît atunci cînd apar cazuri obşteşti problematice, unde argumente contrare dar de putere egală împiedică mintea să încline într-o parte ori alta. Nimic nu e atunci mai primejdios dccît rutina, aducătoare a uncr nefericiri de neînchipuit, de care statul nu-şi dă scama decît în clipa prăbuşirii. Niciodată nu vor fi aşadar prea multe luminile artei complicate de a conduce, cea mai mică abatere de la drumul cel drept ducîndu-tc aici pe o cale din ce în ce mai depărtată de țintă şi pricinuind o eroare imensă. Pîna acum legile nu au fost decît paliative ce se pre-

Suveranitatea absolută a fost dar abolită. Şeful statului a păstrat numele de rege, dar n-a fost atît de nesăbuit încît să poarte şi povara ce-i strivea strămoşii. Puterea legislativă a fost încredinţată Stărilor generale, administraţia treburilor obştei, politice şi civile, Senatului, monarhului rămînîndu-i să vegheze la aplicarea legii. Senatul **e** răspunzător faţă de rege, regele şi Senatul răspund în faţa Stărilor generale, adunate **o** dată la doi ani, spre a decide, prin vot, de tot ce e de căderea lor, adică legi noi, dregătorii vacante, rele de îndreptat. Cazurile deosebite ori neprevăzute sînt supuse înţelepciunii monarhului. Acesta **e** fericit[J], iar tronul e de neclintit pe o bază cu atît mai solidă

cu cît libertatea naţiunii îi garantează coi oana

Suflete ce nu ar fi ieşit cu nimic din comun au acum virtuţi datorită veşnicului imbold al marilor întreprinderi. Cetăţeanul nu mai e separat de stat, ci face corp comun cu el şi să-l vezi cu cită însufleţire pune umărul la tot ce poate aduce acestuia măreţie [119]. Decretele Senatului sînt toate întemeiate, iar acesta îşi explică în puţine cuvinte motivele şi intenţiile. Nu putem deloc pricepe cum în veacul dumitale (luminat, zice-se) magistraţii cutezau să vă propună, cu morga lor trufaşă, decizii dogmatice, se- mănînd cu decretele teologilor, ca şi cum legea nu ar fi raţiune publică şi nu ar trebui explicată poporului, pentru ca acesta să-i dea mai repede ascultare. Domnii cu pălărie de catifea ce-şi spuneau părinţi ai patriei nu ştiau aşadar arta de a convinge, artă ce nu te costă mare osteneală şi are efecte puternice ; sau mai degrabă, neavînd idei precise şi nici o gîndire sigură, rind pe rînd confuzi, răzvrătiţi, sclavi tîrîtori, tămiiau şi sîcîiau tronul, cînd revoltîndu-se pentru măruntişuri, cîncl scoţînd poporul la mezat pe bani buni. îţi închipui că am renunţat la asemenea magistraţi obişnuiţi din tinereţe să fie nesimţitori spre a putea dispune la rece de viaţa, averea şi onoarea cetăţeanului. Cutezători cînd era vorba să-şi apere măruntele privilegii, laşi de îndată ce era în joc interesul tuturor, căzuseră pînă la turnă într-o nesfîrşită nepăsare, iar lumea nu-şi mai dădea osteneala nici măcar să-i corupă.

---

[119] Cei ce au afirmat că într-o monarhie regele e păstrătorul voinţei naţiei au spus o absurditate, căci nimic nu e mai ridicol decît să crezi că oamenii, fiinţe raţionale, pot spune unuia ori mai multora dintre ei : Voia ta, ori a voastră, e a noastră. Altceva au spus monarhilor popoarele : I ucraţi în numele nostru, după voia noastră limpede exprimată.

Magistraţii noştri sînt cu totul altfel şi merită pe deplin numele de părinţi ai patriei cu care îi cinstim. Frîiele ocîrmuirii sînt încredinţate unor mîini energice şi înţelepte, ce nu acţionează la întîmplare. Domneşte astăzi legea şi nimeni nu e mai presus de ea, aşa cum se întîmpla, lucru îngrozitor, pe vremea guvernării voastre barbare. Fericirea generală a patriei se întemeiază pe siguranţa fiecărui cetăţean în parte, care nu are a se teme de oameni, ci de lege, pe care chiar şi suveranul o arc deasupra sa Veghea acestuia îi face pe senatori mai grijulii faţă de funcţie şi îndatoriri, încrederea arătată îi face să înfrunte mai uşor greutăţile, iar autoritatea sa le dă puterea, tăria necesară luării de decizii. Sceptrul, a cărui greutate îi strivea pe regii voştri, e astfel uşor în mîna monarhului nostru, care nu mai e o victimă fastuos îmbrăcată, neîncetat sacrificată treburilor statului, ci un om cu doar alîta povară cît îi îngăduie puţina putere primită de Ia fire. Avem un principe cu frica lui Dumnezeu, pios şi drept, avînd mereu în minte ideea fiinţei veşnice şi a patriei, temîndu-se de pedeapsa divină şi de blamul posterităţii şi pentru care conştiinţa curată şi gloria fără pată sînt cea mai înaltă fericire. Binele e făcut nu atît de talente deosebite în ceea ce priveşte mintea ori cunoştinţele, ci de dorinţa sinceră a unei inimi drepte ce îl iubeşte şi căreia îi place să-l facă. Departe de a mări fericirea regatului, geniul atît de lăudat al cîte unui monarh se întoarce adesea împotriva libertăţii ţării. Cît despre noi, am împăcat două lucruri ce păreau aproape cu neputinţă de armonizat, şi anume binele statului şi binele persoanelor particulare. Pe vremuri, unii pretindeau că fericirea obştească, a statului, e neapărat distinctă de fericirea unora dintre membrii lui. Nu am dat urmare unei asemenea politici barbare, întemeiată pe necunoaşterea adevăratelor legi şi pe dispreţul faţă de oamenii sărmani dar atît de necesari. Erau nişte legi ticăloase şi crude, ce presupuneau că omul e rău din naştere. În ceea ce ne priveşte, sînlem foarte înclinaţi să credem că omul s-a înrăit doar de la instituirea acelor legi :

despotismul a obosit inima omului şi, iritînd-o, a uscat-o şi corupt-o.

Regele are toată puterea şi toată autoritatea necesară facerii binelui, dar mîinile legate cînd e vorba de rău. Naţiunea îi e prezentată întotdeauna într-o lumină favorabilă : i se arată meritele, fidelitatea faţă de prinţ, oroarea pentru jugul străin. Am numit cenzori cu dreptul de a-i alunga din preajma lui pe toţi cei l-ar îndemna să uite de religie ori l-ar îmboldi la libertinaj," minciună sau la funesta artă de a acoperi cu ridicol virtutea Nu mai e cunoscută la noi nici acea categorie de oameni care, sub numele de nobilime (venală, culme a ridicolului), se grăbea să se tîrască la picioarele tronului, nu voia să urmeze cîecît cariera armeJor ori pe aceea de curtean, era trîndavă, îşi hrănea orgoliul cu vechi pergamente şi oferea rizibilul spectacol al unei trufii egalate doar de nimicnicie. Infanteriştii îşi vărsau sîngele cu lot atîta neînfricare ca şi cel mai nobil dintre nobili, dar nu-l puneau la tot atît de mare preţ. În Republica noastră, un astfel de titlu ar fi fost, dealtfel, jignitor pentru celelalte stări, căci cetăţenii sînt egali, singura deosebire dintre ei fiind aceea pe care virtutea, inteligenţa şi munca o pun între oameni [120]. în afara numeroaselor obstacole, bariere, precauţii ce se iau pentru ca, în cazuri de calamitate publică, să nu uite nici o clipă cu ce e dator celor sărmani, monarhul mai trebuie să ţină, an de an, şi un post solemn de trei zile, timp în care suferă de foame, e mistuit de sete, doarme într-un pat sărăcăcios. Teribilul şi salutarul post îi înclină inima spre o milostenie mai iubitoare faţă de cei săraci. E drept că suveranul nostru nu are nevoie să fie luminat de o asemenea senzaţie fizică, dar aceasta e legea statului, lege sfîntă, urmată şi respectată pînă azi. Asemenea regelui, şi miniştrii şi ceilalţi bărbaţi apropiaţi de

[120] Cred cu toată puterea că aproape întotdeauna suveranii sînt oamenii cei mai de treabă de ia curte. Narcis era mai negru **la** suflet decît însuşi Neron.

frîiele cîrmuirii îşi fac o datorie din a se lăsa încercaţi de nevoie şi a simţi ei înşişi durerea născută din ea ; astfel, mai tîrziu, sînt minaţi de un imbold mai puternic să uşureze suferinţele celor ajunşi sub imperioasa şi dura lege a mizeriei lucii

— Dar asemenea schimbări au luat fără îndoială multă vreme şi a trebuit să înfruntaţi tot felul de piedici şi greutăţi ! Cită energie aţi cheltuit !

Zîmbind cu bunătate, înţeleptul îmi răspunse : „Nu e mai greu să faci binele decît să faci răul. Adevărat, pasiunile omeneşti sînt obstacole imense, dar de îndată ce spiritele s-au lămurit care le sînt adevăratele interese, devin drepte şi nepărtinitoare. Părerea mea e că lumea ar putea fi condusă de un singur bărbat, dacă inimile ar simţi un imbold pentru toleranţă şi echitate. în ciuda inconsecvenţei ce vă era firească, aţi ştiut să vedeţi că într-o bună zi raţiunea avea să zacă progrese uriaşe. Efectele acestora s-au făcut simţite, iar primul fruct al reformei au fost fericitele principii ale unei ocîrmuiri înţelepte.

CAPITOLUL XXXVII
MOŞTENITORUL TRONULUI

Mai asaltat de întrebări decit a fost vreodată judecătorul din *Huronul*continuam să pun la grea încercare răbdarea vecinilor.

— L-am văzut pe rege aşezat pe tron, dar mi-a scăpat din vedere, domnilor, să vă întreb unde se găsea fiul lui, numit pe vremea mea delfin.

Unul dintre ei luă cuvîntul, spunîndu-mi în modul cel mai cuviincios cu putinţă :

— Convinşi cum sîntem că de educaţia celor mari depinde fericirea popoarelor şi că virtutea se învaţă aşa cum te molipseşti de un viciu, veghem cu cea mai mare grijă asupra

primilor ani de viață ai prinților. Moștenitorul tronului nu e crescut la curte, unde, lingușitori, unii ar cuteza poate să înrădăcineze în el gîndul că e mai presus decît ceilalți oameni, aceștia fiind, de fapt, mai prejos decît insectele. I se tăinuiește cu grijă destinul înalt. La naștere, e însemnat pe umăr cu o amprentă regală, după care urmează să fie recunoscut. E încredințat apoi unor persoane a căror fidelitate secretă nu a fost pusă la mai puține încercări decît cinstea și care se leagă în fața ființei supreme să nu dezvăluie niciodată prințului faptul că urmează să fie rege, jurămînt de temut, pe care nu cutează vreodată să-l încalce.

De cum iese de sub îngrijirea femeilor, pleacă în plimbări, în călătorii și se are grijă de educația lui fizică, aceasta trebuind întotdeauna s-o preceadă pe cca morală. E îmbrăcat țărănește, i se dau mîncărurile cele mai obișnuite și e învățat din timp să fie sobru: își va da astfel seama'mai tîrziu că felul în care își organizează viața de fiecare zi trebuie să slujească drept pildă și că dărnicia rău înțeleasă ruinează statul și pătează onoarea nesăbuitului risipitor. Vizitează rînd pe rînd provinciile, află în ce constau muncile cîmpului, lucrul din manufacturi, vede ce produc diversele pămînturi. Vede lotul cu proprii lui ochi, intră în coliba plugarilor, stă cu ei la masă, le dă o mînă ele ajutor, învață să-i respecte. Vorbește familiar cu toți cei. întîlniți în cale. Caracterul lui se dezvoltă astfel în libertate, iar el se crede tot atît de departe de tron pe cît e de aproape.

Mulți regi au devenit tirani nu pentru că ar fi avut un suflet hain. ci pentru că imaginea sărmanilor din țările lor nu a ajuns niciodată pînă la eiDacă tînărul prinț ar fi lăsat să se mîngîie cu gîndul plăcut că va avea negreșit puterea, poate că, mai tîrziu, dată fiind ticăloasa inimă omenească, ar încerca să-și împingă mai departe limitele autorității Din nefericire, așa au înțeles măreția regală mulți suverani și, prin urmare, interesul lor a fost întotdeauna potrivnic națiunii.

Cînd atinge vîrsta ele douăzeci de ani, mai devreme chiar dacă inima i s-a format mai repede, tînărul prinț e condus în sala tronului și e lăsat în mulțime, ca simplu spectator. În

acea zi, toate stările statului sînt adunate, ia curent cu ceea ce are să se petreacă. Deodată, monarhul se ridică şi pronunță de trei ori numele tînărulux. Mulțimea deschide cărare şi, uimit, acesta înaintează şovăitor spre tron, urcă tremurînd. Regele îl sărută şi declară în fața tuturor că acesta îi este fiul.

— Cerul, spune apoi el cu un glas plin de emoție şi maiestate, cerul te-a destinat să porți povara regatului. Douăzeci de ani am trudit spre a te face demn de aceasta : nu înşela speranța poporului ce te priveşte ! Fiule, aştept de la tine un zel pentru treburile statului egal cu al meu.

Ce clipe ! Ce de idei năvălesc în sufletul lui ! Monarhul îi mai arată apoi mormîntul unde odihneşte propriul său înaintaş, mormîntul pe care e săpat cu litere groase cuvîntul VEŞNICIE, şi-i spune cu o voce nu mai puțin impunătoare :

— Fiule, am făcut tot ce era cu putință pentru clipa aceasta. Calci pe cenuşa străbunului tău, pe care trebuie să-l readuci la viață : jură că vei fi drept ca el ! în cu- rînd mă voi găsi în locul lui şi gîndeşte-te că din mormînt te-aş acuza dacă ai abuza de putere. Ah, dragul meu băiat, ființa supremă şi regalul îşi au privirile ațintite asupra ta : nici unul clin gîndurile tale nu le rămîne necunoscut. Dacă, în această clipă, se găseşte în adîncul sufletului tău o sămînță de ambiție ori trufie, mai ai vreme s-o subjugi : renunță la coroană, coboară de pe tron, pierde-te în mulțime. Obscur cetățean, vei fi mai mare şi mai respectat decît monarh trufaş şi laş. Inima-ți să nu se lase amăgită de himera autorității, ci să se lase pătrunsă de blinda şi măreața idee că vei putea face un bine real oamenilor.

Iți promit că vei fi răsplătit cu dragostea poporului ce ne ascultă, cu iubirea mea și că te vei bucura de ajutorul monarhului universului. El e regele, dragul meu fiu, noi sîntem doar umbre ce trecem pe pămînt spre a-i împlini augustele planuri

Mişcat, înduioşai, avînd întipărită pe față o modestă pudoare, tînărul prinț nu cutează să-și ridice ochii la mulțimea ce-l împresoară și-l judecă din privire. Pe obraji îi șiruie lacrimi, plinge la gîndul nenumăratelor îndatoriri care-l așteaptă. CUrînd însă, se poartă ca un erou : a fost învățat că un adevărat bărbat trebuie să se sacrifice pentru semenii săi și că, firea nepulînd hăiăzi omului o fericire lipsită de umbre, cel căruia nația îi încredințează puterea trebuie să facă mai mult decît a fos» natura în stare. Nobilul gînd îi ajunge în suflet, îl întărește, îl înflăcărează : face legămîntul în fața tatălui său jurînd pe cenușa sfîntă a strămoșilor, sărută sceptrul pe care el cel dintîi trebuie să-l cinstească, aduce prinos ființei supreme, e uns rege. Stările statului i se închină și, într-un elan de bucurie, toată lumea strigă : „O, rege care ai ieșit din mijlocul nostru, rege care ne-ai cunoscut atîta vreme și de atît de aproape, fie ca strălucirea coroanei să nu le facă să uiți cine ești și ce sîntem [121].

---

[121]Grecii și romanii încercau senzații mult mai vii decît ale noastre. O religie întru totul sensibilă, numeroase probleme lepate de înaltele interese ale republicii, un aparat impresionant Iară a fi și fastuos, aclamațiile poporului, adunările nației, discursurile publice, ce izvor nesecat de plăceri ! Pe lîngă acești bărbați parcă am lîncezi, aproape că sîntem morți !

Nu poate urca pe tron înainte de a fi împlinit douăzeci şi doi de ani, fiind împotriva bunului simţ să te supui unui regc-copil, şi. la fel, la vîrsta de şaptezeci de ani trebuie să lase sceptrul. căci arta de a conduce cere energie, supleţe a organelor şi un nu ştiu ce fel de simţire care, din păcate, se stinge în suflet pe măsură ce trece vremea J. Ne temem, de altfel, şi că obişnuinţa de a avea puterea ar face să i se ivească în suflet acca ambiţie ccn- centrală numită zgîrcenie, ultima şi cea mai triştă patimă cu care are omul de luptat[122]. Moştenirea merge în linie dreaptă, iar monarhul septuagenar mai este incă de folos statului prin sfatul său ori prin exemplul trecutelor virtuţi. în perioada dintre recunoaşterea sa publică şi ziua cînd devine major, tînărul rege mai are de trecut prin cîleva încercări. 1 se dau în permanenţă pilde puternicc şi grăitoare. Vor să-i dovedească faptul că regii nu sînt altfel plămădiţi decît restul omenirii, că nu au nici mai mult nici mai puţin păr în cap, că sînt supuşi în timpul vieţii aceloraşi slăbiciuni, că în ochii Celui-de-Sus sînt egali cu ceilalţi şi că singura temelie a măririi lor e bunăvoinţa pe care le-a arătat-o poporul alegîndu-i? E chemat un hamal de vîrsta lui şi de aceeaşi ialie şi sînt puşi sa se ia la trîntă : orieit e el de vinjos, fiul de rege e de cele mai multe ori pus la pămînt şi hamalul îl ţine aşa ţintuit pînă se dă învins. Tînărul prinţ e apoi ajutat să se ridice, după care i se spune :

— Vezi bine dar că nimeni nu e prin legea firii supus nimănui, că nimeni nu se naşte rob, că regii se nasc oameni şi nu regi, că, într-un cuvint, speţa umană nu a fost făcută pentru bunul plac al citorva familii. După legea naturală, nici măcar atotputernicuF nu vrea să conducă lumea cu sila, ci sprijinindu-se pe voinţe libere. Să vrei să i'aci din oameni sclavi înseamnă aşadar su sfidezi fiinţa supremă şi să fii tiran

[122] Spui : ..Nu mă tem de sabia oamenilor, sînt curajos". Şi te înşeli. Ca să fii într-adevăr curajos ar trebui să nu te temi nici de limba, nici de pana lor. Priviţi astfel, regii cei mai măriţi ie pe pămînt, din toate timpurile, au fost laşii cei mai mari : gazetarul din Amsterdam nu-l lăsa pe Ludovic al XIV-lea să moţăie.

cu oamenii. Iar hamalul care l-a învins la trîntă îi face o pleeăciunc şi spune la rîndu-i .

— Pot fi mai vînjos decît tine, dar aceasta nu-mi dă nici un drept şi nici motiv ele mîndrie. Adevărata forţă e dreptatea, adevărata glorie e măreţia sufletească. Mă plec ţie ca suveran ce-mi eşti, păstrător al tuturor forţelor individuale, iar atunci cînd cineva va voi să mă robească va trebui să sari în ajutorul meu : te voi chema şi mă vei apăra de omul nedrept şi puternic...

I se întîmplă lînărului prinţ, să cadă în greşeală şi să facă un lucru necugetat ? Chiar a doua zi îşi vede gie- şcala gravată pentru totdeauna în gazete [123]. Uneori sc miră. se înfurie, dar i se răspunde cu răceală :

— Există un tribunal integru ce veghează şi zi de zi notează în scris toate faptele prinţilor. Viitorimea va afla şi va judeca tot ce ai făcut ori spus : doar de domnia ta depinde să o faci să gîndească lucruri ce îţi vor-fi de cinste.

Dacă prinţul îşi dă seama de greşeală şi o îndreaptă, gazetele de a doua zi anunţă această frumoasă trăsătură de caracter şi aduc nobilei acţiuni toate elogiile pe care le merită

---

[123] Cauză a prăbuşirii statelor şi a călcării în picioare a tuturor virtuţilor, luxul îşi are izvorul în corupţia Curţii, de la carc toata lumea se inspiră.

Lucrul spre care e cu osebire îndemnat, ce i se cădeşte în inimă prin numeroase pilde, este oroarea de fast, de fastul acela van care a pierdut atîtea state şi a pătat numele alîtor suveraniI se spune că palatele poleite seamănă cu decorurile de teatru, al căror carton parc aur masiv. Copilul crede că vede un palat adevărat : nu fii. aşadar, copil. Fastul şi alaiurile strălucite sînt rătăciri ale trufiei şi vicleniei, menite să insufle mai mult respect şi mai multă teamă. Căpătînd datorită lor o fire slugarnică, supuşii se obişnuiau cu jugul. Dar înjositu-s-a vreodată într-alît un rege încît să se coboare la nivelul supuşilor ? Ce poate fi luxul găunos de zi cu zi pe lînțifi un chip sincer şi binevoitor care atrage poporul ? Nevoile monarhului nu sînt mai îrîtinse clecît ale ultimului supus. „Precum bouarul, nu are mai mult de un stomac, spunea Jean-Jacques Rousseau ; dacă vrea să guste cea mai pură dintre plăcerile care există, s-o guste pe aceea de a ii iubit, dar să facă totul pentru a se arăta vrednic de ea [124]."

În sfîrşit, nu trece zi în care să nu-i fie amintită existența ființei supreme, ochiul ci mereu de veghe, teama pe care trebuie să o aibă de această privire, respectul datorat providenței şi încrederea în înțelepciunea ei infinită. Ființa cea mai respingătoare dintre toate e, fără tăgadă, regele ateu. Prefer să mă aflu pe o corabie greu încercată ele furtună condusă de un pilot beat : întîm- plarea mă poate, oricum, scăpa.

---

124 Invitat la cină de un prinț suveran, vecinul său, împreună cu alți cîțiva mici potentați, după ce-i ascultă pe toți lăuriindu-se cu puterea şi ascultarea de care se bucură, ducele de***, primul Wirtemberg cu acest titlu, luă cuvînlul şi spuse : „Nu vă invidiez pe nici unu] dintre voi pentru puterea primită de la cer Dar cu un lucru mă pol lăuda şi eu, anume cu faptul că mă pi>; plimba în micul meu stat, la orice oră, singur şi în siguranța Rătăcesc unenri prin pădure, mă culc la rădăcina unui copac pi liniştit, în mijlocul poporului meu, nu am a mă teme nici dt- pumnalul vreunui asasin, nici de sabia unuia care ar vrea să se răzbune."

Tot la vîrsta de douăzeci şi doi de ani îi e îngăduit să se căsătorească. Nu-şi caută soţie de alt neam, care, de cele mai multe ori, are o fire mult prea deosebită de obiceiurile locului şi denaturează sîngele francezilor, fă- cîndu-i să fie conduşi mai degrabă de spanioli şi italieni decît de urmaşii curajoşilor noştri strămoşi. Nu, pe tron urcă o cetăţeancă.

Regele nu jigneşte o întreagă naţie gîndind că frumuseţea şi virtutea cresc doar prin alte părţi. Cea care, în timpul călătoriilor, l-a fermecat şi l-a iubit pe prinţ cînd nu avea nici sceptru nici coroană urcă acum pe tron împreună cu cel ce o iubeşte şi e îndrăgită şi respectată de naţie, atît pentru afecţiunea ei, cît şi pentru că a ştiut să se facă iubită de un erou. Nu numai că insuflam în felul acesta fetelor cuminţenia şi virtutea, oferindu-le perspectiva unei răsplăţi vrednice de strădania lor, dar evităm şi războaiele de familie care, cu totul străine binelui statului, au pustiit de atitea ori Europa

În loc de a risipi, în ziua nunţii, aurul în festinuri superb plictisitoare, în strălucite serbări fără rost, în focuri ele artificii şi alte asemenea extravaganţe şi nebunii îngrozitoare, prinţul pune să se construiască un monument public, cum ar fi un pod, un apeduct, un drum, un canal ori o sală de spectacole, monument ce-i va purta numele. E ştiut că lumea îşi aminteşte întotdeauna de binefaceri, dar că uită risipa necugetată care nu lasă în urmâ-i decit nenorociri şi accidente înfiorătoare[2]. Mul-

[1] Cele mai multe dintre războaiele noastre vin, se ştie, di pretinsele alianţe politice. O, ce bine ar fi dacă Europa şi Afri s-ar putea căsători o dată pentru totdeauna cu Asia şi America

[2] Mai trebuie oare să amintesc aici înfricoşătoarea noapte di 30 mai 1770 ? Ea va fi o veşnică acuzaţie la adresa poliţiei, ca îi favorizează pe bogătaşi îngăduindu-le barbarul lux de a umb în trăsură. Trăsurile nu fost cauza îngrozitorului dezastru. I dacă înfiorătorul accident nu va face să se dea o ordonanţă p

ţumit de generozitatea prinţului, poporul nu mai e nevoit să repete cu voce scăzută fabula de demult în care, din fundul bălţii ei, o sărmană broască se lamentează văzînd splendoarea nunţii soarelui

C VPITOLUL XXXVIII
DESPRE FEMEI

Bărbatul săritor ce-mi lămurea toate cîte erau avu bunăvoința să urmfcze cu tot atîta sinceritate.

— Trebuie să ştii că virtuțile şi farmecele sînt singura zestre a femeilor noastre. Au aşadar lot interesul să-şi clciîăvîrşească trăsăturile morale şi astfel, dintr-un condei al legii, am nimicit hidra cochetăriei, cea zămisli- toare de atitea cusururi, vicii, maimuțăreli.

— Cum, nici o altă zestre ? ! Femeile n-au nimic al lor V cine le mai ia atunci de soție ?

— Nu au zestre deoarece, prin fire. depind de sexul ce le aduce putere şi glorie. Se cuvine ca nimic să nu le sustragă acestui legitim ascendent care e, oricum, mai puțin înfricoşător decît la ce le împinge funesta lor libertate. Se ajunge, dealtfel, la acelaşi lucru : luîndu-şi soție, bărbatul nu primeşte nimic de la aceasta, dar îşi mărită fetele fără să-şi dezlege punga. Nu mai vezi nici o fată care, mîndră de zestrea avută, pare să facă un hatîr soțului pe care-l acceptă [125]. Bărbatul dă de mîncare femeii care îi face copii, iar aceasta, primind totul din mina soțului ei, are toate motivele să fie mai fidelă şi mai ascultătoare. Iar legea fiind una pentru toată lumea, nici una dintre ele nu-i simte povara. Femeile nu au altă distincție decît aceea venită de la soț : în întregime supuse datoriilor impuse de sexul lor, întreaga lor cinste e să urmeze austerele legi care, singure, pot să le asigure fericirea. Chiar de are o slujbă dintre cele mai umile, un cetățean care nu şi-a pierdut onoarea se poate căsători cu o fată de cel mai înalt rang, dacă ea consimte şi nu există încercare de seducere ori deosebire de vîrstă. Deşi drumurile în viață se despart, toți cetățenii îşi regăsesc egalitatea de la începuturi cînd e vorba să semneze un contract atît de pur, de liber şi de folositor

' întrebată de o femeie din Lacedemonia ce a adus în zestre soțului ei, o ateniană a răspuns : „Castitatea !"

fericirii lor, cum e cel de căsătorie. Aici se opreşte puterea părintească [126] şi civilă. Căsătoriile ne sînt fericite, căci interesul ce corupe totul nu pîngăreşte legături atît de dragi. Nici nu-ţi închipui ce uşor a putut o lege atît de simplă să nimiccaseă vicii şi frivolităţi ca bîrfa, gelozia, lenea, dorinţa de a înlătura o rivală şi alte asemenea fleacuri, nimicuriIn loc să-şi mai ducă trufia la culmea perfecţiunii, femeile şi-au cultivat mintea şi, nemaiavînd a strînge averi,, au strrns bunătate, modestie, răbdare. Muzica şi dansul nu mai constituie meritele lor principale, căci au avut bunăvoinţa să înveţe gospodărie, arta de a place soţilor şi de a-şi creşte copiii. Extrema inegalitate dintre ranguri şi dintre averi, ccl mai nimicitor viciu din ci te cunosc societăţile politice, dispare : nimeni nu are de ce să roşească în faţa patriei, căci şi cel din urmă cetăţean se poate înrudi cu cel mai de vază. Legea i-a unit pe oameni pe cît i-a stat în putinţă : în loc să creeze deosebiri jignitoare, ce nu zămislesc decît trufie, pe de o parte, ură, pe do altă parte, a preferat să înlăture ceea ce îi învrăjbeşte pe copiii născuţi din aceeaşi mamă. Femeile sînt la noi, întocmai ca la vechii gali, fiinţe plăcute şi neprefăcute, pe care le respectăm şi cărora le cerem sfatul în orice împrejurare. Nu afectează jalnicul jargon preţios [127], ce se bucura de atîla trecere la voi. Nu pretind nici să decidă ierarhia diverşilor oameni de geniu, mul- ţurnindu-se să aibă bun simţ, calitate cu mult preferabilă sclipirilor artificiale, frivolelor amuzamente cu care se ocupă cei ce nu au nimic de făcut. Dragostea, principiu fecund în virtuţi dintre cele mai preţioase, conduce şi veghează la interesele patriei, căci cu cît

[126] De cită neruşinare şi monstruozitate dă dovadă tatăl ce sîcîie douăzeci de tribunale, însufleţit de barbara trufie de a nu-şi da fiica unui bărbat pentru că, în secret, a hărăzit-o altuia. Şi mai cutează să citeze ordonanţe civile, el care a uitat că cele mai sfinte legi ale firii îi interzic să aducă la disperare pe fata nefericită asupra căreia nu are vreo altă autoritate legitimă decît de a o copleşi cu binefaceri. Nenorocitul veac în care eu ţxăieşc se face remarcat din păcate şi prin aceea că numărul taţilor răi e mai mare decît cel al copiilor denaturaţi. Izvorul acestui neajuns ? Legea, din nefericire.
asemănătoare.

guşti mai multă fericire la sînul ei, cu atît îţi devine mai dragă. Gîndeş- te-te, dar, cîlă afecţiune avem noi pentru ea. Femeile au avut şi ele, fără îndoială, de cîştigat, căci, în locul găunoaselor şi costisitoarelor pîăceri căutate din trufie, se bucură acum de întreaga noastră iubire şi preţuire. Avîn- du-ne inima, gustă o fericire mai temeinică şi mai pură decît în obositoarea urmărire a unor triste volupt^i trecătoare. Ele au în încredinţare primii ani de viaţă ai copiilor noştri, care nu au alţi preceptori. Mai vigilente, mai instruite decît în veacul dumitale, cunosc mai bine plăcerea de a fi mamă în înţelesul larg al cuvîntului.

— În ciuda perfecţiunii de care daţi dovadă, îl în- îre'rupsei eu, omul tot om rămîne, cu fanteziile, slăbiciunile şi dezgusturile sale. Ce faceţi cînd torţele căsătoriei sînt înlocuite de ale discordiei ? Divorţul e îngăduit[128] ?

— Fireşte, dacă ai motive legitime pentru aceasta. Pentru ruperea legăturii e de ajuns, de pildă, dacă e cerută de amîndoi soţii, nepotrivirea de umori. Căsătoria nu e un mijloc de a deveni fericit, ci un contract al cărui scop e pacea şi îngrijirea

[128] Atribuindu-şi rolul de reformator al legilor divine, naturale şi civile, Nicolae I a abrogat, în veacul al IX-lea, divorţul, care se bucurase de aprobarea tuturor neamurilor pămîntului şi fusese autorizat şi de evrei şi de creştini. Ce soartă are şi speţa umană ! Un singur om o poate lipsi de o libertate preţioasă, îiintr-o legătură civilă face un lanţ de nesfărîmat, sfînt, şi seamănă pe vecie discordii domestice. Inepta şi ciudata lege primeşte sancţiunea inviolabilă a mai multor veacuri, iar capriciul pontifului zămisleşte războaie intestine ce tulbură interiorul caselor şi pus- tiesc statele. E cum nu se poate mai clar că dacă divorţul ar fi îngăduit căsătoriile ar fi mai fericite. Ar fi mai puţină teamă în faţa ur.ci legături ce nu le-ar înlănţui de nefericire. Femeia ar fi mai plină de grijă, mai ascultătoare. Neţinînd decît de voinţa soţilor, legătura ar fi mai puternică. De altfel, dacă starea populaţiei e foarte diferită de ceea ce trebuie ea să fie, cauza secretă, rare macină pe tăcute monarhiile catolice, e numai şi numai indi- .solubilitatea căsătoriei. Dacă monarhiile acestea vor mai tolera **¡Tiuită** vreme atît celibatul ce domneşte printre noi, rod al celei mai jalnice administraţii cu putinţă, cît şi celibatul ecleziastic, presupus a fi de drept divin, nu vor mai putea opune armatelor numeroase, sănătoase şi viguroase ale popoarelor la care divorţul e îngăduit decît nişte trupe vlăguite. Cu cît vor exista mai puţini celibatari, cu atît vor fi mai caste, mai fericite şi mai fecunde căsătoriile. Scăderea speţei umane duce în mod necesar imperiile ta ruina completă.

reciprocă. Nu sînlem înlr-atît dc lipsiți de minte încît să ținem cu sila laolaltă două inimi ce se îndepărtează una de cealaltă, innoind tortura crudului fljezenius. care lega un trup viu de un cadavru. Divorțul e singura ieșire cuviincioasă, căci înapoiază societății doi oameni pierduți unul pentru altul. Nu o să-ți vină să cre7ii că pe cît de ușor le este oamenilor să divorțeze, pe atît de greu le vine să o facă și numai la gîndul acesta tremură simțindu-se dezonorați că nu pot să îndure împreună necazurile unei vieți trecătoare. Virtuoase mulțumită principiilor pe care le au, femeile găsesc plăcere în împlinirea îndatoririlor casnice. Datoria împletită cu sentimentul e întotdeauna veseiâ. nimic nu mai pare greu și totul capătă o amprentă emoționantă.

— Mâ apucă disperarea la gîndul că sînt așa bătrîn. Ivi-aș căsători pe dală cu una din femeile acestea plăcute. Cele de pe vremea mea erau așa trufașe .și-și clădeau atîtea ifose ! Cele mai multe erau atît de prefăcute și de rău crescute încît lumea te găsea nebun dc legat dacă te bătea gîndul însurătorii. Cochetărie, un gust fără margini pentru plăceri, o completă indiferența pentru tot ce nu ținea de persoana lor, iată din ce le era plămădită firea. Se prefăceau simțitoare, clar nu erau omenoase decît cu iubiții. Ca să nu mai vorbesc de pudoare : era considerată ceva ridicol. Așa se face cu orice barbut cu mintea la cap alegea burlâcia, ca fiind răul cel mai mic. Un alt motiv, nu mai puțin puternic, era greutatea de a-ți crește copiii. Ezitai, apoi, să dai copii unui stat ce avea să-i copleșească sub povara lipsurilor, precum generosul elefant, care, prins de oameni, se potolește singur și se refuză plăcutului instinct spre a nu-și hărăzi urmașii sclaviei. Însăși soții aveau grijă, în focul pasiunii, să înlăture posibilitatea unui copil pentru căminul lor, așa cum alungi departe de casă cine șlie ce făptură vorace. Omul fugea dc om, căci. din traiul laolaltă numai mizeria ar fi avut de cîștigat. Sărmanele fete prindeau rădăcini în locul unde se născuseră și piereau precum florile care, arse de soare, se usucă și cad. Cele mai multe ajungeau în mormînt fără să-și fi împlinit dorința de a se mărita. Fiecare clipă a vieții torcea pentru ele durere și plictis,

iar de încercau să se despăgubească, o făceau riscîndu-şi cinstea şi sănătatea. Numărul celibatarilor ajunsese înspăimîntător de mare şi, culme a nenorocirii, atentatul acesta la umanitate părea să se justificePrezintă-mi însă, rogu-te, şi restul înduioşătorului tablou al moravurilor ■voastre. Cum aţi reuşit să stîrpiţi acele flageluri pornite, pare-se, să nimicească întreaga omenire ?

Ridicînd privirea la cer, cu figura însufleţită de ceva nobil şi demn, călăuza îmi răspunse pe un ton ceva mai ridicat :

— O, Doamne ! dacă omul e nefericit, vina e numai şi numai a lui. căci se izolează şi nu se mai vede decit p-: sine, se risipeşte ocupîndu-se de mărunţişuri şi nu bagă scamă la ce l-ar putea îmbogăţi. Iiărăzindu-l societăţii, alături de rele providenţa a pus şi leacurile în stare să-i aline suferinţele. Ce îndatorire mai constrîngătoare există oare decît aceea de a ne întrajutora ? Nu e şi dorinţa întregii speţe omeneşti ? De ce s-a lăsat atunci de atitea ori amăgită ? Repet : femeile noastre sînt soţii şi totodată mame, iar din aceste două virtuţi decurg toate celelalte. Şi-ar pierde cinstea dacă şi-ar mîzgăli obrazul cu roşu, dacă ar priza tutun, dacă ar bea şi şi-ar pierde nopţile, dacă ar avea pe buze cîntece licenţioase ori dacă şi-ar permite o cît de mică familiaritate cu bărbaţii. Armele lor sînt mai sigure : blîndeţea, modestia, farmecele neprefăcute şi acea decenţă date doar lor de natură şi care e adevăratul lor motiv de mrndrie Îşi hrănesc la sin copilul fără să aibă impresia că fac un efort peste măsură de mare şi, cum nu e doar un moft, au lapte îmbelşugat şi pur. Corpul copilului e călit de timpuriu : e învăţat să înoate, să ridice greutăţi, să le arunce cît mai departe cu îndemînare. Educaţia fizică ni se pare un lucru important şi formăm temperamentul înainte de a-i grava cel mai mic lucru în minte, care trebuie să fie de om, nu de papagal. Mama e atentă la mijirea tînărului gînd şi, de îndată ce organele pot da ascultare voinţei, chibzuieşte la felul cel mai potrivit de a-i îndrepta sufletul spre virtute. Cum trebuie să transforme firea sensibilă în omenie, mîndria în măreţie sufletească şi curiozitatea în cunoaştere a lucrurilor sublime, se hotărăşte pentru acele fabule în stare să mişte sufletul şi folosite nu pentru a pune un văl asupra adevărului,

ci pentru a-l face mai atrăgător şi pentru a feri o minte încă crudă de tăişul lui ascuţit. Mai are grijă ca nici unul dintre gesturile făcute în prezenţa copilului şi nici unul dintre cuvintele pronunţate să nu-şi pună o tristă amprentă pe inima lui, apăi-îndu-l astfel de suflul viciului, ce vestejeşte atit de repede floarea nevinovăţiei.

Educaţia diferă după funcţia pe care copilul va fi chemat s-o îndeplinească într-o bună zi în societatea noastră, căci, după ce ne-am eliberat ele jugul pedanţilor, ar fi ridicol să-i învăţăm pe copii lucruri pe care mai tîrziu le uită pentru că nu le sînt de nici un folos. Fiecare profesie îşi are greutăţile ei şi ca să excelezi în ea trebuie să i te dedici cu totul. în ciuda unor întăritoare descoperite de curînd, mintea omului nu poate cuprinde mai- mult de un obiect o dată, cu excepţia ci tor va genii, aşa că nu trebuie să cerem copilului decît să se aplece cu sîrguinţă asupra unui astfel de obiect, fără să pretindem şi incursiuni CE nu pot decît SĂ-L rătăcească. Voi consideraţi dorinţa de universalitate drept un lucru ridicol ; pentrta noi. e de-a dreptul nebunie ! Cînd mai creşte şi inima începe să simtă legăturile CP"-L unesc cu ceilalţi oameni. în locul nefolositoarelor cunoştinţe virile l'ără nici un discernămînt în capul tinerilor, mama, cu acea elocinţă blîndă şi firească pe care o au doar femeile, îl învaţă ce înseamnă moravuri, decenţă, virtute. Va aştepta pentru sceasla clîpa în care natura ajunsă lă apogeul strălucirii ei vorbeşte chiar şi inimii celei mai nesimţitoare şi în care vîntul eliberator al primăverii redă văilor, pădurilor şi timpurilor întreaga lor frumuseţe.

— Băiatul meu, îi va spume strîngîndu-l la pieptul ci matern priveşte timpurile înverzite şi minunatele coroane ale copacilor; pîiiă nu de mult, aceştia păreau morţi, lipsiţi cum erau de pletele lor strălucite şi împietriţi totodată de frigul care pătrundea pîhă în măruntaiele pămîntului. Dar există o fiinţă bună. un tată, un tată al nostru al tuturor. Locuieşte în ceruri, dar nu-şi părăseşte copiii şi, de acolo de unde este, cuprinde în privirea lui părintească tot ce a zămislit, Cînd zîmbeşte el, soarele începe să strălucească, pomii se acoperă de flori şi pămintul de daruri, iarba creşte spre a hrăni animalele ce ne dau nouă lapte. Şi de ce-I iubim pe Domnui, o., dragul

meu ? Pentru că e puternic şi bun. Tot ce vezi e de mîna lui şi ceea ce vezi nu e nimic pe lîngă ce nu ţi se dezvăluie încă. Veşnicia, pentru care a fost făcut sufletul său nemuritor, va fi pentru tine un şir nesfîrşit. ele surprize şi bucurii. Bunătatea şi măreţia îi sînt fără margini, şi ne iubeşte, fiind părintele nostru. În fiece nouă zi ne va face şi mai mult bine dacă vom fi virtuoşi, adică dacă vom asculta de poruncile lui. Ei, băiatul meu iubit, cum să nu-l adorăm şi cum să nu-l binecuvîntăm ?

La aceste cuvinte, cad amîndoi cu fruntea în ţărină şi gîndurile lor împletite urcă spre tronul celui veşnic. Mama îşi obişnuieşte în felul acesta fiul să-l vadă pe Dumnezeu în tot ce-l înconjoară şi îi hrăneşte sufletul cu laptele adevărului, spunîndu-şi :

— Fac voia Creatorului, care mi l-a încredinţat. Voi fi aspră cu patimile dăunătoare fericirii şi voi alătura pornirilor mamei neabătuta vigilenţă a prieteniei.

Ai văzut la ce vîrstă e iniţiat în taina comunicării celor două infinituri. Aşa înţelegem noi educaţia : numai sentiment. Avem oroare de cugetătorul atotbatjocoritor, înfiorător flagel al veacului dumitale, care vestejea, usca tot ce atingea şi ale cărui amabilităţi erau sămînţă de viciu. Dar dacă tonul uşuratec e primejdios, ce poate fi raţiunea lipsită de simţire ? Un corp descărnat, fără culoare, fără farmec şi aproape fără viaţă. Ce este o iclee nouă şi chiar adîncă, dacă nu are ceva viu care să vorbească simţirii ? Ce nevoie am de un adevăr ce mă îngheaţă ? N-are nici cea mai mică vlagă, nici urmă de putere : doar ce vine din inimă e plin de farmec şi are forţa torentului. Ne place, în schimb, elocinţa plină de imagini vii şi mişcătoare, în stare să dea aripi de foc gîndului. Ea cuprinde dintr-o ochire obiectul, se duca drept la el, nu-l slăbeşte o clipă, căci plăcerii de a fi mişcat i se adaugă aceea de a afla totul[129]. Astfel filosofía nu e pentru noi deloc aspră. Şi de ce ar fi aşa ? De ce să nu o

---

[129] Kebes ne zugrăveşte impostura stînd la poarta dinspre viată şi punindu-i pe toţi ce vor să treacă să bea din cupa greşelii. Fericiţi cei ce doar au gustat, aruneînd apoi paharul !

împodobim cu flori ? Găseşte oare virtutea mai multă cinstire în ideile ciudate şi lugubre decît în acelea vesele şi mîntuiloare ? Nu credem că plăcerea emanată dintr-o mînă binevoitoare a coborît pe pămînt pentru a ne speria cu apariţia sa. Plăcerea nu e un monstru, ci, cum spune Young, un nume mai vesel pentru virtute. Ţinînd departe de noi gîndul de a nimici pasiunile, motorul nevăzut al fiinţei noastre, le privim, dimpotrivă, drept un dar de preţ de care trebuie să ne folosim cu chibzuială. Fericit e sufletul locuit de pasiuni puternice. FJe îi fac mîndria, măreţia, bogăţia. înţeleptul îşi cultivă, la noi, mintea, izgoneşte departe de el prejudecăţile şi dobîndeşte lumini folositoare şi plăcute. Toate artele care au putut să-i lărgească hotarele minţii şi să-l facă mai drept i-au desăvîrşil şi sufletul. O dată împlinit lucrul acesta, nu mai ascultă decît vocea firii supusă legilor raţiunii, iar raţiunea îi prescrie fericirea

CAPITOLUL XXXIX

IMPOZITELE [130]

— Spune-mi, te rog, cum sînt Ia voi percepute impozitele ? O fidesăvirşită legislaţia voastră, dar nişte dări tot plătiţi, nu ?

în loc de răspuns, călăuza mă luă de mină şi-mi îndreptă paşii spre o spaţioasă întretăiere de drumuri unde, aşezată pe patru roţi, puteai vedea o casă de bani înaltă de douăsprezece

---

[130] Cauza relelor nu e focul pasiunilor, bidjviu nărăvaş şi nestăvilit care, încăpînd pe mina unui nepriceput, se ambalează, îl răstoarnă şi-l calcă în picioare, dar care, bine slrunit de un stăpîn inteligent, ascultă şi poale fi văzut cîştigînd cele mai grele curse. Micimea pasiunilor e semn de sărăcie interioară, căci, într-adevăr, ce altceva poţi spune despre cetăţeanul greoi, tăcut, al cărui suflet insipid nu manifestă gust pentru nimic ? Care e liniştit pentru că nu face nimic ? Care vegetează şi se supune voinţei magistratului pentru că el nu resimte nici o dorinţă ? E om ori stană de piatră V Puneţi alături de el un bărbat cu sentimente clocotitoare : acesta se va lăsa în voia impetuozităţii pasiunilor sale şi va destrăma vălul ştiinţelor. Va face greşeli, dar va fi. un geniu. Duşman al inactivităţii, însetat - de ştiinţă, din ciocnirea lui cu lumea se va înălţa o minte luminaiă, folositoare patriei ; va da poate cenzurii de furcă, dar îşi va fi cheltuit ţoală energia sufletească şi toate petele ce-l vor fi acoperit vor dispare, căci e un geniu util.

picioare. Partea de sus avea o deschizătură, ca o cutie a milei, ferită de ploaie de o streaşină i'ixată la o oarecare distanţă, în dreptul căreia era scris
Tribut datorat regelui, reprezentant al stalului : alături, una mai mică, însoţită de cuvintele *Dar benevol.* Văzui cum mai multe persoane cu o înfăţişare degajată şi mulţumită aruncau înăuntru mai multe pachete pecetluite, tot aşa cum, pe vremea mea, puneai o scrisoare la cutie În vreme ce admiram simplitatea plătirii impozitului şi-mi puneam tot felul de întrebări ridicole, lumea mă privea ca pe un biet moşneag scăpat de o boală cumplită şi indulgenţa binevoitoare a acestor oameni de treabă nu mă lăsă nici acum în aşteptarea răspunsului. Mărturisesc că pentru a î-ntîlni oameni aşa de săritori trebuie să visezi O,, ce popor cinstit!

— Mar ea casă de bani pe care o vezi, mi se spuse, e perceptorul nostru general. în ea îşi depun cetăţenii banii cu care sînt datori pentru întreţinerea statului. într-una din despărţituri sîntera obligaţi să depunem an de an a cincizecea parte din venit. Cel ce primeşte bani pentru munca sa, dar nu are nici un alt bun. şi cel care are doar atit cît se poate fine în viaţă sînt scutiţi de impozite [131], căci cum am puica lua o

---

[131] lată ce ar putea spune suveranilor cultivatorii, locuitorii satelor, poporul : „V-am înălţat deasupra capelelor noastre, garantăm cu averea şi cu viaţa noastră strălucirea tronului şi linişte* persoanei voastre. Ne-aţi promis în schimb belşug şi o '.-iată ferită de primejdii. Cine ar fi crezut că sub ocîrmuirea voastră avea să dispară de prin canioane bucuria şi că serbările aveau să se termine în doliu ? Ori că teama şi spaima aveau să înlocuiască blinda înţelegere?! Cimpurile înverzite ne zîmbeau pe vremuri şi ogoarele ne promiteau o răsplată pentru truda noastră. Azi, în.-,i. roadele sudorii noastre ajung în mîini străine, cătunele pe care ne plăcea sii le înfrumuseţăm cad în ruină, iar bătrinii şi copiii noştri nu mai au pa ce să-şi pună capul. Gemetele ni se pierd în văzduh şi fiecare nouă zi aduce cu ea o sărăcie şi mai mare decit cea de care ne plîngeam în ajun. De-abia de mai păstrăm ceva din înfăţişarea omenească şi animalele ce pasc iarba sînt, fără îndoială, mai puţin nefericite decît sîntem noi.

Soarta ne-a lovit însă şi mai rău. Cei puternici ne dispreţuiesc şi spun că nu avem mîndrie. Ne strică pacea căminelor, ne ademenesc fetele, le răpesc şi ele ajung pradă neruşinăiii. Degeaba îl implorăm pe cel ce ţine paloşul legii : îşi

bucată din pîinea pentru care nenorocitul trebuie să muncească o zi întreagă ? În cealaltă despărţitură se pun daniile, destinate unor fundaţii folositoare ori realizării proiectelor ce se bucură de aprobarea publicului. E uneori mai plină chiar decît eealaltă, căci ne place să fim liberi în darurile pe care Ie facem şi generozitatea noastră nu are alt temei decît raţiunea şi dragostea de ţară. De îndată ce regele dă un edict folositor, care merită aprobarea tuturor, putem fi văzuţi

---

întoarce privirea de la noi, nu se lasă înduioşat de durerea noastră şi-l sprijină doar pe asupritor.

Vederea fastului ce ne sfidează mizeria ne face şi mai nesuferită starea în care ne găsim. Ni se suge sîngele, dar n-avem voie să ne plîngem ! Omul hain, care trăieşte într-un lux strigător la -cer, se bucură de lucrurile făcute ele mîna noastră : ars de josnica sete de aur, uită că noi, prin munca noastră, i-l aduccm şi ne crede sclavi, căci nu sîntem nici furioşi, nici sîngeroşi.

Nevoia perpetuă în care ne zbatem a alterat blîndeţea moravurilor, iar reaua-credinţă şi hoţia s-au strecurat printre noi, căci de obicei necesităţile vieţii sînt mai puternice decît virtutea. Dar cine ne-a dat exemple de jaf ? Cine a stins în inimile noastre acca nevinovăţie ce ne ţinea laolaltă într-o înţelegere deosebită ? Cine ne-a adus nefericirea, mamă a tuturor viciilor ? Mai mulţi concetăţeni au refuzat să aibă copii pe care foamea i-ar ameninţa chiar în leagăn, alţii, pradă disperării, au pronunţat blasfemii la adresa provindenţei. Cine sînt adevăraţii autori ai acestor crime ?

Fie ca îndreptăţi tele noastre plîngeri să pătrundă pînă la tron ! Fie ca regii să se trezească şi să-şi amintească faptul că s-ar fi putut naşte în locul nostru şi că odraslele lor ar putea ajunge ca noi 1 Legaţi de solul ţării ori formînd, mai curînd, partea ei esenţială, nu putem să nu muncim pentru a-i satisface nevoile. Tot ce cerem e un bărbat drept, însufleţit de gîndul de a ne cunoaşte puterile, şi să nu ne strivească sub povara pe care, mai bine gîndită, am fi dus-o cu bucurie. Liniştiţi şi îmbogăţiţi de munca noastră, mulţumiţi de soartă, am privi fericirea celorlalţi fără a avea a ne face griji cu privire la cea personală.

Drumul nostru e pe jumătate făcut. Inima ne e pe jumătate pradă durerii. Mai avem puţine clipe de trăit. Dorinţele pe care le exprimăm se referă mai mult la ¿«trie decît la noi, Sprijinul ei. Dar dacă asuprirea va fi şi mai mare, ne vom prăbuşi, iar patria se va răsturna : căzînd, ii va strivi pe tirani. Ifu *cciem* această zadarnică şi tristă răzbunare, căci, ajunşi în mormînt, ce importanţă mai are pentru noi nefericirea celorlalţi ? Vorbim suveranilor, dacă mai sînt încă oameni. Dar dacă inima li s-a împietrit cu totul, nu vor întîrzia să afle că ştim să murim şi că moartea ce ne va lua în- curînd pe toţi va fi pentru ei cu mult mai îngrozitoare decît pentru noi".

grăbindu-ne cu toții să punem în această cutie semnul recunoștinței noastre. Răsplătim astfel acțiunile luminoase ale monarhului : îi e de ajuns să propună şi îi oferim mijloacele de a-şi realiza măreţele planuri. în fiecare cartier se găseşte o astfel de casă de bani. Tot aşa, în toate oraşele din provincie, unde-şi plătesc tributul locuitorii satelor, adică fermierii înstăriți, căci, în ceea ce-i priveşte pe pălmaşi, singura avere le sînt brațele, capul nefiind dator cu nimic nimănui. Vitele şi porcii sînt chiar scutiți de odioasa plată la care întîia oară au fost supuşi evreii şi pe care voi o acceptați fără să vă dați seama cît vă înjosea.

— Nu înțeleg, spusei. Mărimea impozitului e lăsată la voia poporului ? înseamnă că mulți se scutesc singuri, fără a da măcar de bănuit.

— Absolut deloc, iar teama dumitale e fără temei. Trebuie să-ți spun mai întîi că dăm din toată inima : tributul nu e mare şi are la bază echitatea şi dreapta judecată. Nu există cineva printre noi care să nu-şi facă o obligație de onoare din a-şi plăti pînă la ultimul bănuț datoria sa cea mai sfîntă şi cea mai legitimă. De altfel, dacă cineva capabil să plătească nu ar face-o, vezi tabloul acesta cuprinzînd numele tuturor capilor de familie ? imediat s-ar descoperi că nu şi-a depus pachetul pecetluit căci i-ar lipsi semnătura, s-ar acoperi pe vecie de ruşine şi ar fi privit aşa cum priveşti un hoț : titlul de prost cetățean l-ar urmări pînă la moarte. Cazuri de felul acesta sînt deosebit de rare, dacă ne gindim că daniile intrec de cele mai multe ori impozitul. Dind o parte din cîştig statului, cetățeanul ştie că c în propriul său folos şi că dacă vrea să se bucure dc anumite avantaje trebuie să facă şi el ceva. Dar ce sînt cuvintele pe lîngă ceea ce pot vedea proprii tăi ochi ? îți voi arăta ceva pe care n-aş fi în stare să-l exprim cum se cuvine. Azi soseşte de pretutindeni dreptul tribut pe care fidelul popor 11 datorează binefăcătorului său suveran, simplu păstrător al darurilor ce îi sînt oferite. Vino la palat să asişti la venirea deputaților din provincie.

într-adevăr, de-abia făcurăm cîțiva pași că întilnirăm bărbați ce trăgeau cărucioare pline de casete încununate cu lauri. Se scotea sigiliul, iar casetele erau urcate pe cîntar pentru a se vedea pe loc cît atîrnă banii dinăuntru prin scăderea greutății casetei, știută dinainte. Plata se făcea numai în numerar și suma totală, cunoscută cu precizie, era anunțată tuturor în sunet de trimbițe și fanfară. După ce se trecea lotul în revistă, se afișa re-/uitatul și se făcea cunoscut bugetul stalului, depus în tezaurul regal sub paza controlorului de finanțe.

Era zi dc sărbătoare. Lumea își punea flori în păr, striga *Trăiască regele* ieșea pe drumurile pe unde aveau să apară purtătorii de tribut, pline de mese întinse. Deputații provinciilor își adresau saluturi, își făceau daruri. Se bea în sănătatea monarhului în zgomotul salvelor de tun, iar din oraș răspundeau alte salve, semn că suveranul le mulțumește. Regele venea în mijlocul mulțimii vesele, răspundea aclamațiilor supușilor cu o privire blinda și prevenitoare, care inspira încredere și te făcea să răspunzi dragostei cu dragoste. îi era străin meșteșugul de a se purta viclean cu poporul acesta ce-l privea ca pe un tată..

Vizitele pe care le făcea nu ruinau orașul, mai cu seamă că nu costau decît strigăte de bucurie [132], primire cu atît mai

[132] Am văzut într-o zi intrarea unui prinț într-un oraș străin. Tunurile au început să tragă. Prințul era îmbrăcat cu haine scumpe și avea o trăsură aurită, supraîncărcată cu paji și lachei. Caii călcau mîndru și nechezau, de parcă ar i'i purtat fericirea. Acoperișurile erau pline de lume, ferestrele erau toate deschise, pe străzi nu mai puteai arunca un ac. Săbiile călăreților luceau în soare, soldații prezentau puștile și aerul răsuna de sunetul trompetelor. Poetul își acorda lira, oratorul își dregea glasul. Prințul sosește în fața palatului, i se arată drumul și înfățișarea sa inspiră o bucurie respectuoasă. Stăteam la o fereastră de unde priveam totul cugetind. Mergînd peste cîteva zile pe stradă, tare m-am mai minunat văzîndu-l pe același prinț fără suită, fără trăsură, deghizat. Nu știu de ce. nimeni nu se mai uita la el și, dimpotrivă, toată lumea îl îmbrîncea. Sosește un șarlatan, într-un soi de că-jucior la care erau înhămați cîțiva clini voinici și care avea drept - izitiu o

strălucită şi mai măgulitoare. Munca nu era întreruptă, dimpotrivă, fiecare îşi făcea o datorie din a se prezenta privirii regelui cu felul de îndeletnicire pe care-l îmbrăţişase.

Avînd scrisori de împuternicire, un intendent străbate provinciile, primeşte plingerile, duce direct la picioarele tronului ialbele supuşilor ori cîntăreşte el însuşi abuzurile. Ia la rînd oraşele şi de fiecare dată cînd pedepseşte o fărădelege e înălţată o piramidă zugrăvind hidra învinsă. Ce istorie poate fi mai plină de învăţăminte decît monumentele acestea morale, mărturie a faptului că suveranul îşi împlineşte cu adevărat îndatoririle domniei ! Intendenţii umblă *incognito,* întocmesc rapoarte secrete, se deghizează : adevăraţi spioni, ce lucrează însă la binele patriei

— Controlorul de finanţe[2] trebuie să fie un om deosebit de integru, nu ? Ştii povestea cu cîinele care, escortat de cumpătare, ducea slăpînului cina fără să se atingă de ea pină în ziua în care, îmbiat de ce vedea în jur, a mîncat şi el o parte. Să aibă bărbatul acesta îndoita virtute de a se înfrîna tot timpul şi de a nu cuteza să pună mîna ?

— Fără îndoială. Nu înalţă nici palate nici castele. Nu e cuprins de furia de a-i ridica în funcţiile cele mai înalte pe verii nepoţilor unchiului dinspre mamă ori pe foştii săi valeţi. Nu risipeşte aurul ca şi cum bogăţiile regatului ar fi ale lui [3]. De altfel, toţi cei cărora li se încredinţează tezaurul public nu pot, în nici un chip, să folosească bani. Te-ai face vinovat de înaltă trădare dacă ai primi din mîna lor cea mai măruntă monedă. Plătesc, e adevărat, cîteva servicii, dar cu bilete semnate de însăşi mîna suveranului. Statul le dă tot ce au nevoie, clar n-

maimuţă. Geamurile se deschid, se aud chemări şi toate wivirile se îndreaptă spre şarlatan. Purtat de mulţime, însuşi prinţul se numără printre privitori. Mă uitam la el şi-mi părea că-l aud zicînd : „Amăgitoare aclamaţii ale mulţimii, să nu-mi întunecaţi niciodată mintea cu cine ştie ce trufie nesăbuită. Nu omul de colo atrage mulţimea, ci bizarul lui echipaj. Nu eu atrăgeam privirile oraşului, ci valeţii mei, caii, strălucirea veşmintelor şi poleiala trăsurii."

au nici un galben în proprietatea lor". Nu pot nici să vîndă, nici să cumpere, nici să construiască. Casă, masă, îmbrăcăminte, distracții, toate le sînt oferite gratuit de corporațiile statului. Intră la un negustor de țesături, iau o stofă şi pleacă. Negustorul trece în catastif : *Dat în cutare zi păstrătorului venitului statului cutare lucru.* Şi statul plăteşte. Şi peste tot la fel. îți dai, fireşte, seama că, de are cît de cît ruşine, controlorul de finanțe nu va abuza de drepturile sale ; şi chiar de ar abuza, tot cîştigați am fi în comparație cu ce vă costau pe voi aceşti domni. Au fost suprimate registrele, căci nu slujeau dccît la a ascunde furtul din avutul obştesc, pe care, ca să zic aşa, îl legitimau.

„ — Şi cine e prim-ministrul vostru ?

— Auzi întrebare ? ! însuşi regele. Războinicul, judecătorul, negustorul pot, desigur, să acționeze prin intermediari, dar regalitatea nu poate fi împărțită [133]. Dacă e bolnav sau plecat în vreo călătorie, dacă e prins de treburi deosebite, regele însărcinează pe cineva cu împlinirea poruncilor, iar cel însărcinat nu poate fi decît un prieten, căci doar un asemenea sentiment poale sili un om să se înhame de bunăvoie într-o atît de grea întreprindere, iar stima noastră îi dă puterea de moment de care are nevoie. însuflețit şi răsplătit de prietenie, precum Sully ori D'Amboise el spune stăpînului său adevărul şi, pentru a-l sluji mai bine, nu ezită să-l supere, îi combate pornirile şi-l îndrăgeşte pe om, căci îi e scumpă gloria

---

[133] Istoria generală a războaielor ar putea avea titlul Istoria pasiunilor *miniştrilor,* căci, spre a se răzbuna pentru o uşoară rănire a orgoliului, aceştia pun pe picior de război, prin negocieri perfide, cutare imperiu îndepărtat şi liniştit.

* Fidelitatea nu e servila plecare la voința altuia. I se dă drept simbol un cîine ce-şi urmează peste lot stăpînul nedrept şi barbar, gudurîndu-se şi alergînd orbeşte la cea mai mică poruncă, în ceea ce mă priveşte, cred că adevărata tidelitaie constă în respectarea strictă a legilor rațiunii şi dreptății, nu în servila sclavie. Cît de fidel mi se pare Suily cînd rupe promisiunea de căsătorie pe care o făcuse în scris Henric al IV-le a

monarhului[1] : împărtăşincîu-i trucla, îi împărtăşeşte veneraţia pentru patrie, moştenirea cea mai de preţ, desigur, pe care o poate lăsa urmaşilor şi singura care-l preocupă.

— Vorbindu-ţi de impozite, am uitat să te întreb dacă mai cunoaşteţi acele loterii periodice în care, pe vremea mea, sărmanul popor îşi pierdea toţi banii.

— Nu, nu ne trece prin minte să înşelăm speranţa încrezătoare a oamenilor. Nu supunem partea săracă a cetăţenilor unui impozit de o ingeniozitate aiît de crudă. Sărmanul care, ostenit de prezent, nu putea trăi decît în viitor, îşi arunca preţul sudorii şi veghii în fatala roată de unde aştepta să-i zîmbească norocul. Dar mîna crudului zeu înşela întotdeauna aşteptările sărăciei sale. Dorinţa aprigă ele a duce o viaţă mai bună îl împiedica să cugete şi, cu toate că şariatania era vizibilă, fiecare îşi închipuia că avea să fie pînă la urmă favorizat de soartă, intr-atît e de adevărat că inima încetează să mai fie legată de viaţă numai înainte de a se desprinde de speranţă. Mîndrelc clădiri în care venea să cerşească puţină viaţă erau ridicate cu banii agonisiţi de el, poporul' flămrnd ; luxul altarului era lucrarea lui, dar de-abia de era îngăduit acolo. InLotcteauna străin, întotdeauna alungat, săracul nu avea voie nici să se aşeze pe piatra cioplită de el : arca aceasta, ce ar fi trebuit, după dreptate, să fie **a** Iui şi să-i slujească de adăpost, era locuită de preoţi cu salarii grase.

CAPITOLUL XL

DESPRE NEGOȚ

— Din ce mi-ai spus mai demult, mi s-a părut că înțeleg că francezii nu mai au colonii în Lumea Nouă şi că fiecare regiune a Americii formează un regat aparte, deşi unit cu celelalte printr-o legislație comună.

— Am da dovadă de lipsă de minte dacă ne-am gîndi să ne trimitem compatrioții să trăiască la două mii de leghe de noi. De ce să ne despărțim de frații noştri ? Clima e aici tot aşa de bună ca şi în America, lucrurile necesare le găsim şi aici din belşug şi de o foarte bună calitate. Coloniile erau pentru Franța ceea ce era casa de la țară pentru o persoană particulară : mai devreme ori mai tîrziu, casa de Ia oraş era ruinată de cea de la țară. Avem şi noi negoțurile noastre, dar le facem numai cu ce ne prisoseşte. înțelepți, am interzis cele trei otrăvuri fizice de care nu vă lipseați nici o clipă : tutunul, cafeaua şi ceaiul. Vă puneați un praf nenorocit în nară şi vă pierdeați memoria, pe care nici aşa nu o aveați prea grozavă. Vă ardeați stomacurile cu licori, ce-l distrugeau iîccelerindu-i activitatea. Bolile de nervi, atît de răspîn- dite printre voi, se datorau poşircilor ce spălau sucul hrănitor dătător de viață animală. Nu mai facem negoț decît în interior, şi ne este bine : bazat în principal pe agricultură, distribuind aşadar alimentele cele mai necesare, el t-atisface nevoile, nu orgoliul omenesc. Nimeni nu roşeşte că-şi munceşte singur pămîntul şi că duce arta cultivării timpului la cea mai înaltă desăvîrşire. Pînă şi monarhul are cîteva pogoane şi veghează îndeaproape lucrarea lor. Nu mai e cunoscută categoria aceea de oameni cu titluri a căror unică petrecere a timpului era trîndăvia. Adevăratul părinte al luxului nimicitor a fost negoțul peste hotare. Zic nimicitor, căci a adus o îngrozitoare inegalitate între averi, făcînd să ajungă în cîteva raîini aurul întregii nații. Pentru ca o femeie să poarte la urechi patrimoniui a zece familii, țăranul asuprit era silit să-şi vîndă pă- mîntul strămoşesc şi să părăsească plîngînd locurile unde nu mai vedeai decît mizerie şi dispreț, căci nesătuii monştri ce îngrămădeau averi peste

averi îşi îngăduiau să-i dispreţuiască pe cei pe care-i dezmoşteneau

Pentru început, am desfiinţat imensele companii ce înghiţeau toate averile particulare, înăbuşeau cutezanţa generoasă a naţiei şi aduceau lovituri atît de puternice moravurilor şi ţării. Era fără îndoială plăcut să bei ciocolată, să savurezi mirodenii, zahăr şi ananas, să bei licori din Barbade ori să te îmbraci cu minunatele stofe din Indii. Dar erau oare senzaţiile acestea cu adevărat atît de voluptuoase încît să închideţi ochii asupra nenumăratelor şi nemaipomenitelor rele pe care slăbiciunea voastră avea să le producă în cele două emisfere ? V-aţi dus şi aţi sfărîmat sfintele legături ale singelui şi firii pe ţărmul Guineii. l-aţi înarmat pe tată împotriva fiului spunînd că veniţi în numele creştinismului şi al omului. Orbi şi barbari mai eraţi. Aţi aflat-o pe propria voastră piele, şi experienţa v-a fost fatală. Setea de aur, ajunsă la paroxism în toate inimile ; aviditatea ce-a făcut să dispară plăcuta cumpătare : virtutea şi dreptatea trecute în rindul himerelor ; avariţia, albă la faţă, neliniştită, brăz- dînd pustietăţile oceanelor şi umplînd cu cadavre fundul mărilor ; o întreagă rasă de oameni vînduţi, cumpăraţi, trataţi precum cele mai de pe urmă animale ; regi deveniţi negustori trecînd prin toc şi sabie întregul glob pentru flamura unei fregate : în fine aurul, ieşit din minele peruane ca un fluviu de foc, curgînd în Europa spre a usca pe unde trece rădăcinile fericirii şi sfîrşind, după ce a chinuit şi sleit rasa omenească, prin a se pierde pe vecie în Indii, unde superstiţia îngroapă în măruntaiele pămînlului ceea ce avaritia se străduieşte sâ-i smulgă. Iată fidel zugrăvite avantajele aduse lumii de comerţul exterior.

Corăbiile nu ne mai fac înconjurul pămîntului pentru a ne aduce coşenilă şi indigo. Ştii care sînt minele noastre ? Munca şi ingeniozitatea. Încurajăm cu multă grijă tot ce ne. uşurează viaţa şi aduce bunăstarea. Dimpotrivă, proscricm sever tot ce ţine de fast, ostentaţie, trufie, de dorinţa copilărească de a fi singurul posesor al nu ştiu cărui fleac. Aruncăm în mare perfidele diamante, primejdioasele perle şi toate pietrele

strălucitoare ce împietresc inimile. Vă credeaţi deosebit de ingenioşi în rafinamenturile trindăviei voastre, dar află de la mine că trăia ţi doar în ce prisosea adevăratei grandori, în umbra ei, şi că nici măcar nu eraţi voluptuoşi. Intenţiile voastre fluşturatece şi mărunte aveau drept hotar dorinţe de o zi, şi, nefiind în stare să vă satisfaceţi adevăratele nevoi, nefiindu-vă cunoscută arta de a trăi fericiţi, torturîndu-vă departe ele ţintă, luîndu-vă la fiece pas închipuirile drept realitate, nu eraţi decît nişte bieţi copii încîntaţi de strălucitoare cioburi de sticlă. De ies din port, corăbiile noastre nu poartă cu ele fulgerul spre a prinde, pe vastă întindere de ape, o pradă ce fuge .or- mînd la orizont un punct de-abia vizibil. Ecoul mărilor nu mai înalţă pînă la cer jalnicele strigăte ale unor nebuni furioşi ce-şi dispută viaţa şi întîietatea pe cîmpiile de apă nemărginite şi pustii. Vizităm şi noi neamuri de la capătul pămîntului, dar nu pentru a le lua roadele cîmpu- lui, ci pentru a vedea ce au mai descoperit folositor în legislaţie, în viaţa de zi cu zi, în ştiinţele fizice, în moravuri. Corăbiile ne mai servesc şi la adunarea diverselor cunoştinţe de astronomie, căci cele mai bine de trei sute de observatoare semănate în lumea întreagă surprind cea mai mică schimbare petrecută în ceruri. Pămîntul e o gheretă în care sentinela firmamentului veghează neadormită. Astronomia a devenit o ştiinţă de seamă şi folositoare, deoarece face cunoscute cu voce de tunet măreţia creatorului şi demnitatea făpturii gînditoare ieşite din mîinile sale... Dar pentru că vorbeam de negoţ, să nu uit realizarea cea mai de preţ din toate vremurile. Mi s-a spus că ai fost foarte bogat şi în tinereţe ţi-ai plasat fără îndoială banii într-o bancă pentru a trăi din rentă ori, şi mai bine, cum făcea jumătate din Paris, într-o „tontină"', cum numeaţi voi sistemul bancherului italian. Ingenioasă era loteria aceasta unde jucai pe viaţă şi pe moarte ţi unde capetele pleşuve vedeau cum le plouă în pungă banii asociaţilor duşi de pe astă lume. Bună rentă trebuie să fi avut şi dumneata ! Renunţaţi la tată, mamă, fraţi, surori, veri şi prieteni numai să vă vedeţi venitul dublat. îl făceaţi pe rege moştenitorul vostru şi moţâiaţi intr-o Irîndăvie adîncă, fiecare trăind pentru sine.

— Dar ce spui dumneata ?! Edictele de tristă amintire care'au desăvirşit decăderea şi au distrus sentimente pînă atunci respectate, barbarul rafinament care a consfinţit public egoismul, izolîndu-i pe cetăţeni şi făcînd din fiecare o fiinţă moartă şi singuratecă, toate acestea îmi smulgeau lacrimi amare cînd mă gîndeam la soarta viitoare a stalului. Vedeam cum averile particulare se topesc, dispar şi cum masa excesivei opulenţe creşte de pe urma lor.

>M
Dar şi mai mult mă făcea să sufăr fatala lovitură dată moravurilor. Legăturile dintre inimile făcute să se iubească dispăruseră. Răsturnind bariere pe care interesul nicicînd n-ar fi cutezat să le atace, autoritatea suverană pusese în mîna acestuia, care şi aşa era de temut, o sabie şi mai ascuţită.

— Bunul meu bătrîn, mă întrerupse călăuza, bine ai făcut că ai adormit, căci de nu, ai fi văzut cum rentierii şi statul îşi primesc pedeapsa pentru mutuala lor nesăbuinţă. Mai luminată, politica n-a mai făcut de atunci asemenea greşeli : nu-i mai ruinează pe cetăţeni, dimpotrivă, îi uneşte şi îi îmbogăţeşte.

CAPITOLUL, XLI
CINA

Cum soarele se apropia de asfinţit, ccl ce-mi slujea de călăuză mă invită să intru în casa unuia dintre prietenii lui unde trebuia să cineze. Nu mă lăsai rugat, căci nu văzusem încă nici un interior şi acesta mi se pare lucrul cel mai interesant într-un oraş. Cînd citesc o carte de istorie, sar multe pagini căulînd înfrigurat amănunte din viaţa de zi cu zi : găsindu-le, nu mai am nevoie să citesc restul, căci îl ghicesc.

Nu mă aflam într-unui din acele apartamente minuscule, ca o celulă de nebun, cu pereţii nu mai laţi de trei degete şi în

care iarna îngheți, iar vara te coci. Dimpotrivă, încăperile erau mari, sonore, te puteai plimba prin ele, iar acoperişul, ridicat pe o şarpantă solidă, sfida atît gerul cît şi razele soarelui. Casele nu mai îmbătrîneau o dată cu cei ce le construiseră.

Pătrunzînd în salon, îl văzui imediat pe stăpînul casei, care îmi ieşi în întîmpinare fără să se fandosească şi fără morgă în prezența sa, soția şi copiii aveau o atitudine firească, dar respectuoasă, iar *Monsieur,* fiul cel mare, nu-şi persifla tatăl spre a-mi da măsura spiritului său : nici mama şi nici bunica lui măcar nu ar fi aplaudat asemenea vorbe de duh [134]. Surorile lui nu erau nici sclifosite, nici mute şi mă salutară cum nu se poate mai grațios, după care îşi văzură de treburi. Nu trăgeau cu urechea şi nu-mi spionau cele mai mărunte gesturi, iar vîrsta-mi înaintată şi vocea spartă nu treziră la ele nici un zîmbet. Nu mi se făcu onoarea acelor maimuțăreli ce sînt opusul adevăratei politeți.

în camera de primire nu se îngrămădeau zeci de bibelouri fragile [135] şi de prost gust : nu vedeai lacuri şi porțelanuri chinezeşti ori japoneze, nici ornamente poleite, în schimb, o tapiserie veselă, plăcută ochiului, o Cur ățenie deosebită şi cîteva stampe desăvîrşite alcătuiau un salon plin de culori zîmbitoare.

Prinserăm a vorbi fără ca nimeni să încerce să arate cît e de deştept[136]. Vorbele de duh, boala veacului meu, nu dădeau sclipiri mincinoase lucrurilor simple din ine şi nimeni nu apăra părerea opusă celorlalți din plăcerea de a străluci şi a-şi

---

[134] Există un libertinaj al minții mai primejdios decît cel al simțurilor şi e tocmai viciul de care suferă tineretul capitalei.

[135] Ce jalnică e mania de a strînge porțelanuri ! Cu laba, pisica poate să facă o pagubă mai mare decît devastarea a douăzeci de pogoane de pământ.

[136] Conversația însuflețeşte ideile, le face să trăiască, îmbogățeşte comorile minții şi e una dintre cele mai mari plăceri ale vieții, pe care o apreciez foarte mult. Am observat însă că în lume, în loc să dea vigoare sufletului, să-l hrănească şi înalțe, ea îl sleieşte şi oboseşte. Totul a fost transformat în problemă. Duhul, de care se abuzează, nimiceşte pînă şi evidența lucrului. Se face

satisface o trufie guralivă. Cine vorbea avea idei clare şi nu se contrazicea de douăzeci de ori în tot atilea minute. Spiritul acestei adunări nu era schimbător ca fluturele ce zboară din floare în floare şi, nefiind împrăştiat şi greoi, nu trecea fără legătură şi pe acelaşi ton de la felul cum a născut cutare prinţesă lă povestea unuia care s-a înecat.

Tinerii nu luau poze copilăreşti, nu aveau vorba tărăgănată şi fluşturatecă, nu-şi întipăreau pe faţă un aer de rece superioritate şi nici nu se tolăneau în fotolii de unde, cu capul pe spate, să-ţi arunce priviri obraznice ori batjocoritoare '. N-am auzit vorbe licenţioase şi nici lungi, greoaie şi jalnice diatribe împotriva adevărurilor alinătoare care sînt sprijinul şi bucuria sufletelor simţitoare [2]. Tonul femeilor nu era rînd pe rînd poruncitor şi galeş. Rezer- \ ale, decente, modeste, cu îndeletniciri uşoare şi plăcute, nu priveau cu ochi buni trîndăvia : nu reduceau ziua la jumătate ajungînd să nu mai facă nimic pînă seara". Am simţit o deosebită plăcere văzînd că nu-mi oferă cărţi de joc : poporul acesta ştia mult prea bine să-şi înfrumuseţeze viaţa ca să-şi omoare timpul într-un chip jalnic şi anost, aşa că renunţase la o asemenea petrecere searbădă, inventată pentru a alunga plictisul cine ştie cărui monarh imbecil şi păgubitoare pentru marea turmă de proşti ce-şi ascund mulţumită ei nevolnicia fără margini. Dispăruseră mesele verzi, adevărate arene unde ucideai ori eiai ucis fără milă. Dorinţa de cîştig nu mai venea să-i tulbure pe cetăţenii de treabă în clipele consacrate odihnei, iar aceştia nu-şi mai făceau un chin din ceea ce-ar i'i trebuit să fie o destindere Jucau dame şi şah, iscusite invenţii de demult, în stare să ofere gindirii un şir ne- sfîrşit de combinaţii diferite. Mai cunoşteau şi nişte jocuri pe care le-aş numi amuzamente matematice, ştiute pînă şi de copii.

Fiecare făcea ce îi plăcea, fără să trezească nedumerirea. Femeile nu-şi vîrau peste tot nasul spre a-şi mulţumi prin critică arţagul ce le macină, arţag dat atît de urîţenie cît şi de prostie. Unul discuta, altul răsfoia stampe şi examina tablouri, un altul citea într-un colţ... Nu stăteam cu toţii în cerc pentru a ne molipsi ele căscatul din plictis. în încăperea alăturată se

auzea un concert de dulci flaute însoţite de o voce. Stridentul clavecin şi monotona vioară lăsaseră locul încântătorului glas al unei femei frumoase. Ce instrument poate oare înriuri mai mult sufletele ? O armonică perfecţionată părea totuşi să se ia la întrecere cu ea, scoţînd sunetele cele mai pline, mai pure şi mai melodioase ce au fermecat vreodată urechea. Era o muzică îneîntătoare şi celestă, care nu amintea cu nimic de vacarmul operelor noastre unde omul de gust şi omul simţitor caută consonanţa unităţii fără a o găsi vreodată.

Eram fermecat. Nu trebuia să rămînem aşezaţi, ţintuiţi în fotolii de unde, păstrînd în permanenţă aceeaşi atitudine, să trebuiască să participăm la o conversaţie fără sfîrşit în jurul unor fleacuri devenite izvor de dispute grave [137]. Femeile, fiinţele cele mai fizice de pe lume, nu filosofau cînd vrei şi cînd nu vrei, iar de vorbeau despre versuri, tragedii, scriitori o făceau mărturisind că artele ce ţin de inteligenţă, de orice specie ar fi ele, sînt cu mult peste puterile lor -.

Mi se adresă rugămintea să trec în salonul alăturat pentru cină. Mirat, privii pendula : arăta ora şapte.

— Vino, îmi spuse stăpînul casei luîndu-mă de braţ, căci nu ne petrecem nopţile la lumina şi-n căldura luminărilor. Soarele ni se pare atît de frumos, încît ne facem cu toţii o plăcere din a vedea primele lui raze mijind la orizont. Iar ca să nu avem un somn greu, bîntuit de vise ciudate, nu ne culcăm cu stomacul plin. Ne îngrijim de sănătatea noastră, căci de ea depinde veselia sufletului[138]. Pentru a ne scula devreme, nu trebuie să ne culcăm
tîrziu şi, în afară de aceasta, ne plac visele liniştite şi fermecătoare

---

[137] într-o conversaţie obişnuită, două feluri de accidente, supărătoare în aceeaşi măsură, ţi se pot întîmpla : să fii silit să vorbeşti cînd nu ai nimic de spus .şi să mai ai ceva de spus cînd conversaţia s-a încheiat.

[138] Sănătatea e pentru fericire ce este roua pentru fructele pămîntului.

Se făcu o clipă tăcere. Capul familiei binecuvîntă bucatele întinse pe masă, obicei august pe care-l înviaseră şi care mi se pare important, căci te face să ai mereu trează în suflet recunoştinţa pe care trebuie să o arăţi celui ce face să rodească pamîntul. Eram ocupat mai mult cu privitul mesei decît cu mîncatul. Nu vă voi vorbi de albeaţa feţei de masă ori de strălucirea tarîmurilor. Servi-. terii erau şi ci la un capăt al mesei, mîncînd odată cu stăpînii, motiv de a-i iubi şi mai mult. în societatea lor, învăţau din ce auzeau, iar lecţiile de cinste primite dădeau roade în sufletele lor. Nemaifiind înjosiţi, nu erau nici neruşinaţi, nici grosolani. Libertatea, veselia, familiaritatea decentă bucurau sufletul şi înfrumuseţau chipul fiecărui mesean. Fiecare îşi punea în farfurie din porţia aflată. în faţa sa şi nu mai avea în felul acesta cum să-şi deranjeze vecinul cerînd ori întinzîndu-se după un platou îndepărtat. Ai fi fost socotit un mare mîncau dacă ai fi cerut în plus faţă de porţie : aceasta era suficientă. Mulţi mănîncă enorm mai degrabă pentru că s-au obişnuit aşa decît pentru că simt cu adevărat nevoia[139]. Se pricepusem să îndrepte un asemenea defect fără să recurgă la legi somptuare.

Mîncărurile din care am gustat aproape că nu aveau condimente şi nu-mi păru rău, căci aveau savoarea, gustul ales primit de la natură şi care-mi plăcu foarte mult. Nu se găseau pe masă mîncărurile acelea rafinate trecute prin mîinile mai multor alchimişti, tocanele, zemurile, fierturile şi sosurile care te îngreunează şi care, însoţind tot felul de bucate costisitoare, grăbesc pierirea speţei animale arzînd totodată măruntaiele omului.' Poporul acesta nu era un neam carnivor ce se ruinează pentru mîncare şi devoră mai mult decît poate

---

[139] Anatomia dovedeşte că organele plăcerilor noastre prezintă mici ridicaturi piramidale : cu cît sînt acestca mai puţin tocite prin folosire, cu atît sînt mai sensibile, mai elastice şi se refac mai repede. Firea, mamă grijulie şi iubitoare. Ic-a făcut astfel încît să-şi păstreze funcţiile şi la o vîrslă înaintată, cu condiţia

produce darnica fire cu toate facultățile ei generative. Dacă în ochii lui luxul era un lucru odios, excesele gastronomice i se păreau o crimă revoltătoare, căci dacă, abuzînd de bunăstarea sa [1], bogatul risipește roadele pămîrilului, săracul trebuie să dea pe ele bani mulți și, de multe ori. să renunțe la cîte o masă.

Legumele și fructele erau cele oferite de anotimp, deoarece pierduseră secretul de a face să se coacă în toiul iernii searbedele cireșe, și nu se înnebuneau după trufandale, lăsînd natura să-și urmeze ritmul : gustul era mai răsfățat, iar stomacul mai sănătos. La desert, furăm

să nu le fie distruse delicioasa finețe, mîngîietoarea catifelare. Numai de orii depinde, așadar, să se bucure de plăceri toată viața. Dar ce face nesăbuitul ? își desfigurează prețioasa organizare, își veștejește simțurile prețioase făcindu-le obtuze și dure : din ființă aproape cerească și capabilă de voluptăți pe care numai ea le cunoaște coboară la rangul de automat suferind. Ce animal a fost mai favorizat decit omul în ceea ce privește plăcerile ? Care altul poate admira firmamentul și mărețul spectacol al firii, care altul deosebește culorile și forma plăcută a corpurilor, miroase; florile, respiră parfumuri, cunoaște inflexiunile vocii, e mișcat de sunetul muzicii și de cele mai infime nuanțe ale poeziei, elocinței și picturii ? Cine altul urmărește calculele algebrei și înaintează cu delicii în adîncimile geometriei ? Cine a spus că omul e o imagine sintetică a universului a spus o vorbă mare și frumoasă, căci omul pare să fie legat de tot ce există.

[1] Cel pe care lumea bună îl consideră om cumsecade e fără îndoială un necinstit.

serviți cu fructe deosebit de bune și băurăm un vin vechi ce nu aducea deloc cu lichiorurile colorate, distilate cu alcool etilic, atît de prețuite pe vremea mea și acum sever interzise, precum arsenicul : ajunseseră la concluzia că nu e nici o plăcere în a-ți da o moarte lentă și crudă.

— Mărturisește că e un desert modest, căci nu vezi nici pomi, nici castele, nici mori de vînt, nici alte figurine din zahăr [140]. Risipa aceea nebunească, lipsită de orice fel de plăcere de altfel, îi atrăgea pe vremuri pe demenții căzuți în boala copiilor. Se spune că, la sfârșitul vacanțelor, parlamentare, magistrații voștri, acei părinți ai nației care ar fi trebuit să dea măcar exemplu de cumpătare și să nu încurajeze prin consimțămîntul lor luxul nerușinat și meschin, cădeau în extaz văzînd pe masă asemenea figurine de zahăr. Și închipuie-ți cu ce rîvnă încercau celelalte stări să-i întreacă.

— închipuirea dumitale e în urma realității, răspunsei. Admiră, te rog, ingeniozitatea de care dădeam dovadă. Pe o masă lată de zece picioare, a fost construită pe vremea mea o operă cu tot ce are ea, mașini, decoruri, actori, balerini, orchestră, în întregime din zahăr. Spectacolul s-a petrecut exact ca pe scena teatrului de la Port- Royal, iar în vremea aceasta mulțimea lua ușa cu asalt ca să aibă rara fericire de a arunca o privire asupra acestui mîndru desert, pe care mai mult ca sigur că ea îl plătea. Poporul admira magnificența prinților și se credea mic de tot în fața lor...

Rîserăm cu toții și ne ridicarăm de la masă mulțumind cerului. Nimeni nu simți că leșină și nimeni nu suferi de indigestie.

---

[140] O, Franța, patria mea ! vrei să știi ce-ți aduce azi adevărata glorie, avantajul real față de celelalte nații ? Faptul că excelezi în industria modei, îmbrățișată în țările nordice cele mai îndepărtate, la toate curțile din Germania, în seraiuri, în toate colțurile lumii. Bucătarii și cofetarii tăi sînt primii din univers, iar dansatorii tăi dau tonul în întreaga Europă. '

CAPITOLUL XLII

GAZETELE

întorcîndu-mă în primul salon, privirea îmi căzu pe o masă unde se aflau mai multe foi tipărite, de două ori mai mari decît gazetele englezeşti. Mă repezii la ele şi citii titlul : *Ştiri publice şi particulare.* Şi deşi eram hotă- rît să nu mă mai mir de nimic, nimic nu-mi putu egala surpriza şi mirarea stîrnită de fiecare rînd, aşa că voi transcrie articolele care m-au interesat cel mai mult, fireşte, în măsura în care memoria mă va ajuta. ,

Pekin, azi... ,

în prezenţa împăratului, a avut loc premiera tragediei franceze *Cinna.* Clemenţa lui Augustus, frumuseţea şi caracterul nobil al personajelor au făcut o impresie deosebită asupra întregii asistenţe.

— O ! spusei vecinului meu. Ce gazetar neruşinat, ce mincinos ! Citeşte şi dumneata...

— Dar spune adevărul, îmi răspunse el fără să se tulbure. Am văzut cu ochii mei jucîndu-se la Pekin *Orfanul ăin China.* Află că sînt mandarin şi că-mi place poezia precum dreptatea. Am traversat Canalul Regal[141] şi am pornit încoace. Drumul a durat aproape patru luni, pentru că am- făcut şi popasuri. Curios să văd faimosul Paris, aşa de mult lăudat, am venit să

[141] Canalul Regal traversează China din sud pînă în septentrion pe o lungime de şase sute de leghe. întîlneşte lacuri, rîuri etc. Imperiul e plin de asemenea canale folositoare, dintre care multe merg cîte zece leghe în linie dreaptă, servind la aprovizionarea celor mai multe oraşe şi tîrguri. Podurile sînt de o îndrăzneală şi magnificenţă cu mult deasupra a tot ce oferă Europa mai minunat în această privinţă. Iar noi, mici, firavi şi meschini în ceea ce priveşte monumentele publice, ne punem toată priceperea, instrumentele şi cunoştinţele cele mai de preţ în a împodobi trufia şi a construi magnifice nimicuri. Aproape toate capodoperele artelor noastre :sînt simple jucării pentru copii.

aflu acele mir de lucruri pe care trebuie neapărat să le vezi cu ochii tăi pentru a le judeca aşa cum se cuvine. Franceza s-a răs- pîndit la noi acum vreo două sute de ani şi la întoarcere voi lua cu mine cîteva cărţi bune spre a le traduce.

— Domnule mandarin, să se fi renunţat oare la limba hieroglifică şi la ciudata lege ce vă împiedica să faceţi un pas în afara imperiului ?

— Am fost siliţi să ne schimbăm limba şi să adoptăm caractere mai simple de îndată ce v-am cunoscut. Nu ne-a fost mai greu decît învăţarea algebrei şi a matematicilor. Cît despre antica lege, împăratul a abrogat-o, găsind cu înţelepciune că nu sînteţi cu toţii precum acei preoţi de-ai voştri pe care-i numeam *semi-diavdli* din pricină că voiau să aprindă chiar şi printre noi făclia discordiei în care ei trăiau. Dacă epoca mi-e prezentă în minte, aceasta se datorează şi unei cunoaşteri mai profunde şi mai intime prilejuită de cîteva gravuri în aramă făcute de voi, artă pe atunci necunoscută nouă şi deosebit de admirată. De atunci încoace aproape că v-am ajuns din urmă.

— A, ştiu despre ce e vorba. Planşele zugrăveau nişte bătălii. Desenele ne fuseseră trimise de către acel îm- păratpoet căruia Voltaire ii închinase o frumoasă epistolă, iar regele nostru, însărcinîndu-i cu execuţia pe cei mai buni artişti ai săi, le-a trimis în dar *Fermecătorului rege al Chinei.*

— Aşa e ! Ei bine. de atunci încoace am stabilit legături şi încetul cu încetul ştiinţele au zburat dintr-o ţară în cealaltă, precum poliţele. Gîndurile unui singur om au devenit gîndurile universului, lumina fiind răspîndită de tipar, această augustă invenţie. înaintarea ei invincibilă nu a putut fi oprită de tiranii cu o sută de braţe ai raţiunii umane şi nimic nu a fost mai rapid decît această co- moţie mîntuitoare provocată în "lumea morală de soarele artelor, care a inundat totul cu strălucirea lui vie, pură şi veşnică. în China nu mai domneşte bastonul, iar mandarinii nu mai sînt un soi de prefecţi de colegiu. Oamenii de rind nu mai sînt laşi şi pişicheri, deoarece nimeni nu mai încearcă să-i lipsească de suflet, şi, avînd acum ideea demnităţii lor, nu mai sînt striviţi şi înjosiţi de ruşinoase pedepse. Continuăm să-l venerăm pe Confucius, contemporan

aproape cu Socrate şi care, ca şi acesta, nu s-a pierdut în subtilităţi privitoare la principiul fiinţei, ci s-a mulţumit să facă tuturor cunoscut că nimic nu scapă privirii lui pătrunzătoare şi că va pedepsi viciul aşa cum va răsplăti virtutea. Confucius a avut chiar şi un avantaj faţă de înţeleptul grec, acela de a nu fi nimicit cu îndrăzneală prejudecăţile religioase, prejudecăţi capabile, atunci cînd nu există un sprijin mai nobil, să slujească de temei moralei poporului. A aşteptat ca, fără zgomot şi osteneală, adevărul să-şi facă singur drum. în sfîrşit, el e cel care a dovedit că, pentru a-şi conduce bine ţara, monarhul trebuie neapărat să fie filosof. împăratul nostru continuă să împingă plugul, dar nu e vorba nici de o ceremonie vană, nici de un act de puerilă ostentaţie...

Pradă dorinţei de a citi şi totodată de a asculta, pe de o parte trăgeam cu urechea la ce-mi spunea, pe de alta nu mai puţin avida-mi privire parcurgea paginile uimitoarei gazete. Sufletu-mi era ca împărţit între două funcţii contrare... Iată ce citeam.

Jedo, capitala Japoniei, azi...

Urmaşul marelui Taico, acela care a făcut din Dairi un idol puternic şi venerat, a terminat traducerea *Spiritului legilor* şi a tratatului intitulat *Despre delicte şi pedepse.*

Prea cinstitul Amida a făcut o plimbare pe străzi, dar nimeni nu a fost strivit sub roţile trăsurii sale.

În Japonia poate să intre oricine vrea şi toată lumea e însetată de meşteşugurile străine. Sinuciderea nu mai e considerată o virtute, căci s-a observat că este opera disperării şi a unei sensibilităţi excesive şi vinovate.

Persia, azi..:

Regele Persiei a cinat cu fraţii săi, care au ochi foarte frumoşi. Fraţii îl ajută în cîrmuirea imperiului, principala lor îndatorire fiind de a-i citi depeşele. Sfintele cărţi, a lui

Zoroastru şi Sadder-ul, continuă să fie citite şi respectate, dar nu se mai vorbeşte nici despre Omar nici despre Aii.

Mexico, azi...

Oraşul este pe cale să-şi recapete întreaga-i măreţie de demult sub augusta ocîrmuire a prinţilor descendenţi, ai ilustrului Montezuma. La urcarea pe tron, împăratul nostru a poruncit reconstruirea palatului aşa cum era pe vremea strămoşilor săi. Indienii nu mai merg goi şi desculţi. În centrul pieţii, principale a fost ridicată o statuie reprezentîndu-l pe Gatimozin lungit pe cărbuni aprinşi. Dedesubt poţi citi cuvintele : *Iar eu stau culcat într-un pat de trandafiri!*

— Lămureşte-mă, te rog, spusei mandarinului. Nu e oare îngăduit să numeşti acest imperiu Noua Spanie ?

Acesta îmi răspunse :

— în clipa în care i-a alungat pe tirani (Mahomet şi Cezar nu ar fi ajuns nici împreună pînă la genunchiul acestui bărbat uimitor), măreţul răzbunător al Lumii noi s-a mulţumit să devină un legiuitor şi şi-a lăsat sabia pentru a arăta .naţiilor sfîntul cod al legilor. Nu-ţi închipui ce geniu a fost. Vocea sa convingătoare părea să fie a unui zeu coborît pe pămînt. America a fost împărţită în două

erii. împăratul Americii septentrionale a unit sub sceptrul său Mexicul, Canada, Antilele, Jamaica şi San- Domingo. împăratul Americii meridionale luă Peru, Paraguay, Chile, pămîntul lui Magellan, regiunea Amazonului Fiecare din aceste regate a avut însă un monarh propriu, dar supus el însuşi legii generale, tot aşa cum, pe vremea dumitale, vedeai în înfloritorul imperiu al Germaniei mai multe state suverane ce nu alcătuiau totuşi decît un singur trup, condus de un unic şef. Multă vreme uitat, ascuns, sîngele lui Montezuma a ajuns din nou pe tron. Toţi aceşti monarhi sînt regi patrioţi al căror unic ţel e menţinerea libertăţii publice. Marele om, celebrul legiuitor, negrul în care firea şi-a epuizat geniul, a insuflat tuturor sufletul său mare şi generos. Vastele state muncesc şi trăiesc într-o desăvîrşită înţelegere, operă tîrzie, dar inalterabilă, a raţiunii. Nebunia lumii vechi, războaiele puerile

şi crude, inutilitatea atîtui sînge vărsat, ruşinea de a fi provocat asemenea nenorociri, prostia celor ambiţioşi o dată dovedită, toate acestea au învăţat pe cei de pe noul continent să facă din augusta pace zeul patriei lor. în ziua de azi, un război ar dezonora un stat aşa cum furtul îl face pe cetăţean să-şi piardă cinstea...

Continuam să ascult şi să citesc.

*

Assompcion, azi... *

A avut loc o mare serbare în memoria abolirii ruşinoasei sclavii în care ne căzuse neamul pe vremea despoticilor iezuiţi. De şase veacuri, nimicirea acestor lupi, a acestor vulpi, în ultimul lor bîrlog, este privită drept o binefacere a providenţei. Nefiind însă deloc nerecunoscătoare, naţiunea mărturiseşte că a scăpat din ghearele mizeriei şi că a învăţat agricultura şi meşteşugurile ¡mulţumită aceloraşi iezuiţi. Ce fericiţi am fi fost dacă s-ar fi limitat să ne înveţe doar asemenea lucruri precum şi sfintele legi morale !

Philadelphia, capitala Pennsylvaniei, azi...

Acest colţişor de pămînt unde -omenia, credinţa, libertatea, înţelegerea şi egalitatea au găsit refugiu acum opt sute de ani e acoperit azi de cele mai frumoase şi înfloritoare cetăţi. Virtutea a făcut aici mai mult decît a făcut curajul la alte neamuri şi, oferind lumii priveliştea unui popor de fraţi, generoşii quakeri cei mai virtuoşi dintre oameni, au fost un model pentru inimile pe care le-au înduioşat. E lucru ştiut că, de cînd sînt pe lume, au toate temeiurile să dea universului întreg inii de exemple de generozitate şi binefacere. Sînt. primii care au refuzat vărsarea de sînge şi au privit războiul drept-o rătăcire imbecilă şi barbară. Tot ei au deschis ochii popoarelor, arătîndu-le că sînt jalnicele victime ale certurilor dintre regi. Foarte curînd va fi publicată culegerea anuală care consemnează virtuţile practice ce pun pe legile lor pecetea perfecţiunii.

Maroc, azi...

A fost descoperită o cometă ce înaintează spre Soare. E a trei sute cincizeci şi una cometă observată de la crearea acestui observator. Observaţiile făcute în interiorul Africii corespund întru totul celor făcute de noi.

Un musulman a fost pedepsit cu moartea pentru vina de a fi lovit un francez, conform ordonanţei suveranului care cere ca orice străin să fie privit drept un frate în vizită la cei mai buni prieteni ai săi.

Siam, azi...

Flota noastră înregistrează progrese uimitoare. Au fost lansate la apă şase vase cu trei punţi, destinate curselor lungi.

Regele îi îngăduie în preajma sa pe toţi cei care vor să-i vadă augusta fizionomie. Nu există pe lume monarh mai îndatoritor, mai cu seamă cînd merge la pagoda marelui Sommoca-codom.

Elefantul alb e ținut acum în menajerie, unde e mai mult decît un obiect de curiozitate de vreme ce e dresat cum nu se poate mai bine pentru manej.

Coasta Malabar, azi...

Văduva lui..., frumoasă, tînără, în toată splendoarea vîrstei, a vărsat lacrimi sincere la moartea soțului ei, ars pe rug conform datinei, dar singur, şi, după ce a purtat doliu mai mult în suflet decît în felul de a se îmbrăca, s-a unit cu un tînăr pe care-l iubeşte cu tot atîta dragoste. Noua căsătorie îi face pe concetățenii ei să o îndrăgească şi să o respecte şi mai mult.

Pămîntul lui Magellan, azi...

Cele douăzeci de insule fericite care trăiau fără să se cunoască una pe cealaltă, în toată nevinovăția şi bucuria vîrstei dintîi, s-au reunit într-o asociație cu adevărat frățească şi reciproc "folositoare.

Țara papuașilor [142] azi...

Pe zi ce trece, înaintarea noastră în a cincea regiune a lumii e întovărășită de descoperiri din ce în ce mai întinse și mai interesante. Ești surprins la fiece pas de bogăția și rodnicia sa, de numărul popoarelor care locuiesc aici în bună pace. Ne disprețuiesc meșteșugurile. Psihologia le e chiar mai interesantă decît înfățișarea fizică. Luminînd aceste pământuri nemărginite, mai întinse decît Asia și Africa, soarele nu întîlnește nici un om nefericit, în vreme ce Europa, mică, plăpîndă și veșnic învrăjbită, și-a clădit un sOl de oase omenești.

Insula Tahiti, în Marea Sudului, azi...

Cînd Domnul de Bougainville a descoperit această insulă fericită în care domneau moravurile vîrstei de aur, nu a ezitat să o supună în numele stăp'înului său. întor- cîndu-se, a adus cu el un tahitian care, în 1770, a fost vreme de opt zile. centrul curiozității parizienilor. Nu se știa pe atunci că un francez, mișcat de frumusețea climei, de inocența locuitorilor și mai cu seamă de nenorocirile care pîndeau poporul acesta nevinovat, se ascunsese în vreme ce camarazii lui luau calea întoarcerii. Nu se depărtaseră bine corăbiile cînd francezul acesta se prezentă națiunii adunate într-o cîmpie întinsă, spu- inîndu-i :

. — Vreau să -rănim printre voi, pentru fericirea mea și a voastră. Primiți-mă ca pe un frate și veți vedea că așa și voi fi, căci vreau să vă scap de cel mai îngrozitor dezastru ce poate fi închipuit. O, fericit popor care trăiești în simplitatea naturii ! Știi tu oare ce nenorociri te pasc ? Străinii aceia politicoși pe care i-ai primit și copleșit cu daruri și pe care eu îi trădez acum, dacă a feri un popor virtuos de ruină înseamnă a trăda, străinii aceia, compatrioții mei, se vor întoarce în curînd adu- cînd cu ei toate flagelurile ce năpăstuiesc celelalte țări. Vă vor face să cunoașteți otrăvuri și boli pe care acum nu le știți. Vă vor aduce lanțuri și, cu raționamentul lor fioros, vor încerca să

---

[142] Pămîntul papuașilor se află la "4 000 de leghe de Paris.

vă convingă că e spre binele vostru. Priviţi ce piramidă au ridicat : ea atestă de pe acum că pămîntul acesta e al lor, parte a imperiului unui suveran al cărui nume vă e necunoscut. Vă vor da, să n-aveţi nici o îndoială, legi noi, vă vor scormoni pămîntul, vă vor goli pomii fructiferi, vă vor înrobi. Egalitatea care domneşte printre voi şi atît de preţioasă va dispare şi s-ar putea ca sînge omenesc să fie vărsat deasupra acestor flori ce. unduie sub degetele voastre mîngîietoare. Zeiţa acestei insule e Iubirea şi v-aţi consacrat, ca să zic aşa, cultului ei. Ura şi răzbunarea o vor înlocui. Voi, care nici măcar nu ştiţi să vă folosiţi de arme, veţi afla ce e războiul, ce e uciderea şi ce e robia...

Auzind acestea, poporul păli şi rămase mut de uimire, aşa cum un grup de copii, întrerupţi din plăcutele lor jocuri, tremură de teamă cînd o voce severă le anunţă sfîrşitul lumii şi vîră în mintea lor necoaptă imaginea unor calamităţi pe care pînă atunci nici măcar nu le bănuiau. Oratorul continuă :

— Popor pe care te iubesc şi care m-ai mişcat ! Există o cale de a rămîne fericiţi şi liberi şi anume aceea ca orice străin care va debarca pe aceste ţărmuri de vis să fie sacrificat binelui ţării. Hotărîrea e crudă, dar dragostea purtată copiilor voştri şi viitorimii trebuie să vă facă să îndrăgiţi această barbarie. V-aţi înfiora şi mai tare dacă v-aş povesti grozăviile trăite din pricina europenilor de popoare care, ca şi voi, au avut parte de la fire de slăbiciune şi nevinovăţie. Feriţi-vă de răsuflarea lor contagioasă, căci totul, chiar şi zîmbetul lor, e un semn al nefericirilor cu care plănuiesc să vă năpăstuiască.

Sfătuindu-se, capii naţiunii încredinţară în unanimitate puterea francezului care devenea binefăcătorul întregului lor neam, punîndu-l la adăpost de cele mai înfiorătoare calamităţi. Pedepsirea cu moartea a străinilor a fost adoptată şi pusă în aplicare cu o străşnicie plină de virtute şi patriotism, ca odinioară în Taurida de către un popor poate tot atît de nevinovat, însufleţit însă de dorini a aprigă de a rupe orice legătură cu neamuri inteligente, e drept, dar totodată tiranice şi sîngeroase.

Se anunța că legea a fost abrogată, deoarece mai multe împrejurări au dovedit că Europa nu mai este dușmana celor patru colțuri ale lumii, că nu mai atentează defel la pașnica libertate a națiunilor îndepărtate, că suveranii ei nu mai țintesc nebunește la rușinosul despotism, că se învrednicește să-și facă prieteni și nu sclavi și că vasele ei sînt în căutarea pildelor de moravuri firești și adevărate, nu a josnicelor bogății etc.

Petersburg, azi...

Titlul de legiuitor e cel mai frumos dintre toate. Dind legi înțelepte și neschimbătoare, suveranul e aproape un zeu pentru neamul său. Numele Ecaterinei a Il-a continuă să fie pronunțat cu entuziasm, dar nu de cuceririle și victoriile ei se vorbește, ci de legile date. Visul ei a fost să izgonească noaptea neștiinței și să înlocuiască barbarele obiceiuri cu legi dictate de omenie. Mai fericită în întreprinderile sale, mai mare decât Petru-cel-Mare dată fiind inima ci mai omenoasă, în ciuda atîtor pilde centrare s-a străduit să aducă poporului ei fericirea și împlinirea. Și a reușit, în ciuda furtunilor publice și domestice ce i-au zguduit tronul, iar curajul de care a dat dovadă a consolidat o coroană pe care întreg universul o vrea pe fruntea ei. Ar trebui să ne întoarcem în antichitatea cea mai timpurie pentru a întîlni un legiuitor tot atît de demn și de înțelept. Lanțurile care-l striveau pe cel ce trudea au fost sfărîmate, iar el și-a înălțat fruntea și, cu bucurie, s-a văzut intrat în rîndul oamenilor. Meșteșugarul de obiecte de lux a încetat să-și vadă meseria mai lucrativă și mai cinstită decît celelalte. Geniul umanității a spus întregului Nord : Oameni, fiți liberi, iar voi, rase viitoare, să aveți mereu în minte că dacă sînteți ceea ce sînteți, totul se datorează unei femei !

Ultimul recensămînt al locuitorilor tuturor Rusiilor arată că populația se ridică la patruzeci și cinci de milioane de suflete, față de patrusprezece milioane în 1769. Dar înțelepciunea legiuitorului, codul său plin de omenie, tronul puternic consolidat de urmașii săi, care s-au dovedit generoși

şi iubitori de popor, totul a făcut ca populaţia să fie pe măsura întinderii imperiului, mai vast decît cel roman şi decît cel ridicat de Alexandru. Ocîr- muirea a încetat însă să mai fie militară, suveranul nu-şi mai spune autocrat, formă odioasă pe care universul e azi prea luminat pentru a o mai îngădui

Varşovia, azi..:

Polonia nu mai e răvăşită de cea mai absurdă anarhie cu putinţă, atît de jignitoare pentru drepturile omului născut liber şi cum nu se poate mai apăsătoare pentru popor. Augusta Ecaterina a Il-a a avut odinioară o mîn- tuitoare influenţă asupra acestui regat şi ne amintim cu recunoştinţă că ea a dat ţăranului libertatea personală şi dreptul de proprietate asupra bunurilor sale.

Regele Poloniei a murit la ora şase după-amiaza şi, în aceeaşi zi, pe tron a urcat în pace fiul său, primind toate semnele de cinstire din partea nobililor palatini.

Constantinopol, azi...

Alungarea turcilor, în veacul al XVIII-lea, dio-Europa a fost o mare fericire pentru lumea întreagă, neamul omenesc felicitîndu-se pentru prăbuşirea funestului imperiu în care monstrul despotismului era mîngîiat de josnici viziri ce nu i se prosternau decît pentru a-l întrece în îngrozitoare fărădelegi. Multă vreme în'bejenie, fiul, neumilit, ci, dimpotrivă, victorios, viguros şi în stare să o mărească, îşi recăpătă moştenirea lăsată de părinţi. Uzurpatorii tronului Constantinilor au fost înghiţiţi de noroiul anticelor lor mlaştini, iar piedicile puse de superstiţie şi de înfiorătoarea tiranie, tovarăşa ei de nedespărţit, în calea artelor şi a raţiunii, de pe malurile Savei şi ale Dunării pînă la vechiul Tanais, au fost înlăturate de un popor venit din Nord sub conducerea unei mîini de fier. Filosofia îşi reocupă sanctuarul ei dintîi, iar patria lui Temistocle şi a lui Miltiades se închină din nou statuii Libertăţii, redevenind tot atît de mîndră şi de măreaţă ca în vremurile de demult cînd strălucea cu atîta tărie. Şi-**a** recăpătat vechile domenii, în care nu a mai apărut nici un Sardanapale cuprins de somnul barbariei între un vizir şi un ştreang de mătase, în vreme ce statele sleite **şi** stoarse de toate bogăţiile erau cufundate în somnul morţii.

Azi le însufleţeşte spiritul dătător de viaţă al libertăţii, spirit creator ce face minuni pe care popoarele înrobite nu le pot cunoaşte. Statele marelui sultan au fost mai întii împărţite între vecini, dar două. veacuri mai tîrziu s-au reunit într-o republică pe care comerţul o face înfloritoare şi de temut.

în clădirea în care era adăpostit pe timpuri seraiul **a** fost dat un bal, în tynpul căruia participanţii au fost serviţi cu ccle mar delicioase vinuri şi cu tot soiul de băuturi răcoritoare. într-un belşug ce^x nu ştirbea cu nimic deosebita lor delicateţe. A doua zi, în sala de spectacole ridicată pe locul vechii moschei

numită Sfinta-Sofia, **a** avut loc o reprezentaţie c:u tragedia *Mahomet.*

Roma, azi...[143]

---

[143] Ce nesuferit e pentru urechea mea numele de.Roma! Cît de funest universului a putuit fi acest oraş.! Cît de fidel a putut el fi întemeietorilor, o mină ele tîlliari ! Unde găseşti oare ambiţie mai aprigă, mai adine înrădăcinată în inimi şi mai neomenoasă ? Şi-a întins înrobitoarele, lanţuri asupra întregului univers cunoscut, iar neamurile nu au putut scăpa de sclavie nici prin forţă, nici prin curaj, nici prin virtuţile cele mai eroice. Ce demon îl îndemna oare la aceste cuceriri-şi grăbea zborul pajerilor sale? O, republică funestă, ce despotism monstruos a avut vreodată urmări mai îngrozitoare ? O', Romă, cît te urăsc ! Ce popor e acela care, străbătînd lumea spre a răpi oamenilor libertatea, şi-o pierde în cele din urmă pe a sa ? Care, înconjurat de toate minunăţiile artei, savurează spectacolul gladiatorilor, îşi aţinteşte, curios, privirea asupra nefericitului al cărui sînge curge învolburat şi căruia îi cere să mintă firea în ultimele sale clipe, alungind teama de moarte, şi să ia un aer măgulit la aplauzele milionului de mîini barbare ? Şi care popor,, după ce a fost nedreptul stăpîn al universului, a putut să suport-a ca atîţia împăraţi să-i răsucească în rană cuţitul, dînd dovadă de o servitute tot atît de laşă pe cît de trufaşă i-a fost tirania ? Dar nu e totul î Pe tronul acestor despoţi avea să urce superstiţia cea mai absurdă şi mai ridicolă, ai cărei miniştri erau neştiinţa şi barbaria. După ce au dat moartea în numele patriei, au ajuns să o dea în numele Domnului şi, lucru nemaipomenit pînă atunci, au vărsat sînge pretextînd interesele cerului? Roma e hăul urît mirositor din care au emanat fatalele, opinii ce i-au învrăjbit pe oameni şi i-au înarmat pe unii împotriva celorlalţi în numele unor fantome. Curînd a zămislit monştrii cei mai odioşi, al căror nume era cel de pontifi şi care-şi spuneau reprezentanţi ai lui Dumnezeu. Comparaţi cu tigrii aceştia cu tiară, un Caligula, un Neron sau un Domiţian au fost simpli tîlhari. înlemnind sub lovitura aceasta de măciucă, popoarele vegetează o mie de ani sub despotica teocraţie, iar imperiul sacerdotal acoperă totul, înăbuşă totul cu tenebrele sale. Spiritul omenesc nu se mai manifestă decît prin supunerea fată de un om deificat, al cărui glas e un fulger pîrjolitor. Se organizează cruciade, apare un tribunal de inchizitori care proscrie, excomunică, da anateme ca nişte fulgere! nevăzute ce pot ajunge pînă la capătul pămîntului. Cu sufletul plin de credinţă şi mînie, creştinul nu se mai satură de sînge. Are nevoie de o lume nouă, de o întreagă lume pentru a-şi potoli furia şi, cu forţa,- vrea să-i silească pe ceilalţi să-i îmbrăţişeze crezul. Semnalul îngrozitorului pîrjol e imaginea lui Cristos : eriunde apare, curg valuri de sînge şi pînă în zilele noastre religia aceasta îndreptăţeşte înrobirea nefericiţilor ce mulg din măruntaiele pămîntului aurul pentru care Roma arată idolatria cea mai neruşinată. Oraş

împăiatul italiei a primit la Capitoliu vizita episcopului Romei, care cu plecăciune i-a făcut ştiute rugăciunile de viaţă lungă şi de îmbelşugare pentru imperiu înălţate cerului \ după care a plecat pe jos, cu întreaga umilinţă a unui adevărat slujitor al Domnului.

Toate minunatele monumente antice smulse apelor Tibrului care le-au înghiţit cu atîţia ani în urmă au fost instalate în diferitele cartiere ale oraşului. Au fost scoase cu atîta pricepere încît nu s-a răspîndit în aer nici un fel de duhoare primejdioasă.

înălţat pe şapte coline! ce roi de calamităţi a ieşit din pieptu-ţi infernal ! Ce eşti tu ? De ce striveşti sub puterea ta acest glob năpăstuit ? Să-şi fi găsit oare adăpost în tine răufăcătorul Ariman ? îţi împlînţi tu oare rădăcinile în bolta Infernului ? eşti uşa la care bate nefericirea ? Cînd fi-va oare sfărîmat fatalul talisman care şi-a pierdfct, ce-i drept, din putere, dar care mai păstrează încă îndeajuns pentru a neferici lumea ? O, Romă, cît te urăsc. Să se păstreze, totuşi, vie în minţi amintirea fărădelegilor tale ruşinea ta ! Fie ca ea să nu se şteargă niciodată şi ca inimile înflăcărate de o dreaptă ură să aibă pentru numele tău oroarea pe care o resimt eu !

[1] Tronul despotismului se sprijină pe altar, care nu-l susţine decît pentru a-l înghiţi.

Preocuparea episcopului Romei este de a da un cod de morală raţională în stare să mişte inimile. Publică un catehism al raţiunii omeneşti, străduindu-se mai cu seamă să pună într-o lumină şi mai evidentă adevărurile eu adevărat importante pentru om. Notează în scris toate faptele de generozitate, toate faptele de milostenie care i-au impresionat pe contemporani şi le publică, arătîncl Însuşirile fiecărui soi de virtute. Jude al regilor şi al neamurilor mulţumită fierbinţii lui iubiri de om, se află deasupra tuturor prin puterea de neînvins dată de înţelepciunea şi dragostea lui de adevăr şi dreptate. Mediază şi potoleşte certurile dintre naţii, iar bulele lui, publicate în toate limbile, nu dau dovadă de ataşament pentru dogme de neînţeles şi nu oferă nici sentinţe ce pot hrăni o vrajbă veşnică ; dimpotrivă, vorbesc de Dumnezeu, de prezenţa lui universală, de viaţa viitoare, de sublimul virtuţii. îl citesc, cu profit atît chinezii cît şi japonezii, atît locuitorii Surinamului cît şi cei ai Kam- ceatcăi.

Neapole, azi...

Academia de litere din Neapole a decernat premiul său numitului ***. Subiectul consta în determinarea cu precizie a ceea ce erau cardinalii în veacul al XVIII-lea, a moravurilor şi opiniilor acestor ciudate personaje, a ceea ce spuneau şi făceau în închisoarea conclavului şi a monumentului în care au redevenit ceea ce erau ei în copilăria creştinismului. Autorul încununat a satisfăcut pe deplin cerinţele Academiei, descriind pînă şi bareta şi pălăria roşie. Disertaţia sa e pe cît de plăcută, pe atît de instructivă.

Intr-un teatru de bilei a avut loc o reprezentaţie cu farsa sfîntului Janvier, atît de serioasă pe vremuri. Se ştie că minunea lichefierii sîngelui său avea loc în fiecare an, extravaganţă vrednică de rîs care a fost parodiată cu umor, făcînd deliciile întregii naţii.

Tezaurul catedralei Notre-Dame de Lorette, pînă acum folosit pentru hrănirea şi îmbrăcarea săracilor, a fost destinat construirii unui apeduct, căci s-a constatat că nu mai există nevoiaşi[144]. La fel se va face cu bogăţiile catedrallei din Toledo, distrusă în 1867. A se vedea în această privinţă disertaţiile savante publicate în 1999 de ***.

Maărid, azi...

Nu mai e îngăduit nimănui, prin ordonanţă, să poarte numele de Domenigo, numele barbarului care a instaurat pe vremuri Inchiziţia[145]. Tot prin ordonanţă, numele îui Filip al II-lea e şters de pe lista regilor Spaniei.

Hărnicia acestui neam se manifestă zi de zi prin noi descoperiri folositoare meşteşugurilor, iar Academia de Ştiinţe a publicat de curînd un nou sistem de electricitate, întemeiat pe mai bine de douăzeci de mii de experienţe.

Londra, azi..:

---

144 De o mie cinci sute de ani nu poţi vedea în Europa drept monumente decît biserici de prost gust, cu clopotniţe înalte şi ţuguiate. Tablourile din ele sînt, de cele mai multe ori, nişte zugrăveli hidoase şi dezgustătoare. Ce de mănăstiri bogate ! Ce de consilii de canonici! Ce de refugii pentru trîndăvie şi jargon teologic! Şi totuşi, secretul de a dura aceste catedrale şi temple costisitoare a fost găsit într-o vreme de extremă sărăcie a popoarelor. Ce înfloritoare ar fi fost ele de-ar fi folosit pentru apeducte şi canale uriaşele sume inutil risipite întru îmbogăţirea preoţilor şi a călugărilor!

145 Sufletul în care fanatismul religios nu a stins sentimentele de omenie e sfîşiat de milă şi arde de indignare văzînd barbaria cu care nebunia religioasă l-a' împins pe om să închipuie torturile cele mai rafinate. Istoria canibalilor şi a antropofagilor e mai puţin îngrozitoare decît a noastră. Torquemada, inchizitorul Spaniei, se lăuda că a trecut prin foc şi sabie mai bine de cincizeci de mii de eretici. Şi, într-adevăr, întîlneşti pretutindeni, urmele sîngeroase ale ferocităţii religioase. Aceasta să fie oare legea sfîntă care pretinde a fi sprijin politicii şi moralei ?

Oraşul e de trei ori mai mare decît în veacul al XVIII-lea, iar acum întreaga putere a Angliei poate să-şi aibă, fără nici o primejdie, reşedinţa în capitală, fiindcă sufletul ei e negoţul, care pentru un neam republican nu are urmările funeste avute într-o monarhie. Ţara şi-a păstrat vechea ocîrmuire, un sistem bun, căci nu monarhul se îmbogăţeşte, ci persoanele particulare, ceea ce e izvor de egalitate, împiedicînd atît excesiva opulenţă, cît şi extrema mizerie.

Englezii continuă să fie primul neam al Europei şi sé bucură de vechiul privilegiu de a fi arătat vecinilor lor forma de guvernămînt potrivită unor oameni preocupaţi de drepturile şi fericirea lor.

Nu se mai organizează procesiuni în amintirea lui Carol I : politica lor s-a făcut mai înţeleaptă.

S-a ridicat o nouă statuie protectorului Cromwell, făcută - dintr-o marmoră despre care nu ai putea spune dacă e albă ori neagră, într-atît e de amestecată. Adunările poporului vor avea de acum înainte loc în faţa ei, deoarece marele bărbat pe care-l reprezintă e adevăratul autor al minunatei şi imuabilei ei Constituţii [146].

Scoţienii şi irlandezii au" prezentat parlamentului o moţiune prin care cer desfiinţarea numelor de Scoţia şi Irlanda spre a nu mai face, în spirit şi prin nume, decît un trup cu Anglia, aşa cum şi éste de altfel în ceea ce priveşte patriotismul ce-i însufleţeşte.

Viena, azi...

Austria, dintotdeauna în stare să ofere întregii Europe fermecătoare prinţese, anunţă că are şapte frumoase nubile, ce se vor căsători cu acei prinţi de pe faţa pămîn- tului în stare

---

[146] J.-J. Rousseau atribuie puterea, strălucirea şi libertatea Angliei distrugerii lupilor de care a fost odinioară bîntuită. Fericită naţie, căci a alungat lupi de o mie de ori mai primejdioşi, ce continuă să pustiască alte ţinuturi.

să aducă cele mai frumoase mărturii de iubire din partea popoarelor lor.

Haga, azi...

Poporul acesta harnic, care a transformat într-o grădină pămîntul cel mai ingrat şi mai mlăştinos cu putinţă şi care a adus toate bogăţiile de pe lume într-o regiune unde nu creştea nimic, face în continuare dovada minunatei sale inteligenţe şi arată întregului univers de ce sînt în stare curajul, răbdarea şi chibzuita folosire a timpului. Dragostea lui pentru aur nu mai e tot atît de aprigă. Republica a ştiut să devină mai puternică descoperind capcanele ce-i pregăteau pe ascuns căderea şi şi-a dat seama că e mai uşor să te opui oceanului furios ridicînd diguri decît să rezişti corupătorului metal, aşa că astăzi se apără cu tot atîta curaj de ispita luxului şi de atacurilp mării.

Paris, azi..:

Douăsprezece corăbii de şase sule de tone au sosit în capitală, aducînd belşugul. Nu mai plăteşti peştele pe care-l mănînci de zece ori cît face. Noua albie a Senei, săpată între Rouen şi Paris, necesită reparaţii pentru care Tezaurcria naţională a alocat un milion cinci sute de mii, sumă suficientă, căci nu vor fi angajaţi nici administratori, nici antrepenori.

Luxul devorator, luxul neruşinat, luxul copilăresc, luxul capricios, luxul nebunesc nu mai domnesc azi pe malurile Senei, înlocuite fiind de luxul hărniciei, ce uşurează viaţa şi măreşte bunăstarea, lux folositor şi necesar, uşor de deosebit şi de neconfundat cu luxul ostentativ şi trufaş ce-i rănea pe cei cu averi modeste[147], risipite şi ele în cele din urmă, direct ori prin puterea exemplului

---

147 Cînd nu vom mai avea oare uimitoarea inegalitate dintre averi, excesiva opulenţă ce înmulţeşte cazurile de mizerie extremă, izvor al tuturor crimelor ? Cînd nu-l vom mai vedea pe sărmanul om truditor străduindu-se fără a reuşi să iasă din sărăcia în care îl menţin legile din propria lui ţară ? Ori

pe cel care, întinzînd o mînă tremurîndă, se teme deopotrivă de privirea şi de refuzul semenului său ? Cînd nu-i vom mai vedea oare pe acei monştri refuzîndu-i, cu o privire distrată, bucata de pîine cerşită ? Şi cînd înceta-vor aceşti oameni să înfometeze un întreg oraş în care cele ale gurii costă tot atît cît într-o cetate asediată ? Dar finanţele s-au terminat, negoţul stagnează, poporul e năpăstuit de nenorociri , suferinţa e generală, iar urmarea îngrozitoare e că morala e părăsită. Vai nouă !

I*

Statuia celebrului Voltaire a fost curăţată. E vorba de cea ridicată în timpul vieţii sale de către cei mai remarcabili scriitori atît în privinţa talentului cît şi a simţului dreptăţii. Piciorul său drept striveşte mutra scîrnavă a lui F.-.., dar cum dispreţul public a desfigurat foarte mult chipul acestui Zoii, s-a cerut repararea monumentului care trebuie să arate tuturor criticilor imbecili ruşinea ce-i aşteaptă. Cum nu s-a păstrat portretul acestui mîzgălitor de hîrtie, care, pentru a-şi ţine zilele, publica un periodic, lumea se întreabă ce cap de animal laş, invidios şi făcător de rele i-ar fi mai potrivit.

Parizianul are idei limpezi în privinţa dreptului natural, politic şi civil. Nu-şi mai închipuie prosteşte că i-a dat altuia în stăpînire persoana şi bunurile sale. Continuă să aibă limba ascuţită şi să alcătuiască vodeviluri şi şansonete, dar a învăţat să dea glumelor o substanţă mai solidă.

întorceam pe toate feţele gazeta, vrînd să mai citesc citeva asemenea articole interesante. Căutam ceva despre Versailles, dar privirea mea avidă nu găsea nimic. Obser- vîndu-mi încurcătura, stăpînul casei mă întrebă ce caut.

— Lucrul cel mai interesant din lume, răspunsei, şi anume ştirile privitoare la locul unde se găseşte de obicei curtea. Pe scurt, articolul *Versailles,* atît de plăcut şi de bogat în *Gazette de France*[148].

Prinse a zîmbi şi-mi spuse :

— Nu ştiu ce s-a întîmplat cu *Gazette de France,* dar a noastră spune numai adevărul şi nu păcătuieşte niciodată prin

---

148 Ce crud flagel e tiparul cînd nu face decît să anunţe întregii naţii că, în cutare zi, cutare a făcut pe sclavul la curte, că un altul şi-a pătat onoarea cu toată pompa imaginabilă, că, în sfîrşit, un al treilea a cules roadele josniciei de care a dat dovadă ! Ce platitudini! ce stil laş şi tîrîtor !

omisiune. Monarhul locuieşte în inima capitalei, sub privirile mulţimii, ale cărei strigăte sînt imediat auzite de urechea sa. Nu se mai ascunde într-un soi de deşert, înconjurat de o mulţime de sclavi îmbrăcaţi în fir de aur, ci rămîne[3] în centrul statului său aşa cum Soarele îşi are reşedinţa în centrul universului. Iată încă un frîu ce-l menţine între frontierele datoriei. Singura cale pe care poate să afle tqt ce trebuie să ştie e vocea aceasta generală ce străbate pînă la picioarele tronului : a înăbuşi acest glas ar însemna să te opui legii, fiindcă monarhul aparţine poporului, nu poporul monarhului.

CAPITOLUL XLIII

PROHODUL UNUI ŢĂRAN

Curios să aflu ce a devenit acel Versailles unde văzusem atît splendoarea regilor etalîndu-şi opulenţa fără margini, cît şi rasa de rîndaşi şi scribi obraznici ce-şi împingeau lenea pînă la ultima limită, am visat, precum Josua, că am oprit cursa soarelui : gata să „ apună, s-a oprit la ruga mea ca pe vremea generalului evreu, dar intenţia mea era, cred, mai bună decît a acestuia.

Ieşisem deja din oraş, purtat de o trăsură care nu era un ţucal[149]. Drumul era schimbat şi făcea un ocol. Trecîrâl printr-un sat, am zărit un grup de ţărani intrînd în templu cu ochii plecaţi şi plini de lacrimi. Mişcat de ceea ce vedeam am oprit trăsura şi am intrat Ia rîndu-mi. ;În mijlocul naosului se afla .trupul unui bătrîn, îmbrăcat ţărăneşte şi ale cărui plete albe

---

149 E numele trăsurilor ce te duc la curte. De obicei, sînt folosite de mulţimea de valeţi ce mişună prin Versailles şi, în acest sens, se poate într-adevăr spune că transportă tot ce poate fi mai josnic în Franţa.

atîrnau pînă la pămînt. Apăru şi pastorul, care, urcînd pc o mică estradă, spuse celor de faţă :

— Cetăţeni,

Bărbatul pe care-l vedeţi a fost vreme de nouăzeci de ani binefăcătorul oamenilor. Fiu de plugar, din fragedă pruncie a încercat cu mîinile lui încă lipsite de vlagă să ridice brăzdarul. Şi-a urmat tatăl în arătură de îndată ce piciorul său a putut să treacă peste bulgării de pămînt, iar cînd vîrsta i-a dat puterile după care tînjea, i-a spus părintelui său : „Odihneşte-te", şi de atunci încoace fiece răsărit de soare l-a văzut pe cîmp, arînd, semănînd, plantînd, culegînd. A defrişat mai bine de două' mii de pogoane, a plantat viţă de vie de jur-împrejurul cătunului nostru şi lui îi sînteţi datori pentru pomii ce ostoiesc foamea şi vă feresc de arşiţa soarelui. Nu avariţia nu-i îngăduia să se odihnească, ci dragostea de muncă, pentru •care, după cum spunea, e făcut omul, precum şi sfîntul gînd că îl priveşte Cel-de-Sus pe cînd cultivă pămîntul şi-şi hrăneşte copiii.

S-a căsătorit, şi a avut douăzeci şi cinci de copii. Tuturor le-a insuflat dragostea de muncă şi de virtute, şi toţi au ajuns oameni adevăraţi. Le-a dat tinere mirese, pe care el însuşi le-a condus, zîmbind, spre altarul fericirii. Nepoţii au fost crescuţi în casa lui şi ştiţi cu toţii ce bucurie pură şi de neşters li se citea în ochi. Se iubesc cu toţii ca fraţii pentru că el însuşi găsea plăcere în a iubi şi i-a făcut şi pe ei s-o guste.

în zilele de sărbătoare era primul care ciupea corzile instrumentelor obişnuite pe la ţară, iar privirea lui, glasul, gestul erau pentru toţi, după cum bine ştiţi, semn de veselie generală. Nu i-aţi uitat nici voioşia, vie emanaţie a sufletului său pur, nici vorbă plăcută şi plină de miez : avînd darul ironiei inteligente, nu a jignit pe nimeni. A refuzat să ajute pe cineva ? S-a arătat în vreo împrejurare nepăsător faţă de necazul ce lovea satul ori pe unul dintre voi ? A fost vreodată lipsit de simţire cînd era vorba de patrie ? îşi dăruise acesteia inima : chipul ei era veşnicul lui subiect, nu vorbea decit

despre ceea ce o poate face mai prosperă şi îndrăgea ordinea mulţumită dragostei pe care o nutrea pentru virtute.

L-aţi putut vedea, gîrbovit de vîrstă şi cu pasul nesigur, urcînd în munţi spre a împărtăşi tinerilor agricultori din experienţa sa. Memoria sa era un depozit sigur de observaţii privitoare la diversele anotimpuri făcute de-**a** lungul a optzeci de ani. Cutare copac plantat de mîinile lui în cutare ori cutare an îi amintea de blîndeţea ori de mînia cerului. Ştia cu exactitate ceea ce alţii uită, morţii, recoltele îmbelşugate, donaţiile făcute sărmanilor. Era înzestrat cu un spirit de profeţie parcă şi, din cugetările lui pe clar de lună, afla ce trebuie să însămînţeze în grădina lui de legume. Cu o zi înainte de a muri, **a** spus : „Copiii mei, mă apropii de Fiinţă, autoarea a tot ce e bine, pe care am adorat-o întotdeauna" şi în care mi-am pus toate speranţele : curăţaţi mîine perii şi, cînd va asfinţi soarele, îngropaţi-mă la marginea ogorului meu.^

O veți face, copii ce aveți a urma exemplul său ; dar înainte de a arunca țărînă peste părul lui alb, care, de departe, impunea respect şi-i atrăgea pe cei tineri, pri- viți-i miinile vrednice de cinstire, priviți-i bătăturile : iată augusta amprentă a lungilor săi ani de muncă.

Ajuns aici, oratorul luă una din miinile de gheață şi o ridică : datorită folosirii zilnice a sapei era de două ori mai lată decît una obişnuită şi părea să nu fi avut de ce să se teamă de înțepăturile mărăcinilor şi de asprimea pietrelor. Oratorul sărută respectuos venerabila mînă şi toți îi urmară pilda.

Copiii săi purtară trupul culcat pe trei snopi de grîu şi îl îngropară după vrerea sa, punînd apoi pe mormînt secera, sapa şi brăzdarul de care se folosise.

— Ah ! exclamai eu, dacă bărbații slăviți de Bossuet, Flechier, Mascaron, Neuville ar fi avut a suta parte din meritele acestui țăran, le-aş ierta elocința pompoasă şi futilă !

CAPITOLUL XLIV
VERSAILLES

Ajung în cele din urmă şi caut din privire mîndrul palat de care depindea odinioară destinul mai multor neamuri. Ce surpriză ! ruine, ziduri pe jumătate dărîmate, statui mutilate, porticuri năruite dădeau o idee confuză despre antica sa măreție. Mergînd printre ruine, am în- tîlnit un bătrîn aşezat pe capitelul unei coloane.

— Vai, dar ce s-a întîmplat cu vastul palat ?

:— S-a prăbuşit !

— Cum asta ?

— S-a năruit pur şi simplu. în nerăbdarea lui orgolioasă, un om a vrut să forțeze natura durînd edificiu peste edificiu şi, în dorința-i năprasnică de a-şi satisface voința capricioasă, şi-a vlăguit supuşii. Aici s-au pierdut ca într-un hău toți banii

regatului Aici a curs un fluviu de lacrimi pentru a alcătui fîntîni din care n-a mai rămas nimic. Priveşte şi dumneata ce mai dăinuie din colosul ridicat cu atîta caznă şi durere de un milion de brațe. Palatul păcătuia prin ceea ce-şi pusese la temelie : era -icoana măreției celui ce l-a construit[150]. Regii ce i-au urmat au fost siliți să fugă temîndu-se să nu fie striviți. Fie ca rumurile acestea să poată spune tuturor suveranilor că aceia care abuzează de puterea lor de moment nu fac decît să-şi dezvăluie generației viitoare slăbiciunea...

Spunînd aceste vorbe, bătrânul vărsa un torent de lacrimi şi privea cerul cu un aer de adîncă pocăință.

— De ce plîngi ? îl întrebai. Toată lumea e fericită, Iar molozul de aici nu anunță vreo calamitate publică.

Ridicînd vocea, îmi spuse :

— Ah, nefericitule ! află că sînt acel Ludovic al XlV-lea care a construit acest jalnic palat. Dreptatea dumnezeiască a reaprins torța zilelor mele spre a putea privi mai îndeaproape ncfericita-mi lucrare... Cît sînt de fragile monumentele trufiei ! Plîng şi voi plînge veşnic... Ah, de ce n-am ştiut ? [151]

Tocmai voiam să-i pun o întrebare, cînd o şopîrlă dintre cele multe de pe acolo, sărind de pe bucata de coloană în jurul căreia se încolăcise, mă înțepă pe gît. Iar eu m-am trezit.

---

[150] Se vorbeşte cu admirație de magnificele spectacole oferite poporului roman, cu intenția de a-i arăta măreția. Dar el a fost nefericit din clipa cînd a început să vadă fastuoasele serbări în care se risipea rodul victoriilor sale. Cine a construit circurile, teatrele, termele ? cine a săpat lacurile artificiale în care întreaga flotă putea face manevre ca pe mare ? Monştrii cu coroană, al căror tiranic orgoliu strivea jumătate din populație pentru a bucura privirea celeilalte jumătăți. Uriaşele piramide cu care se laudă Egiptul sînt monumente ale despotismului. Republicanii construiesc apeducte, canale, drumuri, piețe publice, hale, în vreme ce orice palat ridicat de un monarh e germenele unei viitoare năpaste.

[151] Aflat în mijlocul Europei, dominînd oceanul prin marea lungime cît şi prin dantelăria coastelor sale dinspre mările Flan- drei, Spaniei şi Germaniei, vecin cu Medilerana, ce regat e şi Franța I şi ce popor pare să aibă drepturi mai mari la fericire*!

CUPRINS

Lector : COHNEL SIMIONESCU
Tehnoredactor : ELENA CALUGAKU

Bun *de tipar 01.10.S6. Coli ed. 14,50. Coli tipar 9*

Comanda nr. 60 043 Combinatul poligrafic „Casa Scinteli* Piața Scinteți nr. 1 — Bucureşti Republica Socialistă România

louis-sébastien mercier

O

Lei 8

«Mercier este un publicist filosof în sensul cel mai propriu, mai ales în generația care a pornit Revoluția : entuziast şi eclectic amestecînd raționalismul militant

cu efuziunea sentimentală, critica şi utopia, el cheltuieşte moştenirea enciclopedistă, risipind-o, dar şi răspîndind-o. Nu e nici un teoretician ca Montesquieu, nici un creator de talia lui Diderot, nici un critic de anvergura lui Voltaire, ci un martor pătruns, lucrat şi modelat de ideile acestora.»

[1] Să nu fi fost oare creată lumea decît pentru mîna de oameni ce fac azi umbră pămîntului ? Ce sînt toate fiinţele ce au vietuit în comparaţie cu acelea pe care Dumnezeu le poate crea ? Alte generaţii veni-vor să ocupe locul pe care-l ocupăm ; vor urca pe

[1] întreg regatul e de fapt la Paris. Regatul seamănă cu un copil rahitic : toate sucurile urcă la cap şi-l măresc. Copiii de telul acesta au mai mult spirit decît ceilalţi, dar restul trupului le este plăpînd şi extenuat : copilul spiritual nu trăieşte prea mult.

[1] Ex.istă o dosebire- esenţială între comedianţii francezi **şi** comedianţii italieni : primii se consideră, cu cea mai bună credinţă, oameni de merit şi sînt insolenţi ; cei din urmă sînt interesaţi, şi singura lor ţintă e banul. Din orgoliu, unii vor să punâ stăpînire pe gustul publicului ; din zgîrcenie, ceilalţi încearcă"să i se conformeze.

[1] Nu există instituţie în Franţa care să nu tindă la distrugerea naţiei.

[1] E suficient ca imaginația să-ți fie puternic impresionată de un obiect pentru a ți—1 /.ugrăvi în timpul nopții. Se petrec lucruri de mirare în vis : cel de l'ață, după cum veți vedea, e destul de Interesant.

[1] Strigătele ce se fac auzite la Paris formează o limbă aparte, **a** cărei gramatică trebuie învățată.

[1] Dacă mi-ar veni vreodată cheful să fac un tratat de coafură, ce mi-aș mai minuna contemporanii arătîndu-le că există vreo trei-patru sute de feluri de a răsuci părul omului ! Oh, cît sînt de ingenioase meșteșugurile, și cine poate să pretindă că le-a parcurs cu de-amănuntul !

[1] Caro] al Vll-lca, rege al Franței, aflîndu-se odată la Bourges, ceru să i se facă o pereche de cizme ; dar pe cînd le încerca, veni vistiernicul, care spuse cizmarului : „Strînge-ți marfa, căci nu ți-am putea plăti cizmele cîlăva vreme. Maiestatea sa mai poate să umble o lună cu cele vechi". Regele dădu dreptate vistiernicului. și merita să aibă i/n asemenea om în slujba lui. Ce-ar spune, citind acestea, tînărul zăpăcit care se lasă încălțat rîzînd în sine că a mai găsit un sărman muncitor pe care să-l păcălească : disprețuiește pe omul care-i pune pantofi în picioare și căruia nu-i dă nici un ban, dar aleargă să-și risipească aurul în locașurile dezmățului și crimei: De ce oare nu îi este întipărită pe frunte josnicia sufletească, pe fruntea ce nu roșește cînd se întoarce la fiece colț de stradă pentru a scăpa de privirea creditorului ! Dacă l-ar opri la o ruspîntie toți cei cărora le datorează veșmintele de pe el și și-ar lua înapoi ce e al lor, ce ar mai rămîne pe' el ? Mi-ar plăcea ca pe străzile

Parisului fiecare om îmbrăcat mai bine decît ii permite starea să fie obligat; cu amenințarea unor pedepse strașnice, să poarte în buzunar chitanța de ia croitor.

[1] Nimic mai comic decît să vezi pe un pod un şir de trăsuri ce se împiedică una pe cealaltă. Stăpînii privesc şi îşi pierd răbdarea. Vizitii se ridică în picioare pe capră şi înjură. Spectacolul acesta îi răzbună întrucîtva pe nefericiții pietoni.

[1] În vechime, oamenii se făleau spunînd că se trag din zei : ce de eforturi pentru a fi nepotul lui Neptun ori Venus, vărul bun al lui Marte ; alții, mai modeşti, se mulțumeau să se tragă dintr-Un fluviu, o nimfă sau-o naiadă. Nebunii de azi au o ciudățenie mai tristă : .caută să descindă nu din strămoşi iluştri, ci necunoscuți de cînd e lumea lume.

[1] E lucru de mirare că nu se acordă nici un fel de răsplată celui ce salvează viata unui cetățean. Printr-un decret al poliției se dă 7ccc scuzi barcagiului care scoate din apă corpul unui înecat, dar barcagiul care salvează viața unui om nu primeşte

' Atunci cînd sufletele sînt cuprinse de o cupiditate fără margini. entuziasmul virtuții dispare, iar guvernul nu mai poate răsplăti decîl cu sume imense pe cei pe care înainte îi recompensa cu mici semne de prețuire. Morala e că monarhii ar trebui să creeze o monedă care să te facă ilustru ; dar nu va avea curs decît atunci cînd sufletele vor resimți puternic acest imbold.

[1] Ludovic al XlV-lea spunea că dintre toate formele de ocîr- muire din lume cel mai mult îi plăcea cea a Sultanului. Nu e cu putinţă să fii mai orgolios şi mai neştiutor totodată.

[1] Şase mii de nefericiţi sînt înghesuiţi în sălile spitalului parizian, în care nu circulă fir de aer. în braţul rîului din apropiere sînt aruncate toate scîrnăviile, iar apa lui, ce ccfriţine germenii infecţiei, potoleşte setea unei jumătăţi din oraş. în braţul ce scaldă cheiul Pelletier, între cele două poduri, mulţi boiangii îşi aruncă vopselele de trei ori pe săptămînă. Am observat că apa rămîne neagră mai bine de şase ceasuri. Arcul ce formează cheiul Gesvre e un focar pestilenţial. Această parte a oraşului bea. fără excepţie, o apă infectată şi respiră un aer otrăvit. Banii risipiţi pe focurile de artificii ar fi de ajuns pentru a se stîrpL acest flagel.

[1] M-am plimbai de unul singur într-o zi, agale, prin sălile spitalului Hotel-Dieu din Paris. Ce loc de meditaţie asupra omului ! Am văzut zgîrcenia omenească împopoţonată aici cu numele de caritate publică. Am văzut muribunzi mai înghesuiţi decît ar trebui să fie chiar şi în mormînt uniindu-şi răsuflarea şi grăbind moartea triştilor tovarăşi de mizerie. Am văzut durere şi lacrimi ce nu mişcau pe nimeni ; am văzut secera morţii lovind în ăreapta şi în stingă fără să se facă^auzit vreun geamăt : ai" fi spus că-te găseşti într-un abator unde sînt sacrificate nişte biete animale. Am văzut oameni ce rămîneau de piatră la un asemenea spectacol şi care se mirau că putea cineva să fie mişcat. Două zile mai thziu eram la Operă. Ce spectacol costisitor ! Decoruri, actori, instrumentişti, se făcuse

totul pentru ca priveliştea să fie magnifică. Dar ce va spune posteritatea cînd va afla că oraşul avea între zidurile sale două locuri atît de diferite ! Vai, cum se pot ele ridica pe acelaşi sol ? Nu se exclud oare reciproc ? De atunci Academia Regală de Mu'zică îmi întristează sufletul ; de la întîiul sunet ce iese de sub arcuş am în fața ochilor paturile dezgustătoare ale nefericiților bolnavi.

[1] E ia Bicetre o încăpere numită sala de forță : e imaginea iadului. Şase sute de nefericiți, înghesuiți claie peste grămadă, năpăstuiți de mizerie, de lipsă de noroc, de răsuflarea celorlalți, de păduchii ce se înfruptă din ei, de un plictis şi mai crud chiar, viețuiesc în fermentația unei mînii reținute. Este chinul lui Me- zence, înmulțit cu o mie. Magistrații sînt surzi la plîngerile acestor nenorociți. Au fost cazuri în care unii dintre aceştia din urmă s-au făcut vinovați de violență, îndreptată asupra unor paznici, medici ori preoți ce-i vizitau : au ucis cu singurul gînd de a părăsi locul îngrozitor în care se aflau şi de a găsi puțină odihnă pe roata călăului. Au drep'tate cci ce spun că moartea ar fi mai puțin barbară dccît ceea ce sînt ei făcuți să îndure. O, magistrați fără suflet, oameni de piatră, oameni nedemni de numele pe care-i purtați, ultragiați umanitatea mai mult decît au făcut-o ei. Niciodată ferocitatea călăilor n-a egalat-o pe a voastră. Hai, îndrăzniți, fiți şi mai neomenosî, făcînd ca justiția să fie mai puțin înceată : ardeți de vie turma de nefericiți ; v-ați cruța astfel osteneala de a vă exercita vigilența asupra îngrozitoarei lor sclavii, sclavie de două ori mai apăsătoare de îndată ce vă faceți apariția. La urma urmei

ar putea fi împiedicați de picioare cu o ghiulea de vreo cincizeci de ocale şi puşi să lucreze ogoarele. Dar nu : despotismul are victime pe care vrea să le ferească de orice privire. Pricep.

[1] Mi-aş fi satisfăcut atît inima cît şi simțul dreptății denunțînd acest atentat la umanitate, atentat îngrozitor pe care îți vine groti să-l crezi ; dar, vai, e comis în continuare.

[2] N-am avut, noi francezii, nici un Iuvenal. Şi ce secol l-a meritat mai mult ? Iuvenal nu era satiricul egoist care au fost linguşitorul Horafiu şi platul Boileau. Era un suflet tare, adînc

[1] **Propoziția aceasta echivalează cu o demonstrație geometrică.**

[1] [2] E vorba aici de autorul lui ***Emil,*** nu de poetul bombastic gi fără pic de idei care a avut talentul de a potrivi cuvinte şi de a le da cîteodată o strălucire amăgitoare, dar care îşi masca prin aceasta sterilitatea sufletului şi răceala geniului.

[1] în loc de a ne mai da tot felul de disertații despre capul lui AnubiusT" despre Osiris şi mii de alte înseilări inutile, de ce oaie membrii Academiei regale de inscripții nu-şi petrec vremea dîn- du-ne, ei, care se laudă că le înțeleg, traducerea operelor greceşti ? Demostene e aproape necunoscut. Ar fi ceva mai cu folos decît cercetarea soiului de ace de păr purtate de femeile romane, a formei colierelor şi a problemei dacă agrafele de la rochiile lor erau rotunde ori ovale.

[1] De la Pharamond şi pînă ia Henric al IV-lea de-abia dacă su fost doi regi care să ştie, nu spun să domnească, dar să dea

dovadă în administrarea treburilor obşteşti-de bunul simţ cu care un particular îşi conduce economia casei.

[1] Nu trebuie să-i confundăm aici pe moralişti cu teologii : cei dintîi sînt binefăcătorii omenirii, în vreme ce aceştia din urmă sînt flagelul şi ruşinea ei.

[1] Să cobofîm în noi înşine, să ne întrebăm sufletul, să ne spună el de unde-i vin sentimentul şi gîndirea. Ne va arăta fericita lui dependenţă, ne va atesta existenţa inteligenţei supreme a cărei, simplă emanaţie este. Cînd se apleacă asupra sa, nu poate să nu-l vadă pe Dumnezeu, al cărui fiu şi imagine este, nu-şi poate nesocoti originea celestă. E un adevăr de sentiment, comun tuturor popoarelor. Omul simţitor va fi mişcat de spectacolul naturii şi-l va recunoaşte uşor pe Dumnezeu, care ne pregăteşte şi alte binefaceri. Omul nesimţitor nu-şi va împleti cu laudele noastre imnul admiraţiei sale. Primul ateu a fost inima care nu a iubita

[1] O ediţie a *Codului* Ecaterinei a Il-a a fost în întregime arsă la Paris, în secret. Păstrez un exemplar, scăpat ca prin minune.

oare stipula că ucigaşul nu poate să primească nicăieri azil ? Nu sîiit oare toate· statele şi toţi oamenii interesaţi în pedepsirea omuciderii ? Dar monarhii cad mai degrabă de acord în ceea ce priveşte desfiinţarea iezuiţilor.

[1] Justiţia noastră nu înspăirriîntă. ci dezgustă : nu e pe lume spec tacol mai odios şi mai revoltător clecît acela în care un bărbat îşi scoale pălăria împodobită, îşi depune sabia pe eşafod, urcă treptele în haină de mătase ori plină de gaetane şi

se apucă să „danseze" indecent pe trupul nefericitului pe care-l stranguleazǎ De ce nu se dă călăului înfricoşătoarea haină pe care ar trebui s-o poarte ? Ce înseamnă atrocitatea acesta comisă cu sînge rece ? Legile îşi pierd demnitatea, iar supliciul puterea-de a inspăimînta Şi mai pudrat e judele. Nu trebuie să îngroş impresia pe care mi-a făcut-o spectacolul. M-am înfiorat, nu de fărădelegea comisă, ci de îngrozitorul sînge rece al tuturor celor care-l înconjurau pe vinovat. Ceva omenesc mi-a părut să aibă doar generosul bărbat care-l împăca pe nefericit cu Fiinţa Supremă şi-l ajuta să bea din caliciul morţii. Nu vrem oare decît să omorîm ? Ne e necunoscută arta de a înfricoşa imaginaţia fără a ultragia umanitatea ? învăţaţi, oameni necugetaţi şi cruzi, învăţaţi să deveniţi judecători : cum se preîntîmpină crima, cum se împacă datoria faţă rle lege cu aceea faţă de om. Nu aş avea putere să vorbesc aici de caznele rafinate la care au fost supuşi cîţiva criminali rezervaţi, ca să zic aşa, unui supliciu privilegiat. O, ruşine patriei mele! ochii sexului ce părea făcut pentru milă rămaseră cel mai mult aţintiţi asupra oribilei scene. Să lăsăm cortina. Ce aş putea spune celor ce nu mă înţeleg ?

[1] Cei care ocupă un loc ce le dă o oarecare putere asupra celorlalţi "ar trebui să tremure dacă ar acţiona după cum le **e** firea ; ar trebui să-i privească pe vinovaţi mai degrabă ca pe nişte nefericiţi mai mult ori mai puţin nebuni. E necesar aşadar ca omul care îi are în puterea Iui să fie pătruns de gîndul că acţionează asupra unor semeni rătăciţi pe căi nefericite din cauze ce ne rămîn necunoscute. Pronunţînd

solemn condamnarea, severul judecător ar trebui să ofteze din pricina neputinţei sale de a-l salva pe răufăcător de la supliciu. Să înfricoşezi tîlhăria prin întreaga pompă a justiţiei şi să-l menajezi într-ascuns pe tîlhar : iată care ar trebui să fie cele două pivoturi ale jurisprudenţei criminale.

[3] Văzînd pe un răufăcător suportînd cu tărie supliciul, Age- silas a spus: *Ah! netrebnicul, cum mai abuzează de virtute I*

[1] Am asistat la mai multe dezbateri pe tema : *dacă persoana călăului e infamă ;* am tremurat la gîndul că i s-ar putea ţine partea şi nu am putut fi de acord cu aceia care-l includeau în

[1] în toate lăcaşurile religioase, în care bărbaţii sânt înghesuiţi claie peste grămadă, mocnesc războaie intestine. Şerpi ce se sfîşie în umbră. Călugărul e un animal rece şi trist; îl macină ambiţia de a urca în ierarhia cinului : are tot timpul necesar să reflecteze la ceea ce trebuie să facă pentru aceasta, iar ambiţia concentrată are în ea ceva sumbru. Ajuns la conducere, e dur şi nemilos prin esenţă. *

[4] Ce crudă superstiţie aruncă în lanţurile unei închisori sfinte atîtea fete frumoase, înzestrate cu toate farmecele îngăduite sexului, lanţuri îndoite de recluziunea pe viaţă şi de însăşi lupta pe care o poartă cu ele înseşi. Ca să simţi întreaga suferinţă a unei inimi ce se autodevoră trebuie să fii în locul ei. Timidă, încrezătoare, amăgită, ameţită de un entuziasm pompos, fata aceasta a crezut, vreme îndelungată că religia şi dumnezeul ei îi absorb toate .gîndurile. în .toiul exaltărilor

provocate de zel, natura trezeşte în inima ei puterea aceea de neînvins, de care nu devine conştientă şi care -o supune jugului său nemilos. Focul provoacă ravagii în simţurile ei : arde în liniştea sihăstriei. Ea opune rezistenţă, dar tăria îi e înfrîntă : roşeşte şi doreşte. Priveşte în jur, se vede singură în spatele gratiilor de netrecut, în vreme ce întreaga-i fiinţă tînjeşte aprig după ceva fantastic căruia închipuirea aprinsă îi dă farmece noi. Din clipa aceasta s-a zis cu pacea. A venit pe lume pentru o fecunditate fericită : o legătură eternă o ţine prizonieră şi o condamnă nefericirii şi
sterilităţii. Descoperă atunci că legea a înşelat-o. că jugul ce distruge libertatea nu e jugul lui Dumnezeu, că religia care a ademenit-o fără scăpare e duşmanul naturii şi al Raţiunii. Dar la ce bun regretele şi suspinele ? Lacrimile, oftaturile se pierd în noaptea tăcerii. Otrava fierbinte ce-i curge prin vine ii alterează frumuseţea, strică sîngele, îi grăbeşte paşii spre mormînt.' Fericită şă ajungă în el, ea însăşi deschide sicriul în care va afla stingerea chinurilor.

[1] La turci, muftiul îşi întinde infailibilitatea pînă şi asupra istoriei. I **S-EI** năzărit, **PO** vremea lui Amurat, să-i declare eretici pe toţi ce nu credeau că Sultanul va merge în Ungaria.

[1] Au dreptate protestanţii : lucrările omeneşti înclină poporul spre idolatrie. Pentru a anunţa un Dumnezeu invizibil şi prezent e nevoie de un templu în care să fie doar el.

[1] Ce-mi displace cel mai mult la predicatorii noştri e că sînt lipsiţi de principii ferme şi temeinice în materie de

morală; îşi iau ideile din alte texte, nu din inimă ; într-o zi sînt moderaţi, înţelegători, în alta intoleranţi, excesivi. Inşiruie cuvinte : nu le pasă dacă se contrazic, esenţial e să-şi poată face cele trei puncte ale predicii. L-am ascultat pe unul care-şi luase ideile din Enciclopedie dar tuna şi fulgera împotriva Enciclopediştilor !

[1] S-a rîs adesea de un sfînt care spunea : *Paşte în voie, oaie dragă, sora mea; zburdaţi de fericire, voi toţi ce-mi slnteţi fraţi!* Sfintul valora mai mult decît toti confraţii lui : era un filosof adevărat!

[1] Dacă degetul fiinţei veşnice ar grava mîine pe un nor cu litere de foc : *Muritori, adoraţi un Dumnezeu,* credeţi că ar fi cineva care să nu cadă în genunchi spre a adora ? O, muritor lipsit de minte, e nevoie ca Dumnezeu să-ţi vorbească în franceză, chineză ori arabă ? Ce altceva sînt nenumăratele stele semănate în spaţiu dacă nu litere Ssfinte, inteligibile pentru oricine, şi care anunţă văzului un Dumnezeu ce se arată ?

[1] Anticii aveau un cult deschis tuturor, făcut din serbări, dansuri, imnuri, ospeţe şi foarte puţine dogme. Divinitatea nu era în ochii lor o fiinţă solitară, înarmată cu fulgere, ci binevoia să se comunice şi să se facă văzută. O slăveau în bucurie, nu în tristeţe şi lacrimi. Legislatorul care cunoaşte bine sufletul omenesc îj conduce întotdeauna spre virtute pe calea plăcerii.

[2] Doar strivindu-i pe oameni sub teroare, doar tulburîndu-le mintea au putut cei mai mulţi dintre legiuitori

să-i transforme în sclavi şi să se amăgească Singuri că-i vor menţine veşnic sub jugul lor. Infernul creştin e fără putinţă de tăgadă cea mai injurioasă blasfemie la adresa bunătăţii şi dreptăţii divine. întotdeauna răul produce asupra omului o impresie cu mult mai puternică decît binele. Un zeu rău vorbeşte imaginaţiei mai mult decît unul bun : iată de ce toate religiile din lume sînt dominate de o tentă lugubră şi neagră, de ce îi predispun pe muritori la

[1] Faimoasa lege, în loc să fie semnalul fericirii publice, a fost ele fapt semnalul foametei : a pus stăpînire pe snopii recoltelor celor mai bogate îşi l-a devorat pe omul sărac la uşa hambarelor ce se prăbuşeau sub belşugul de grîne. Un flagel moral, necunoscut pînă atunci naţiei, a intrăinat-o de propriul ei pămînt şi a aruncat o lumină crudă asupra depravării omeneşti. Omul s-a dovedit cel mai nemilos duşman al omului, exemplu înfiorător, primejdios ca însuşi flagelul. Legea a venit în cele din urmă şi a consfinţit neomenia. Cred în profunda omenie a autorilor acestei legi, ce va face poate bine într-o bună zi, dar aceştia ar trebui să-şi reproşeze veşnic că, fără să vrea, sînt cauza morţii mai multor mii de oameni şi a suferinţelor celor pe care moartea i-a cruţat. Prea s-au grăbit şi au văzut totul în afară de cupiditatea omenească puternic excitată de această amorsă primejdioasă. *Au pus în mîna comerţului un teasc,* spune cu energie domnul Linguet,

[1] Banianii nu mănîncă. nimic din ce a avut odată viată şi le e teamă să nu omoare din greşeală pînă şi insecta cea mai neînsemnată. Hrănesc peştii aruncînd orez şi bob în apa rîului

şi păsările presărînd grăunte pe pămînt. De le iese în cale un vînător ori un pescar, îl roagă pe dată să renunţe ; dacă acesta rămîne surd la rugăminţiie lor, se oferă să-i cumpere puşca ori năvodul, iar dacă oferta le e refuzată, tulbură apa să sperie peştii şi încep săf strige din toate puterile pentru a alunga vînatul şi păsările *(Istoria călătoriilor).*

[1] în Franţa, guvernul e monarhic şi teatrul republican. Nu e bine pentru perfecţionarea rapidă a artei dramatice şi aş îndrăzni chiar să spun că orice piesă excelentă pentru popor va fi respinsă de guvern. Domnilor autori, faceţi tragedii pe teme antice : nu vi se cer decît romane, nu icoane capabile să mişte şi să instruiască naţia ; adormiţi-ne cu basme vechi, ca pe nişte copii, şi nu mai zugrăviţi evenimentele şi mai ales oamenii de azi.

[1] Unde vă stă gîndul, poeţilor tragici ? Aveţi un asemenea subiect şi-mi vorbiţi de greci şi de persani, îmi oferiţi romane versificate : zugrăviţi-mi-l mai bine pe Cromwell!

[1] Carol al XlI-lea e în mîinile unui guvern neputincios. Urcă pe tron ; e la vîrsta la care nu trăieşti decît prin simţuri şi iei primele senzaţii drept adevăruri imuabile. Toate ideile i se par bune pentru că nu ştie pe care s-o prefere. Fiind în această stare pernicioasă de activitate, îl citeşte pe Quintius Curtius, unde vede exaltat şi prezentat călduros ca model caracterul unui rege : îl adoptă. Doar războiul i se mai pare bun pentru a deveni ilustru. Ridică o armată, trece Ia fapte. Cîteva succese îl confirmă în pasiunea sa măgulitoare.

Pustieşte sate, distruge oraşe, devastează provincii şi state, răstoarnă tronuri. îşi imortalizează pe veci nebunia şi îngîmfarea. Să presupunem că ar fi fost învățat din tinerețe că un rege nu trebuie să caute decît pacea şi bunăstarea supuşilor săi; că adevărata glorie e dată de dragostea acestora ; că un eroism liniştit, preocupat de legi, de arte, e mai de preț decît unul belicos. Să mai presupunem că î s-ar fi dat o idee dreaptă despre pactul pe care popoarele l-au făcut în mod necesar cu regii lor şi că i-ar fi fost arătați cuceritorii stigmatizați de lacrimile contemporanilor şi de blamul posterității : dorința lui înnăscută pentru glorie s-ar fi îndreptat spre lucruri folositoare ; şi-ar fi ocupat rațiunea şi luminile ei cu civilizarea statelor sale şi cu fericirea lor ; n-ar mai fi devastat Polonia, ar fi guvernat Suedia. Iată cum o singură idee falsă intrată în mintea unui monarh îl îndepărtează de adevăratele sale interese şi aduce nefericirea pentru o buiiă parte a globului.

[1] Tiparul mai prezintă avantajul de a fi cel mai de temut frîu al despotismului, căci dezvăluie totul, face publice şi cele în ai mărunte abuzuri, comunică eternității prostia şi chiar şi slăbiciunile regilor. Dezvăluirea unei nedreptăți îşi prelungeşte ecoul P'iiă în cele mai îndepărtate colțuri ale universului şi revoltă toate sufletele libere şi simțitoare. Prietenul virtuții trebuie să iubească tiparul, în schimb omul hain trebuie să tremure la vederea acestui instrument ce va răspîndi în cele patru vînturi povestea nedreptăților pe care le-a săvîrşit.

[1] L-am recitit de curînd pe acest istoric şi ml-am dat seama că virtutea romanilor consta în a sacrifica specia umană pe altarul patriei : erau buni cetăţeni, dar oameni îngrozitori.

[1] Ce servicii n-ar ii adus raţiunii umane bărbaţi ca Luther, Calvin, Melanchton, Erasm, Bossuet, Pascal, Arnauld, Nicole eic. de şi-ar li folosit geniul întru nimicirea greşelilor minţii omeneşti, perfecţionarea moralei, a legislaţiei, a fizicii în loc să combată ori, dimpotrivă, să întărească nişte dogme ridicole ?

[1] Comentariile sînt opera invidiei şi neştiintei. Zelul de care dau dovadă pentru regulile gramaticale . îmi stârneşte mila şi cred că bărbatul de geniu nu poate avea destin mai crud decît de a fi judecat, în timpul-Vieţii ori după, de pedanţi, care nu te fac să vezi sau să simţi nimic. Nefericiţii critici, ce merg din cuvînt în cuvînt, seamănă cu miopii care, în loc să cuprindă dintr-o privire tabloul lui Le Sueur, ori Poussin, se uită prosteşte la fiece trăsătură de penel fără să vadă vreodată ansamblul.

[1] Poet prin excelenţă, La Fontaine e confidentul naturii şi admir cutezanţa celor ce scriu după el fabule din dorinţa vană de a-l imita.

[1] Exactitudinii reci şi regularităţii ce-mi aminteşte neîncetat artificiul şi minciuna le prefer pe pictorul naturii care, aplicînd penelul pe pînză, îi dă frîu liber, optind pentru o libertate sinceră şi îndrăzneaţă ce însufleţeşte culorile. Cît de strălucit este scriitorul care, lăsîndu-se cu totul în voia geniului său, se abandonează neglijenţelor voite, presară ici şi

colo figuri reuşite şi variate, binevoieşte să aibă cusururi, se complace într-o anumită dezordine şi nu e nicicînd mai interesant decît atunci cînd încalcă

gulile. Acesta e omul de gust desăvîrşit : ştie ca plictisitoarea simetrie nu-i incintă decît pe proşti, că toate închipuirile vii vor să li se dea şi aripi, că doar vioiciunea ce reuşeşte să scoată din torpoare sufletul face să ai cititori şi că, precum focul elementar, scriitorul trebuie să fie mereu în acţiune. Secretul nu-i ştiut însă decît de puţini ; ceilalţi se trudesc, transpiră, fac nenumărate eforturi, năzuiesc spre o perfecţiune scîrţiitoare. Numai cine s-a născut scriitor e energic, sclipitor, rapid, deasupra regulilor, iniroducînd în sufletul cititorului, dintr-o trăsătură de penel, atît ideea pe care o are cît şi plăcerea. Aşa e Voltaire : un cerb care străbate în goană cîmpul literelor, în vreme ce aşa-zişii lui imitatori, recii lui epigoni, cum ar fi La H. şi alte asemenea sloiuri de gheată, nu-s decît nişte broaşte ţestoase ce de-abia se tîrăsc.

[1] Cutare, incapabil să scrie \în rînd, dar avind talentul oral al satirei, tot criticind orice carte, tot dispreţuindu-i pe autori, ciînd astfel apă la moară răutăţii, s-a convins pe sine însuşi că e om de gust şi de fineţe ; se înşeală însă, atît în judecata despre -sine, cît şi î» judecata despre ceilalţi.

pîcioare ceea ce ai respectat nebuneşte şi respectă ceea ce ai călcat neştiutor în picioare, profită de greşelile trecute spre a cunoaşte mai bine drepturile omului, adoptă-mi ideile; aceasta e calea pe care trebuie s-o urmezi, acum mergi singur şi-ti garantez reuşita." —

sîn monştri credincioşi ; fie că sînt orbiţi, fie că dispreţuiesc legea, fie că sînt prea încrezători în propria lor putere, cred că înşeală privirile aţintite asupra lor ; curînd însă, istoria se dovedeşte a fi ploaia abundentă ce spală pudra mincinoasă dînd crimei culoarea firească.

[1] Minţile de rind şi cele ce nu au adincit îndeajuns problemele ocîrmuirii sînt departe de a vedea legătura dintre ştiinţe şi speculaţii, pe de o parte, şi fericirea şi bogăţia statului, pie de altă parte.

[1] Am citit o excelentă tragedie de Eschil, şi anume *Prometeu:* alegoria — un geniu strivit de un despot — e frumoasă şi limpede. Pentru că i-a luminat pe oameni, pentru că le-a adus focul celest, e legat de virful unei stînci ; ars încetul cu încetul de razele soarelui, corpul îşi schimbă culoarea ; nimfele pădurilor şi cîmpu- rilor îl înconjoară cu gemete, îl plîng, dar nu-i pot alina suferinţa. Furiile îi leagă lanţuri de picioare, lanţurile îi intră în carne. Deşi supus la atîtea cazne, în inima lui nu poate pătrunde remuş- carea de a fi fost virtuos.

[2] Ce răsplată pentru autorul, prieten al binelui şi adevărului, care te face să-ţi cadă pe carte-i o lacrimă fierbinte ori, lăsînd-o din mînă, să oftezi din adîncul sufletului şi să-ţi ridici pentru cîteva clipe privirea spre cer jurînd că vei fi virtuos ? Iată desigur cea mai frumoasă ¿lată pe care o aşteaptă. Ce pot fi pe lîngă acest triumf rumorile contradictorii

zămislite de un renume pe rit de van pe atît de trecător, pe cît de nesigur pe atît de ^invidiat ?

[1] Am fost întotdeauna ispitit să privesc cu atenție, persona jele importante și am constatat că totul —J înfățișare, gesturi, atitudinea capului, ținută, privire — le deosebește de oamenii de rînd. O nouă știință, fizionomia,-se cere dusă la capăt.

[1] Cît îi plîng pe cei roși de invidie și gelozie ! Trec peste ce are frumos o carte și nu știu_să găsească în ea o hrană, necăutînd decît ce e prost, adică pe măsura lor. Omul de litere care își fortifică rațiunea și gustul printr-un exercițiu continuu și își creează astfel bucurii mereu noi e cel mai fericit dintre oameni dacă știe să se ferească de invidie și de o sensibilitate exagerată.

[1] Cînd o replică mișcătoare ori sublimă îi surprinde pe cei prezenți la un spectacol sau la academie și cînd, în locul suspinului .venit din adîncuL sufletului, în locul emoției tăcute, aud furtunoasele plesnete cutremurînd plafonul, îmi zk-: degeaba bat din mîini, căci nu simt nimic; niște oameni de lemn, care lovesc una de alta două Scîndurt. .

[1] După premiile universității, sămînță de orgoliu prostesc pentru mințile infantile, nu știu să existe ceva mai primejdios decît medaliile academiilor noastre literare. Laureatul se crede cu adevărat cineva, boală ce-l va măcina restul vieții. ÎI va disprețui pe toți cei ce nu au primit laurii pe cît de rari pe atît de iluștri. În *Mecure de France* din septembrie 1769, p. 184, r. 13, puteți găsi unul dintre cele mai rizibile exemple de egoism : un autor ce n-a scris prea mult amintește publicului că, pe cînd

era la colegiu, traducea în latină mai bine decît colegii Iul şi îşi face din aceasta un merit închipuindu-şi că ocupă acelaşi rang şi în republică literelor... *Risuîm teneatis amici*...

[1] Tu, care traversezi cîmpiile gîndindu-te poate la corabia ce-ți poartă comorile şi brăzdează mările, opreşte-ti paşii, impru- dentule ! Calci în picioare o iarbă necunoscută şi tămăduitoare, capabilă-să-ți aducă în inimă bucuria şi sănătatea. B o comoară mai de preț decît toate cele cu care vasul tău poate fi încărcat. După ce ai alergat după mii de năluci, sfîrşeşte, ca J.-J. Rousseau, prin a te apleca asupra plantelor.

reaseă o provincie Nu ştiu insă de ce, deşi înconjurați de flamuri, îmi piireți prăpădiți şi mici. Romanii puneau să se lupte pigmei în circurile lor şi rîdeau la loviturile pe care aceştia şi le dădeau, nebănuind că ei înşişi erau în ochii înțeleptului aşa cum păreau a fi pigmeii în ai lor

[1] Depopularea mi se pare a fi cel mai mare avantaj al calamităților ce bîntuie în Europa : dacă soarta omului e nenorocirea, în felul[1] acesta sînt mai puțini nefericiți. De e barbară cugetarea aceasta, blamul să cadă asupra autorilor calamităților.

[1] Ce privelişte ! două sute de mii de oameni răspândiți pe întinse cîmpuri în aşteptarea semnalului de a porni la niâccî. Se omoară sub.razele soarelui, deasupra florilor primăverii. Nu ura îi însuflețeşte, ci regii ce le poruncesc să moară. Dacă sângerosul eveniment s-ar întimpla pentru prima oară. cei

care nu i-au fost martori n-ar fi oare îndreptăţiţi sâ-l pună Ja îndoială ? (Cugetarea aparţine D-lui Gaillard).

[1] Văzîndu-I în galeria de la Versailles pe Ludovic al XTV-lea, cu fulgerul în mînă, aşezat pe nori de azur, în chip de zeu vindicativ, mila dispreţuitoare pe care o resimt pentru penelul lui Le Brun se revarsă aproape asupra întregii arte ; dar gîndul că tabloul supravieţuieşte zeului cu fulgerul în mînă şi artistului ce i-a dat aceste însemne mă linişteşte şi mă face să zîmbesc.

Prima dată cînd a văzut pînze de Tenier, Ludovic al XlV-lea a întors capul şi a poruncit să fie scoase din apartamentele sale. Dacă monarhul n-a putut să suporte imaginea acelor oameni de treabă ce beau şi dansează cu voioşie, dacă le-a preferat pe bărbaţii în uniforme albastre străbătînd călare fumul şi praful unei tabere militare, sufletul său e deja osîndit.

[1] Printre abuzurile publice pe care vrem să le arătăm pot fisura şi neruşinatele parade ce ofensează bunele moravuri şi tot atît de respectabilul bun simţ. Vorbind de spectacole, i-am uitat pe saltimbanci şi pe cei care merg pe sîrmă, dar ce contează ordinea intr-o lucrare dacă autorul reuşeşte să-şi prezinte toate ideiie ! Voi face ca Montaigne, folosind orice ocazie, şi nu-mi va păsa de *ces-n* ce vor spune criticii, fiindcă îmi închipui că sînt totuşi mai pirtin plictisitor decît ei. întoreîndu-mă acum la saltimbanci şi la cei ce merg pe sîrmă întreb dacă magistraţii au dreptate îngăduindu-i, căci, după ce şi-au irosit vremea în exer- eiţii pe cît de uimitoare pe atit de

nefolositoare, îşi pun public în primejdie viaţa învăţîndu-i pe nenumăraţii spectatori să nesocotească moartea cuiva. Atitudinea lor e neruşinată şi răneşte atit privirea cît şi sufletul, deoarece pot obişnui sufletele încă necoapte să nu găsească plăcere decît în ceea cc e primejdios şi să gindească greşit că speţa umană poate fi subiect de ama- znment. Se va spune poate că obiectul observaţiei e neînsemnat, dar am făcut constatarea că aceste jalnice spectacole au asupra mulţimii mult mai multă înrîurire decît toate artele dotate cu o cît de mică aparenţă de raţiune.

[1] Domnul Voltaire, care a pledat atita vreme pentru această importantă reformă, are aşadar motive de mulţumire anticipată.

[1] Una dintre cele mai mari nenorociri ale Franţei e accea că poliţia şi administraţia se află între mîiiiile magistraţilor sau ale unor oameni cu posturi şi titluri şi că nimeni nu catadicseşte să-i consulte, în numele obştei, pe cei ale căror ştiinţă şi înţelepciune sînt adesea eminente. Bunul cetăţean, luminat, nu-şi poate dezvolta talentele folositoare tuturor sau măreţia sufletească : de nu are însemnele funcţiei, trebuie să-şi sacrifice intenţiile şi să fie

[3] împăratul Tai-Sung se plimba la ţară cu prinţul, fiul său, şi, arătîndu-i nişte plugari ce-şi vedeau de ale lor, spuse : „Priveşte cît trudesc de-a lungul anului sărmanii oameni spre a ne ţine pe noi. Fără munca lor, fără sudoarea lor, nu am mai avea acest imperiu, nici tu, nici eu.-'

[1] Trebuie să respcctăm prejudecăţile poporului, spun minţile strimte, fricoase, pentru care e de ajuns ca o lege să existe pentru a părea sfîntă. Bărbatul virtuos, singurul căruia îi e dat să iubească şi să urască, e el oare încercat de această criminală moderaţie ? Nu, el ia asupra-şi vindicta publică. Drepturile lui se întemeiază pe geniul lui, iar dreptatea cauzei pe care o apără pe recunoştinţa posterităţii.

[1] Conducerea despotică e liga în care se reunesc suveranul şi cîţiva favoriţi spre a înşela şi despuia pe toţi ceilalţi. Suveranul, sau reprezentantul său, eclipsează societatea, seamănă în ea vrajba, devine o făptură unică şi centrală caie stîrnc.şte după plac pasiunile şi le face să-i-slujească interesele. Decide ce e drept şi ce nu. capriciul devine lege, iar favorurile acordate devin măsura stimei publice. Sistemul e prea violent pentru a putea dura. Dar justiţia e o barieră capabilă să-i apere în mod egal şi pe supus şi pe prinţ. Numai libertatea poate crea cetăţeni generoşi : din ei, adevărul face fiinţe raţionale. Doar în fruntea unei naţiuni generoase şi mulţumite un rege este puternic. Naţiunea o dală înjosită, tronul se prăbuşeşte.

' Vrînd să dea Doamnei de ***, în trecere prin Soissons, o imagine a belşugului din Franţa, un intendent a poruncit să fie smulşi pomii fructiferi clin împrejurimi şi să fie plantaţi pe străzile oraşului., căruia i s-a scos pentru aceasta pavajui. De crengi atîrnau ghirlande de hîrtie aurită. *Fără să-şi dea seama.* intendentul acesta era un mare pictor.

tindeau remedii universale ; cum atît de bine s-a spus, eîe au fost zămislite de nevoie, nu de filosofic : acesteia din urmă îi revine datoria să îndrepte tot ce e în ele greşit. Dar cît curaj. cSt zel şi cită dragoste de om vor trebui să-l însufleţească pe cei ce va transforma informul haos într-o construcţie armonioasă ! Ce geniu va fi însă mai îndrăgit de întreaga speţă umană ? Sii-şi spună fiecare că acesta e cel mai înalt ţel cu putinţă, că priveşte cu osebire fericirea omului şi că ii e cu neputinţă să nu-şi ex-ercite influenţa asupra virtuţi lor acestuia.

[1] Domnul d'Alembcrt spune că regele ce îşi face datoria e oel mai nefericit dintre oameni şi că acela care nu şi-o face e cel mai de plîns. De ce ar fi primul cel mai nefericit dintre oameni ? Din pricina mulţimii treburilor ? Dar munca fericită e o bucurie. Sucoate el că e puţin lucru să fii intim satisfăcut de a fi anus oamenilor fericirea ? Ori că virtutea nu-şi conţine răsplata ? Iubit de toţi, urît numai dc haini, de ce n-ar gusta plăceri sufleteşti ? Cine nu s-a simţit mul{umit că a făcut un bine ? Regele rare nu-şi face datoria e cel mai de plîns. Nimic mai meritat, de
e sensibil la remuşcare şi ruşine : de nu, e şi mai vrednic de plîns. Nimic mai pătrunzător decît această din urmă observaţie.

[1] Chiar şi o republică are nevoie de un şef, cu puteri însă limitate. E un simulacru ce-l impresionează pe ambiţios, făcîndu-l să renunţe la proiectele necugetate. Regalitatea e astfel

un fel de sperietoare intr-o grădină : alungă vrăbiile venite să ciugulească.

[1] Orice ocîrmuire în care un singur om e deasupra legii şi poate s-o încalce nepedepsit e nefericită şi nedreaptă. Degeaba s-a străduit un bărbat de geniu să ne facă să gustăm principiile ocîrmuirilor asiatice : prea rănesc natura umană. Priviţi mîndra corabie stăpînă pe elemente : cea mai mică manevră greşită e de ajuns pentru a face să intre în ea unda amară aducătoare de picire. Tot aşa, un om singur, aflat deasupra legilor, va introduce în corpul politic toate nedreptăţile şi fărădelegile cu putinţă, care, efect de neocolit, îi vor grăbi ruina. Are vreo importanţă că mori ele mîna unuia ori a mai multora ? Ce importanţă că tirania are o sută de braţe, dacă unul singur ajunge dintr-un cap în celălalt al imperiului şi apasă asupra indivizilor şi dacă regenerează în însăşi clipa în care e retezai ? De altfel, nu despotismul sperie, nu el înfricoşează, ci răspîndirea lui. Vizirul, paşa ele. îşi imită stăpînul şi ucid aşteptînd să fie ucişi. în regimurile din Europa, leacţia simultană a tuturor corpurilor, ciocnirea lor întreţin momente de echilibru, cînd poporul respiră : limitele puterii lor respective, mereu mutate, ţin loc de libertate şi te mîngîi cu fantoma acesleia dacă nu-i poţi atinge realitatea.

[1] De ce n-ar putea francezii să-şi dea o ocîrmuire republicană ? E cineva în tot regatul care să nu cunoască preeminenta nobilimii, întemeiată pe însăşi instituirea ei şi confirmată de obiceiuri mai multe veacuri la rînd ? De îndată ce, în timpul domniei lui Jean, a scăpat de ticăloşenie şi a luat parte la

adunările neamului, fără a stîmi împotrivirea nobilimii trufaşe şi orgolioase, «tarea a treia a fost văzută de aceasta alăturîndu-se celorlalte clase din regat, deşi vremurile mai erau pline de prejudecăţile civilizaţiei fiefurilor şi carierei armelor. Principiu mereu activ, mai presus decît cele mai înţelepte instituţii, onoarea franceză va deveni într-o bună zi sufletul unei republici, mai cu seamă cînd gustul pentru filosofie, cunoaşterea legilor politice, amintirea atîtor rele vor fi distrus uşurătatea şi indiscreţia care desfigurează strălucitele calităţi ce ar face din francezi, de ar şti să-şi cîntă- rească, chibzuiască şi urmărească pînă la capăt proiectele, fruntea
popoarelor
universului. <
?.

[1] în faţa colibei unui filosof se ridica un munte înalt şi bogat, mîngîiat de cele mai blînde priviri ale soarelui, acoperit de păşuni frumoase, spice aurii, cedri şi plante frumos mirositoare. Păsările cele mai plăcute vederii şi cele mai savuroase pentru gust brăzdau în stoluri grăbite cerul şi umpleau totul cu ciripitul lor armonios. Pădurile erau pline de cerbi şi căprioare jucăuşe, iar cele cîteva lacuri hrăneau în apa lor argintată păstrăvi, ştiuci, merlani. Coasta muntelui era împărţita între trei sute de familii, care trăiau aici în fericire, pace, belşug, cu sufletele pline de virtuţile zămislite de acestea. Toţi binecuvîntau cerul la răsăritul şi apusul soarelui. Dar iată că pe tron urcă nepăsătorul, voluptuosul, risipitorul Osman şi, curînd, cele trei sute de familii, ruinate şi alungate, pleacă în

bejenie. Frumosul munte încăpu.pe mîna vizirului lui Osman, nobil-tîlhar, care, cu ceea ce rămăsese de pe urmele nefericiților, își îmbuibă cîinii, concubinele, lingușitorii. într-o bună zi, aflat la vînătoare, Osman se rătăcește și-l întîlnește pe filosof, a cărui colibă mai ferită scăpase torentului nimicitor. Fără ca monarhul să-și dea seama, filosoful îl recunoaște și-l tratează cum se cuvine. Ajung să vorbească despre vremurile în care trăiau. ,.Vai, spuse bătrînul înțelept, nu mai tîrziu de acum zece ani pe aici se mai știa ce e veselia ; dar astăzi nevoia crudă îl stoarce pe sărman, îi întristează sufletul, iar sărăcia extremă cu care se luptă zi de zi sfirșește prin a-l duce în mormînt. Toți suferă..." Aici monarhul îl întrerupe : „Dar spune-mi, rogu-te. ce e mizeria ?" Filosoful oftează, tace și-i arată drumul spre palat.

[1] *Huronul sau Naivul,* roman de Voltaire, unul dintre cele mai bune ieșite de sub pana sa. Să-l închizi pe Huron la Bastilia împreună cu un jansenist e o închipuire dintre cele mai inge-

[1] în dreapta tronurilor stă întotdeauna prejudecata, gata să strecoare greșeli în urechea regilor. Timidul adevăr se îndoiește că va ieși învingător și, pentru a se apropia, așteaptă să i se facă semn. Din gura lui ies însă cuvinte atît de ciudate încît urechea se pleacă iar la ceea ce spune înșelătoarea fantoma pe limba tuturor. Regilor. învățați idiomul sever și filosofic al adevărului : cte nu-i știți limba, degeaba l-ați mai căuta !

[2] Oamenii au o înclinaţie firească pentru despotism, căci nimic nu e mai uşor decît să-ţi mişti buzele spre a fi ascultate. E cunoscută povestea cu sultanul care vrea să-i fie spuse istorii amuzante şi pentru aceasta amenința cu moartea. Alţii fac cam la fel cînd spun popoarelor lor : amuzaţi-mă, şi muriţi de foame !

[1] în piesa lui Garnicr, Nabuchodonosor, ajuns în culmea puterii şi a victoriilor, spune : Ce e oare acest Dumnezeu ce porunceşte ploii, vînlului, furtunii ? Peste ce domneşte ? Peste mări. peste stînci.

Supuşi nesimţitori, dar eu comand
oameni : Sînt Dumnezeul
părnîntului pe care sîntem.

[1] Ce bine ar îi dacă, atunci cînd anii ne vor fi încăruntit părul, am putea să ne odihnim amintindu-ne faptele omenoase ?i binefacerile cu care ne-am semănat drumul vieţii 1 Nu ne-ar rămîno atunci, nouă, atiţi citi sîntem, decît sentimentul că am fost plini de virtute, ori ruşinea şi remuşenrea de a fi fost păcMtoei - Şi risipa e de temut ! Uneori un tînăr prinț refuză pentru cs are în eî valoarea pe care o refuză ; bătrînul însă oferă tot timpul pentru că nu are cu ce umple golul lăsat de farmecele dispărute,

* Mi-ar place ca principii să fie uneori curioşi să ştie ce crede publicul despre ei : într-un sfert de ceas ar afla cît ie-ar ajunge să chibzuiască tot restul vieţii.

cir.i mai adinei chiar şi mai greu de stirpit ? Aproape opt sute de persoane şi-au pierdui viaţa ¡11 urma nemaipomenitei învălmăşeli şi sâni Ar,lini de-a riadul nu s-a mai vorbit de altceva.

[1] Atn citit într-un poem următoarele două versuri :

Ces rois enorgueillis de leur grandeur suprême, Ce sont des mendiants que couvre un diadème. (Regii trufaşi de glnria lor supremă. Cerşetori sînt, pe cap cu o diademă.)

Adevărat, căci cer fără încetare, iar poporul plăteşte rochia augustei mirese, festinul, focurile de artificii, cearşafurile brodate ale patului nupţial şi, imediat după ce se naşte un copil regai, strigătele acestuia se transformă în tot atîtea edicte.

[1] Firea a hărăzit-o pe femeie treburilor casei şi altor asemenea îndeletniciri. A pus mai puţină varietate în "caracterul ei decît în cel al bărbatului. Aproape toate femeile seamănă între ele : au un singur ţel, ce se manifestă, în toate ţările, prin efecte

[3] Neîndemînatecă e femeia care vrea să arate în orice împrejurare că are spirit. Dimpotrivă, întreaga arta ar fi să-l ascundă, căci ce căutăm noi, bărbaţii, cu adevărat la o femele ? Inocenţă, candoare, un suflet proaspăt, simplu, sincer, o timiditate atrăgătoare. Femeia ce-şi arată întinderea ştiinţei

pare să spună : „lu'oi- ţi-mă, domnilor : am minte multă şi voi fi deci mai perfidă, mai prefăcută, mai abilă decît altele."

[1] Gustul pentru celibat începe să domnească atunci cînd ocîr- muirea devine atît de proastă pc cît poale să fie. Lipsinclu-se de o legătură atît de duioasă, cetăţeanul renunţă pe nesimţite la dragostea de viaţă, iar sinuciderile devin frecvente. Arta de a trăi c atît de grea încît existenţa devine o povară. Ţoale relele fizice adunate la un loc ar mai fi de suportat, nu şi cele politice, de o sută de ori mai îngrozitoare pentru că nu răspund nici unei necesităţi. Omul blestemă societatea care ar fi trebuit să-i uşureze suferinţa şi-şi rupe lanţurile. în 1769, la Paris, o sută patruzeci şi şapte de persoane şi-au dat singure moartea.

[1] Atîta vreme cît Franţa va fi dominată de femei ee dau tonul «i judecă meritele şi inteligenţa bărbaţilor, francezii nu vor avea nici tărie sufletească, nici gospodărie bună. nici gravitatea şi nici caracterul viril ce-i caracterizează pe oamenii liberi.

[1] Mai mult decît pe orice altceva ne bizuim pe moravurile externe, adică pe obiceiuri. Iată de ce am neglijat educaţia. Anticii vorbeau despre toate lucrurile într-un fel ce se adresa simţirii şi dădeau studierii ştiinţelor un nu ştiu ce atrăgător al cărui secret s-a pierdut. Inteligenţa oamenilor de astăzi păcătuieşte prin lipsa sentimentelor : sub nuiaua pedanţilor noştri, pînâ şi minţile cele mai înzestrate au devenit seci peste poate. Există oare pe lume instituţie mai ridicolă decît cea a colegilor noştri, dacă punem faţă în faţă maximele lor aride şi

lipsite de viață şi educația publică pe care Grecia o dădea tineretului, împodobind înțelepciunea cu toate farmecele ce încîntă la această virstă fragedă ? învățătorii ¡oştri sînt nişte făpturi inspăimintătoare şi nu trebuie să ne mirăm că primii care fug de ei şi-i părăsesc sînt cei ce ar trebui să le fie discipoli.

[1] Ascultați, prieteni, un apolog. Era demult, cam pe la începutul lumii, o întinsă pădure de lămîi, cu fructe zemoase, frumoase şi aurii cum nu s-a mai pomenit de atunci. Crengile se lăsau sub povară şi parfumul pe care-l împrăştiau îmbălsăma pînă departe aerul. La o vreme, s-a pornit un vînt puternic, care a făcut să cadă lămîi şi a rupt chiar şi nişte ramuri. Pentru a-şi potoli s- iea, ci ți va călători au cules şi ei lămîi şi, după ce le-au stors, le-au călcat în picioare. Văzînd acestea, neamul lâmîiesc a angaj.-t paznici care să-i îndepărteze pe trecători şi să ridice ziduri în jurul pădurii spre a stăvili vînturile. La început, paznicii s-au arătat devotați şi dezinteresați, dar n-au întîrziat să pretindă că munca grea le dădea o sete grozavă şi au făcut lămîilor următoarea rugăminte : „Doamnelor, murim de sete trudind pentru voi ; îngăduiți-ne să facem fiecăreia o mică incizie. Nu vă cerem, pentru a ne umezi buzele uscate, decît o picătură de suc : nu veți fi mai slabe, iar noi şi copiii noştri vom căpăta puteri noi pentru

încrezătoarele lămîi nu găsesc cererea necuviincioasă şi ar ceptă să li se facă incizia. Dar ce se întîmplă ? De îndată ce le-o

făcură, domnii apărători le-au stors cu o mînă devenită pe zi ce trecea mai energică şi ajunseră chiar să nu se mai poată lipsi de sucul de lămîie, pe care-l foloseau la toate mesele şi în ţoale sosurile. Domnii regenţi constatară că o lămîie dă cu atît mai mult suc cu cît o storci mai tare. Văzîndu-se sleite, lămîile s-au gîndit să amintească înţelegerea de Ia început, dar paznicii n-au ţinut seamă de plîngerile lor şi, deveniţi mai puternici, le-au pus în teasc şi le-au stors întrecînd orice măsură. Nerămînînd din ele decît coaja, o supuseră şi pe aceasta forţelor în mişcare ale înfricoşătorului cabeslan. Pe scurt, s-au scăldat în sîngelc 15 roii Sor Frumoasa pădure fu în curind o amintire, rasa lămiilor £u nimicită şi, după ce se obişnuiseră cu răcori tuarea băutură, tiranii se văzură lipsiţi ele ea din pricina risipei făcute. Căzură Ia pat şi muriră cu toţii de febră pútrida. Fie-le ţăiîna uşoară !

[1] în Turcia şi în Franţa de astăzi guvernatorul unei provincii e tot atît de stăpîn ca şi regele cel mai absolut, de unde şi mizeria poporului. Iată cea mai nefericită formă de administraţie civilă.

[2] Fouquet spunea : „Am toţi banii regatului şi ştiu tariful oricărei virtuţi."

[3] După ce deţinătorii de monopoluri, administratorii, perceptorii publici şi-au sacrificat reputaţia de probitate în favoarea dorinţei de îmbogăţire, după ce au acceptat să fie odioşi, nu le trece prin minte să dea avuţiilor strînse o destinaţie folositoare, ci încearcă să-şi facă uitate prin fast

naşterea şi soarta şi caulă în plăceri de tot soiul uitarea a ceea ce au fost şi a ceea ce au făcut. Dar nu acesta e cel mai mare rău pe care-l fac, ci faptul că bogăţia lor îi corupe într-o şi mai mare măsură pe cei ce-i invidiază.

[4] Viciile interne ce pregătesc ruina statului sînt uriaşa risipă de bani publici, necugetatele cadouri date unor oameni de nimic, fastul necunoscut pînă şi uzurpatorilor cei mai neruşinaţi. Se
poate observa din istorie că tiranii cei mai subtili au fost şi cei mai risipitori. Am citit undeva că Augustus, stăpinul lumii, avea patruzeci de legiuni pentru care cheltuia anual 12 milioane. Iată ce ar trebui să ne dea de gîndit.

[1] Pud ca milă văzînd atîtea minunate proiecte de politică agrară sau demografică, în vreme ce impozitele, mai mari ca niciodată, sleiesc poporul truditor, iar griul e scumpit de cei' ce au monopolul asupra lui şi a banilor din regat. Cît să mai strigăm în trufaşele şi surdele urechi : libertate completă, absolută pentru negoţ şi navigaţie ! Sînt singurele căi de a hrăni poporul şi de a evita rapida lui decimare, ale cărei semne se văd deja. Dar vai, patriotismul e o virtute de contrabandă. în vremurile acestea cînd e considerat bun cetăţeanul care nu trăieşte decît pentru sine, nu se gîndeşte decît la sine, care tace şi închide ochii de teamă de a nu se îngrozi. îi sînt chiar lăudate prudenţa, cumpătarea. Cît despre mine, nu pot să tac şi voi spune ce am văzut. Trebuie să vii într-o provincie din Franţa ca să vezi culmea sărăciei. în 1770 e a treia iarnă

consecutiv de cînd piinea e foarte scumpă. Chiar de anul trecut ţăranii ajunseseră la mila publică, dar acum va fi nenorocire, căci cei ce pînă azi au trăit vînzînd de prin casă nu mai au ce vinde. Poporul acesta dă dovadă de o răbdare care mă face să admir puterea legilor şi a educaţiei.

[1] Cît de falsă ne e politeţea, şi plină de nimicuri ; şi cît de odioasă şi de jignitoare e cea de care dau dovadă cei mari ! E o mască mai hidoasă şi mai diformă decît însăşi faţa. Bărbatul adevărat nu poate să suporte plecăciunile, aerele, gesturile exagerate. Strălucitoarea artificialitate a manierelor noastre e mai detestabilă chiar decît respingătoarea grosolănie a celor mai rustici dintre noi.

apologia celor mai mari abuzuri şi se găsesc scuze pentru orice. Fără să bagi de seamă, adopţi ideile copilăreşti ale celorlalţi, sufletul ţi se desfigurează în contactul cu atitea opinii diferite şi nu ştiu ce otravă se strecoară în el. urcă la cap şi-ţi tulbură ideile dinţii, cele mai sănătoase îndeobşte. Zgîrcitul, ambiţiosul, libertinul au o logică at.it de ingenioasă încît, ascultîndu-i, ţi se întâmplă să-i urăşti mai puţin, căci fiecare îţi dovedeşte ca să zic aşa, că are dreptate. Trebuie să te întorci repede în sihăstria ta ca să-ţi re- capeţi ura puternică împotriva viciului. Lumea te obişnuieşte cu relele pe care le plănuieşte şi raţiunile lor iluzorii se furişează în line. Frecveniîndu-i pre^ mult pe oameni, te faci mai puţin om, deoarece luminile lor te rătăcesc. Doar închizîndu-te în

casă le regăseşti şi zăreşti lumina pură a adevărului, lumină ce nu se face văzută în mijlocul mulţimii.

[1] Pentru a fi bărbat bine în Franţa trebuie să fii subţire, firav, să nu ai douăsprezece uncii de carne pe oase ; mai îţi trebuie şi un piept plăpînd şi o sănătate şubredă. Bărbatul voinic şi bine hrănit e găsit hidos. Numai soldâţoii şi vizitiii au îngăduinţa să fie înalţi de stat şi să plesnească de sănătate.

[2] Uneori scepticismul presupune mai multe prejudecăţi decît fireasca înclinaţie de a crede tot cec-a ce are înfăţişare de adevăr.

[1] Mă cuprinde teama cînd se apropie iarna, nu din pricina asprimii vremii, ci pentru că aduce cu ea cumplita furie a jocului. E anotimpul cel mai fatal pentru moravuri şi cel mai nesuferit. pentru filosof. Cu el apar zgomotoasele şi searbădele adunări în care îşi exercită ridicola putere toate patimile fluşturatecc. Gustul pentru frivol dictează decretele modei. Transformaţi în robi efeminaţi, bărbaţii se supun capriciilor femeilor fără să simtă pentru ele nici dragoste nici stimă.

[2] Femeile nu fiinde.se viguros decît atunci cînd aplică lecţia bărbatului iubit. Şi cîţi bărbaţi nu sînt femei !

[1] Fcricit cel ce ştie să guste sănătatea, această stare de calm a corpului, acest echilibru, acest amestec perfect al umorilor, această fericită dispunere a organelor ce-şi întreţin puterea şi supleţea. Sănătatea completă e o mare voluptate. De acord, nu e senzuală, dar depăşeşte celelalte

senzații, dind sufletului delicioasa linişte interioară care îl face să iubească existența, să admire spectacolul firii şi să aducă mulțumiri autorului vieții. Ce plăcere să nu fii bolnav. Pentru mine, e filosof acela care, cunoscînd primejdiile excesului şi avantajele cumpătării, ştie să-şi înfrîneze poftele şi să se bucure tihnit de viață : *o, ce* secret 1

[1] Cum pot refuza prinții Nordului să-şi acopere numele cu **o** glorie nemuritoare abolind în tarile lor sclavia şi dînd cultivatorului măcar libertatea persoanei ? Cum de nu aud strigătul omeniei ce-i îmbie la acest glorios act de binefacere ? Şi cu ce drept țin ei într-o robie odioasă şi contrară adevăratele lor interese pe cei mai muncitori dintre supuşii lor cînd au în fața ochilor pilda acestor quakeri care i-au dezrobit pe toți sclavii lor negri ? Cum de nu-şi dau seama că supuşii le-ar fi mai fideli fiind mai liberi şi că pentru a deveni oameni trebuie să înceteze de a mai fi sclavi ?

[1] Cine ar fi spus acum optzeci de ani că la Petersburg se vor Purta pălăriile şi perucile noastre, că ne vor fi citite broşurile şi că ne vor fi văzute operele comice ar fi fost luat, neîndoios, drept nebun. Dar cînd ai o idee ce depăşeşte orizontul a ceea ce se gîndeşte îndeobşte, trebuie să accepți să fii considerat astfel cu pacea în suflet. În Europa, totul se îndreaptă spre o revoluție bruscă.